

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

Vüsalə Musalı

OSMANLI TƏZKİRƏLƏRİNDƏ
AZƏRBAYCAN ŞAİRLƏRİ

Bakı – 2009

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 25 sentyabr 2009-cu il tarixli 8 № li iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktoru: Azadə Musayeva,
filologiya elmləri doktoru

Rəyçilər: Əsgər Rəsulov,
filologiya elmləri doktoru,

Aydan Xəndan,
filologiya elmləri namizədi

Musalı (Səmədova) Vüsalə Azər qızı. Osmanlı təzkirələrində Azərbaycan şairləri. Bakı, “Nurlan”, 2009, 366 s.

Bu monoqrafiyada Osmanlı təzkirələri əsasında XVI-XX əsrlərdə müxtəlif səbəblərlə Türkiyəyə köçmüş Azərbaycan şairlərinin həyat və yaradıcılığı tədqiq olunmuş, Azərbaycan - Türkiyə mədəni və ədəbi əlaqələri öyrənilmişdir. Osmanlı təzkirələrində xatırlanmış Azərbaycan şairləri haqqındakı məlumatlar orijinalda olduğu şəkildə təqdim olunmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

İxtisarlar	4
Ön söz	5
I Fəsil Azərbaycan mühacirəti və Osmanlı təzkirəçiliyi	
1.1. Azərbaycanlı mühacirlər Osmanlı dövlətində.....	15
1.2. XV-XX əsrlər Osmanlı təzkirəçiliyi.....	19
II Fəsil Osmanlı təzkirələrinə görə Azərbaycan və azərbaycanlılar	
2.1. Osmanlı təzkirələrində azərbaycanlı şairlər haqqında bio-bibliografik məlumatlar.....	31
2.2. Osmanlı təzkirələri Azərbaycanın tarixi və mədəni həyatı haqqında.....	38
III Fəsil Azərbaycan – Türkiyə mədəni və ədəbi əlaqələri	
3.1. Təzkirəçilərə görə Azərbaycan şairlərinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbləri.....	71
3.2. Azərbaycanlıların Osmanlı mədəniyyətinə töhfəsi.....	76
3.4. Osmanlı şairləri Azərbaycanda.....	78
3.3. Azərbaycan klassikləri və Osmanlı ədəbiyyatı.....	80
Nəticə	98
IV Fəsil XVI-XX əsrlər Osmanlı təzkirələrində Azərbaycanlı şairlər (tədqiqat-oriqinal mətn)	101
Ədəbiyyat	325
Lügət	334
Göstərici	349

İXTİSARLAR

A = Ali Amiri. Tezkire-yi şuara-yi Amid. İstanbul: Matbaa-Amid, 1327.

AÇ = Kılıç F. Meşairüş-şuara. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1994. CLXXIX + 1095 s.

AH = Çınarcı N. Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretüş-şuarası ve transkripsiyonlu metni. Yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi. SBE, 2007, V+132 s.

B = Beyani Mustafa bin Carullah Tezkiretüş-şuara / haz. İ.Kutluk. Ankara: TDK, 1997, 90 + 345 s.

DES = İpekten H., İsen M., Toparlı R. Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, 579 s.

DİA = Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ED = Esrar Dede. Tezkire-i şuara-yi mevleviyeye / haz. İ.Genç. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, VI+596.

F = Fatim Davud. Xatimötül-əşar. İstanbul: 1271.

İB = İsmail Belig. Nuhbetül-asar li-zeyli Zübdetil-əşar / haz. Prof. Dr. A.Abdulkadiroğlu. Ankara: AKMB Yayınları, 1999, XXXVI +554 s.

KAF = Kafzade Faizi. Zübdetil-əşar. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehit Ali Paşa bölümü, N1877.

KİN = Eyduran A. Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-şuara. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1999. XIII+995+1151 s.

L = Latifi. Tezkiretüş-şuara ve tabsiratün-nuzama / haz. R.Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000, IX+ 935 s.

M = Mücib Mustafa. Tezkire-i Mücib / haz. K.Altun. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1997, 84 s.

MK = Mahmud Kemal İnal. Son asır türk şairleri. 1.- 4. c. Ankara: Türk Tanıtma fonu, 1999-2000, 678 s.

Nail = Tuman N. Tuhfe-i Naili. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, B. 870.

R = Ramiz ve Adab-ı Zurafası. / haz. S.Erdem. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994, XLVII+401 s.

Rİ = Seyyid Rıza Zehrimarzade. Rıza tezkiresi. Ankara: Türk dili ve edebiyatı kitapları, 2002, VII + 109 s.

S = Sehi Bey. Tezkire Heşt-bihişt / haz. M.İsen. İstanbul: Tercüman gazetesi, 1980, 260 s.

SAF = Mustafa Safai Efendi. Tezkire-i Safayi / haz. P.Çapan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005, 750 s.

SAL = Salim Efendi. Tezkiretüş-şuara / haz. A.İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2005. IV+756 s.

Y = Erdem S. Mehmet Salih Yümnü. Tezkire-i şuara-yi Yümnü // Türk Dünyası araştırmaları, 1988 Ağustos, № 55, s. 85-112.

ÖN SÖZ

Şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verib, əsərlərindən nümunələri əhatə edən şair təzkirələri istər Şərq ədəbiyyatşünaslığının, istərsə də ədəbiyyat tarixinin ilkin qaynaqlarından biri kimi mühüm əhəmiyyət daşımaqdadır. Klassik Şərq ədəbiyyatını təzkirələrsiz öyrənmək qeyri-mümkündür. Şüəra təzkirələrindəki məlumatlar təkcə ədəbiyyat tarixinin araşdırılması üçün deyil, dövrün elmi-mədəni mühitinin, ictimai-siyasi hadisələrinin, sosial-iqtisadi vəziyyətinin, tarixi coğrafiyasının və s. xüsusiyyətlərinin də öyrənilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Təzkirələrin mənşəyi ərəblərin təbəqat kitablarına qədər gedib çıxır. «Təbəqat» təbəqə sözünün cəm şəkli olub, «təbəqələr», «qatlar» kimi mənaları ifadə edir. Belə ki, ərəblər eyni nəsiləndən olan şəxslərin tərcümeyi-hallarını əhatə edən əsərləri, daha sonralar isə eyni dövrdə yaşayan və müəyyən sahədə şöhrət tapanlar haqqında məlumat verən əsərləri təbəqat kitabları adlandırırdılar¹.

Prof. M.Mahmudov ərəb təbəqat kitablarından və təzkirələrdən bəhs edərkən yazır: «Azərbaycan ərazisində yaranan ərəbdilli poeziyanın ilk nümunələri X əsrə aiddir. Şübhəsiz ki, bundan əvvəllər də Azərbaycanda şeir yazmaq təşəbbüsləri olmuşdur. Lakin bu nümunələr təzkirələrə yol tapmadığından itib-batmış, tarixin keçmiş əsrlərinin zülmətli dünyasında yox olmuşdur. İlk vaxtlarda ərəblər təbəqat kitablarında bir qəbilənin məşhurlarını xatırlayırdılar². Bu fikirlər təzkirələr olmadan ədəbi nümunələrin dövrümüzə çata bilməyəcəyi fikrini bir daha sübut edir.

Təzkirə ərəb sözü olub, «xatırlamaq, anmaq» mənasını ifadə edir. Bu sözün bir çox lüğəvi mənası vardır³. Təzkirə adı daşıyan,

---

¹ бах: Мусалы В. ХВ-ХВЫЫ ясрляр Тцрк тязкирячилийи. Бакы, Нурлан, 2007, с. 18.

² Мащмудов М. Пийада...Тябриздян Шама гядяр. Бакы, 1982, с. 24.

³ бах: Мусалы В. ХВ-ХВЫЫ ясрляр Тцрк тязкирячилийи. с. 20.

lakin şair təzkirələrindən ciddi fərqlənən tarixi, dini xarakterli əsərlər də qələmə alınmışdır⁴.

Təzkirələr yalnız şüəra təzkirələrindən ibarət olmamış, musiqiçiləri, xəttatları, övliyaları və digər sahələrin məşhurlarını əhatə edən dəyərli təzkirələr qələmə alınmışdır.

Təzkirə sözü daha çox ədəbi termin kimi işlədilir. Əsasən şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verib, əsərlərindən nümunələri əhatə edən bio-bibliografik mənbələr təzkirə adlandırılırdı. Prof. S.Solmaz təzkirələrin mənzum və mənsur qarışıq əsərlər olduğunu yazır: «Tezkireler manzum ve mensur karışık eserlerdir. Nesir kısmı tamamen müellife (təzkirəçiyə-V.M) aittir. Manzum kısmında ise yazar genelliklə eserine aldığı şairlərin şiirlerinden örnek verdikdən sonra yer yer bir firsət bularak kendi şiirlerini de esere katmaktadır»⁵. Qeyd etməliyik ki, həqiqətən, bəzi təzkirəçilər yeri gəldikcə öz şeirlərindən bir misra, beyt, qitə, məsnəvi və ya nəzirələrini təzkirələrinə əlavə edirdilər. Məsələn, Osmanlı təzkirəçisi Lətifinin əsərində müəllifin çox sayda nəzirələrinə rast gəlmək mümkündür.

Təzkirəçilər şairlərin unudulmalarının qarşısını almaq və xatırlanmalarına vəsilə olmaq üçün təzkirə yazmış və ya tərtibləmişlər. Belə ki, bəzi təzkirəçilər gerçəkdən təzkirə yazmış, bəziləri isə yazılan təzkirələr əsasında öz təzkirələrini tərtibləmişlər. Məsələn, XVI əsr Osmanlı təzkirəçisi Qınalızadə Həsən Çələbi təzkirə qələmə almış, həmin əsrin digər təzkirəçisi Bəyani isə bu əsərdəki şairlər haqqındakı məlumatı qısaldaraq bir təzkirə tərtibləmişdir. Qeyd olunan bu fərqi nəzərə alaraq, «yazılmışdır» və «tərtiblənməmişdir» ifadələrini fərqləndirmək lazımdır.

Təzkirələrə zeyl yazılması hallarına da təsadüf olunur. «Zeyl» ərəb sözü olub, «artırma, qeyd, əlavə» mənasını ifadə edir. Məsələn, XVIII əsr Osmanlı təzkirəçisi Bəliğ «Nüxbətül-asar li

---

⁴ Йеня орада с. 21.

⁵ Солмаз С. Ащди ве Эцлшен-и шуарасы (инъелеме-метин). Анкара, АКМБ, 2005, с. 15.

zeyl-i zübdətül-əşar» adlı əsərini Qafzadə Faizinin «Zübdətül-əşar»ına zeyl olaraq qələmə almışdır.

Təzkirələrin strukturuna gəlincə, hələ orta əsrlərdən başlayaraq təzkirələr təbəqə üsulu, əlifba prinsipi, tarixi-xronoloji ardıcılıqla və coğrafi prinsip əsasında yazılırdı.

Belə ki, Yan Ripka təzkirələrin ümumi, məhəlli xarakter daşdığını, bəzən müasirləri haqqında məlumat verdiyini, bəzən isə məlumatın xronoloji ardıcılıqla təqdim olunduğunu qeyd edir⁶.

Məsələn, Dövlətşah Səmərqəndi əsərində şairləri göy qurşağına bənzədərək yeddi təbəqəyə, Əlişir Nəvai səkkiz məclisə, Sam mirzə şairləri çıxdıqları təbəqələrə görə yeddi səhifəyə, Əmin Əhməd Razi isə ölkələrə görə yeddi iqlimə ayırmışdır.

Təzkirələr əsasən ön sözlə başlayır. Burada təzkirəçi Allaha həmd, peyğəmbərə dua etdikdən sonra sözün əhəmiyyətinə diqqət yetirir, şairlik haqqındakı fikirlərini, şairliyin uca mərtəbə olduğunu ayə və hədislərlə isbat etməyə çalışır. Bəzən təzkirəçilər ön sözdə əsərini hansı mənbələrdən istifadə edərək yazdığını və təzkirəsinə daxil etdiyi şairləri necə seçdiyini də qeyd edir. Təzkirəçilər onlara qədər yazılmış təzkirələri də ön sözdə xatırlayırdılar.

Ön sözdən sonra təzkirənin əsas hissəsi, yəni bio-bibliografik məlumatı əhatə edən hissə gəlir. Burada şairin adı, ləqəbi, təxəllüsü, doğulduğu, yetişdiyi, vəfat etdiyi yer, təhsili, görünüşü, əsərləri, şairin əsərini kimə ithaf etməsi, həcmi, janrı və başqa məlumatlar verilir. Təzkirələrdə bir və ya bir neçə şair deyil, bir və ya daha çox əsrin şairlərindən bəhs olunduğu üçün, hər şair haqqında eyni dəyər və ölçüdə məlumat vermək qeyri-mümkün idi. Bunu doğuran bir neçə səbəb var idi. Belə ki, bir çox hallarda təzkirələr yüzlərlə şairi əhatə edirdi və o dövrdə məlumat toplama imkanları da məhdud idi. Bundan əlavə, təzkirəçilər öz dövrlərinin ədəbiyyat tarixçilərindən çox, ədəbiyyat tənqidçiləri hesab olunurdular. Onlar öz zövqlərinə görə şairi və əsərlərindən nümunələri seçir və təzkirələrinə daxil edirdilər. Bu zaman təzkirəçinin subyektiv dəyərləndirməsinə görə şairin məşhur və ya az tanınmış olması nəzərə alınır, bəzi ədəblərin əsərlərindən nümunələr verildiyi halda, digərlərindən belə örnəklərin verilməsi «yaddan çıxırdı». Təzkirələr

---

⁶ Рипка Я. История персидской и таджикской литературы. Москва, 1970, стр. 295-296.

dəki bu xüsusə toxunan prof. H.Tolasa yazır: «Şairlərin gerek tezkireyə alınışlarında, gerekse eser ve ya şiirlerinden verilen örneklerde bir seçme durumunun sözkonusu olduğunu ve çeşitli etkenlərin rol oynamasına rağmen bu seçimin tezkirecinin zevk ve tercihinə dayandığını da bu arada belirtmiş olalım»⁷. Buraya təzkiyəçilərin istedad, qabiliyyət fərqlərini, şairə zaman və mühit baxımından yaxınlıq və uzaqlığı da əlavə etmək lazımdır.

Təzkiyələrin sonunda isə əsərin yekun bölməsi olan «xatimə» verilir. Xatimədə təzkiyəçi əsərini yazarkən qarşılaşdığı çətinliklərdən bəhs edir və əsərinin uğur qazanması, bəyənilməsi üçün Allaha yalvarır.

Təzkiyələri məzmun baxımından bioqrafik əsərlər sırasına aid edən prof. Namiq Açıqgöz bu əsərləri üslub, məna və funksiya etibarilə ədəbi əsər hesab edir⁸. Alim təzkiyələrin quruluşu və spesifikasiyasını öyrənərkən çox maraqlı məqamlara toxunur. Belə ki, alim təzkiyələrdəki maddələrin strukturunu 3 qrupa ayırır:

1. kalliqrafik tərtib – bəzi əlyazmalarda mənzum və mənsur hissələrin qarışıq, bəzilərdə isə ayrı verilməsi. Yəni nəsr hissəsini təşkil edən cümlələr bir-birinin ardınca verilir, nəzm hissəsini təşkil edən beyt, qəzəl və s. nümunələr yeni sətirdə yer alırdı. Hər hansı bir şairdən iqtibas verilərəkən “və ləhu, bu dəxi “ və s. ifadələrdən istifadə olunurdu.
2. kitab quruluşu baxımından struktur – müqəddimə, əsas mətn, xatimə.
3. maddələrin müstəqil struktur – təxəllüs, ad, məmləkət, qohumluq, təhsil, peşə, sosial mühit, əsər, lətifə, vəfatı və s. haqqında məlumatlar.

Şairlərin həyatlarından bəhs edib, şeirlərindən nümunələri əks etdirən təzkiyələr daima ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olan ilkin dəyərli mənbə hesab olunmuşlar.

Orta əsr təzkiyələrində ancaq onu yazan müəlliflərin mənsub olduqları xalqın deyil, qonşu xalqların da görkəmli simaları haqqında məlumatlara rast gəlirik. Şərqi xalqlarının hər hansı bir dilində yazılmış təzkiyələrin demək olar ki, əksəriyyətində milli məh-

---

⁷ Толаса Ш. Сещи, Латифи, Ашык Челеби тезкирелерине эюре едебийат араштырма ве елештириси. Измир, 1983, с. ВЬЫЫ.

⁸ Ачыкэюз Н. Тезкирелерде йапы ве йапы терминологиси // Илми араштырмалар, №9, Истанбул, 2000, с. 7-23.

dudiyət qoyulmamışdır⁹. Dövlətsah Səmərqəndinin «Təzkirətüş-şüəra»sında Əbül üla Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani, Fələki Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Nizami Gəncəvi, Əsirəddin Əmani, Marağalı Əvhədi, Hümam Təbrizi, Zülfüqar Şirvani, Bədr Şirvani, Həsənoğlu kimi Azərbaycan klassikləri haqqında məlumata rast gəlik¹⁰.

«Məcalisün-nəfais»də Şah Qasım Ənvar, Ziyai, Xələf, Mövlana Məsud, Xülqi, Ağqoyunlu Sultan Yaqub, Qaraqoyunlu Cahansah Həqiqi kimi Azərbaycan şairləri xatırlanmışdır¹¹.

XVI əsrdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər qələmə alınan Osmanlı təzkirələri də Azərbaycan ədəbiyyat tarixi üçün çox önəmli qaynaqlardan hesab olunur. Çünki məhz bu təzkirələr vasitəsilə neçə-neçə azərbaycanlı şair haqqında məlumat əldə edirik. Məhz bu səbəbdən tədqiqat obyektini kimi Osmanlı təzkirələrini seçərək, bu əsərlərdən azərbaycanlı şairlər haqqındakı məlumatı üzə çıxarmağı qarşımıza məqsəd qoyduq. Tədqiqat obyektinin aktuallığını və problemin həllinin zəruriliyini şərtləndirən səbəblərdən biri də Azərbaycan şairlərinin Osmanlı təzkirələri əsasında öyrənilməsinə duyulan ehtiyacdır.

Mövzunun tədqiq tarixinə gəlincə, ilk dəfə akademik H.Araslı özünün «Böyük Azərbaycan şairi Füzuli» adlı monoqrafiyasında Füzuli dövründə Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiqata cəlb edərkən XV-XVI əsrlərdə Türkiyə torpaqlarına köçmüş Azərbaycan şairlərindən bəziləri haqqında təzkirələr əsasında məlumat vermiş və onların yaradıcılığını təhlil etmişdir.

Fil.e.d. A.Musayeva «Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı» və «XV-XVI əsrlər Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və Xəlili «Firqətnamə»si adlı monoqrafiyalarında XV – XVI əsrlərdə Azərbaycandan Türkiyəyə köçmüş şairlərimizin həyat və yaradıcılığını geniş şəkildə araşdırmışdır. Tədqiqatçı kitabında haqlı olaraq yazır: «Çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda Azər-

---

⁹ Бабьров Я. «Тющфейи-Сами» ясяринин Бақы нцсхяляри // Ялйазмалар хязинясиндя. ВЬИЬИ ь., Бақы: 1987, с. 23.

¹⁰ Девлетшаш тезкиреси / чевир. Ньяти Лувал. Истанбул: Кцлтцр Баканлььы, 1990, 495 с.

¹¹ Али Шир Невайи. Мььалисцн-нефайис / йайымлайан Кемал Ераслан. 1.-2. ь. Анкара: Тцрк Дил Куруму, 2001, 460с.

baycan mühacirət ədəbiyyatı deyərkən, nədənsə, daha çox XX əsrin əvvəllərindən bəri vətəni tərk edən və əsasən Türkiyəyə gedən sənətkarların yaradıcılığı nəzərdə tutulur. Halbuki qədim və orta əsrlərdə də Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının varlığı bir reallıqdır¹². Əsərin «Azərbaycandan Türkiyəyə gedən sənətkarlar və onların əlyazmaları» bölümündə ilkin qaynaqlar əsasında Arifi, Bəsiri, Bidari, Səhabi, Qasimi Təbrizi, Matəmi, Mir Qədri, Pənahi, Süruri, Xəzani, Xəlifə, Hamidi, Hafiz, Niyazi, Həbib və Şahi kimi on altı Azərbaycan şairi haqqında məlumat verilmiş və ilkin olaraq müxtəlif əlyazma xəzinələrindəki nüsxələr əsasında şeirlərindən nümunələr təqdim olunmuşdur.

Prof. C.Kurnazın Türkiyəyə köçmüş bəzi Azərbaycan şairlərindən bəhs edən tədqiqat əsəri vardır. Kitab «Türkiye – Orta Asya edəbi ilişkileri» adlansa da, burada Orta Asya şairlərindən başqa bəzi azərbaycanlılar da xatırlanmışdır¹³. Nədənsə Nəsimi, Füzuli, Gülşəni və s. kimi tanınmış Azərbaycan şairləri kitaba daxil edilməmişdir.

Bu monoqrafiyada isə tərəfimizdən ilk dəfə olaraq XVI - XX əsrdə qələmə alınmış Osmanlı təzkirələrinə əsasən Azərbaycan şairləri haqqındakı məlumatlar kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tədqiqat işində XVI əsrdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər yazılmış Osmanlı təzkirələri bir-bir nəzərdən keçirilərək, azərbaycanlı müəlliflər haqqındakı məlumatlar seçilmiş və təhlil olunmuşdur.

Monoqrafiyada Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda və Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarında mühafizə olunan təzkirələrin əlyazma nüsxələrindən, təzkirələrin elmi-tənqidi mətnlərindən, təzkirələrə həsr olunmuş dissertasiyalardan və mövzu ilə əlaqədar müxtəlif elmi-nəzəri ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Monoqrafiyanın birinci fəslində Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və Osmanlı təzkirəçiliyi haqqında məlumat verilmiş, ikinci fəsilə təzkirələrə əsasən Azərbaycan və azərbaycanlı şairlər haqqındakı bio-biblioqrafik bilgilər sistemi tədqiqata cəlb olunmuş, üçüncü fəsilə Azərbaycan – Türkiyə ədəbi və mədəni əlaqələrin-

¹² Мусайева А. XV-XVIII ярылар Азярбайған мщщабырят дядабиййаты вя Хялили «Фиргятнамяси». Багы, Елм, 2007, с. 3.

¹³ Курназ Ы. Тцркийе – Орта Асия едеби илишкилери. Анкара: Акчаь, 1999, 286 с.

dən bəhs olunmuş, dördüncü fəsildə isə Osmanlı təzkirələrində xatırlanan Azərbaycan şairlərinin həyat və yaradıcılığına işıq salınmış və təzkirələrdəki məlumatlar orijinalda olduğu şəkildə təqdim olunmuşdur.

Sonda, araşdırmalarımın hər bir mərhələsində bilgi və təcrübəsiylə mənə elmi məsləhətlər verən prof. fil.e.d. Azadə Musayevaya, Əlyazmalar İnstitutunun direktoru fil.e.d. Məmməd Adilova, təzkirələrin böyük qisminin əldə edilməsində yardımçı olan Nevşehir Universitetinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümünün müdiri Yard. Doç. Dr. Ömər Bayrama və Dr. Pərvanə Bayrama, Muğla Universiteti Türk dili və ədəbiyyatı bölümünün müəllimi Prof. Dr. Namiq Açıqgözə, Qazi Universitetinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümünün müəllimi Yard. Doç. Dr. Orhan Kurtoğluna, bu kitabı işləmə imkanı yaratdığı üçün çox dəyərli ailəmə öz dərin təşəkkürümü bildirirəm.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏTİ VƏ OSMANLI TƏZKİRƏÇİLİYİ

1.1. Azərbaycanlı mühacirlər Osmanlı dövlətində

1.2. XVI – XX əsrlərdə Osmanlı təzkiyəçiliyi

1.1. Azərbaycanlı mühacirlər Osmanlı dövlətində

XV-XVI əsrlərdə bir çox Azərbaycan şairi, rəssam və alimləri Türkiyə torpaqlarına köçmüşdü. Bunların bir hissəsi öz ölkələrində baş verən siyasi hadisələrlə razılaşa bilmədiklərindən vətənlərini tərk edir, bir hissəsi isə zorla köçməyə məcbur edilirdi. XV əsrdə Hamidi, XVI əsrdə Süruri, Şahi, Həbib, Xəlil, Matəmi, Arifi, Qasimi, Gülşəni, Bidari, Səhəbi, Pənəhi, Hafiz, Xəlifə, Əsiri, Mir Qədri kimi şairlər Türkiyəyə köçüb, yaradıcılığının müəyyən dövrünü orada davam etdirmişlər¹⁴. Bu sənətkarların çoxu böyük hörmət qazanmış, yeni mühitin diqqətini cəlb etmiş və Osmanlı ədəbiyyatına təsir göstərmişlər. Bəhs olunan bu azərbaycanlı şairlər haqqında məlumatı Osmanlı təzkiyələrindən almaq mümkündür. Akademik H.Araslı bu xüsusə toxunaraq yazır: «Bu şairlərdən (Türkiyəyə köçmüş azərbaycanlı şairlər - V.M.) çoxunun əsərləri itib-batmış, bir hissəsi başqa şairlərə istinad edilmiş, yalnız xatirələri təzkiyələrdə saxlanmışdır. XV-XVII əsrdə yazılmış Türkiyə təzkiyələrində bu şairlərin əsərlərindən nümunələr verilmişdir. Biz təzkiyələrin verdiyi məlumata və təzkiyədə təsadüf edilən nümunələrə əsaslanaraq, bu şairlər haqqında fikir söyləyə bilərik»¹⁵. Filol.e.d. A. Musayeva XV-XVI əsrlərdə Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatını təhlil edib, azərbaycanlılar haqqında məlumat verərkən göstərir: «...təəssüf ki, bu anılanların çoxunun əsərləri, topluları əlimizdə yoxdur. Elələri vardır ki, haqlarında təzkiyələrdən bir cümlə, bir ifadə tapmışıq»¹⁶. Hər iki alimin fikirləri Türkiyəyə köçmüş azərbaycanlı şairlər haqqında məlumatın məhz təzkiyələrdə olduğunu təsdiqləyir.

Fateh Sultan Mehmed (1451-1481) və Yavuz Sultan Səlim (1512-1520) dövründə başqa ölkələrdən İstanbula axan beyin köçü yerli sənətkarları və şairləri narahat edirdi. Ləali Tokatdan olsa da,

¹⁴ Араслы Ш. Бюйцк Азярбайҗан шаири Фцзули. Бақы, 1958, с.46.

¹⁵ йеня орада, с.46

¹⁶Мусайева А. Ялызма китабы вя XV-XVЫ ясрляр Азярбайҗан ядыбиййаты: проблемляр, арашдырмалар. Бақы, 2002, с.64.

Sultan Məhəmməd dövründə Əcəmə gedib orada təhsil almış, daha sonra Ruma qayıdıb əcəmi kimi sultanın xidmətinə daxil olmağa nail olmuşdu. «Məgər ol zamanda tayife-yi Əcəmə qayətdə rəğbət ü hörmət ü riayət var imiş və anı eşidüb, füzəla-yi Əcəmdən vilayət-i Ruma çox kamil-vücut kiməsnə gəlür imiş». Lakin axırda onun əcəmi deyil, rumi olduğu üzə çıxmış və onu padşahın xidmətindən uzaqlaşdırmışdılar. O da bu barədə aşağıdakı beytləri demişdi:

Olmaq istərsən etibarə məhəll,
Ya Ərəbdən, yaxud Əcəmdən gəl.

Əcəmin hər biri çün Ruma gəlür,
Ya vəzərat, ya sancaq uma gəlür.

Rumda kəllələnməsünmi Əcəm,
Oldı bu izzət ilə çün əkrəm¹⁷.

Şair Məsihi zamanında Əcəm şairlərinə daha çox qiymət verildiyini bu beyti ilə bəyan etmişdir:

Məsihi, göydən ensən, sənə yer yox,
Yürü gəl ya Əcəmdən, ya Ərəbdən¹⁸.

Prof. C.Kurnaz bu problemin başqa bir tərəfini də qabardaraq yazır: «Doğu ölkələrindən gələn şairlərə göstərilən bu ilgi bəzi Osmanlı şairlərinin kendilərini “doğulu” göstərmə kimi tuhaflığa bile yol açmışdır»¹⁹.

Akademik H.Araslı XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan şair, rəssam və alimlərinin Türkiyəyə köçdüyünü yazır və bu cəhətə xüsusi olaraq toxunur: «...həmin şair, rəssam və alimlər bu mühitdə o qədər hörmət qazanmışlar ki, həmişə saraylarda şahnamələr yazmaq

¹⁷ Латифи Тезкиретчи-шуара. с. 473-474;

¹⁸ Кылыч Ф. Мешаирчи-шуара. с. 426.

¹⁹ Курназ Ы. Тцркийе – Орта Асия едеби илишкилери. Анкара: 1999, с. 45.

«əcəm» adlanan bu sənətkarlara tapşırılmış, bu da yerli şairlərin həsədinə səbəb olmuşdur»²⁰.

Osmanlı ölkəsində Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətləri tərkibinə daxil olan Azərbaycan, İran və s. ərazilər «Əcəm» adı altında ümumiləşdirildiyindən, Azərbaycandan gedən şairlər bir çox hallarda Osmanlı təzkirələrində «əcəmli» kimi təqdim olunurdular.

Aşiq Çələbinin «Məşairüş-şüəra»sının Xəyali Çələbi maddəsində Osmanlı sultanlarının əcəm sənətkarlarına yüksək qiymət verdiyini ortaya qoyan mühüm məlumatlar yer almaqdadır. Aşiq Çələbinin verdiyi məlumata görə, Osmanlı saray şairi Xəyali Sultan I Səlimin Səfəvi dövlətinə qarşı 1514-cü ildə Azərbaycana etdiyi yürüşdən sonra sarayda üzgün halda oturduğunun şahidi olmuş və bunun səbəbini soruşmuşdur: «Füzəladan mərvidür ki, Sultan Səlim-i mərhum bir gün diyar-i Əcəmdən gəldügendən sonra əsna-yi müsahibətdə qəmgin və səfahət-i cəbinün pür-çün ü kin görüb, ayine-yi xatir-i atırlarının gird-i məlalindən və təb-i şəriflərinün səbəb-i infialindən sual idər». Onun cavabında Sultan Səlim Əcəm sənətkarlarının Rum sənətkarlarından üstün olduğunu vurğulayır və bu səbəbdən narahat olduğunu deyir: «Əcəmə varduq, qəvabil-i Əcəmi Ruma sürdük. Hər hirfətün sahib-həzllərin belə gətirdük. Qərəzüm buydı ki, Rumun qəvabili Əcəmə qalib olalar və zayi ü hirfətdə məratib-i aliyə bulalar. İşidirüm ki, xalq yinə Əcəm ustadlarına müraciət idərlərimiş. Rumilərə müraciətdən ar u həmiyyət idərlərimiş. Cümlədən şətrənc nə cüzi nəsnədür annı Rumda bir kimsə mumarəsət idüb Əcəm şətrəncbazlarına müqavəmət idəcək dənli məşq etməyə?! Siyahca Əcəmi birikür və anı qatil-i tiğ-i həsəd etmək üçün bir qılıcın dəgər biz şahı mat itdügümüz gibi anı mat idər bir kimsənə bulunmaya»²¹.

Məlumdur ki, Osmanlılar Səfəvi dövlətinə və onun əhalisinə əcəm deyirdilər. Burada Sultan I Səlim Əcəm səfərindən və Əcəm sənətkarlarından bəhs edərkən, şübhəsiz ki, Azərbaycanı nəzərdə

²⁰ Араслы Ш. Бюйцк Азярбайған шаири Фцзули. с.47.

²¹ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. Инъелеме-тенкитли метин. Басылмамыш Доктора Тези. Эази Цнивэрситеси, СБЕ. Анкара, 1994, с. 866.

tutmuşdur. Çünki 1514-cü ildə Səfəvi hökümdarı Şah İsmayilla müharibədən sonra Sultan Səlim xeyli sayda bacarıqlı Təbriz sənətkarını ailələri ilə birlikdə zorla İstanbula aparmışdı. Müxtəlif mənbələrdə bu sənətkarların sayının yüzlərlə, hətta minlərlə olduğu qeyd edilmişdir²².

Təzkirədəki dialoqdan görüldüyü kimi Sultan Səlim Əcəm ustalarının Osmanlı sənətkarlarından daha qabiliyyətli olduğundan şikayət etmiş, fəqət Xəyali, sultanın könlünü alaraq, Osmanlı sənətkarlarına yüksək dəyər vermişdir: «Padişahum! İstanbul saye-yi dövlətündə manənd-i Təbrizdür və qəvabil-i Rumdan necə kiməs-nələr rəviş-i ərəb-i hərf-i Əcəmi vəziş itməgə növ-həvəs və səbük-hizdür. Təliqnüvisləri qabiliyyət-i Xuda dadı ilə Əcəm divanisin nəsx yolına gitmişdür. Rum rəssamları Əcəm nəqqaşların rəng-pəzir itmişlərdür. Təkyəcilər Əcəmlərin təkyəsin başlarına oldurduq diyü fərahdan tacların gögə qondurdılar. Qəzzazlarımız Əcəm qəzzazlarına rəşk ilə yeldən dügmələr dikdirdilər. Xəyyatları sənət-i firəngidə rəh-növrədlüklər itdilər ki, Əcəm dərzilərinə tək-kələr giydürdilər. Xarratları Əcəm köllə xuşkların çıxruğa çevirdilər. Aşçılar nə çaşnilər içirdilər. Halvacılar nə ağızları dadın vir-dilər. Əgərçi

Misra

کس نه کويد که دوغ من ترش است

(Kimsə söyləməz ki, mənim ayrımım turşdur)

diyü bir-birin yirdilər, amma ayrıncılarına yağ yoğurddanmı olur, yoğurd yağdanmı olur, bildirdilər. Sazəndələri kamançacılarının ağızlarından saqızın çəkdilər, əvvadlarının sinələrindən küllər yerinə dağ-ı həsrət yakub, yakıllarının otların əkdilər, həllacların pənbə gibi atdılar, bazarçıların xəbərləri yoxkən ardlarından satdılar...».

Bu söhbətində Xəyali Osmanlı təliqnevislərini, rəssamlarını, nəqqaşlarını, təkyəcilərini, qəzzazlarını, xəyyatlarını, aşçılarını,

---

²² Эфендиев О. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. Баку, 1961, с. 119.

halvaçılarını, ayrançılarını, sazəndələrini, əvvadlarını (ud çalan), həllaclarını və s. əcəm sənətkarlarından üstün saymış və özünün də çox yaxşı şahmat oynadığını qeyd etmişdir. Xəyali özünün yaxşı bir şətrənc ustası olduğunu sərgilədikdən sonra «həzrət-i xünkar ana nicə şahənə iltifatlar eylər, didüğün sözləri isbat eylə diyü buyururlar. Ol dəxi hırfətün kamillərinün və hər sənətün qabillərinün və pişvərlərinün karlarından və ustad işlərinün yadigarlarından nümudar və kəndinün sidqi bə-didar olmağçün nümunələr gətürürlər. Padişah cümləsin xoş görürlər, kiminə ulufə və kiminə bəxşiş və kiminə tərəqqilər ilə bəxşayış buyurub, kise-yi amalları malla mala-mal olunca və cib ü damənləri nüqud-i uhudla tolunca hər birini lütf ü kərəmə toyururlar»²³. Bu söhbətdən sonra Sultan Səlim, Xəyalinin tərif etdiyi sənətkarları mükafatlandırır və onlara yüksək dəyər verir. Osmanlı ölkəsində Azərbaycan sənətkarlarının böyük sayğı gördüyü və onların hazırladıqları məhsullara tələbatın çox olduğu da yenə bu söhbətdən aydın olur.

Azərbaycanlı mühacirlərin Osmanlı dövlətinin mədəni həyatında oynadığı rol haqqında dövrün şüəra təzkirələrindən gərəkli məlumatları almaq mümkündür.

1.2. XVI – XX əsrlərdə Osmanlı təzkirəçiliyi

Osmanlı zamanında XVI əsrdən başlayaraq qələmə alınan və dövrünün ədəbiyyat tarixi funksiyasını yerinə yetirən şair təzkirələri Azərbaycan ədəbiyyat tarixini öyrənmək baxımından da çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dövlətşah Səmərqəndi və Əlişir Nəvai təzkirələrinin qazandığı şöhrət səbəbi ilə bu klassik nümunələrin təsiri altında XVI əsrdən etibarən Türkiyə ədəbiyyatında da təzkirələr tərtiblənməyə başlamışdır.

Osmanlı türkcəsində təzkirə janrının təməlini Səhi bəy (?-h.955/1548) h.945/1538-ci ildə tamamladığı «Həşt behişt»i ilə qoymuşdur. «Həşt behişt» ön söz, hər birinə «behişt» adı verilən 8

---

²³ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. 1994, с. 866-867.

təbəqə və bir xatimədən ibarətdir²⁴. Ümumilikdə təzkirədə 241 nəfər şair xatırlanmışdır. Bu təzkirə üslub və struktur baxımından Herat təzkirələrini izləyir. «Həşt behişt»in ən önəmli cəhəti Anadoluda yeni bir ədəbi janrın əsasını qoymasıdır. Bu əsərin yazılmasından beş il keçməmiş, Lətifi və Aşiq Çələbinin təzkirə tərtibləmələri bunu sübut edir.

«Həşt behişt»dən sonra, Anadolu sahəsində yazılmış ikinci təzkirənin müəllifi Qəstimonulu Lətifidir (h.896/1491-h.990/1582). «Təzkirətüş-şüəra və təbsirətün-nüzəma» adlı bu əsər müqəddimə, 3 fəsil və xatimədən ibarətdir²⁵. Lətifi təzkirəsini h.953/1546-cı ildə tamamlayıb, Qanuni Sultan Süleymana təqdim etmişdir. «Fəsl-i əvvəl» adlanan I fəsildə, Anadoluda yaşayan və ya buraya gəlib, «Rumi» kimi tanınan 13 şeyx şairdən bəhs olunmuşdur. Təzkirənin II fəslində Osmanlı ölkəsində şeir yazan sultan və şahzadə şairlərə yer verilmişdir. Əsərin ən önəmli hissəsini təşkil edən III fəsildə II Muradın hakimiyyəti dövründən h.950-ci ilə qədər Anadolu və Balkanlarda yaşayıb-yaradan şairlərdən 314 nəfəri haqqında məlumat əlifba sırası ilə verilmişdir.

XVI əsrdə tərtib olunmuş təzkirə müəlliflərindən biri də Aşiq Çələbidir (h.926/1520-h.979/1572). Tanınmış türk şairi və münşilərindən olan və tərtib etdiyi təzkirəsi ilə şöhrət qazanan Aşiq Çələbinin ədəbi yaradıcılığı təzkirə, tərcümələr və mənzum əsərlərindən ibarətdir. «Məşairüş-şüəra» Aşiq Çələbinin ən məşhur əsəri olub, h.976/1568-ci ildə tamamlanmış və dövrün padşahı II Səlimə təqdim olunmuşdur. «Məşairüş-şüəra» müqəddimə və şairlərdən bəhs edən hissədən ibarətdir²⁶. Təzkirədə əbcəd sırası

²⁴ Ялызmalar Институту, ФС-482 , سهی بک. تذکره سهی ،

Сеши Бей. Тезкире «Щешт бицишт» / шазыр: Доч., Др. М. Исен. Истанбул: Теръцман газетеси, 1980, 260 с.

Щешт бицишт: Тше тезкире бй Сеши Беэ. Ворк он оттоман поетс витща ьритиьал едитион басед Мус. Сулейманийе Либрарй, Айасофйа О.3545 бй Эунай Кит. Шарвард- Ыамбридэе, 1978.

²⁵ Ялызmalar Институту, ФС-72 , تذكرة الشعراء ، لطيفی. , Латифи. Латифи тезкиреси / шазырл. Доч. Др. М.Исен. Анкара: Кцлтцр Баканлыьы, 1990, 513 с;

Латифи Тезкиретцш- шуара ве Табсыратцн- нузама (Инъелеме- метин) / шаз.Р.Баным. Анкара: Атагцрк Кцлтцр Меркези Башканлыьы, 2000, ЫХ+ 935 с.

Эуилфорд А. Тше Тезкере- и Шуара оф Латифи ас А Соурье фор тше ьритиьал евалуатион оф Оттоман поетри. Тше Университй оф Миьщизан, 1970, 199 с.

²⁶ Британийа Музейи Ор. 6434 , عشاق چلبی. مشاعر الشعراء ،

ilə Sultan II Murad dövründən başlayaraq 1572-ci ilə qədər yaşayan şairlərdən bəhs olunmuşdur. Təzkirədəki şair sayı müxtəlif əlyazma nüsxələrinə görə 360 ilə 427 nəfər arasında dəyişir. «Məşairü-şüəra»-nı daha əvvəl və sonra bu janrda yazılan təzkirələrdən fərqləndirən spesifik cəhət, müasiri olan şairlərə geniş yer verməsi, onları dostları, yaşayış tərzləri, məişətləri, əyləncələri və xarakterləri ilə canlandırmasıdır. Müəllif şairlərdən bəhs edərkən öz fikirlərini, lətifə və hekayələri də bura əlavə etmiş və beləliklə, əsərə digər təzkirələrdə olmayan cəhətləri artırmışdır. Bundan əlavə, bu təzkirə Şərqi təzkirəçilik tarixində əbcəd ardıcılığı əsasında tərtiblənmiş ilk və son təzkirə kimi daima xatırlanır.

XVI əsrdə yazılmış təzkirələrdən digər birinin müəllifi Qınalızadə Həsən Çələbidir (h.953/1546-h.1012/1604). Həsən Çələbi dövrünün tanınmış alimlərindən biri olub, məşhur əsəri isə «Təzkirətüş-şüəra»-sıdır. Əsər h.994/1586-cı ildə qələmə alınmışdır. Təzkirənin strukturuna gəlincə, əsər müqəddimə, sultan, şahzadə və əsil şairlər olmaqla 3 fəsildən ibarətdir²⁷. I və II fəsildəki padşah və şahzadələr xronoloji prinsipə, III fəsildəki şairlər isə əlifba sırasına uyğun sıralanmışlar. Təzkirənin I fəslində 6 padşahdan, II fəslində 5 şahzadədən, III fəsildə isə 627 nəfər şairlərdən bəhs olunmuşdur. Bu təzkirədə özündən əvvəl yazılmış təzkirələrdə rast gəlmədiyimiz 122 nəfər şair ilk dəfə xatırlanmışdır. Qınalızadə təzkirəsinin 600-dən artıq şairi əhatə etməsini nəzərə alsaq, bu əsəri türk təzkirəçiliyi tarixində ən iri həcmli təzkirələrdən hesab etmək olar. Təzkirə ağır, çətin üslubda qələmə alınmışdır. Xüsusilə, təzkirənin müqəddiməsində, eləcə də padşahlardan və III fəsildə yer alan şairlərdən bəhs edərkən təmtəraqlı üslubdan istifadə olunmuşdur.

XVI əsrdə Osmanlı sahəsində təzkirə tərtib etmiş digər bir təzkirəçi Mustafa Bəyanidir. Bəyani ədəbi mühitdə «Təzkirətüş-şüəra»-sı (h.1006/1597) ilə tanınmışdır. Təzkirə müqəddimə və iki

Мешаир цш– шуара ор Тезкере оф Ашык Челеби бй Э.М.Мередитц– Овенс. Лондон: 1971, 66 + 299 а.

Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара (Инъелеме-тенкитли метин). Доктора тези. Эзи цнивверситеси. СБФ. Анкара, 1994.

²⁷ Ялузмарлар Институту, Б-1258, «تذكرة الشعراء، قينه لى زاده حسن چلبى».

Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. Ъ.Ы-ЫЫ, Анкара: Турк Тарих Куруму Басымеви, 1978 - 1989, 1094 с.

bölmədən ibarətdir²⁸. «Təzkirətüş-şüəra»nın birinci bölməsində 5 padşah və 4 şahzadədən bəhs olunmuşdur. Əsərin ikinci bölməsində isə XV-XVI əsrdə yaşamış 377 nəfər şairə yer verilmişdir. Bu əsər Qınalızadə təzkirəsinin xülasəsidir və müqəddimədən də məlum olduğu kimi, Bəyani, Qınalızadə təzkirəsinə tamlıqla köçürə bilmədiyi üçün yalnız tanınmış şairləri seçib əsərinə daxil etmişdir. Bəyani əsərinə Qınalızadə təzkirəsində olmayan şairləri də əlavə etmişdir. Bunların arasında Xaqani, Xəlvəti, Xıdri, Müidi, Meyli kimi şairlərin adını çəkmək olar. Bəyani təzkirəsi Qınalızadə təzkirəsinin xülasəsi olmaqla bərabər, şairlərin həyatlarına əlavələr olunması və bir neçə yeni şairi əhatə etməsi baxımından tamamlayıcı xarakter daşıyır.

Türkiyə ədəbiyyatında XVII əsrdə də təzkirəçilik ənənəsi davam etdirilmişdir. Bu əsərlər XVI əsrdə yazılmış təzkirələrin demək olar ki, zeylidir və XVI əsrdə təməli qoyulan və bir-birinin ardınca qiymətli nümunələr verən Türkiyə təzkirəçiliyini fasiləsiz davam etdirən əsərlərdir. XVII əsr təzkirəçilərindən Riyazi, Faizi, Rza, Yümni, Asim və Güftinin adlarını çəkə bilərik.

XVII əsrdə də Osmanlı təzkirəçiləri təzkirəçilik ənənəsini davam etdirmişlər. Ancaq XVII əsr təzkirələri XVI əsrdə bu janrdə tərtiblənmiş əsərlərdən müəyyən cəhətlərinə görə fərqlənmişdir. Belə ki, XVI əsr təzkirəçiləri öz dövrlərindən əvvəl yaşayan şairləri əsərlərində xatırlamışdılar. Bu səbəbdən təzkirələrdəki bio-bibliografik məlumatı da çox geniş olurdu və bu təzkirələrin həcminə də təsir etmişdir. XVII əsr təzkirəçiləri isə daha çox öz dövrlərində yaşayıb-yaradan şairlərdən bəhs edir və bio-bibliografik məlumat çox qısa verirdilər. Onun əvəzinə şeirlərdən nümunələr artırılırdı. Beləliklə, qeyd olunan bu dəyişikliklər nəticəsində XVII əsrdən etibarən Osmanlı təzkirəçiliyi tarixində antologiya xarakterli təzkirələr tərtiblənməyə başladı.

Riyazi təzkirəsi bu iki əsr arasında keçid dövrünün məhsuludur. Əsərləri içərisində Riyaziyə (1572-1644) şöhrət gətirəni məhz «Riyazüş-şüəra» adlı təzkirəsidir. Riyazi təzkirəsinə h.1016 / 1607-ci ildə yazmağa başlayıb, h.1018/1609-cu ilin rəcəb ayında bitirdiyini əsərin sonunda yazdığı tarixdən öyrənirik. Təzkirə tə-

²⁸ Бейани Мустафа бин Ъаруллащ Тезкиретцш-шуара / елештирмели баскыйа щазырлайан Др. И.Кутлук. Анкара: ТДК, 1997, 90 + 345с.

tiblənrəkən daha əvvəl yazılmış təzkirələrdən istifadə edilmişdir. Əsər müqəddimə və 2 rövzədən ibarətdir. Təzkirədə ümumilikdə 424 şair haqqında məlumat verilmişdir. Riyazi özündən əvvəlki təzkirəçiləri tənqid etsə də, ikinci rövzədəki şairlər haqqında məlumat verərkən bu əsərlərdən bəhrələnmişdir. «Riyazüş-şüəra» XVII əsrin demək olar ki, ən diqqətəlayiq təzkirəsidir. Əsərin ən önəmli cəhəti bütün şairlərin vəfat tarixlərini əks etdirməsindədir. Riyazi təzkirəsinə daxil etdiyi bütün şairələrin demək olar ki, əsərlərinin hamısını nəzərdən keçirmiş və yalnız tərifi layiq olan şeirləri seçmişdir. Ancaq digər təzkirəçilər bu çətinliyi öz üzərlərinə götürməmişlər²⁹.

Qafzadə Faizi (h.998/1589-h.1031/1622) «Zübdətül-əşar» adlı antologiya xarakterli təzkirəsi ilə tanınmışdır. Təzkirədə XV əsrin ortalarından, yazıldığı 1621-ci ilə qədər yaşamış 14-ü qadın olmaqla, 515 nəfər şairdən bəhs olunmuşdur. Bunlardan 57-si ancaq bu təzkirədə xatırlanmışdır. Əsərdə şairlər haqqındakı bio-bibliografik məlumat iki-üç cümlədən artıq deyildir. Faizi təzkirəsinə daxil etdiyi şairlərin vəfat tarixlərini verməyə diqqət yetirmiş, dəqiq bilmədiyi tarixləri isə şairlərin yaşadığı dövrü əks etdirən ifadələrdən istifadə etməklə vermişdir. Faizin «Zübdətül-əşar» təzkirədən çox antologiyanı xatırladır. Çünki burada şairlər haqqında məlumatdan çox, onların əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Əsrin digər bir təzkirəçisi Zəhrimarzadə Rzadır (?/1671). Diyan müəllifi olan Rza h. 1050/1640-cı ildə təzkirəsini tamamlayıb, Sultan İbrahimə təqdim etmişdir. Təzkirə qısa bir ön söz, 2 fəsil və xatimədən ibarətdir³⁰. Təzkirəçi ön sözdə əsərinə əvvəlki dövr padşahları ilə, h.1000/1591-ci ildən sonra yetişən şairləri daxil etdiyini yazır. Təzkirənin «Zikri şüəra-yi səlātin-i maziyyə» başlıqlı birinci bölməsində 9 şair padşahdan bəhs olunmuşdur. Onlardan hər birinin təxəllüsü, səltənət tarixləri və müddəti, şeirlərindən iki-üç beyt nümunə verilmişdir. Əsərin II bölməsində əlifba sırası ilə h.1000/1591-1050/1640-cı illər arasında yetişən 257 şair haqqında

²⁹ Эйбб В. Османлы шиир тарици /теръ. А.Чавушоьлу.3-4-5. Ъ. Анкара: Акчаь, 1999, с. 149.

³⁰ Rıza. Tezkire-i Rıza, İstanbul: Dersaadat, 1316; Сейид Риза Зеһримарзаде. Риза тезкиреси / нешреден. Др.С.Ердаьы. Анкара: Тцрк дили ве едебийаты китаплары, 2002, ВЫЫ+109 с.

məlumat yer almışdır. Padşahlarla birlikdə təzkirədəki şair sayı 266-ya çatır.

Riyazi və Rza təzkirələrini qarşılaşdırdıqda məlum olur ki, bu iki əsər birlikdə şairlər haqqında ətraflı məlumat verib, nümunələrə az yer vermiş XVI əsrin klassik təzkirələri ilə, antologiya xarakteri daşıyan təzkirələr arasında yer almışdır.

XVII əsrdə tərtiblənmiş başqa bir təzkirənin müəllifi Yümnidir (?/1662). O, Qafzadə Faizinin təzkirəsinə zeyl yazaraq «təzkirənevislər» sırasına düşmüşdür. Yümninin qələmə aldığı yeganə əsər «Təzkirəyi-şüəra-yi Yümnü» adlı təzkirəsidir. Təzkirə 1621-1622-ci illərdə yaşayıb-yaratmış 29 şairi əhatə edir. Əsər 1622-ci ildə təzkirəçinin vəfatı səbəbi ilə yarımçıq qalmışdır. Yümnü şairlər haqqında bir-iki sətirlək, çox qısa məlumat və şeirlərindən iki beytlə üç qəzəl arasında nümunə verir. Yümnü təzkirəsi digər təzkirələrdə rast gəlmədiyimiz 11 nəfər şair haqqında məlumat verən ilkin mənbə kimi dəyərlidir³¹.

Faizinin «Zübdətül-əşar»ına Yümnidən sonra ikinci zeyli Seyrəzkadə Mehmed Asim (?-1675) yazmış və əsərini «Zeyli-zübdətül-əşar» adı vermişdir. Əsər antologiya xarakterlidir. Təzkirəçi əsərinə h.1030-ci ildən ölümünə qədər 55 il ərzində yaşayıb-yaratmış şairləri toplamışdır. Asim əlifba sırasına görə verdiyi 123 şairdən sonra, əsərin Qafzadə Faizinin təzkirəsinə zeyl olduğunu və «Zeyli-zübdətül-əşar» adlandırdığını yazır. Antologiya xarakterli təzkirələr içərisində ən az məlumatı əhatə edib, ən çox nümunəni əks etdirən Asim təzkirəsidir.

XVII əsrin ikinci dərəcəli şairi hesab olunan Ədirnəli Əli Güfti (?- h.1088/1677) orijinal əsərləri ilə diqqəti cəlb etmişdir. Güftinin 2400 beytdən ibarət olan «Təşrifatüş-şüəra» adlı təzkirəsi türk ədəbiyyatında nəzmlə qələmə alınmış ilk təzkirədir. Güftidən əvvəl və sonra heç bir təzkirəçi mənzum təzkirə qələmə almamışdır. Təzkirədə 106 şairdən bəhs olunmuşdur. Digər təzkirələrdə rast gəlmədiyimiz 25 şair haqqında məlumatı məhz bu əsərdən alırıq.

---

³¹ Erdem С. Мешмет Салиц Йүмни-Тезкире-и шуарайи - Йүмни // Турк дңийасы араштырмалары, 1988 Абустан, № 55, с.85 – 112.

XVIII əsrdə də Türkiyə ədəbiyyatında təcrübəli təzkirəçilər yetişmişdir. Mücib Əfəndi, Mustafa Səfayi, Salim, İsmayıl Bəliq, Ramiz, Silahdarzadə Mehmed Əmin, Safvət Əfəndi, Əsrar Dədə, Əndərunlu Akif bu əsrin tanınmış təzkirəçiləridirlər.

XVIII əsrdə qələmə alınmış təzkirələrdən ilki Mustafa Mücibin «Təzkireyi-Mücib»idir. Əsər h.1122/1710-cu ildə qələmə alınmışdır və XVI əsrin sonundan başlayaraq yazıldığı dövrə qədər yetişən 107 şairin bioqrafiyası haqqında qısa bilgiləri əhatə edir. Təzkirə Riyazi təzkirəsinə zeyl olaraq yazılmışdır. IV Muradın tərcümeyi-halı ilə başlayan əsərdə digər şairlər əlifba sırası ilə təqdim olunmuşdur. Sadə bir dildə qələmə alınmış əsərdə digər təzkirələrdə xatırlanmayan 11 şairin tərcümeyi-halına rast gəlmək mümkündür³².

«Nüxbətül asar min fəvaidil-əşar» adlı təzkirə h.1132/ 1720-ci ildə Səfayi tərəfindən Rza təzkirəsinə zeyl olaraq yazılmışdır. Təzkirə ön söz, on səkkiz təqriz və əlifba sırası ilə verilmiş və 1640-1720-ci illər arasında yaşamış 486 nəfər şair haqqında məlumatı əhatə etməkdədir³³. Əsərdə daha çox «Lalə dövrü»ndə yaşayıb-yaratmış şairlər haqqında məlumata rast gəlmək mümkündür.

Salim tərəfindən h.1134/1722-ci ildə tamamlanmış «Təzkirətüş-şüəra» giriş və iki fəsildən ibarətdir. Birinci fəsildə III Əhməd və II Mustafa haqqında məlumat verilmiş, ikinci fəsildə isə əlifba sırası ilə 423 şairdən bəhs olunmuşdur. Mühtəvası və üslubu baxımından XVIII əsrin ən diqqətəlayiq təzkirəsi hesab olunmaqdadır³⁴.

Bursalı Bəliq tərəfindən h.1139/1727-ci ildə tamamlanan «Nüxbətül-asar li-zeyli Zübdətül-əşar» adlı təzkirə, Faizinin h.1031/1622-ci ildə bitirdiyi «Zübdətül-əşar»ına zeyl olaraq qələmə alınmışdır. Antologiya xarakteri daşıyan bu əsərdə III Əhməddən sonra 413 şair haqqında məlumat əlifba sırası ilə sıralanmışdır³⁵.

³² Мцъиб Мустафа. Тезкире-и Мцъиб. Анкара: Ататцрк Кцлтцр Меркези Башканлыгы, 1997, 84 с.

³³ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи / шаз.: П.ЧAPAN. Анкара: Ататцрк Кцлтцр Меркези Башканлыгы Йайынлары, 2005, 750 с.

³⁴ Салим Ефенди. Тезкирегцш-шцара. Инъелеме-метин/ шаз: А.Инъе. Анкара: АКМЙ, 2005, 756 с.

³⁵ Исмаил Белив. Нушбетцл-асар ли-зейли Зцбдетил-ешар / шаз. Доч.Др. А.Абдулкадирьолу. Анкара: Эзи Цниверситеси Йайынлары, 1985, XXЫЫ +718с.

Ramiz tərəfindən h.1198/1784-ci ildə tamamlanan və Salim təzkirəsinə zeyl olan «Adab-i zürəfa»da, h.1132/1720-ci ildən h. 1198/1784-cü ilə qədər olan zamanda yetişmiş 375 nəfər şair haqqında məlumat verilmişdir³⁶.

Silahdarzadə Məhəmməd Əmin tərəfindən h.1204/1790-cı ildə tamamlanan və Bəliğin təzkirəsinə zeyl olaraq qələmə alınan «Təzkirətüş-şüəra» h.1164/1751 – h.1204/1790-cı illər arasında yetişən 127 şairin bioqrafiyasını əhatə edir. Əsərdə hər bir şair haqqında çox qısa bilgi verilmişdir.

Mustafa Safvət Əfəndinin h. 1197/1783-cü ildə qələmə aldığı «Nüxbətül-asar fi-fəvaidil-əşar» adlı əsəri müəllifin Səfayi təzkirəsindən seçdiyi 326 şairin bioqrafiyasının xülasəsidir. Safvət əsərdə Səfayinin bəzi yanlışlıqlarını düzəltmiş və bəzən də lətifələr əlavə etmişdir.

XVIII əsrin ikinci yarısında yetişən şair və təzkirəçi Əsrar Dədənin qələmə aldığı «Təzkire-yi şüərayi-mövləviyyə» adlı əsər h.1211/1796-cı ilə qədər yaşayan 212 nəfər mövləvi şair haqqında məlumatı əhatə etməkdədir³⁷. Şeyx Qalib mövləvi şairlərin şeirlərini toplayaraq Əsrar Dədədən təzkirə yazmasını xahiş etmişdir. Təzkirəçi də bundan sonra əsərini tərtibləməyə başlamışdır. Əsərdəki şairlər haqqındakı məlumat Əsrar Dədəyə, nümunələr isə Şeyx Qalibə aiddir.

XVIII əsr təzkirəçilərindən olan Əndərunlu Akif bəyin h.1211/1796-cı ildə qələmə aldığı «Mirat-i şeir» ön söz, dörd fəsil və xatimədən ibarətdir. Sadəcə Əndərun şairlərinin yer aldığı təzkirə olduqca təmtəraqlı bir dildə yazılmışdır.

Əslən Bağdadlı olan Şəfqət (?-h.1242/1826) antologiya xarakteri daşıyan təzkirəsində 1730-cu ildən 1814-cü ilə qədərki zaman içərisində yaşayan 125 şair haqqında məlumatı əlifba sırası ilə vermişdir. Əsər Bəliğin təzkirəsinin zeylidir.

Əsad Əfəndinin h.1251/1835-ci ildə qələmə aldığı «Bağçe-yi Səfa-ənduz» adlı təzkirəsi h.1135/1722-1251/1835-ci illərdə yaşa-

³⁶ Рамиз ве Адаб-ы зурафасы / шаз: С.Ердем. Анкара: АКМЙ, 1994, ХЛВЫЫ+401 с.

³⁷ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе / шаз. И.Эенч. Анкара, Ататцрк Кцлтцр Меркези Йайынылары, 2000, ВЫ+596.

yıb yaradan 209 şairin bioqrafiyasını əhatə edir³⁸. Əsər Salim təzkirəsinə zeyl olaraq yazılmışdır.

Dövrünün tanınmış alimi və şeyxülislamı olan Arif Hikmətin tərtib etdiyi təzkirə h.1000/1592-1252/ 1837-ci illərdə həm Osmanlı ölkəsində, həm Azərbaycan, həm də Krımda yaşayıb-yaratmış 203 şair haqqında məlumatı əhatə edir. Əsərin dövrümüzə gəlib çatmış yeganə nüsxəsi Millət Kitabxanası Əli Əmiri bölümündə 789 şifrəsi ilə mühafizə olunmaqdadır.

XIX əsr şairi Fatin Əfəndinin (1814-1866) qələmə aldığı «Xatimətül-əşar» adlı təzkirəsində h.1134/ 1721-ci ildən h.1269/ 1853-cü ilə qədər yetişən 683 nəfər şair haqqında məlumat vermişdir³⁹. Əsər Salim və Səfayi təzkirəsinə zeyl olaraq yazılmışdır. Əsərin əvvəlində təzkirənin tamamlandığına dair beş təqriz və altı tarix yer almışdır. Təzkirədə şairlər təxəllüslərinə görə deyil adlarına görə əlifba prinsipi əsasında sıralanmışdır. «Xatimətül-əşar»ın digər təzkirələrdən fərqləndirən cəhəti əsərlərdən nümunələrin əvvəldə, tərümeyi-halların isə ondan sonra verilməsidir.

Ədəbiyyat tarixçisi və araşdırmaçısı Mahmud Kamal İnalın «Kəmalüş-şüəra» adlı əsəri Fatin təzkirəsinə zeyl olaraq yazılmışdır. Əsər 1800-1941-ci illər arasında yaşayıb-yaratmış 556 nəfər şairin tərcümeyi-halını və əsərlərindən örnəkləri əhatə etməkdədir. İndiyə kimi əsərin dörd cildi nəşr olunmuşdur⁴⁰. Sadəcə beşinci cild işıq üzü görməmişdir.

---

³⁸ Оьраш Р. Есад Мещмед Ефенди ве Баясе-и сафа-ендузу. Бурдур, 2001, 275 с.

³⁹ Фатин Давуд. Хатимятцл-яшар. Истанбул, 1271.

⁴⁰ Инал Ибнцл-Емин Машмуд Кемал. Сон асыр Тцрк шаирлери (Кемалцш-шуара) 4 ьилдде. 1. ь. Щаз: М. Ёунбур. Анкара: АКМЙ, 1999, X+678; 2. ь., щаз: М.Кайащан Юзэцл. АКМБЙ, 2000, 544; 3. ь., щаз: Щ.Юзьян, АКМБЙ, 2000, ВЬЫ+493; 4. ь., щаз: И.Баштуь, АКМБЙ, 2002, ВЬЫЫ+490.

Arifi. Vəqayı-yi Sultan Bayəzid mə Səlim xan.
Topqarı Sarayı Muzeyi Kitabxanasındadır. Rəvən 1540.

II FƏSİL

OSMANLI TƏZKİRƏLƏRİNƏ GÖRƏ AZƏRBAYCAN VƏ AZƏRBAYCANLILAR

- 2.1. Osmanlı təzkiyələrinə görə azərbaycanlı şairlər haqqında bio-bibliografik məlumatlar
- 2.2. Osmanlı təzkiyələri Azərbaycanın tarixi və mədəni həyatı haqqında

2.1. Osmanlı təzkiyələrinə görə azərbaycanlı şairlər haqqında bio-bibliografik məlumatlar

XVI əsrdən XX əsrin birinci yarısına kimi qələmə alınmış Osmanlı təzkiyələrinin hər birini ayrı-ayrılıqda araşdıraraq azərbaycanlı müəlliflər haqqındakı məlumatları toplamışdıq. Təzkiyələrdə elə Azərbaycan şairlərinin adlarına rast gəlirik ki, onlar ilk dəfə məhz bu əsərlərdə xatırlanırlar.

Yuxarıda adları sadalanan bu təzkiyələrə istinadən azərbaycanlı şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatı üzə çıxarmışdıq. Təzkiyələri tədqiqata cəlb etdikdə görürük ki, təzkiyəçilər Osmanlı ölkəsinə getmiş azərbaycanlı şairləri tərifə layiq ifadələrlə öyürlər.

Osmanlı təzkiyəçiləri Azərbaycan şairlərinin bəzilərinin hansı səbəblə Osmanlı ölkəsinə gəlmələrini açıqlamışlar.

Osmanlı təzkiyələrini Azərbaycan təzkiyələri ilə müqayisə etdikdə bir məqam da aydın olur. Belə ki, Osmanlı təzkiyəçilərinin şairlər haqqında verdiyi məlumatlar daha genişdir. Bunu əsasən XVI və XIX əsr təzkiyələrinə şamil etmək olar.

Osmanlı təzkiyəçilərinin şairlər haqqında verdiyi məlumatları bioqrafik (adı, təxəllüsü, ailə vəziyyəti, vəfat tarixi, təhsili, məsləyi, inanc dünyası, görünüşü) və bibliografik (əsərlərinin adı, sayı, tərcümə və ya orijinal olması, janrı) olaraq iki qismə ayırmaq mümkündür. Belə ki, təzkiyəçilər ilk olaraq şairin adı, təxəllüsü və ləqəbi haqqında məlumat verirdilər.

Təzkiyəçilər əsərlərində şair haqqında məlumatı məhz onun adı, təxəllüsü və ləqəbi kimi bioqrafik bilgi ilə başlayırlar. Nəzərdən keçirdiyimiz təzkiyələrin əksəriyyətində əsasən şairlərin təxəllüsləri verilir. Daha sonra adı və ləqəbi yer alır. Əlbəttə bu məlumatların dolğunluğu təzkiyəçinin məlumat toplama imkanına bağlı olmuşdur. Belə ki, bəzi şairlərin həm təxəllüsü, həm adı, həm də ləqəbi verilir. Bəzi tərcümeyi-hallarda bu məlumatlardan biri olmur. Məsələn: «Qəribi: Mir Hüseyyindir» (AÇ s. 992). Və ya «Pənahi nəqqaş Şah Quludur» (KIN s. 199). «Arif: məxləsi Arif və

namı Fəthullah Çələbidir» (AÇ s.558). «Hafız Əcəm: «İsmi Məhəmməd, babası namı Adil, ləqəbi Hafizdür» (AÇ s.296).

Təzkirədə şairin təxəllüsünü götürmə səbəbi haqqında da məlumata rast gəlmək mümkündür. Məsələn, «Şəmsi: Təriq-i təriqətdə qələndəran-i mücərrədan minvalində dərviş-i yek-cəhət və bidayət-i halində abdal ü əbrarla həm-məşrəb və həm-söhbət idi. Bu səbəblə İşıq Şəmsəddin diməklə məşhur ü məzkur idi» (L s. 331).

Bəzən şairin ləqəbinin verilmə səbəbinə də aydınlıq gətirilir. «Qəribi: sağ əlinün səbbabə barmağı əvvəl doğumundan məqtu olmağın rumilər «Barmaqsız Əmir» və əcəmlər «Mir Barmaqsız» dirlərdir » (AÇ 920).

Şairin ad və təxəllüsündən başqa, atasının kimliyi və digər qohumluq əlaqələri haqqında da məlumat verilmişdir.

Tədqiq olunan dövrdə qələmə alınan təzkirələrdə şairlərin vəfatının və ya vəfat tarixinin göstərilməsinə də önəm verilmişdir. Təzkirələrin araşdırılması zamanı məlum olmuşdur ki, XIX və XX əsr təzkirələrində şairlərin vəfat tarixləri XVI əsr təzkirələrinə nisbətən daha çox yer almışdır. XVII əsr təzkirələri isə antologiya xarakteri daşdığı üçün vəfat tarixlərinə çox az təsadüf olunur. Məsələn: «Süruri: Sultan Səlim-i mazi zamanında fəvt olub » (KIN s. 474). Və ya «İzzi: Ərbab-i dövlət kitabəti xizmətində min yüz beşdə fəvt oldı» (İB s. 270). «Kamil İshaqzadə: Bin yüz qırx səkkiz sənəsində mədinə-yi Əyribozda zinətəfruz-i səccadə-yi hökumət ikən sicill-i ömri rəsidi-yi əncam olub, qəza-yi axir-cinana xiram u əzimet itmişlərdir» (R s. 254).

Mahmud Kamal İnal təzkirəsində şairlərin vəfatına dair bilgiləri çox geniş şəkildə şərh edir. Məsələn, «Rəmzi: Cəməziyələ axir 1306-da (Şubat 1889) yaşı səksəni mütəcaviz olduğu haldə, Nuru Şeydanın rıvayətinə nəzərən, Məktəb-i Tibbiyyə xəstəxanasında, əhibbasından mülkiyə təqaüd sandığı məzulun qələmi müdiri Safi bəyin nəqlinə görə Yeni baxçada Qürəba xəstəxanasında vəfat edərək, Ədirməqapısı qəbristanına və şair Bürhanəddin-i Bəl-

xi əfəndinin ifadəsinə nəzərən, Üsküdar da Seyyid Əhməd dərəsində iranilərə məxsus məzarlığa dəfn edildi (MK s. 1858)».

Təzkirəçilər bəzən şairin soykökü, kiminlə qohum olması və s. kimi məsələlərə də diqqət yetirmişlər. «Nəbati: Ağçaqoyunlıdan bir kiməsnə imiş» (AÇ s. 446). «Saib Təbrizi: ənva-yi ülum və əsnaf-i fəzail ilə məcbul və maye-yi zatiyyəsinə əsər-i ənvar-i eşq-i Şəms-i Təbriz qüddisə sirrihül-əziz əks-əvkən olmaqla bariqə-yi xavər-i ənfasıyla ...» (ED s. 282). «Arifi: Ana canibindən Şeyx İbrahimün nəbirəsi və nəfəsi oğlu olmaqla...» (AÇ c. 558). Və ya «Niyazi: əcəm Molla Hafizin oğludur» (S s. 220). Və ya «Arifi: Baba canibindən əcəmi, ana tərəfindən Ərəbidür. Babasına Dərviş Çələbi dirlər» (AÇ s. 558). «Məhəmməd Əmin: Şah Təhmasbün zamanında mütəərrif-i mənəb-i vəzir olan Mirzə bəy Sabiqinün ki, sisile-yi intisabları Şeyx Bahəddin-i Sührəverdi həzrətlərinə müntəhidür fərzənd-i səadətməndidür » (KIN s.913).

Şairin doğulduğu, yaşadığı, yetişdiyi ölkə və şəhər haqqındakı məlumatlar da müxtəlif şəkildə təqdim olunur. Təzkirəçilərin əksəriyyəti bu mövzuda birbaşa və ya dolayısı ilə, qısa və ya geniş məlumat vermişlər. Təzkirələrdə verilən coğrafi məkanın əsasını şairin doğulduğu və məskunlaşdığı yerlər təşkil edir. Bu haqda məlumatı əks etdirən ifadələr əsasən şair haqqında verilən məlumatın əvvəlində gəlir. Təzkirəçilər azərbaycanlı şairlərin ya sadəcə Əcəmdən gəldiyini yazmaqla kifayətlənirlər, ya da konkret olaraq şəhərin adını qeyd edirlər. Məsələn, «Qəribi: Əsl diyar-i Əcəmdəndür» (AÇ s. 992). Və ya «Nütqi: Hilal-i vücudı üfq-i vilayət-i Şirvandan zahir ü əyan olub» (KIN s. 1044). «Hakimi: Büldan-i Əcəm içrə şöhrə-yi şəhr ü məşhur-i dəhr olan qəsəbat-i Qəzvindən qəsəbe-yi Əbhərdəndür » (KIN s. 308).

Təzkirəçilər Azərbaycan şairlərinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəblərinə də aydınlıq gətirmişlər. Bu səbəbləri araşdırdıqda məlum olur ki, şairlər siyasi, sosial, səyahət və təhsil məqsədi ilə Osmanlı ölkəsinə gəlmişlər. Məsələn: «Qəribi: Sultan Səlim-i mərhum Əcəm səfərindən müqəddəm Şah İsmayıl tərəfindən risalətlə gəlüb» (AÇ s. 920).

Bəzi şairlərin isə öz istəkləri ilə təhsil almaq və s. səbəblərlə Osmanlı dövlətinə gəldikləri aydın olur. Məsələn: «Hafiz: Qarındaşı Quqla Əcəm ilə məan diyar-i Ruma gəlmişlərdür» (AÇ s. 296). Və ya «Nütqi: «...bad-i səba gibi vihad ü tilal və səhab-misal hizbat ü cibaldə püyan və ənhar-girdar-i gülistan-ı cahanı seyran idərək Darüs-səltənətül-aliyyəyə ki, mərkəz-i mədar-i cümləyi adəm və Kəbe-yi murad u məram-i xəlq-i aləmdür, daxil olduqda ...» (KIN s. 1044). Və ya «Hakimi: Şah İsmayıl-ı ləin ol diyarı qəbzə-yi iqtidarına gətirüb, ol məmalikdə zöhhak-i rüzgar olmaqla əhl-i sünnət ü icmaün ictimainə iftiraq düşüb, mah-i asiman-i din ü iman ol bürc-i ali-məkanda rəhin-i mühaq və qərin-i ihtiraq olmağın, əhalisi ətraf ü əknaf-ı diyara kakul-i dilbərən gibi pərişan ü tarumar olmuş idi...qövl ilə amil olub səyahət ü müsafərət idərək məmalik-i şərifə-yi Osmanıyyəyə vasil, ələlxüsus qaide-yi Diyarbəkriyyə olan Qara Amidə daxil olduqda...» (KIN s. 308).

Bəzən şairlərin İstanbulla nə zaman, hansı tarixdə, kimin hakimiyyəti zamanı gəlmələri haqqında da bilgi almaq mümkündür. Məsələn, «Pənahi: Sultan Bayəzid-i mərhum zamanında diyar-i Əcəmdən – Təbrizdən gəlib» (AÇ s. 199). Və ya «Həbib: Sultan Bayəzid dövrünün axırında diyar-i Əcəmdən gəlmiş ...» (AÇ s. 302).

Təzkirəçilər bəzən şairin Osmanlı ölkəsinə kiminlə gəlməsinə də diqqət yetirmişlər. Məsələn: «Şah Qasım: Sultan Səlim-i mərhum Təbrizə varduqlarında xacələri Həlim Çələbi müqəddəmə səyahətlə Təbrizə varduqlarında Şeyx Məxdumi xidmətində bir kaç gün tövbə vü inabət və çillə vü riyazət itmiş, Şah Qasım-i mərhumla dəxi əlaqə-yi məhəbbət itmiş imiş. Ol təqriblə izz-i hüzur-i səltənətə tərtib idüb, Sultan Səlim-i mərhum dəxi Şah Qasımı Təbrizdən Ruma bilə gətürmüşdür» (AÇ s. 22). Və ya «Zehni: İsgəndər Paşanın oğlu Əhməd paşa ilə İstanbulla gəlmiş idi» (KIN s. 411). Və ya «Feyzi: Əcəm diyarından Şamaxı nam məhəldən zühur edib, əvail-i halində diyar-i Əcəmə elçilik ilə gedən İncili Çavuş ilə məan dövlət-i aliyyəyə gəlib» (SAF s. 448).

Təzkirəçilərin diqqət yetirdikləri mövzulardan biri də şairin təhsili və yetişdiyi mühitdir. Məsələn, «İzzi: İqlim-i irfan və şəhr-i Şirvandan zühur edib, İstanbula gəlib, təhsil-i mərifət və fənn-i insadə kəsb-i məharət etməklə dövlət-i aliyyə-yi Osmanıyyədə bəzi kibarın katibi və nədim ü müsahibi və şüəra-yi əsrdən bir şair-i sehrkar olub» (SAF, 399).

Təzkirəçilər şairlərin inanc dünyasına da aydınlıq gətirməyə çalışmışlar. Burada məsələyə daha çox dini-təsəvvüfi baxımdan yanaşılmışdır. Verilən məlumatlardan bəzi şairlərin hər hansı bir təriqəti seçməsinə və müəyyən üsul və adətlərlə yaşamasını öyrənirik. Məsələn: «Səhabi: Neçə yıllar dəxi Seyyid Məhəmməd-i Nurbəxş təriqinə süluk idüb, rahnüməyan-i təriq-i həqiqətdən və məşayix-rah-i təriqətdən tövbə vü inabət idüb» (AÇ s. 510). Və ya, «Nəbati: Kəlimatından təsəvvüfə çalışmış sofi, bəlkə hürufi olmaq fəhm olunur» (AÇ s.446). Və ya «Şəmsi: Təriq-i təriqətdə qələndəran-i mücərrədan minvalində dərviş-i yek-cəhət və bidayət-i halində abdal ü əbrarla həm-məşrəb və həm-söhbət idi» (L s. 331).

Osmanlı təzkirəçiləri Azərbaycan şairlərini çox gözəl ifadələrlə tərif etmişlər. Məsələn: «Nütqi: Nəzər-i qəbul-i əkabir ü əmasilə vasıl olmuş idi və qissə-xanlıqda nadirə-yi zaman və şöhrə-yi dövrən olmaq təqribiylə nəzər-i iksir-i əsər-i sultan-i cahan-fərman fərma-yi zəmin ü zaman Həzrət-i Sultan Murad Xan ilə məğbut ü məhsud-i ərkan olmaq mərtəbəsinə nail olmuş idi. Hələ şəkkəristan-i məclis-i şah-i cahanda şəkkər-i mükərrər-i lütf ü ehsanıyla nutqi fəsih bir tuti-yi şirin-zəban və gülüstan-i söhbət-i sultan-i zamanda gül-i sadbərg inam-i firavanı şövqiylə ədası məlih bir bülbül-i hezar-dastandır» (KIN s. 1044). Və ya «Bəsiri: Xoş-ayəndə, xub əşarı və pəsəndidə farsı və türki mərğub güftarı vardır » (L s. 189). Və ya «Hafiz: Hikmətin gözəllikləri və fəzilətin bəzəyi ilə mümtaz olub, onda olan fəzilət və ululuq kimsədə yoxdur. Əsrinin məşhuru, dövr-i xalqının bəyəniləni, fəzilət sahibi, alimlər arasında etibarlı, hər fənnə və hər elmə çatmış fazil və kamil kimsəydi. Şeirində xüsusi mənalar elə çoxdur ki, bir çox kimsənin şeirində yoxdur (S s. 97)».

Pənahi: «Nəqqaşluqda sani-i Mani və zəmin-i Rumda Mani-yi zəmani idi, bəlkə Mani bunun bənde-yi fərmanı idi. Həft əsl nəqş yazsa qeyrət-i Həşt-Behişt olurdu. Gülzarda rəsm itdügi nilufərinün şikafətindən Ərjəng-i Çini və ustad-i Firəngi həyadan qərqi baran-i əraq olub, tarix itdügi baharı rəşk-i vərd-i behişt olurdu. Və yazduğı bərg-i bahar ilə mövsim-i şita fəsl-i ord-ibehişt olurdu. Çərx-i pür-əncüm iynələnmiş ovraqından nümünə asiman-i nilgün kase-yi lacivərdindən bir günədür. Dəvatı züləmat və midadi guya ab-i həyatdur ki, yazduğı mahi tazə can bulub, dəryayadək can atardı və yaxud həlqe-yi əngüştin şəbike-yi mahi sanub, can qurtarmağı çün dərya-yi ümmanadək qaçardı. İzar-i yar yazsa, ruxi alından sürxi rəng alurdu və zülf-i nigar yazsa, bənəfşə boynın əyüb qalurdu. Müsəvvirlükdə Behzad ana görə təsvirə surət virməzdi» (AÇ s. 199).

Nəzərdən keçirilən təzkirələrdə şairlərin sənəti və peşəsi haqqında da məlumata rast gəlirik. «Qəribi: nəşəbdə şərif və həşəbdə, təfsirdə və sair ülumda xərif ü ba-vücut, barmağı naqis ikən təliqnüvislükdə bimanənd və şan-ı zərif idi» (AÇ s. 992). Və ya «İzzi: övlət-i aliyye-yi Osmaniyyədə bəzi kibarın katibi və nədim ü müsahibi və şüəra-yi əsrdən bir şair-i sehrkar olub...» (SAF s. 399). Və ya «Nəbati: Niğbolıya gəlüb, hüddud-i səlasin və tisa-miadə bir miqdar anda İskələ katibi olub» (AÇ s. 446). «Pənahi: Sultan Süleyman-i mərhum dövrində nəqqaşbaşı olmuşdu» (AÇ s. 199). Və ya «Əbdi: Hüsn-i xəttə malik və həkkaklıq sənətinə vaqif idi» (MK s. 33).

Bəzən təzkirələrin vasitəsilə şairin xarici görünüşü (gözəlliyi, fiziki qüsurları və s.) haqqında da məlumat əldə edirik. «Qəribi: sağ əlinün səbbabə barmağı əvvəl doğumundan məqtu olmağın rumilər «Barmaqsız Əmir» və əcəmlər «Mir Barmaqsız» dirlərdi» (AÇ s. 920). «Rəmzi: Qiyafəti pərişan, sarığı qarma-qarışıq idi. Yırıq-pırtıq cübbəsinin üstünə qurşaq bağlardı» (MK s. 14).

Təzkirələrdə şairin tərcümeyi-halından sonra verilən əsas bilgi onun əsərləri haqqındakı məlumatlardır. Belə ki, təzkirəçilər şairin hansı mövzuda və ya janrda əsər yazması, əsərin qələmə

alınma tarixi, tərcümə olunması, əsərin adı və başqa məlumatlar verirdilər. Osmanlı təzkirələrində şairlərin əsərləri haqqındakı məlumatlar müxtəlif şəkildə təqdim olunur.

Məsələn: «Xəlili: Bu müqəddimə minvalincə dərd-i eşqə mübtələ və ol şur-i sevda ilə valeh ü şeyda olduqda həsb-i halını və dərd-i ma-fil balını bir mənzum dastan idüb, aləmə dastan itdi. Beynəl-ənam «Firqəname-yi Xəlili» diyü təsmiyə olunur» (L s. 250).

Bəzən isə təzkirəçi, şairin bütün əsərlərinin adını sadalayır. Məsələn: «Hafiz: Təlif itdüğü kitabların namı budur: «Mərəkül-kətaib», «Fihristül-ülum», «İrcaül-elm ilə-nüqtatin Vahidə». Bu kitabları cümlə fərzəndi Əbül-məaliyə okıtmışlardır və əhval-i eşqdə bir kitab diyüb, adını «Təfənnətül-məsdur» qomışdur» (KIN s. 282). Və ya «Nigari: Mərhumun əsərləri: «Fütühəti Məkkiiyə»yə təvzihat, farsı və türkcə «Divan»-ı, əşar, «Nigarnamə». Türkcə divanı 1301-də İstanbulda basıldı. Vəfatından bir kaç gün əvvəl «Xatime-yi Seyyid Nigari – «Təhdisiyyə»» namıyla bir mənzumə yazdı» (MK s. 1627).

XIX və XX əsr təzkirəçiləri şairlərin əsərləri haqqında daha geniş məlumat verirdilər. «Əbdü: «Nevpeyda» namı ilə bir risalə yazmışdır. İstanbulda «Əsir» qəzətəsinə təfriqə edildikdən sonra risalə şəklində 76 səhifədən ibarət olaraq 1287 /1870-71 də Tərəqqi mətbəəsində təb olunmuşdur» (MK s. 33).

Bəzən əsərin nə zaman çap olunması da xatırlanır. «Bəhayi: Məmləkətində ikən Azərbaycan türkcəsiylə «Məstnamə» namında yoğurt və ayran haqqında mənzumə yazıb təb etdirmişdir» (MK s. 251). Və ya «Rəmzi: Əşarının bir qismi «Məcmue-yi əşar» namıyla 16 sayfadan ibarət olaraq 1306-da basılmışdır» (MK s. 1858).

Təzkirələrdə əsərin tərcümə və ya orijinal olması haqqındakı məlumatlara da rast gəlmək mümkündür. Məsələn: «Hafiz-i Əcəm: Şərəfəddin Yəzdinin «Təvarix-i Teymur»un tərcümə idüb bir kitab itmişlərdür» (AÇ s. 296).

Təzkirəçi bəzən şairin əsərini görüb-görməməsi məsələsinə də toxunur. «Nəbati: Fəqir təmam-ı divanın gördüm. Və nəzm ü nəsrə də bəzi dastanın gördüm» (AÇ s. 446).

Bəzən kitabın kimin istəyi ilə qələmə alınması da təzkirələrdə zikr olunur. Məsələn «Arifi: ibtida yigirmi beş akça ülüfə olub xane-yi amali dəst-i nəvaziş-i padişahi ilə məmur oldu və kəndi «Şahnamə» təhrində nəzm-i «Təvarix-i Al-i Osman»la məmur oldu» (AÇ s. 558). Yenə «Kitab iyirmi otuz min olduqda katiblər və nəqqaşlar təyin itdilər və başqa karxanələr bina idüb, vəzaif ü rəvatib təbyin itdilər».

Osmanlı təzkirələrində azərbaycanlı şairlərin əsərlərindən çox saylı nümunələrə yer verilmişdir. Nümunələr arasında rübai, qəzəl, tarix, müəmma, lüğəz və s. rast gəlmək mümkündür.

Təzkirələri nəzərdən keçirdikdə bəzi əcəmli şairlərin adlarına rast gəldik. Lakin onların dəqiq olaraq azərbaycanlı olub-olmadığını bilmədiyimiz üçün sadəcə adlarını çəkməklə kifayətlənirik: Yari (L, 575), Taib (Saf, 113; Sal, 254; İB 36), Razi (Saf, 204), Arif (Sal, 480), Cövri (Kın, 274), Səbuhi (Kın, 584), Aşiq (Kın, 611), Əyani (Kın, 740), Miri (Kın, 992), Heyrəti (Kın, 563), Şah Məhəmməd Qəzvini (Kın, 530), Nəcmi (AÇ, 456), Şəmsi (AÇ, 806), Rza xan (AH, 61), Razi (İB, 85), Nigahi (Mü, 60), Məntiqi (Mü, 57), Razi (Mü, 32), Vəhdəti Qəzvini (Y, 106), Əmirək (B, 31).

2.2. Osmanlı təzkirələri Azərbaycanın tarixi və mədəni həyatı haqqında

Osmanlı təzkirələrində XV əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərindək Azərbaycanın ictimai-siyasi tarixi ilə əlaqədar bir sıra kiçik, systemsiz, lakin dəyərli məlumatlara rast gəlirik. Oxucular və elm adamları üçün maraqlı ola biləcəyini nəzərə alaraq, bu məlumatların icmalını təqdim edirik.

Xronoloji baxımdan yanaşsaq, Osmanlı təzkirələrində ilk olaraq Ağqoyunlu dövləti haqqında bəzi bilgilərin mövcud oldu-

ğunu görürük. Lətif, Osmanlı sultanı II Mehmed Fateh və Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən arasındakı diplomatik münasibətlərin kiçik bir nüansına toxunur. O, Osmanlı şairi, elm və dövlət xadimi Nişani Mehmed paşdan bəhs edərkən «Sultan Mehmed xan Qazi canibindən diyar-i Əcəm sərdarı Uzun Həsənə irsal u işal olunan məktub-i mərəğubi bu imla və inşa itmişdür» deyə qeyd edir⁴¹. Məlumdur ki, türk dünyasının iki qüdrətli hökmdarı olan Uzun Həsən və Mehmed Fateh arasındakı münasibətlərdə gərginlik hökm sürmüş, bu, hətta 1472-73-cü illərdə müharibəyə gətirib çıxarmış və eyni zamanda, tərəflər arasında intensiv diplomatik yazışmalar olmuşdur⁴². Daha sonralar, II Bayəzid zamanında (1481-1512) nişançı olan Tacıbəyzadə Cəfər Çələbi Azərbaycana göndərilən sultan məktublarının yazılmasında iştirak edirdi⁴³.

Aşiq Çələbi Uzun Həsənin oğlu olan Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun (1478-90) tarixi haqqında Xacə Monla-yi İsfahaninin bir əsər yazdığını, orada onu mədh etdiyini bildirir: «Xacə Molla-yi İsfahaninin məmduhu Sultan Yaqubdur ki, rütbe-yi səltənətdə padşahımıza nisbət na-çizdür»⁴⁴. Burada adı çəkilən Xacə Molla-yi İsfahani «Tarix-i aləmara-yi Əmini» əsərinin müəllifi Fəzlullah ibn Ruzbehan Xuncidir⁴⁵.

Aşiq Çələbi Sultan Yaqub Bayandurinin «Əcəm sultanlarının yeganəsi» olduğunu yazır, onun boy-buxunlu və yaraşlıq bir gənc olduğunu göstərir. Təzkirəçinin şərhinə görə, Əcəm mövlalarından Qazı İsa Savəci çox arif və ziyalı bir şəxs olub, Sultan Yaqubun xocası idi və hökmdarın yanında böyük hörmət sahibi idi. Ağqoyunlu dövlətinin baş vəziri (vəziri-əzəm) Sufi Xəlil onun sultanla yaxınlığından narazı idi və Qazı İsanı görəndə gözü yox idi. O, Sultan Yaqubun ölümündən sonra Qazı İsanı fitnə-fəsad salmaqda,

⁴¹ Латифи Тезкиретци-шуара ве Табсыратци-нузама. Анкара: АКМБ, 2000, с. 528.

⁴² Фярзялибийли Ш. Азярбайъан вя Османлы империйасы. Б. Азярняшр, 1995, с. 30-54.

⁴³ Кылыч Ф. Мешаирци-шуара. с. 215.

⁴⁴ Йеня орада, с. 99.

⁴⁵ Бах: Хунджи Фазлуллах ибн-Рузбихан. Тарих-и алам ара-йи Амини (под редакцией З.М.Бунятова и О.А.Эфендиева). Баку: Элм, 1987, 172 с.

zındıqlıqda və dinsizlikdə ittiham edərək, onun qətlinə dair üləmədən fitva almış, bunun nəticəsində onu dar ağacından asmaqla edam etdirmişdi⁴⁶. İlk mənbələrə görə, Sultan Yaqub 24 dekabr 1490-cı ildə vəfat etmiş, onu azyaşlı oğlu Baysunqur əvəzləmişdi. Əslində isə hakimiyyət, faktiki olaraq, Sufi Xəlilin əlində cəmlənmişdi. O, 19 yanvar 1491-ci ildə Qazı İsanı edam etdirmişdi⁴⁷.

1474-cü ildə Uzun Həsənin oğlu Uğurlu Məhəmməd atasından üz döndərərək, Osmanlıya sığındı. O, II Mehmedin qızı Gövhər-xan sultanla evlənmiş, bu nikahdan Əhməd adlı oğlu dünyaya gəlmişdi və sonradan bu oğlan qısa müddət ərzində Ağqoyunlu dövlətinin padşahı olmağı bacarmışdı. Osmanlı təzkirələrinə əsasən, azərbaycanlı şair Bəsiri, Uğurlu Məhəmmədin oğlu Əhmədin xidmətində olmuş, 1497-ci ildə Əhməd Azərbaycan taxtına sahib olarkən o da onunla birlikdə Təbrizə getmişdir. Daha sonra Əhməd onu elçi kimi dayısı Sultan II Bayəzidin yanına göndərmişdi. Lakin Bəsiri Osmanlı sarayında danışıqlar apararkən Əhmədin ölüm xəbəri gəlmiş və o, geri qayıtmayıb, İstanbulda qalmışdı⁴⁸. Tarix əsərlərindən bəlli olur ki, Əhməd «Osmanlı padşahlarının üsulu ilə» dövləti idarə etməyə, mərkəzi hakimiyyəti gücləndirməyə, ictimai-iqtisadi, siyasi islahatlar aparmağa cəhd etmiş və bunun nəticəsində əmirlər tərəfindən qətlə yetirilmişdi. Onun hakimiyyəti cəmi 7 ay sürmüşdür⁴⁹.

Aşiq Çələbinin məlumatına görə, «Uğurluoğlu Sultan Əhmədin diyar-i Əcəmdə şəhid olması» xəbəri Ruma yetişdikdə xalq onun üçün matəmə qərğ olmuşdu⁵⁰.

1501-ci ildə Şah İsmayılın rəhbərliyi ilə yaradılmış Azərbaycan Səfəvilər dövləti xalqımızın dövlətçilik tarixinin şanlı bir səhifəsini təşkil etmişdir. Lakin təəssüf ki, Osmanlı təzkirəçiləri Səfəvi-Osmanlı münafişəsi üzündən bu dövlətə antipatiya ilə yanaş-

⁴⁶ Мешаирцш-шуара. 1994, с. 38-39, 313.

⁴⁷ Хунджи Фазлуллах ибн-Рузбихан. Тарих-и алам ара-йи Амини, с.143.

⁴⁸ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 201.

⁴⁹ Эфендиев О.А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. Баку, 1961, с.53-54.

⁵⁰ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 117.

mış və öz əsərlərində Səfəvilərə və onların tərəfdarı olan qızılbaşlara qarşı mənfi münasibət göstərmişlər. XVI-XVII əsrlərin Osmanlı təzkirələrində Səfəvi şahları həqarətlə «Şah İsmail-i ləin»⁵¹, «Şah İsmail-i sürx-sər-i bəd-siyər-i iblis-rəhbər»⁵², «fərman-dəh-i diyar-i Əcəm, şah-i şeytan-xadim ü həşəm məzhər-i enva-yi bəd ü ebatil və sərdar-i əşrar və rəis-i firqə-yi məxazil, Zöhhak-i xunxar-əmr olan Şah İsmail»⁵³, «Təhmas-i anid»⁵⁴, “şah-i nikbət-sipah Təhmasib-i bi-əql ü intibah”, “şeytan-i pür-işyan və div-i ləin-i pür-xızlan”, Səfəvi sarayı “xane-yi bum-aşiyən”, Səfəvi məmləkətləri “məmalik-i pür-məhalik”, Səfəvilərin tərəfdarları isə «sürx-sər-i bəd-siyər»⁵⁵, «tayife-yi bədnam»⁵⁶ və s. nalayiq ifadələrlə adlandırılırlar. Lətif qızılbaşları ilhad (dinsizlik) və ibahətdə (haramları halal bilmək) ittiham edir⁵⁷. Aşiq Çələbi 12 dilimli qızılbaş tacı haqqında məlumat verir⁵⁸. Osmanlı təzkirəçiləri hətta XIX əsrin hadisələrindən danışarkən azərbaycanlıları «qızılbaş» adlandırırlar⁵⁹.

Osmanlı təzkirələrində qızılbaşlara mənfi münasibətin olmasına baxmayaraq, bu əsərlərdə bəzi Azərbaycan şairlərinin qızılbaşlar haqqında müsbət şeirlərinə də rast gəlirik. Məsələn, Süruri yazır:

Qönçədən gül nizə çəkdi şaha yoldaş olmağa,
Lalələr başına tac aldı qızılbaş olmağa.

Sünbül-i tərdən səba cəm eyləyüb çarublar,
Asitan-i şahda baş qodı fərtaş olmağa.

Ey Süruri yerdə şahun nail-i əsb-i Döldüli,

---

⁵¹ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 308.

⁵² Йеня орада, с. 300.

⁵³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. с. 86.

⁵⁴ Йеня орада, с. 930.

⁵⁵ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 221.

⁵⁶ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. 591.

⁵⁷ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 300.

⁵⁸ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 59.

⁵⁹ Мащмуд Кемал Инал. Сон асыр тцрк шаирлери. 3. Ъ. с. 1627.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Yaraşur altında mahun ənbərin qaş olmağa.

Şahinin farsca bu beyti də qızılbaşlar haqqındadır:

تاج یکرنگی که صاحب دولتان را بر سر است
این همه گل‌های سرخ باغ آل حیدر است

Dövlət sahiblərinin başlarındakı bir rəngli tacların hamısı,
Heydər nəslinin bağının qırmızı gülləridir.

Osmanlı şairi Mövlana Nihani sanki Sürurunin laləni qızılbaş bənzətəsinə cavab olaraq yazırdı:

Tac-i gülgün geydigiyçün lalə şahilər gibi,
Çəkdi süsənlər qılıc sünni sipahilər gibi.

Rafizidür lalə anınçün başında tacı var,
Yasəmənlər Həqqə üz tutmuş ilahilər gibi⁶⁰.

Bu misal gətirdiyimiz şeir parçaları o dövrün gərgin ideoloji və hərbi-siyasi rəqabət meydanında baş verən hadisələrin Azərbaycan və Osmanlı ədəbiyyatına təsirinin nümayiş etdirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirlər.

Qınalızadə I Sultan Səlimdən bəhs edərkən Şah İsmayılın yüksəlişini təsvir edir. Onun şərhinə görə, Əcəm ölkəsi müxtəlif tayfa hakimlərinin arasında bölüşdürülmüş olduğundan Şah İsmayıl bu fürsətdən istifadə edib, onlara tək-tək qələbə çalmış və hakimiyyətə yiyələnmişdi⁶¹. Qınalızadə Səfəvi şahlarının hər birinin «Əfrasiyab-i mərəke-yi girudar» olduğunu və onların «nəf-i cahanda fərzənə keçən neçə şahları piyada edüb, əsb-i dövlətdən xak-i məzəllətə düşürdüklərini» yazır⁶². Osmanlı təzkirəçisi tərəfindən Səfəvi şahlarının məhz qədim türk hökmdarı Əfrasiyaba bənzədilməsi bu sülalənin bir türk nəslə olmasından irəli gəlirdi.

⁶⁰ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 181.

⁶¹ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. с. 86-88.

⁶² Йеня орада, с. 23.

Maraqlıdır ki, Sultan Səlim də Şah İsmayla yazdığı məktubda onu Əfrasiyaba bənzədirdi⁶³.

Həmin zaman bəzi şəxslər Səfəvi hakimiyyətinə itaət etməyib, Osmanlı ölkəsinə getməyi qərara aldılar. Monla İdris Bitlisi Ağqoyunlu dövlətinin süqutundan sonra Osmanlıya, II Bayəzidin sarayına sığınmışdı⁶⁴. Eyişinin atası din xadimi olmuş, Qəzvindən Osmanlı ölkəsinə qaçmışdı. Haşiminin də atası Əcəmdən mühacirət etmiş və Trabzonda Sultan Səlimin xidmətinə daxil olmuş və Səlimin atası Bayəzid ilə müharibəsində həlak olmuşdur. Həbib, Sultan Bayəzid dövrünün axırında Ruma gəlmişdi. Əbhərli Həkim sünni olduğu üçün Şah İsmayıl hakimiyyətə gələndən sonra əvvəlcə Diyarbəkrə, sonra İstanbula qaçmışdı.

Eyni zamanda, həmin illərdə Osmanlıdan üz döndərən Səfəvilərə sığınanlar da olmuşdur. Bursalı Firdovsi-yi Rumi II Bayəzid dövründə «padişah haqqında bir kaç əbyat-i na-şayəstə və na-səza diyüb, vilayət-i Rumdan fərar və diyar-i Əcəmdə qərar etdi»⁶⁵. Ədirnə yaxınlığındakı Dimetoka adlı qəsəbədən olan Vasiyi Çələbi II Bayəzidin qəzəbinə tuş gəlmiş və «çikub vilayət-i Əcəmə getmişdi». Vəziyyət düzəldikdən sonra o, təkrarən Ruma qayıtmışdı⁶⁶.

Sultan Sənayi Divani, Mövlana «Divan»ını Şah İsmayla təqdim etmək üçün Təbrizə gəlmiş, Səfəvi sarayında məclislərdə və söhbətlərdə iştirak etmişdir. O, geri qayıdarkən azərbaycanlı şair Dərviş Səfi də onunla Ruma getmiş və orada mövləvililiyi qəbul etmişdi⁶⁷.

Sultan Səlim hakimiyyətə gəldikdən sonra yeni qurulmuş gənc Səfəvilər dövlətinə qarşı qəti hərəkətə keçmək qərarına gəldi.

---

⁶³ Аббаслы М. Шац Исмайылын юмцр йолу миниатцрлярдя. Бақы, 1981; Browne E.G. A History of Persian Literature in the Modern Times (A.D.1500-1924). Cambridge University Press, 1924, s. 12.

⁶⁴ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 46.

⁶⁵ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 426; Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 784.

⁶⁶ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 555.

⁶⁷ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. s. 165.

Bəyani yazır: «918 / 1512-də səltənət onun gücünə verildi. Səltənəti dönəminin ilk zamanlarında yurddakı dinsizləri zərərsizləşdirmiş, sonra Şah İsmayılın ortadan qaldırılmasına qərar vermişdi»⁶⁸.

Təzkirəçilər Sultan Səlimin Şah İsmayıl ilə «fəza-yi Çaldıranda cəngə ahəng etməsindən»⁶⁹, Sultan Səlimin qızılbaşlar üzərinə «səfər-i zəfər-əsər»indən⁷⁰ bəhs edirlər. Lətfi Sultan Səlimdən söz açarkən yazır ki, «mülük-i malik-i Təbriz ü Xorasan xof-i cəladətindən hirasən ... və təbrizlilər tir-i xədəngindən lərzidə idi»⁷¹.

Şah İsmayıl 1514-cü ildə Sultan Səlim Əcəm səfərinə çıxarkən ona Mir Barmaqsız ləqəbi ilə tanınan azərbaycanlı şair, xəttat və din xadimi Mir Hüseyn Qəribini elçi göndərmiş, lakin o, Qeyseriyyədə həbs olunmuşdu. Səlimə yazdığı bir qəsidənin nəticəsində həbsdən qurtulmuş, Osmanlı xidmətinə keçmişdi. Aşiq Çələbiyə görə, Əlqas mirzə Kəfəyə gəldikdə o da orada yaşayırmış və şahzadəyə böyük qonaqpərvərlik göstərmişdi və elə bu səbəbdən də xidmətdən uzaqlaşdırılmışdı.

Qınalızadə Sultan Səlimin Səfəvilərə qarşı müharibəsinə dini don geyindirərək, Şah İsmayılın «ilahi hökmlərdən üz döndərdiyini» iddia edir. Daha sonra o, Osmanlı əsgərlərini tərifləyir və Çaldıranda döyüşünü təsvir edir: «Səhra-yi Çaldıranda təlaqi-yi əskərəyn vəqə olub, səflər bağlanub, bahadırın hər tərəfdən əlləşüb, bir-biriylə dilləşüb, səfərət-i siham zəban-avər-i hüsama mübəddəl və müharibə-yi bil-kəlam vəl-hüruf müqərəə bil-rimah vəs-süyufa mühəvvəl olub, tir-i ahənin peykan-qüvvət və müzahirət-i kəman ilə qəlb-i düşmənana yüz urmuş idi. Cümle-yi gürz ü təbərə cövşən ü sipər mane olmayub, neçə dilavərlərin ruy-i həyatını xak-i məmata sürmüş idi... Tib-i yılan ümman-i zireh və xəftanda qəvvaslar gibi ləali-yi həyatı ararlar və tir ü xəncər-misal-i ayaran xizane-yi sine-yi pəhləvanı dələrlər idi... Qönçə-yi dövlət nəsim-i zəfər ü nüsrət ilə xəndan ... olub... Şah İsmayıl baqiyyətüs-süyuf

---

⁶⁸ Бейани Мустафа бин Баруллац Тезкиретцш-шуара. с. 27.

⁶⁹ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 300.

⁷⁰ Йеня орада, с. 221.

⁷¹ Йеня орада, с. 149.

olan məxazil ilə qərarı fərara və əziməti həzimətə təbdil eylədi»⁷². Bu döyüşdə Qızılbaş ordusunun bir çox sərdarları öldürüldü.

Səhi bəy qeyd edir ki, Sultan Səlim «Şah İsmayıl ilə savaşıdı və Allahın izni ilə Şərq padşahı İsmayıl şah həzimətə uğradı»⁷³.

Sultan Səlim öz farsca şeirində «əsgərimlə İstanbuldan hərəkət edib Əcəm səfərinə çıxdım, qızılbaş məlamət qanına qərq etdim» deyərək bu yürüşü təsvir etmişdir⁷⁴. Suni təxəllüsü ilə şeirlər yazan İsgəndər paşanın oğlu Mustafa bəy, Sultan Səlim zamanında sancaqbəyi olmuş və Çaldıran döyüşündə iştirak etmiş, «şücaət və mərdanəlik» göstərmişdi, sultan tərəfindən mükafatlandırılmışdı⁷⁵. Həmçinin şair olan Sultan Səlimin nişançısı Tacizadə Cəfər Çələbi də «əzimət-i cəng-i Şah İsmayıl»da iştirak etmişdi⁷⁶. Monla İdris, Həlimi Çələbi və Cəfər Çələbi «səfər-i Ərdəbildə və əzmət-i Şah İsmayıl»da Sultan Səlimin yanında olmuşlar⁷⁷.

Çaldıran döyüşü Osmanlı ədəbiyyatında geniş surətdə əksini tapmışdır. Aşçızadə Həsən Çələbi Çaldıran döyüşünə dair farsca və türkcə tarixlər demişdir. Türkcəsi belədir:

Padişah-i sərir-i həft-iqlim,
Yəni Sultan Səlim-i ədl-ayın.

Payımal etdi sürxsər ceysin,
Sərnigün oldı mülhid-i bi-din.

⁷² Eйдуран А. Кыналызаде Шәсан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 86-88.

⁷³ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 49.

⁷⁴ Йеня орада, с. 50.

⁷⁵ Eйдуран А. Кыналызаде Шәсан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 591-592.

⁷⁶ Йеня орада, с. 252. Bəzi tarixçilər Çaldıran döyüşündə guya Şah İsmayılın həyat yoldaşı Taclı xanımın Osmanlılara əsir düşdüyünü və onun Sultan Səlim tərəfindən Tacizadə Cəfər Çələbiyə əvə verildiyini əsassız olaraq iddia etmişlər (bu kimi fikirlərin tənqidi üçün bax: S.M.Onullahi. Taclı xanım // Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. Dil, ədəbiyyat və incəsənət seriyası. Bakı, 1981, № 1, s. 44-51). Lakin Tacizadənin bioqrafiyası haqqında ən ilkin və dolğun mənbələrdən biri olan Qınalızadə təzkirəsində onun həyatının bir çox nüanslarına diqqət çəkilərsə də, onun Taclı xanımla evlənməsi məsələsi əksini tapmamışdır. Fikrimizcə, şah xanımının əsir alınması və Tacizadəyə verilməsi məsələsinin həqiqətlə heç bir əlaqəsi yoxdur və bu əhvalat Səfəviləri gözdən salmaq istəyən bəzi Osmanlı salnaməçiləri tərəfindən sonradan uydurulmuşdur.

⁷⁷ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 216.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Yüzi döndü vü candan qaçdı,
Dedi tarix ana ruh-i əmin.

Buldi mənsur əsgər-i islam,
Mühəzım buldı mürtəd ü bi-din (920)⁷⁸.

Onun daha bir maddəyi-tarixi:

Əbül-fəth qazi vü Sultan Səlim,
Xirəd dəng ü heyranıdır rayınun.
Şah-i tacdar, səlatin-i əhd,
Sər-i kisrayan xakidür payınun.
Firiştə-xisal u fələk-kövkəbə,
Mələk hafız ü xadimi cayınun.
Qızılbaşın ceysin qırub sər ta sər,
Sıdı başların, kəsdi alayınun.
Dedi kim müvərrix doqquz yüz yirmi,
İkinci günində rəcəb ayınun⁷⁹.

Yetim təxəllüslü şair bir əsgər kimi iştirak etdiyi Çaldıran döyüşünü belə xatırlayır:

Ta anadək gəldi cəng-i İsmail,
Ki nəbərd olmaz idi ol nəbərdə ədil.
Ol səfərdə edüb qəza-yi vətər,
Nəfsə qıldum həvalə tiğ ü təbər⁸⁰.

Sücuti “Sultan Səlim xan mülkət-i İran u Turan qəsdin etdükdə bu tarixi demişdür”:

Nə turursun tur ey şəh-i adil,
Yola gir zad ilə, zəvadə ilə.

Azab ilə yeniçəri devşür,
Həddən, əndazədən ziyadə ilə.

---

⁷⁸ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 297-298.

⁷⁹ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с.307-308.

⁸⁰ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 1131.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Ta ki aləmdə ola bir tarix,
Şahı mat eylə gəl piyadə ilə⁸¹.

Aşiq Çələbi təzkirəsində də «tarix-i səfər-i Şah İsmayıl» cümləsi ilə bu tarix qeyd olunmuşdur⁸².

Tali, Səlim Əcəm səfərinə çıxarkən bir qəzəl demişdir ki, mətləsi budur:

Olur, ey xosrov-i xuban, mübarək bu səfər bizə,
Yaşum gülgünü çünki həm-inandur zülf-i şəbdizə⁸³.

Rəfiqi: «Sultan Səlim-i mərhum Şah İsmayılı qırduğına bu tarix də anundur»:

Misra
Aldı Əcəm şahını sultan-i Rum⁸⁴.

Kosovalı Osmanlı şairi Məsihi bəy Çaldıran döyüşü haqqında şeir yazmışdı: «Cümlə-yi münşəatından biri rəis-i rüs-i əhmər, ani Şah İsmail-i sürx-sər üzrə vaqə olan səfər-i zəfər-əsərin fəth-i fərrux u fərxundəsiyçün imla və inşa etdügi məktub-i məslubul-misaldur ki, bu mətlə-yi mərəğub ol inşa-yi bələğət-əfsada mündəric ü mündəmicdür».

Beyt
Meydanı öylə tutmuş idi Ərdəbil leşi,
Zağ u kələğ üşüb üləşdi birər leşi⁸⁵.

İznikli Dəruni, Sultan Səlimin Misir sultanı Qansu Quri və Şah İsmayilla olan müharibələrini «bəhr-i rəməl üzrə nəzm eylə-

---

⁸¹ Йеня орада, с. 467-468.

⁸² Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 508.

⁸³ Йеня орада, с. 320.

⁸⁴ Йеня орада, с. 772-773.

⁸⁵ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 499.

mişdi»⁸⁶. Peyki «qızılbaş səfəri»ndə Haşım adlı bir sipahi haqqında həcv demişdir⁸⁷.

Osmanlı təzkirəçiləri 1514-ci ildə baş vermiş Çaldıran döyüşündən sonra Sultan Səlimin Azərbaycandan çoxlu sayda sənətkarları və ziyalıları özü ilə birlikdə Türkiyəyə apardığı haqqında məlumat verirlər: «Sultan Səlim təsxir-i məmalik-i İran və zəbt-i bəlad-i Azərbaycan etdükdə ol diyarun hər fəndə sahib-i iştiharların sərnigün etmişlər idi»⁸⁸. «Mərhum Sultan Səlim Əcəmdən hər sənətin və əksər-i xirfətin faqlərini və haziqlərini sürgün etmişdi»⁸⁹. «Sultan Səlim İran və Azərbaycanı aldığında əcəmlərdən müəmma çözmək və söyləməkdə ünlü bir çox kimsələri Ruma gətirmişdir»⁹⁰.

O dövrün mənbələrinə görə, Sultan Səlim Təbrizə gəlib, «mahir ustalardan 700 xanəni İstanbula göndərmişdi»⁹¹. Bəzi tarixçilər isə Sultan Səlimin Azərbaycanın o zamankı paytaxtı Təbrizdən 1000 və hətta 3000 sənətkar ailəsi apardığını yazırlar⁹².

Aşiq Çələbi təzkirəsində bəhs olunan şairlərimizdən Şah Qasım və Şahini də məhz həmin zaman Təbrizdən Sultan Səlim özü ilə Osmanlı ölkəsinə aparmışdır.

Həməddandan olan azərbaycanlı şair Əbdülvəhhab əs-Sabuni Nəqşbəndiyyə təriqətinə mənsub olduğu üçün Şah Təhmasib dövründə siyasi və ideoloji səbəblər üzündən Səfəvilərin ərazisini tərk edib, Osmanlı ölkəsinə yollanmış, Şamda və Qahirədə məskunlaşmışdı⁹³.

---

⁸⁶ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 253.

⁸⁷ Йеня орада, с. 214.

⁸⁸ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 961.

⁸⁹ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 429.

⁹⁰ Бейани Мустафа бин Ёаруллац Тезкиретцш-шуара. с. 77.

⁹¹ Энцицз Т. Сеййашларын эюзцйле султанлар ве савашлар (Эиованни Мариа Анэиолло, Венедикли бир тцъар ве Винъензо Далессандринин сейшатнамелери) Истанбул, Йедитепе, 2007, с. 101-102.

⁹² Петрушевский И. П. Восстание ремесленников и городской бедноты в Тебризе // Сборник статей по истории Азербайджана, вып. 1, Баку, 1949, с.218.

⁹³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 630; Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 339-340.

Osmanlı təzkirəçiləri Şah Təhmasib və Sultan Süleyman dövründə baş vermiş Səfəvi-Osmanlı müharibələri haqqında da maraqlı məqamlara toxunurlar. Məlumdur ki, Sultan Süleymanın Azərbaycana ilk yürüşü 1534-cü ildə olmuşdur⁹⁴. Qınalızadə yazır ki, «Sahib-qıran-i zaman mərhum Sultan Süleyman ahəng-i təsxir-i Azərbaycan etmişdi»⁹⁵. O, Təbrizi aldıqda şair Səbatini özü ilə aparmışdır.

Daha sonra Sultan Süleyman Təbrizdən Bağdada doğru yürüş etmiş və bu yürüş “İraqeyn səfəri” adını almışdır. Fikri Dərviş Çələbi, Sultan Süleyman İraqeyn səfərinə gedərkən bu müsəmməsi yazıb, padşaha təqdim etmişdi:

Xosrovansan, davər-i İran u Turansan bu gün,
Tiğün ilə malik-i mülk-i Xorasansan bu gün,

Mir-i Azərbaycansan, şir-i Şirvansan bu gün,
Tacdar u sərvər-i Təxt-i Sifəhansan bu gün,

Padişah-i təxtgah-i Al-i Osmansan bu gün,
Yüri şahum, yüri, afaqa Süleymansan bu gün⁹⁶.

Bu yürüş nəticəsində sultan Bağdadı qızılbaşlardan almağa nail oldu: «Sərdar-i Əcəm ki, lalə-var buy-i rəşad u şədaddan bi-bəhrədür, ikill-i sürx ilə xoruz-var bi-vəqt ötdiğiçün tac yerinə başlarına ərre-yi möhnət giydirüb, börklərin sultan börki gibi umac-i tir-i qəramət etdi və ... dəvazdəh tərki tac yerinə tarikinə zəxm-i şeşpərdən məzul börki giydirüb məlamət etdi... Darüs-səlam Bağdad ... fəth olundu»⁹⁷. Sultan Süleyman Bağdada gəldikdə Füzuli ona şeir həsr etmişdi. Sultan Süleyman Bağdad səfərinə dönərkən ikinci dəfə Azərbaycanda oldu.

---

⁹⁴ Ефендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. Баку: ЭЛМ, 1981, с. 75.

⁹⁵ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с.1110.

⁹⁶ Йеня орада, с. 670.

⁹⁷ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 59.

1547-ci ildə Şah Təhmasibin qardaşı Əlqas mirzə Şirvanda ona qarşı qiyam edərək məğlubiyyətə uğradı və Şimali Qafqazdan keçməklə Krımın Kəfə (Feodosiya) şəhərinə qaçdı, oradan da İstanbula gedərək Sultan Süleymana sığındı⁹⁸. Aşiq Çələbi öz təzkiyəsində bu hadisəyə geniş yer vermişdir. Əlqas hələ Kəfəyə gələrkən orada xassə-əmini vəzifəsini tutan azərbaycanlı şair Mir Hüseyn Qəribi onu böyük ehtiramla qarşılamış və ona ziyafət vermişdi. Təzkiyəçi, Sultan Süleymanın hüzuruna gələrkən Şirvan valisi Əlqas mirzənin görkəmini “xəzan olmuş ağaca” bənzədir. Tacından və taxtından ayrı düşmüş şahzadə başı açıq, ayağı yalın bir halda sultanın hüzuruna çıxmış və sultandan yardım istəmişdir. Səfəvi şahzadəsini xoş qarşılayan sultan ona nəqd pullardan, müxtəlif mallardan və nəfis əşyalardan ibarət hədsiz miqdarda hədiyyələr təqdim etmişdi. Sultanın hədiyyələri arasında qızıl və gümüşdən hazırlanmış, dürr və cəvahirlərlə bəzədilmiş zinət əşyaları, cəbbəxana, çadır, çətir, təbil, ələm, tac, kəmə, xalçalar, qumaş parçalar, libaslar və s. sadalanır. Təzkiyəçi bu hədiyyələrin həcminin xərvar-xərvar, qiymətinin isə ölçüyəsiz olduğunu göstərir. Bundan əlavə, şahzadənin və məiyyətinin gündəlik məsrəfləri üçün hər gün 100 florin ayrılmış, ona xidmət üçün nöqərlər verilmişdi⁹⁹.

Şəmsi paşa «Əlqas mirzə gəldükdə bu qəzəli dimişdür»:

Şəha, qapunda bəndən oldı Əlqas,
Qara bağrın qızılbaş etdi Təhmas.

Səadət xətəmin görüb əlündə,
Süleymansan, sənə ram oldı Xənnas.

Günəş baş əgmədigiçün topuna,
Kəsilməz gərdənindən tiğ-i almas.

---

⁹⁸ Ефендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. Баку: ЭЛМ, 1981, с. 85.

⁹⁹ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. s.60.

Səfalar gəldi, qəmlər getdi Şəmsi,
Könüllər aynasında qalmadı pas¹⁰⁰.

Əlqas mirzənin gəlişindən ruhlanan Sultan Süleyman növbəti il onu da özü ilə götürərək, üçüncü dəfə Azərbaycana qoşun çəkir. «Sahibqıran-i zaman mərhum Sultan Süleyman Əlqas ilə diyar-i Əcəmə səfər etdükdə» Arnavudlu devşirmə Yəhya bu münasibətlə:

Çəkəlim gün gibi ağ sancaqla şərqə çəri,
Qara toprağa qaralum, qıralum sürx-səri.

beyti ilə başlayan bir qəsidə demişdir¹⁰¹.

Sultan Süleymanın yürüşlərinə baxmayaraq, Azərbaycanı fəth etmək ona nəsib olmur. 1552-ci ildə Şah Təhmasibin başçılığı ilə qızılbaş ordusu Şərqi Anadoludakı Osmanlı torpaqlarına daxil olur. Şahverdi sultan Ziyadoğlu Qacar və Ədhəm bəy Rumlu başda olmaqla bir qızılbaş qoşunu şah tərəfindən Pasin-ovasına göndərilir¹⁰². Qınalızadənin məlumatına görə, həmin zaman Pasin ovasında qazı vəzifəsini daşıyan Osmanlı şairi Məhəmməd Əyani qızılbaşlara əsir düşür və zəncirə vurulub, Şah Təhmasibin hüzuruna aparılır. Fərəsətli bir adam olan Əyani hiyləgərlik edərək, şirin dilini işə salır və Təhmasibin rəğbətini qazanır. Çox keçmir ki, şah onu özünə müsahib, sərdar, nişançı və möhürdar edir. Əyani zahirən şaha ixtlas və sədaqət göstərsə də, günlərin birində fürsət tapıb Rum diyarına qaçır və yenidən Osmanlı dövləti tərəfindən qazı vəzifəsinə təyin edilir¹⁰³.

Qınalızadə təzkirəsində 1550-ci illərdə Şah Təhmasibin vəziri olmuş əbhərli Mirzə bəy Sabiqi haqqında məlumat verilir. O, məşhur azərbaycanlı filosof Şeyx Bəhaəddin Sührəvərdinin nəslindən imiş. Axırda şahla münasibətləri pozulmuş və darül-aman

---

¹⁰⁰ Йеня орада, с. 810-811.

¹⁰¹ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 1137; Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 338.

¹⁰² Эфендиев О.А. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. с. 92.

¹⁰³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 740.

olan, yəni toxunulmazlıq statusuna malik Şeyx Səfiəddin məqbərəsinə sığınmışdı. O, orada vəfat etdikdən sonra oğlu Məhəmməd Əmin İraq-i Ərəbə gedib, İsgəndər paşaya sığınmışdı. Buna cavab olaraq Şah Təhmasib onların var-dövlətini müsadirə etmişdi¹⁰⁴.

1555-ci ildə Səfəvilərlə Osmanlılar arasında Amasya sülh müqaviləsi bağlanır. 1559-cu ildə Sultan Süleymanın oğulları arasından Səlimi vəliəhd təyin etməsi onun digər bir oğlu olan Bayəzidin narazılığına səbəb olur. Bayəzid atasına qarşı qiyam qaldırsa da, məğlub olur və Səfəvilərə sığınaraq, 3 il Qəzvində qalır. Osmanlılarla uzun çəkən müzakirələrdən sonra yeni bir müharibənin baş verməsini istəməyən Şah Təhmasib 1562-ci ildə şahzadəni Osmanlı elçilərinə təhvil verməyi qərara alır. Xosrov paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı nümayəndə heyəti sultandan aldığı təlimat əsasında Bayəzidi və onun oğullarını təhvil alan kimi qətlə yetirirlər¹⁰⁵.

Osmanlı təzkirəçisi Qınalızadə bu hadisəyə geniş yer vermiş, Bayəzidin bir müddət şah tərəfindən həbsdə saxlandığını qeyd etmişdir. Biz onun təzkirəsindən öyrənirik ki, Sultan Süleymanın Şah Təhmasib sarayına göndərdiyi elçilərdən savayı, Osmanlı taxtının vəliəhdi Səlim də qardaşı Bayəzidi təhvil almaq məqsədi ilə Nihani təxəllüsü ilə şeirlər yazan Turaq Çələbi adlı elçisini Səfəvi sarayına yollamışdı. Qınalızadə, Bayəzidin və onun oğullarının 21 zilqədə 969-cu ildə qətlə yetirildiyini göstərmiş, lakin bu qətlin Şah Təhmasib tərəfindən həyata keçirildiyini yanlış olaraq iddia etmişdir¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ Кыналызада, с. 913-914. Исэяндяр бйй Мцнши, Мирзя бйй шаггында бу мялуматы верир: «О, Ябщярин кющня нясилляриндян иди. Яввялья горчубашы Севиндик бйй Яфшарын вязири олмуш, сонра бир аралар диван вязири вязифясини тутмушду. Вязирлик мясяляляри бир мцддят бу язиз шахс тяряфиндян щйята кечирилмишди». Лакин Исэяндяр бйй онун сонракы талейи шаггында сусур (Тарих-и алямара-йи Аббаси, ь. Ы, с. 161; щямчинин бах: Эфендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. с. 258) вя биз бу барядя мялуматы Османлы Османлы тязкирясиндян алырыг.

¹⁰⁵ Эфендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. с. 110.

¹⁰⁶ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 104, 118, 930, 1073-1074.

Sultan Süleymandan sonra Osmanlı taxt-tacına onun vəliəhdi II Səlim (1566-1574) yiyələndi. Aşiq Çələbi II Səlim haqqında yazır:

Salsa tiğün cahana nola hiras,
Əcəmi oğlanunca yox Təhmas.
Şah-i Təbrizi dərbəder etdün,
Başına tac-i dərd-i sər etdün¹⁰⁷.

Yenə həmin müəllif II Səlimdən bəhs edərkən onu Şah Təhmasiblə müqayisə edir və Səlimin göndərdiyi hədiyyələr qarşısında Təhmasibin heyran qaldığını vurğulayır: «Əgər mənəbdə və malda və əgər halda və məalda Şah Təhmasib fərzane-yi nət-i lub-i şahi ikən müft-i əsbab verməklə şöylə iltifat eyləmişdür ki, lub-i hiylədə sehr-i Samiri edər keçinürkən cühud-i xane-yi heyrdə mat eyləmişdür»¹⁰⁸.

Tarixdən bəllidir ki, Təhmasib öz oğlu İsmayılı itaətsizlik göstərdiyi üçün 1556-cı ildə Qəhqəhə qalasında həbs etdirmiş və o, təxminən 20 il ərzində həbsdə qalmışdı¹⁰⁹. Osmanlı təzkirələrinin məlumatına görə, Təhmasib öz oğlu İsmayılı Qəhqəhə qalasında həbs etdiyi zaman o, orada kitab oxumaqla vaxtını keçirir, xüsusən də əcdadları olan Səfəvi şeyxlərinin öz xətti ilə qələmə aldıkları əlyazmalara maraq göstərirdi. Atası öldükdən sonra II Şah İsmayıl (1576-1577) hakimiyyətə gəldikdə tədricən dövlətin dini siyasətində və ideologiyasında dəyişiklik etməyi, şiiəliyin hakim rolunu aradan qaldırmağı və sünnilik cərəyanına meydan verməyi qərara aldı. Bu prosesin icra olunmasında aparıcı rol Seyyid Şərif Cürcani nəslindən olan Mirzə Məxdum ləqəbli Müiniddin Əşrəf adlı din xadiminə məxsus idi. O, hələ İsmayıl zindanda olarkən onunla görüşmüş və dini söhbətlər etmişdi. Lakin qızılbaş əmirləri sözü bir yerə qoyub, şahın hüzuruna gəlirlər və ona «molla-yi mərqumun qəsəre-yi himmət və əqsa-yi nehməti

¹⁰⁷ Кылыч Ф. Мешайриш-шуара. с. 77-78.

¹⁰⁸ Йеня орада, с. 80.

¹⁰⁹ Эфендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. с. 122.

məzhəb-i şiiyi mehr ü məhəbbət gibi aləmdən götürüb, manənd-i Ənqa müsəmmasını mədum etməkdir» deyə, Mirzə Məxdumun əməllərindən şikayət edirlər. Nəticədə, II İsmayıl bu tədbirlərdən əl çəkməyə və hətta Mirzə Məxdumu bir-iki gün həbsdə saxlamağa vadar olur, daha sonra o, azadlığa buraxılır. Lakin çox keçmir ki, II Şah İsmayıl əmirlərin qəsdı nəticəsində öldürülür. Bu hadisədən sonra Mirzə Məxdum Osmanlı dövlətinə sığınır, müxtəlif vaxtlarda Diyarbəkrdə, Bağdadda, Trablusda, Məkkə və Mədinədə qazı olduqdan sonra nəqibül-əşrəf təyin edilir¹¹⁰.

II Sultan Səlimin oğlu III Sultan Muradın (1574-1595) dövründə Səfəvi-Osmanlı münasibətlərində yenidən sülh pozuldu. Osmanlı sultanı «əsgər göndərərək, Şirvan, Rəvan və Azərbaycanı ölkəsinə qatdı»¹¹¹.

Zeyni 1578-1590-cı illər Səfəvi-Osmanlı müharibəsində Osmanlı komandanı Osman paşanın Şirvanı tutması haqqında şeir demişdi: «Vəzir-i-əzəm Osman paşa həzrətləri vilayət-i Şirvanı fəth ü təsxir ilə əlavə-yi məmalik-i Osmani etdükdə təhniyyət-i fəth üçün dedügi əbyat məşhur-i cəhan olub, sər-dəftər-i nadirə-quyan olan divanə insan təxmis eyləmişdür. Ol əbyat budur»:

Bu gün meydan-i rəzm içrə sən etdün fəth Şirvanı,
Umarım edəsin min-bəd zəmin İran u Turanı¹¹².

Qınalızadə III Murad haqqında yazır:

والی تبریز را گوخت اشرف می رسد
باج ز گودن آذربایجان می آورد
چشم بر راهند اهل اصفهان تا باد کی
سرمه از راهت به اهل اصفهان می آورد¹¹³.

¹¹⁰ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретчш-шуара. с. 984-985; Бейани Мустафа бин Ёаруллалч Тезкиретчш-шуара. с. 78-79. Бу щадисьярин Сяфяви мянбяляриндяки шярчи ццн бах: Эфендиев О. Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. с. 139-141.

¹¹¹ Бейани Мустафа бин Ёаруллалч Тезкиретчш-шуара с. 28.

¹¹² Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретчш-шуара. с. 456.

¹¹³ Йеня орада, с. 23.

III Sultan Murad dövrü şairlərindən Dərviş yazır:

Nə çoxbaşlu olur, ya Rəbb, o xətt-i fitnə-əngizi,
Nə fitnə başıdur anunsər-i zülf-i dil-avizi.

Qərar etdi səvad-i xətti ruy-i təbnakında,
Qonub gərd-i sipah-i Rum tutdı sanki Təbrizi.

Müqabil lələyə susən çəmən səhnində rumidür,
Qızılbaş çəkər san xəncər-i büran-i sər-tizi¹¹⁴.

Osmanlı şairi Mühiti Şirvandakı Osmanlı ordusunda qazılıq etmişdir: «Mərhum Mustafa paşa təsxir-i İran u Turan üçün əzm-i girudar edüb, səhra-yi vilayət-i Şirvanı qızılbaş-i bəd-məaşların başı ilə lələzar və nəhr-i Araz u Ceyhunı ol tayife-yi baqiyyənün xunu ilə sürx-ab etdükdə ordu-yi hümayunda qazı olmuş idi. Hala dəxi bər-nəhc-i mazi ol diyarda qazıdır»¹¹⁵. Mühiti «Mustafa paşa qızılbaş səfərinə çıxınca, sultanın ordusunun qazısı olmuşdu»¹¹⁶.

Qeysəriyyəli Mustafa Meyli, Osman paşa ilə Şirvana getmiş, bir müddət dəftərdar, bir müddət mirliva olmuşdur¹¹⁷.

XVII əsrin əvvəllərində Səfəvi hökmdarı I Şah Abbas Osmanlıların əlinə keçmiş Azərbaycan torpaqlarını geri qaytarmaq üçün yeni bir müharibəyə başladı. Bu müharibələr müəyyən fasilələrlə 1639-cu ilə kimi davam etdi və I Abbasın varisi Şah Səfinin zamanında Qəsri-Şirin sülh müqaviləsinin imzalanması ilə başa çatdı. Hərbi əməliyyatlar zamanı əldən-ələ keçən Azərbaycan torpaqları bu müqaviləyə əsasən Səfəvilərin hakimiyyəti altında qaldı.

Osmanlı şairləri bu müharibələr zamanı baş vermiş bəzi fəthlərə tarixi beytlər həsr etmişlər. Yəhya Əfəndi İrəvanın fəthinə dair tarix demişdir:

---

¹¹⁴ Йеня орада, с. 391.

¹¹⁵ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 934.

¹¹⁶ Бейани Мустафа бин Ъаруллаш Тезкиретциш-шуара. с. 75.

¹¹⁷ Йеня орада, с. 80.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Rəvana varıcaq Sultan Murad xan-i Cəm-heybət,
Müəssər eylədi anın Xuda-yi müstəan fəthin.

Cəmi-yi əhl-i sünnət əsgər-i İslam şad oldu,
Dedi Yəhya anın tarixini gördük Rəvan fəthin¹¹⁸.

Eyşi: «Sultan Murad xan həzrətləri hısn-i Rəvanı fəth eylədikdə təb-i dürərbarlarından sadir olan beyt-i bi-həmtadır:

Şərar-i nar-i qəhr-i can-sitanı Cəm-cahın,
Rəvanın aldı, sanman canın aldı şah-i gümrəhin»¹¹⁹.

İrəvan qalası Osmanlılar tərəfindən 1634-cü ilin avqustunda ələ keçirilmiş, lakin 1635-ci il aprelin 2-də yenidən qızılbaşlar tərəfindən geri alınmışdı¹²⁰.

Osmanlı təzkirələrində müxtəlif şəhərlərin fəthinə dair tarixlər yer almışdır. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq.

Fəxri təxəllüslü Çorlulu Mahmud Çələbi Bağdad fəthi haqqında yazır:

Qəhr ilə aldı İraq-i Ərəbi.

Həmin şair İrəvan fəthinə dair bu misranı söyləmişdir:

Ovn-i mövla ilə fəth oldı Rəvan¹²¹.

Əbdürrəhman Çələbi Xeyri Bağdad fəthi haqqında:

Bir səhər gördüm idi qasid-i fərxəndə-peyam,
Eylədi müjde-yi fəthi ilə dil-i aləmi şad.

---

¹¹⁸ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 732.

¹¹⁹ Сейид Рыза Зешримарзаде. Рыза тезкиреси. с. 70.

¹²⁰ Азярбайған тарихи. Йедди ыилддя. ЫЫЫ ыилд (ХЫЫЫ-ХВЫЫЫ яерляр).- Бакы: Елм, 1999. – с. 262-263.

¹²¹ Мцъиб Мустафа. Тезкире-и Мцъиб. с. 50.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Nərədir fəth olan aya deyü sorduqda biri,
Dedi Xeyri ona tarix bələd-i Bağdad¹²².

beytləri vardır.

Sultan Murad xan ibn Sultan Əhməd xan «təxtgah-i xüləfa-yi Raşidin olan Bağdad-i darüssəlam üzərinə səfər edüb, əndük zamanda ol qəle-yi Qaf-simayı zur u cəbr ü qəhr ilə fəth ü təsxir eyləmişdir. Nitəkim ol heyndə kəndilər buyurmuşlardır»:

Xızr gibi gəldi yetdi himmət-i qütb-i zaman,
Bi-təb fəth eylədim Bağdad şəhrin rayikan¹²³.

Bağdad 25 dekabr 1638-ci ildə Osmanlıların əlinə keçdi.

Təzkirələrdə Qəsri-Şirin müqaviləsindən (1639) sonra Səfəvilərlə Osmanlılar arasındakı diplomatik münasibətlərin bəzi məqamlarına diqqət yetirilmişdir. Səfayi XVII əsr Azərbaycan şairi Feyzinin Səfəvilər dövlətinə gəlmiş Osmanlı elçisi İncili Çavuşla birlikdə Türkiyəyə getdiyini yazır.

Süleyman Nahifi 1110-cu (1698-99) ildə Osmanlı sultanı II Mustafa tərəfindən Əbu Faruq Mehmed paşa başda olmaqla Əcəm şahına göndərilən elçi heyətinin içində olmuş, İrəvan, Təbriz, Naxçıvan, Qəzvin, Qum, Kaşan, İsfahan və s. şəhərlərdəki şairlərlə, ədiblərlə və alimlərlə görüşüb söhbət etmişdir. Naxçıvanda olarkən bu beyti söyləmişdir:

Ol ğəbgəb ilə baxdım xuban-i Naxçıvana,
Hüsn dəyər vermiş çah-i zənəh-i cavana.

Lakin onun yaradıcılığında ifrat dini fanatiklik və məzhəb təəssübkeşliyi görülməkdədir¹²⁴.

---

¹²² Сейид Рыза Зешримарзаде. Рыза тезкиреси. с. 33.

¹²³ Ёня орада с. 10.

¹²⁴ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 649-650; Салим Ефенди. Тезкиретцш-шуара. с. 653.

XVII əsrin son illərində bədəvi ərəblər qiyam edib, Osmanlı dövləti tərkibindəki Bəsrə şəhərini tutsalar da, qızılbaşlar oranı onlardan almış və Səfəvi şahı Sultan Hüseyn şəhərin açarlarını Gəncə və Qarabağ hakimi Kəlbəli xan Ziyadoğlu Qacarla Osmanlı sultanı III Əhməd xana göndərmişdi. Şair Mustafa Şehdi Kəlbəli xanın gəlişinə bir müəmma da demişdir¹²⁵.

Bağdad valisi İsmayıl paşa Əcəmə fərar etdikdə şair Mustafa Rifəti də onunla birlikdə olmuş, «paşa-yi məzburdan dur olduğdan sonra» yenə saraya qayıtmışdı¹²⁶.

Əslən Vandan olan şair Əhməd Dürri «Divan-i sultani katibləri zümrəsinə ilhaq olduğdan sonra xacəgan-i divan-i bülənd-eyvan-i padişahi rütbəsiylə sər-əfraz olmaqla necə mənəsinə cəliləyə müəssərrif olub, bin yüz otuz iki (1719-20) tarixində dövlət-i aliyyə-yi Osmaniyə tərəfindən elçilik ilə Əcəm şahına göndərilmişdir»¹²⁷. Ramiz bu elçiliyi 1131-ci ilin şaban ayına aid edir¹²⁸. 1134 (1721-22) ildə şair Arif Səfəvilər dövlətindən Osmanlıya gələn və Nami adlı şairin başçılıq etdiyi elçilikdə olmuşdur¹²⁹.

XVIII əsrin 20-ci illərində Səfəvilər dövlətinin zəifləməsi nəticəsində Azərbaycanın Xəzərsahili əraziləri Rusiya tərəfindən zəbt edildi, bir sıra digər bölgələri isə müvəqqəti olaraq Osmanlı qoşunlarının əlinə keçdi. Bu hadisələr yenə də Osmanlı poeziyasında öz əksini tapmışdır.

Mövlə İshaq ibn Mövlə İsmayıl (ö. 1137) Gəncə fəthinə tarix yazmışdır:

Hatif İshaq-i dua-quya dedi tarixini,
Açdı bab-i Gəncəyi şəmşir-i ədl-i Əhmədi¹³⁰.

Əbdüllətif Razi Təbrizin fəthinə tarix demişdir:

---

¹²⁵ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 330.

¹²⁶ Салим Ефенди. Тезкиретциш-шуара. с. 334.

¹²⁷ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 189; Салим Ефенди. Тезкиретциш-шуара. с. 302.

¹²⁸ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 98.

¹²⁹ Салим Ефенди. Тезкиретциш-шуара. с. 480, 661.

¹³⁰ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 6.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Əcəmdən keçdi Sultan Əhməd aldı müjdə Təbrizi
Sənə: 1137 (1724-25)¹³¹.

Səid paşa Təbriz qalasının fəthinə tarix demişdir:

Alındı, padişahım, müjdə Təbriz - sənə 1137¹³².

Əli Savni Təbriz fəthinə bu tarixi söyləmişdir:

Zihi müjdə cahana Savniya ol fəth-i firuzi,
Müəyyəd ola Sultan Əhməd aldı hısn-i Təbrizi¹³³.

Təbriz və Gəncə 1725-ci ildə Osmanlılar tərəfindən tutulmuşdur¹³⁴.

Vəzir Arifi Əhməd paşa Əcəm səfərlərinə sərəsgər təyin olunmuşdu¹³⁵. Əhməd Mərami onun ordusu tərkibində olmuş və Əli paşa zamanında Rəvan dəftərdarı təyin olunmaqla şərəf və izzətə nail olmuşdu¹³⁶.

«Əvaxir-i səltənət-i Sultan Əhməd xanidə şah-i Əcəmə baş elçilik ilə bir zat-i mümtazül-əmsalin təyin ü irsalı lazime-yi müqəddime-yi əhval-i dövlət-i aliyyə» olduqda Rəşid Əfəndi «rüşd ü fətanət və elm ü mərifət ilə kasabüs-sabakil-əqrən olmaqla elçi və səfir təyin olundu». O, «xidmət-i məmuriyyətləri qərin-i icabə olmaqla 1141/1728-29 sənəsi xilalında» İstanbula geri döndü¹³⁷. Həmin Mehmed Rəşid Əfəndi Təbriz fəthinə tarix deyibdir:

Hələ peyk-i bəşarət müjdə birlə dedi tarixin,

---

¹³¹ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 248.

¹³² Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 163.

¹³³ Йеня орада с. 192.

¹³⁴ Азярбайған тарихи. Йедди ылддя. ЫЫЫ ылд (ХЫЫЫ-ХВЫЫЫ ясрляр). с. 364.

¹³⁵ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 201.

¹³⁶ Йеня орада с. 266.

¹³⁷ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 108-109.

Hücum-i cünd-i Sultan Əhməd aldı hısn-i Təbrizi
sənə - 1137/1724-25¹³⁸.

Təbriz alındıqdan bir qədər sonra Osmanlı şairi Mehmed Əzizə orada vəzifə verilmişdir. O, «1138/1725-26 tarixində fəth ü təsxiri müyəssər olan Təbrizə hələbüş-şəhba mevliyyəti rütbəsiylə qazı olmuşdur»¹³⁹.

Rağib paşa Əcəm səfərində məiyyəti ilə iştirak etmiş, 1140/1727-28-ci ildə Rəvan dəftərdarlığına, daha sonra Əcəmdə fəth olunan vilayətlərin timar, zəamət və süvari müqabiləsi payəsi ilə dəftərdar olmuşdur. 1145/1732-33-cü ildə oradan geriyə, İstanbula qayıtmışdı¹⁴⁰.

Mehmed Şakir «1145/1732-33 rəcəbində qəza-yi Gəncəyə inayət-i övliya-yi niam və dua-yi pənc-ganəsinə istidaları olan mədrəse-yi xarıclə möhtərəm olub, hərəkət-i daxildən Gəncə mövləviyyəti ilə amalı mala-mal» olmuşdur¹⁴¹.

Həmin dövrdə Mustafa Səmi yazır:

Pərçim-i şah-i Əcəm, kakul-i xuban-i Xötən,
Rəxş-i iqbal-i hümayuna məgəs-ran olsun¹⁴².

Mövla Abdullah Vəssaf Əfəndi 1150/1737-38-ci ildə Nadir şahın hüzurunda İslam məzhəblərinin alimləri arasında keçirilən mübahisədə iştirak etmişdi...¹⁴³.

Nadir şahın (1736-1747) ölümündən sonra Azərbaycan xanlıqlara parçalandı. Həmin dövrdə yaşamış bəzi Osmanlı şairləri öz şeirlərində Təbrizin adını çəkmişlər. Osmanlı təzkirələrində Şəki və Qarabağ xanlıqları haqqında müəyyən məlumatlar vardır.

Həmin illərdə Silahşor Sədr Əli Seyyid (ö. 1183/1769-70) öz şeirlərinin birində Təbrizin adını çəkir:

---

¹³⁸ Йеня орада с. 110.

¹³⁹ Йеня орада с. 411.

¹⁴⁰ Йеня орада с. 111.

¹⁴¹ Йеня орадас. 170.

¹⁴² Салим Ефенди. Тезкиретциш-шуара. с. 416; Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 166.

¹⁴³ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 214.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Verməz qumaş-i hüsnini Təbrizə xacə kim,
Ol məhliqa püsərlərinin Tiflisi Seyyiddir¹⁴⁴.

Yenişəhirlili Seyyid Əta öz şeirində Təbrizi xatırlayır:

Çünki təb-lərze-yi eşqin imiş, ey ruh-i rəvan,
Lütf et, əğyara səza cay ola dəşt-i Təbriz¹⁴⁵.

Arif Hikmət Şəki xanı Hacı Çələbinin «Təbrizə qədər hökm etdiyini» yazır. Maraqlıdır ki, Şəki xanlığının tarixini yazan Kərim ağa Fateh də «Hacı Çələbi çox böyük olub, Təbriz vilayətinəcən buna qulluq edibdirlər» deyə qeyd edir¹⁴⁶. Təzkirəçi onun nəslindən olan şair Şəki xanlarından Hüseyn xan və Məhəmməd Həsən xan haqqında çox qısa məlumat verir. O, Məhəmməd Həsən xan ibn Hüseyn xan ibn Həsən bəy ibn Hacı Çələbi haqqında məlumat verərkən bu Şəki xanının fars və türk dillərində şeir demək məharətinin olduğunu qeyd etmiş, onu şücaətli, bahadır, ləyaqətli, vüqarlı bir şəxs, alimləri və elmi mübahisələri xoşlayan, dindar bir hökmdar kimi təqdim etmişdir. O, xeyli müddət Şəkidə xan olsa da, «moskvalıların istilasından öncə Şəki əhalisi qiyam edib onun qardaşı Səlim xanı hakimiyyətə gətirmişdi». Təzkirəçi hakimiyyətdən devrilən xanın 1237/1821-22-ci ildə Həştərxanda vəfat etdiyini yazır. Lakin XIX əsr Azərbaycan tarixçisi Hacı Seyyid Əbdülhəmid Məhəmməd Həsən xanın Həştərxanda 1246-cı ilin rəbi-üləvvəl (1830-cu ilin avqust) ayında vəfat etdiyini yazmışdır¹⁴⁷.

Təzkirələr Qarabağ xanlığı haqqında da qısa məlumat verir. İbrahim xanın atası Pənah xan Şişə qalasını inşa etdirmişdir və ona həm də Pənahabad da deyərmişlər. Xalq arasında Şuşa qalası

---

¹⁴⁴ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 168.

¹⁴⁵ Юндер М. Шефкат ве Тезкире-и шуарасы. с. 169.

¹⁴⁶ Шяки ханлыбынын тарихиндян / Няшря шаз.: Ф.Бабайев. Бакы: Азярбайъан Енскилопедийасы НПБ, 1993, с. 14.

¹⁴⁷ Шяки ханлыбынын тарихиндян. с. 29.

adı ilə məşhur olan bu qala Qarabağ xanlarının iqamət yeri olmuşdur.

Xədim şah (Ağa Məhəmməd şah Qacar) Şuşa qalasını mühasirə edərkən Vaqif ona bu şeiri yazıb göndərmişdir:

گر نگهدار من آنست که میدانم
شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

Xədim şah Qarabağı istila etdikdə onu həbs etdirmiş və onu qətlə yetirməyi qərara almışdı. Lakin ertəsi gün şah öz adamları tərəfindən öldürülmüş, şair xilas olmuşdu. 1211/1797-ci ildə əmirlərdən Məhəmməd bəyin əmri ilə edam olunmuşdur.

Ruslar Qafqazı istila etdikdən sonra burada nüfuz sahibi olan və rus işğalına qarşı çıxan şeyxləri və üləmanı sürgünə göndərirdilər. Bu, qarabağlı ruhanilərdən Seyyid Nigarinin Türkiyəyə mühasirət etməsinə səbəb olmuşdu. O, Krım müharibəsi zamanı (1853-56) öz müridləri ilə bərabər Qars cəbhəsində türk ordusu tərkibində ruslara qarşı savaşımışdır¹⁴⁸.

Xədim xan adı ilə məşhur olan Ağa Məhəmməd şah Qacar hakimiyyətə gəldikdən sonra Nadir şah Əfşarın nəslindən olan bəzi adamları aradan qaldırmışdır¹⁴⁹.

Arif Hikmət İranda hökm sürən Qacar tayfasının türk olduğunu xüsusi qeyd edir və Fətəli şahın yaradıcılığı haqqında nümunə verir, onun Xaqan təxəllüsündən istifadə etdiyini yazır.

1835-ci ildə Tiflis azərbaycanlılarından olan və Qacar sarayında xidmət edən Behcət təxəllüslü şair Xudadad (Xudaday) xan, Məhəmməd şah Qacar adından elçi sifəti ilə İstanbula, Osmanlı sarayına gəlmişdi¹⁵⁰.

Mahmud Kamal İnal təzkirəsində Türkiyəyə mühacirət etmiş azərbaycanlı şair Səbatinin böyük oğlu Əli Xavərin Əsgəri Tibbiyə məktəbini bitirdiyini və Osmanlı ordusunda təbib yüzbaşısı ol-

¹⁴⁸ Мащмуд Кемал Инал. Сон асыр тирк шаирлери. 3. ь. Анкара: 2000. с. 1627.

¹⁴⁹ Чинарғы Н. Шейшцлислам Ариф Шцикмет Бейин Тезкиретгичи-шуарасы. с. 109.

¹⁵⁰ Йеня орада, с. 36.

duğunu yazır. O, Balkan müharibəsində iştirak etmiş və gənc yaşında ikən Yanya tərəflərində gedən döyüşdə şəhid olmuşdur¹⁵¹.

İctimai-siyasi hadisələrlə yanaşı, Osmanlı təzkirələrində Azərbaycanın sosial-iqtisadi tarixinə aid olan faktlara da rast gəlik. Məsələn, Aşiq Çələbi təzkirəsindən öyrənirik ki, XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin pul vahidlərindən olan 1 şahı Osmanlının 10 axçasına bərabər idi, lakin eyni zamanda Osmanlı dövlətinin zərb etdiyi sultani adlı qızıl sikkə Səfəvilərin 6 şahisinə tən gəlirdi. Hətta bu bərdə Əcəm və Rum şairlərindən Heyrəti ilə Şirinin müşairəsi də mövcuddur: «Əcəm şüərasından Heyrəti rumilərə tən edüb, bir şahı axça on Osmani axçaya sərf olunduğun təriz edüb, Ruma bu beyti göndərmişdir:

روميان را جزگ شاهي از نادانيست
هر کجا ديديم که يك شاهي به ده عثمانيست

Şiri bu beyti cavab demişdir, həqqa ki, səvab demişdir:

حیرتی گفته است يك شاهي بده عثمانيست
من همی بينم که شش شاهي به يك سلطانيست¹⁵².

Azərbaycan müxtəlif şəhər və bölgələri Osmanlı təzkirələrində mədh olunmuşdur. Qınalızadə əsərində Əbhər qəsəbəsini bu şəkildə təsvir edir: «Qəzvinün müzafatından qəsəbə-yi Əbhər diməklə şöhrə-yi dəhr olan şəhr...». Oranı «diyar-i behişt-nijad» və «guşə-yi İrəm-misal» adlandırır¹⁵³.

Həmin müəllif Həmədanı da tərifləyir: «Diyar-i Əcəmdə qayət-i hüsn ü məlahətlə büldan-i cahandan mümtaz və gülşən-i məmalik-i İrən u Turan içrə sərv-i rəna gibi cümlədən sərəfraz olub, əksər-i xəlqi dəqiqəşinas u nüktədan olan qəsəbə-yi Həmədan»¹⁵⁴.

Aşiq Çələbi təzkirəsindən bəlli olur ki, XVI əsrdə Təbriz Şərqi dünyasında çox böyük önəmə malik şəhər olmuşdur. Belə ki,

¹⁵¹ Машмуд Кемал Инал. Сон асыр тирк шаирлери. 4. ь. с. 2135.

¹⁵² Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 828.

¹⁵³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 913.

¹⁵⁴ Йеня орада с. 468.

Osmanlı saray şairi Xəyali, Sultan Səlimin sayəsində İstanbulun “manənd-i Təbriz” olduğunu, yəni Osmanlı paytaxtının Təbrizə bənzəməyə başladığını, mədəni və iqtisadi cəhətdən onun səviyyəsinə çatdığını dilə gətirmişdir. Fatin, Məhvi Əfəndidən bəhs edərkən Təbrizi «ariflər mərkəzi və şairlər məskəni olan şöhrətli şəhər» deyə qeyd edir.

Təzkirəçi Səfayi Şirvanı «iqlimi-irfan» adlandırır¹⁵⁵.

Qarabağ xanı Pənah xan tərəfindən salınmış Şuşanın məşhur bir şəhər olduğu Arif Hikmət təzkirəsində qeyd edilmişdir. Orada Vaqifin Qarabağ haqqında bu beyti yer almışdır:

قرا باغ باغ بهشت برین
گیا هاش گلست و گلش عنبرین

Qarabağ ali behişt bağıdır,
Onun samanı gülə bənzəyir, gülləri ənbər qoxuyur.

XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Sami Əbu Bəkr paşanın yazdığı bir şeirdən aydın olur ki, Əcəmdən iş adamları, tacirlər, sövdəgərlər pul qazanmaqdan ötrü İstanbula üz tuturdular:

Səvad-i Hind ü Əcəmdən gəlir təməttö üçün,
Mətaf-i zümre-yi sövdəgərindir İstanbul¹⁵⁶.

Osmanlı təzkirələrində Azərbaycan tayfalarından bayandur, əfşar, qacar, ağcaqoyunlu, türkman, ağqoyunlu, qaraqoyunlu, qırxılı, qazax (qazaqlar) kimi oymaqların adları çəkilir.

Osmanlı təzkirələrində tariximizlə əlaqədar dəyərli məlumatlarla yanaşı, Azərbaycanın tarixi coğrafiyasını təhrif edən faktlara da rast gəlirik. Bu kimi yanlışlıqların təzkirəçilərin coğrafi məlumatsızlığından irəli gəldiyi şübhə doğurmur. Belə ki, təzkirəçi Arif Hikmət kobud səhvə yol verərək, öz əsərinin iki yerində XVIII

¹⁵⁵ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с.399.

¹⁵⁶ Нури Осман Щанйеви. Эирит шаирлери / шаз.Др. О.Куртоьлу. Анкара: Акчаь, 2006, с. 70.

əsrin ikinci yarısında yaşamış Şəki xanlarından bəhs edərkən Azərbaycanın Şəki bölgəsini Dağıstana aid edir: «Həsən Məhəmməd xan ibni Hüseyin xan ibni Həsən bəy ibni Hacı Çələbi Dağıstanda Şəki xanı idi»¹⁵⁷; «Hüseyin xan ibni Həsən bəy ibni Hacı Çələbi Dağıstanda Şəki xanı idi»¹⁵⁸. Halbuki Şəki tarixən Azərbaycan coğrafi anlayışına daxil olmuş və vətənimizin tarixi coğrafiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilmişdir. Bu tarixi gerçəklik bir sıra mötəbər qaynaqlarda öz əksini tapmışdır. Belə ki, Elxanilər (Hülakülər) dövlətinin vəziri olmuş məşhur alim Fəzlullah Rəşidəddin ibn İmadüddövlə Əbülxeyr əl-Həmədaninin (1247-1318) «Mukatibat-i Rəşidi» adlanan rəsmi yazışmalar toplusundakı 36 sayılı sənəddə Elxanilər dövlətinə daxil olan məmləkətlər sadalanarkən Şəki bölgəsinin adı «Azərbaycanın vilayət və naiblikləri» sırasında çəkilir və Şəkinin Azərbaycana aid olduğu göstərilir¹⁵⁹. Səfəvilərin dövlət quruluşu və inzibati sistemi haqqında ən müfəssəl mənbə sayılan Mirzə Səmianın «Təzkirətül-müluk» («Hökmdarlar üçün təzkirə») əsərində (1725-1729-cu illər arasında yazılmışdır) Azərbaycan ölkəsinin dörd bəylərbəyilikdən (Təbriz, Çuxursəəd, Qarabağ və Şirvan) ibarət olduğu göstərilir və bu bəylərbəyiliklərdən hər birinə daxil olan nahiyələrin adları açıqlanır. Mirzə Səmianın məlumatına görə, Şəki və Ərəş bölgəsi Azərbaycanın Şirvan bəylərbəyliyinə daxil olan altı nahiyədən birini təşkil edirdi¹⁶⁰. Rus ordusunun polkovniki S.D.Burnaşev vəzifə təyinatı ilə əlaqədar olaraq bir müddət Tiflisdə yaşamış, Qafqazın vəziyyəti ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə etmiş və bu barədə kitablar nəşr etdirmişdi. O, 1786-cı ildə yazdığı və Azərbaycan xanlıqlarının təsvirinə həsr etdiyi əsərində Nuxa (Şəki) xanlığının adını Azərbaycan vilayətləri sırasında çəkmiş, onun haqqında məlumat vermiş və Şəkini Azərbaycan torpağı he-

¹⁵⁷ Чинарғы Н. Шейшцлислам Ариф Щикмет Бейин Тезкиретциш-шуарасы. с. 43.

¹⁵⁸ Йеня орада с. 44.

¹⁵⁹ Рашидаддин. Переписка, с.269-270.

¹⁶⁰ Мирза Сямя. Тязкиратил-мцлук. Тешран, 1368, с. 72-78; Minorsky V. "Tadhkirat al-muluk": A Manual of Safavid Administration. London, 1943, p.39.

sab etmişdir¹⁶¹. Bu faktlar onu göstərir ki, istər orta əsrlərdə, istərsə də Arif Hikmətin söz açdığı XVIII əsrin ikinci yarısında Şəki Azərbaycanın tarixi coğrafiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olmuş və bu həqiqət ilkin mənbələrdə öz əksini tapmışdır.

Digər bir təzkirəçi Mahmud Kamal da şair Səbati haqqında məlumat verərkən onun «Dağıstanda Şəki müzafatından Qutqaşını qəryəsi əhalisindən» olduğunu və 1846-cı ildə doğulduğunu yazır¹⁶². Buradan belə bir səhv nəticə doğa bilər ki, guya Səbati ana-dan olan zaman, yəni 1846-cı ildə Şəki və onun bir nahiyəsi olan Qutqaşen (Qəbələ) inzibati baxımdan Dağıstana tabe imiş. Lakin biz tarixi dəlilləri incələdik və Mahmud Kamalın bu mülahizəsinin tamamilə yanlış olduğunu gördük. Belə ki, Çar Rusiyası zamanında Nuxa (Şəki) qəzası 1 yanvar 1841-ci ildə yaradılmışdı və o, Nuxa, Xaçmaz, Qəbələ və Ərəş məntəqələrindən ibarət idi¹⁶³. Nuxa qəzası yaradıldığı vaxtdan etibarən mərkəzi Şamaxı şəhəri olan və bir sıra Şimali Azərbaycan qəzalarını (Şamaxı, Şuşa, Nuxa, Lənkəran, Bakı, Dərbənd və Quba) özündə birləşdirən «Kaspi vilayəti»nin tərkibinə daxil edilmişdi¹⁶⁴. 1846-cı ildə «Kaspi vilayəti» ləğv olunduqdan sonra Nuxa (Şəki) qəzası Şamaxı quberniyasının, 1859-cu ildən Bakı quberniyasının, 1868-ci ildən isə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının tərkib hissəsi olmuşdu¹⁶⁵. Buradan məlum olur ki, nə Səbatinin doğulduğu 1846-cı ildə, nə ondan öncə, nə də ondan sonra Şəki və o zamanlar onun bir məntəqəsi sayılan Qəbələ Dağıstana aid edilməmişlər. Onlar Dağıstandan deyil, bəzi digər Azərbaycan qəzaları ilə birlikdə Şamaxıdan, daha sonralar isə Bakıdan və Gəncədən idarə olunmuşlar.

¹⁶¹ Описание областей Адребижанских в Персии и их политического состояния сделанное пребывающим при его Высочестве Царя Картлинском и Кахетинском Ираклии Темуразовиче Полковником и Кавалером Бурнашевым в Тифлисе в 1786 г. Курск, 1793, с. 7-9.

¹⁶² Мащмуд Кемал Инал. Сон асыр тирк шаирлери. 4. Ъ. с. 2135.

¹⁶³ Азярбайжан Совет Енсиклопедийасы (АСЕ), Ъ. ВЪЫ, с.305.

¹⁶⁴ АСЕ, Ъ.В, с.291.

¹⁶⁵ АСЕ, Ъ.ВЪЫ, с.305.

Göründüyü kimi, tarixi qaynaqlar və rəsmi sənədlər Şəkinin əsrlər boyunca tarixi, coğrafi, mədəni və siyasi cəhətdən Dağıstana deyil, Azərbaycana aid olduğunu təkzibedilməz şəkildə ortaya qoyur. Belə olan halda, Arif Hikmətin və Mahmud Kamalın Şəkini Dağıstana aid etmələri onların Qafqazın tarixi və coğrafiyası haqqında səthi biliklərə malik olduğunu göstərir. Çünki elə həmin müəlliflər öz təzkirələrinin digər yerlərində XVIII-XIX əsrlərin şairlərindən bəhs edərkən Qarabağı və ona tabe olan Bərgüşad və Qazaxı da əsassız surətdə Dağıstana aid edirlər: «Vaqif Dağıstan qitəsində, Qarabağ nam ölkədə Qazax tayifəsindən zühur ... etmişdir»¹⁶⁶; və ya Mahmud Kamal, Nigaridən bəhs edərkən «Nigari ... Dağıstanda Qarabağa tabe Bərgüşad qəsəbəsində 1220 (1805)-də doğdu» şəklində bilgi verir¹⁶⁷. Bu kimi məlumatlar heç bir mənbənin faktları ilə təsdiqlənmir. Əksinə, tarixi qaynaqlar sözügedən ərazilərin tarix boyunca Azərbaycan coğrafiyasının tərkibində olduğunu nümayiş etdirir. Hələ məşhur ərəb tarixçisi Əhməd ibn Əsəm əl-Kufi (ö. 926) özünün «Fütuh əl-buldan» («Ölkələrin fəthi») əsərində «Bərdədən 40 fərsəx ... aralı olan Qazax adlı məntəqənin» Azərbaycana aid olduğunu bildirmişdir¹⁶⁸. Fəzlullah Rəşidəddin, Şərəf xan Bidlisi, Övliya Çələbi, Mirzə Səmia, S.D.Burnaşev, Hacı Zeynalabidin Şirvani, İsa Ziyai və başqaları öz əsərlərində Qarabağın aşkar surətdə Azərbaycan ərazisi olduğunu qeyd etmişlər. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Osmanlı təzkirəçilərinin bəhs etdikləri XVIII əsrin sonları - XIX əsrin əvvəllərinə dair ən mötəbər qaynaqlardan biri məşhur səyyah Hacı Zeynalabidin Şirvaninin səyahətnamələridir. Bu müəllif özünün «Bustan üs-səyahət» əsərində yazır: «Qarabağ Azərbaycanın vilayətlərindən biridir, hər yeri fıravandır və əhalisi türkdillidir»¹⁶⁹. Bütün bunlar-

¹⁶⁶ Чинарғы Н. Шейшцлислам Ариф Щикмет Бейин Тезкиретгши-шуарасы. с. 109.

¹⁶⁷ Мащмуд Кемал Инал. Сон асыр түрк шаирлери. 4. ь. с. 1627.

¹⁶⁸ Orta əsr ərəb mənbələrində Azərbaycan tarixinə aid materiallar (ön söz: F.Əsədov; tərcümə edənlər: Z.Bünyadov, C.İskəndərli, H.Əkbərov, S.Süleymanova, E.Ağayeva). Bakı, 2005, s. 59.

¹⁶⁹ Щабы Зейналабидин Ширвани. Bustanus-səyahət. Tehran, 1315, с. 425.

la yanaşı, Qarabağın tarixin hansısa bir dönməndə Dağıstana bağlı olduğu haqqında heç bir fakt yoxdur.

Ümumiyyətlə, erkən orta əsrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər müxtəlif dillərdə yazılmış çoxsaylı Şərqi və Qərbi mənbələrində Həmədanla Dərbənd arasındakı bütün ərazi (indiki İran Azərbaycanı, Arran, İrəvan, Göyçə, Zəngəzur, Naxçıvan, Qarabağ, Muğan, Şirvan, Dərbənd, Şəki, Borçalı və s. tarixi mahallar və vilayətlər) Azərbaycan adı altında tanınmışlar. Belə olan təqdirdə Arif Hikmətin və Mahmud Kamalın tarixi Azərbaycan əraziləri olan Şəkini və Qarabağı Dağıstana aid etmələri təəccüb doğurur. Görünür, Qafqazın tarixi coğrafiyasını yaxşı bilməyən və yuxarıda istinad etdiyimiz tutarlı mənbələrdən xəbərsiz olan bu müəlliflər Azərbaycanın Arazdan şimaldakı ərazilərini yanlışlıqla Dağıstana aid etmiş və sanki Dağıstan və Qafqaz anlayışlarını eyniləşdirməyə çalışmışlar. Halbuki bütün Qafqaz heç də Dağıstandan ibarət deyildir və Cənubi Qafqazın əhəmiyyətli bir hissəsi Azərbaycanın tarixi və bugünkü torpaqlarıdır. Eyni zamanda bəzi təzkirələrdə azərbaycanlıların iranlı kimi göstərilməsi ilə də razılaşmaq çətindir. Buna görə də müasir tədqiqatçıların təzkirələrdən istifadə edərkən oradakı tarixi, coğrafi məlumatları diqqətlə nəzərdən keçirmələri lazımdır.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN – TÜRKIYƏ MƏDƏNİ VƏ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

- 3.1. Təzkirəçilərə görə Azərbaycan şairlərinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbləri
- 3.2. Azərbaycanlıların Osmanlı mədəniyyətinə töhfəsi
- 3.3. Osmanlı şairləri Azərbaycanda
- 3.4. Azərbaycan klassikləri və Osmanlı ədəbiyyatı

Arifi. «Şahname-yi Al-i Osman» Topqapı Sarayı Muzeyi 1517
Səfəvi dövlət elçisinin qəbulu 332 a.

3.1. Təzkirəçilərə görə Azərbaycan şairlərinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbləri

Osmanlı təzkirələrində xatırlanan Azərbaycan şairlərinin demək olar ki, böyük əksəriyyəti Osmanlı ölkəsinə bu və ya digər səbəblə getmiş azərbaycanlılardır. Sözügedən təzkirələri araşdırdıqda azərbaycanlı şairlərin siyasi hadisələr, maddi-sosial çətinliklər, təhsil almaq və səyahət etmək məqsədilə Osmanlı ölkəsinə getmələri məlum olur. Bundan başqa, təzkirəçilər bəzi şairlərin ata-babalarının Azərbaycandan bu ölkəyə gəlmələri haqqında bilgi verirlər.

Azərbaycan şairlərinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbini aydınlaşdırmaq üçün təzkirəçilərin şairlər haqqında verdiyi məlumatları nəzərdən keçirək.

Siyasi səbəblə gedənlər

XVI əsr şairi Bəsiri elçi olaraq Osmanlı ölkəsinə gəlmişdir. Təzkirəçilər onun Uğurlu oğlu Məhəmməd Mirzənin xidmətində olduğunu, Uğurlu oğlu Əcəmə dönüb padşah olunca mərhum Sultan Bayəzidə elçi olaraq göndərildiyini yazır. Anadoluya gəldiyi zaman Uğurlu oğlu bir hadisəyə məruz qalıb taxtdan endirildiyindən onun geriyyə dönməsi müyəssər olmamış və evlənərək İstanbulda qalmışdır.

Eyşinin atası din xadimi olmuşdur. Siyasi səbəblər üzündən Səfəvi dövlətini tərk edib Osmanlı dövlətinə sığınmış və Sultan divanında katib təyin olunmuşdur.

Qınalızadə Həsən Çələbi və Əsrar Dədə, Əbdi təxəllüslü Azərbaycan şairinin Şah Təhmasib zamanında sünni məzhəblərinə olan təsir səbəbiylə Anadoluya və ya Misirə getdiyini yazır. «Təhmas-i xənnas-i pür-vəsvas-i dəlalət-istinas zamanında din ü imandan mübərri əhl-i təbərri ruz u şəb itməklə əhl-i sünnət ü camaata iftiraq düşüb sine-yi pür-səkinələri dağ-i hicran və atəş-i mihən ü əhzan ilə ihtiraq üzrə olduqda mərhum dəxi azim-i diyar-i Rum

olub badəhu Şam-i şərəfəncam və Misr-i Qahirədə təvəttün ü məqam itmiş idi».

XVIII əsr şairi Feyzi Şamaxıda anadan olmuşdur. Əcəmə elçi göndərilən İncili Çavuş ilə birlikdə İstanbula gəlmişdir. Burada təhsil almış, daha sonra müdərrişlik etmişdir.

Hakiminin siyasi səbəblər üzündən Diyarbəkərə gəldiyini təzkiyəçilər belə təsvir edirlər: «Lakin Şah İsmayıl-i ləin ol diyarı qəbzə-yi iqtidarına gətirüb ol məmalikdə Zühhak-i ruzigar olmaqla əhl-i sünnət ü icmaün ictimainə iftiraq düşüb, mah-i asiman-i din ü iman ol bürc-i ali-məkanda rəhin-i mühaq və qərin-i ihtiraq olmağın əhalisi ətraf ü əknaf-ı diyara kakul-i dilbərən gibi pərişan ü tarumar olmuş idi». Hakimi bu səbəbdən «...səyahət ü müsafərət idərək, məmalik-i şərife-yi Osmanıyyəyə vasil, ələlxüsus qaide-yi Diyarbəkəriyyə olan Qara Amidə» daxil olmuşdur.

Qəribi isə Şah İsmayıl tərəfindən Osmanlı ölkəsinə elçi göndərilmişdir: «Sultan Səlim-i mərhüm Əcəm səfərindən müqəddəm Şah İsmayıl tərəfindən risalətlə gəlüb».

Məhəmməd Əmin Şah Təhmasib zamanında vəzir olan Mirzə bəy Sabiqin oğludur. Atasının ölümündən sonra çıxan siyasi səbəblə məmləkətini tərk etmiş və Bağdada getmişdir. İsgəndər Paşanın iltifatını qazanmışdır. Şah Təhmasib bunu eşitdikdə malını yağmalatdırmışdır. Bu səbəbdən Bəsrəyə, daha sonra Hindistana gəlmişdir. Şama gələrək Şam dəftərdarı Şeyx Kamaldan iltifat görmüşdür. Bundan sonra İstanbula gəlmiş və Sultan Bayəzid vəqfinə mütəvəlli təyin olunmuşdur.

Ağcaqoyunlu boyundan olan Nəbati təxəllüslü hürufi şair çox güman ki, əvvəllər Səfəvi şahlarına xidmət etmiş, şahın mədhiyə şeirlər yazmış, daha sonra Osmanlı tərəfinə keçmişdi. 15 il macarlara əsir olmuşdur. Əsirlikdən çıxdıqdan sonra Niğboluya gəlmişdir.

Təzkiyəçilər Pənahinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbi haqqında məlumat verməyərək, sadəcə Sultan Bayəzid zamanında Təbrizdən gəldiyini yazırlar: «Sultan Bayəzid-i mərhüm zamanında diyar-i Əcəmdən - Təbrizdən gəlüb Sultan Əhməd-i mərhüm

şahzadə ikən Amasyada asitanəsinə gəlüb Sultan Səlim-i mərhumun cülusundan sonra İstanbula gəlüb Sultan Süleyman-i mərhum dövrində nəqqaşbaşı olmuşdı».

Səhabi Qanuni Təbrizi alınca Qədri Əfəndi Səhabini İstanbula gətirmişdir. «Qədri Əfəndi, Molla Səhabinün hər mərifətə əhliyyət və hər qabiliyyətə mühalliiyyətin fəhm idüb, müsahibət idərək, Ruma gətürmüşdür».

Sultan Səlim Təbrizə gedərkən xocası Həlim Çələbi, Şah Qasımla tanış olmuş və onu İstanbula gətirmişlər.

Şahi Sultan Səlim zamanında Ruma gəlmişdir.

Osmanlı ölkəsində doğulmuş azərbaycanlı şairlər

Bu şairlərin böyük qisminin ata-babası müəyyən səbəblə Osmanlı ölkəsinə gəlib, burada yaşamış azərbaycanlılardır.

Qınalızadə və Aşiq Çələbi, Arifinin atasının Əlqas Mirzənin nişançısı olduğunu və onunla birlikdə Osmanlı ölkəsinə gəldiyini yazır: «Babası ərbab-i məarif və zürəfa-yi Əcəmdən hüsn-i xəttə qadir qanunları üzrə yarlıq-nüvislikdə mahir olmağın, Əlqas Mirzə (Həzrətiylə) Ruma gəldükdə xidmət-i mir ü şahzadədən azadə olub...»¹⁷⁰.

Cəlili XV əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairi Hamidin oğludur. Hamidi Osmanlı ölkəsinə mühacirət edən azərbaycanlılardandır. Təzkirəçilər Cəlilinin əcəmli olduğunu bu şəkildə bildirirlər: «Babası Əcəmdən gəlmiş Hamidi təxəllüsü ilə məruf qüdəma-yi ürəfadən imiş».

Haşiminin də atası Əcəmdən Ruma mühacirət etmişdir: «Babası vilayət-i Əcəmdən mühacirət ilə daxil-i mülkət-i Rum olub, bu dəxi övlad-i rüsul və əhfad-i bətüldən olmaqla məxləs-i mərqumla mövsüm olmuşdur».

«Şirvanizadə Məhəmməd Rüşdi Əfəndi üləma-yi mütəbəh-hirindən və təbəqə-yi aliyyə-yi nəqşbəndi məşayix-i güzinindən Şirvani Şeyx İsmayil Siracəddin Əfəndi mərhumun sülbündən mədine-yi Amasyada bin iki yüz kırk beş sali xilalında qədəmnihade-yi sahe-yi vücud olub».

---

¹⁷⁰ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретци-шуара. с. 619.

Səbatinin atası Qarsa gəlmiş, onun vəfatından sonra Səbati Ərzuruma getmişdir.

Sosial-iqtisadi səbəblər

Bəhayi təxəllüslü Azərbaycan şairinin işləmək üçün İstanbulla gəldiyini Mahmud Kamal İnal təzkirəsindən öyrənirik: “Pədəri, sənətiylə keçinir və ailəsi kəsir olduğundan kəsb-i məişət üçün əniştəsi Məhəmməd İsmayıl Ağanın rəfaqətiylə Tiflisə gedib doqquz ay sonra avdət eylədi. 1310 / 1892-93 də İstanbulla gəldi”.

Təhsil almaq üçün gələnlər

Əbdi İstanbulla təhsil almaq üçün gəlmişdir: «İstanbul gəlib təhsil-i elm etdikdən sonra Belqrad mühafizi Səlim, Harburt valisi Xosrov paşaların kitabətlərində, Hələb valisi Mustafa Məzhər Paşanın divan kitabətində xidmət etmişdir».

Feyzi təhsil almaq üçün o zamanlar Osmanlı ərazisi olan Bağdada getmişdir. “1276 (1859- 1860)-da Nəcəfə əzimətlə – İran gəncləri üçün o zaman Darül-Fünun hökmündə bulunan mədrəsəyə daxil oldu. İkmal-i təhsildən sonra fərizə-yi haccı əda etdi. Təbdil-i hava üçün Misirə gedən füzələ-yi vüzəradan Sami paşaya mülaki oldu. Paşa, İstanbulla avdətində birlikdə gətirdi və konağına müsafir etdi”.

Hafiz qardaşı ilə təhsil almaq üçün Ruma gəlmişdir. “İkisi bilə elmi ilə şöhrə-yi diyar və məqbul-i üləma-yi əsr ü məvali-yi kibar olmuşlardır”.

Xəlilinin də Ruma gəlmə səbəbi burada təhsil almaq olmuşdur: “Əsər ü əzmanda Sultan Məhəmməd Xan Qazi dövründə cavanlığı zamanında İznıq nam qəsəbəyə gəlib, təhsil-i elmə məşğul ikən...”.

Şamaxıda doğulub boya-başa çatmış İzzi İstanbulla təhsil almaq üçün gəlmişdir: «İqlim-i irfan və şəhr-i Şirvandan zühur edib İstanbulla gəlib, təhsil-i mərifət və fənn-i inşada kəsb-i məharət etməklə dövlət-i aliyyə-yi Osmanıyyədə bəzi kibarın katibi və nədim ü müsahibi... olub».

Seyyid Nigari, Mövlana Xalid Bağdadının şöhrətini eşidərək Osmanlı ölkəsinə gəlir, daha sonra Amasyaya gələrək, Şeyx İsmə-

yıl Siracəddin Şirvaniyə mürid olur. Bir müddət sonra vətənə qayıtsa da, ikinci dəfə siyasi səbəblər üzündən Osmanlı ölkəsinə mühacirət etməli olur.

Səburi təhsil aldıqdan sonra İstanbulla gəlmişdir.

Səyahət məqsədilə gələnlər

Təzkiyəçi Əhdinin «bir dostu ilə İstanbulla gəldiyini və bir müddət burada yaşadığını, görkəmli şəxsiyyətlər, alim və şairlərlə yaxından tanış olduğunu, Osmanlı ölkəsində topladığı məlumatlar əsasında «Gülşəni-şüəra» adlı təzkiyəsini tərtib etdiyini» təzkiyələrdən öyrənirik.

Həbib «Diyar-i Əcəmdən Sultan Bayəzid zamanında Ruma gəlmiş pərgarvar nöqtə-yi cahanı ayağı altına almış, aləmi səyahət etmiş, əhl-i elm ü mərifət kiməsnə idi».

Nütqi Şirvanda anadan olmuşdur. Səyahət üçün Osmanlı ölkəsinə getmiş və orada qalmışdır: «Hilal-i vücudı üfq-i vilayət-i Şirvandan zahir ü əyan olub, bad-i səba gibi vihad ü tilal və səhab-misal hizbat ü cibaldə püyan və ənhar-girdar-i gülistan-ı cahanı seyran idərək, Darüs-səltənətül-aliyyəyə ki...».

Saib Təbrizi gənliyində Həcc ziyarətinə getmiş, dönüşdə Osmanlı dövlətinin bəzi şəhərlərini gəzərək İsfahana gəlmişdir.

Sayi İstanbulla səyahət tərqi ilə gəlmişdir.

Bəzi şairlərin isə Osmanlı ölkəsinə gəlməsi haqqında bilgi verilsə də, səbəbinə aydınlıq gətirilməmişdir. Məsələn, Məhvi «ələl-təriqüs-səyahət iki yüz altmış üç tarixlərində Dər-səadətə müvəssülət eyləyüb». Və ya Nəsimi «Murad Xan Qazi dövründə Ruma gəlmişdür».

Təzkiyəçilər bəzi Azərbaycan şairlərinin isə sadəcə «əcəmli» olmasını qeyd etməklə kifayətlənmişlər. Məsələn, «Bəsiri: əcəmdir. Uğurlu oğlu Məhəmməd Mirzənin xidmətində olmuşdur». Hafiz «Diyar-i Əcəmdən qarındaşı Quqla Əcəm ilə gəlmişdür».

Təzkiyəçilər bəzi şairlərin gəlmə səbəbini konkret olaraq qeyd etmir. Məsələn, Dərviş Səfinin Osmanlıya getmə hekayəsi belədir. Sultan Səmai, Mövlana “Divan”ını gətirmək üçün Azər-

baycana gəlib, Şah İsmayılın məclislərində iştirak edir və buradan qayıtdıqda Dərviş Səfini də özü ilə Osmanlı ölkəsinə aparır.

3.2. Azərbaycanlıların Osmanlı mədəniyyətinə töhfəsi

Türkiyəyə köçmüş Azərbaycan şairləri Osmanlı dövlətinin mədəni həyatında mühüm rol oynamış, müxtəlif elm və sənət sahələrində bacarıqlarını nümayiş etdirmişlər. Osmanlı sultanları bu şəxslərə himayə göstərmişlər. Səhinin yazdığına görə, II Məhəmməd «Əcəmdən mərifətli kimsələri aratır, buldurur və qorur, gözə-tirdi»¹⁷¹. Həmdi Çələbi Azərbaycan alimi Şeyx Məhəmməd Sührəvərdinin nəslindən idi və Ağşəmsəddinin oğlu idi¹⁷².

Vaxtı ikən Ağqoyunlu Sultan Yaqubun sarayında çalışmış musiqiçi Ustad Zeynalabidin Əcəmdən Ruma gedib, Şahzadə Qorqudun xidmətinə daxil olmuşdu¹⁷³.

Azərbaycanlı Səbati «Kimya-yi səadət»i Sultan Süleyman üçün tərcümə etmişdi.

Azərbaycanlı şair Arifinin atası Dərviş Çələbi Səfəvi xidmətində olmuş, Şirvan valisi olan Səfəvi şahzadəsi Əlqas mirzənin nişançısı vəzifəsində çalışmışdı və onunla birlikdə Ruma gəlmişdi. O, maarifli bir adam olub, divani xətti ilə yarlıq (fərman) yazmaqda mahir bir şəxs idi¹⁷⁴. Arifinin özü şairliklə bərabər, həm də tarixçi olmuş, nəzmlə Osmanlı tarixinə dair əsərlər yazmışdır. O, Sultan Süleymanın sifərişi ilə Osmanlı dövlətinin başlanğıcından etibarən «Təvarix-i Al-i Osman» adlı 60 min beytlik bir əsər yazmış, həmçinin Süleyman paşanın Hindistana səyahətindən bəhs edən 2 min beytlik poema qələmə almışdır¹⁷⁵. O, nəqqaşlıq sahəsində də usta bir şəxs idi. Maraqlıdır ki, Osmanlı sarayında nəqqaşbaşı vəzifəsini tutan digər bir azərbaycanlı – Təbrizli Şahqulu

---

¹⁷¹ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 44.

¹⁷² Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 314.

¹⁷³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 108-109.

¹⁷⁴ Бах: Ариф

¹⁷⁵ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 558.

Pənahi onu qısqanmışdır¹⁷⁶. Qanuni Süleymanın nəqqaşbaşısı Şah-qulunun məharətini Aşiq Çələbi xeyli tərifləyir və onun istedadını Mani və Behzaddan üstün tutur.

Mir Barmaqsız ləqəbli Mir Hüseyn Qəribi şair olmaqla yanaşı, həm də din alimi və təliqnevis idi.

Bəhayi şairliklə yanaşı, həm də mahir xəttat olmuşdur. O, xəttatlığı Türkiyəyə köçməzdən öncə, hələ Təbrizdə olarkən mənimsemiş və təliq, nəstəliq, şikəstə və nəsx-i ərəbi xətlərində gözəl yazmağı öyrənmişdi. O, həm də musiqişnas idi və muğamatı yaxşı bilirdi¹⁷⁷.

Aşiq Çələbi, Bərdəli Hafizin Şərəfəddin Əli Yəzdinin «Zəfərnəmə»sini türkcə tərcümə etdiyini yazır.

Əcəm əsilli şair Bəşarət Şəmsi Ədirnədə yaşayırdı və müəmma deməkdə mahir idi. Aşiq Çələbi və Qıvalızadə təzkirəsində onun Əmri ilə münasibətlərindən söz açılır¹⁷⁸.

Qarabağlı İshaq Əfəndinin «məşhuri-afaq» olduğu qeyd edilmişdir. Onun nəslindən olan Kamil İshaqzadə şahmat və xəttatlıqda mahir idi¹⁷⁹.

Qarabağızadə İbrahim Əfəndi 1180-ci ilin şəvval (1767-ci ilin mart) ayına qədər Sekban Əli mədrəsəsində vaiz olmuş, daha sonra onu Mehmed Samih əvəz etmişdir¹⁸⁰.

Fatin, Şeyx Siracəddin Şirvaninin məşhur Nəqşbəndi şeyxlərindən olduğunu bildirir.

Türkiyəyə köçmüş bir çox azərbaycanlı şairlərin yaradıcılığında doğma dilin təsiri duyulurdu. Mahmud Kamal İnal, Rəmzi Babadan bəhs edərkən onun «Azərbaycan şivəsində» yazdığını və Türkiyədə bu şivəyə «tutqun (vurgun) olanların» olduğunu qeyd edir.

---

¹⁷⁶ Йеня орада, с. 558.

¹⁷⁷ Машмуд Кемал Инал. Сон асыр түрк шаирлери. 1. ь. с. 251.

¹⁷⁸ Ейдуран А. Кыналызаде Шасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 178-179; Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 158-159.

¹⁷⁹ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 254.

¹⁸⁰ Йеня орада, с. 156.

Osmanlı təzkirələrində verilən məlumatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, azərbaycanlı şairlər yalnız Osmanlı poeziyasının tərəqqisinə xidmət etməmiş, həm də musiqiçi, tərcüməçi, xəttat, tarixçi, nəqqaş, ilahiyyatçı, şahmatçı və s. sənət sahibləri kimi bütün Osmanlı mədəniyyətinə töhfələr vermişlər.

3.3. Osmanlı şairləri Azərbaycanda

Təzkirələrə görə bəzi Osmanlı şairlərinin Azərbaycana bu və ya digər səbəblə gəlməsi faktlarına rast gəlirik.

Mövlana Şeyx Rövsəni «xəlvətilər zümrəsindən olub», «Əcəm diyarına gedərək, Şeyx Seyyid Yəhyaya xidmət etmiş, uzun müddət riyazətə çəkilmiş və şeyxin tərbiyələri ilə təbiətinin aynasını parladıb, qəlbinin aynasını saflaşdırmışdı. Sonunda Allahın yardımı və hidayəti sayəsində təkkə sahibi şeyx oldu». Onun bir neçə min müridi, mühibbi və 500-ə qədər səccadə sahibi xəlifəsi olsa da, bunların ən üstünü İbrahim Gülşəni olmuşdur. Rövsəni «Təbrizdə həqq civarında vətən tutub, Allahın rəhmətinə ulaşıdı»¹⁸¹.

Əsl adı Əhməd olan Kilisli Fəqri Dədə əvvəlcə Şah İsmayıl Səfəvinin hüzuruna gedib orada qalmış, lakin Sultan Səlimin qələbəsidən sonra Osmanlı tərəfə keçmişdi¹⁸².

Aşiq Çələbinin məlumatına görə, «ol dövrdə qəvabil-i Rum bəra-yi təhsil-ülum Əcəmə gedib-gəlirdilər»¹⁸³. Məsələn, Həlimi Çələbi (KIN, 318; L, 230), Şeyxüş-şüəra Mövlana Şeyxi (L, 338), məntəşəli Əhməd (SAF, 78), Kami (AÇ, 355) və s. kimi məşhur Osmanlı şairləri təhsil almaq üçün Əcəm diyarına üz tutmuşlar.

Müəmmayi Səlaniki (L, 501), Dəşti təxəllüslü Konevi Dərviş Əbdülhəyy (M, 30), Behişt (AÇ, 207; S, 167-168), Əmri (AÇ, 168), Dərviş Dəşti (ED, 202), Bəzmi (SAL, 245; R, 36), Həlimi (AÇ, 312), Mehmed Hakim (SAL, 293), Bəyzadə Lütfullah Əbdi

¹⁸¹ Сеши Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 124-125.

¹⁸² Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 424-425.

¹⁸³ Кылыч Ф. Мешаирци-шуара. с. 355.

(SAF, 370), Mustafa Lədünni (SAF, 535), Vəhyi (AÇ, 274), Haləti (AÇ, 300) və s. Osmanlı şairləri səyahət məqsədi ilə Əcəmə gəlmişlər.

Duhani, Sultan II Mehmed Fatehin hakimiyyətinin sonlarında elm öyrənmək üçün Əcəm diyarına getmiş, II Bayəzid zamanının əvvəllərində Osmanlı ölkəsinə qayıdıb, Sultan Səlim zamanında silahdar katibi olmuşdu¹⁸⁴. Təbrizdəki Həşt-behişt sarayı qapısının sol tərəfində onun bir farsca mətləsi qeyd olunmuşdur¹⁸⁵.

XVI əsrin 50-ci illərinin ortalarında Osmanlı dövlətinin Hind okeanındakı (“dərya-yi Hind”) donanmasının kapitanı olan, Katibi təxəllüsü ilə şeirlər yazan Qalatalı Seydi Əli Hindistandan Osmanlı ölkəsinə qayıdarkən Azərbaycandan keçmişdi¹⁸⁶.

Dərviş Həsən Zehni Təbrizdə Həzrət-i Dədə Saib zaviyəsində bir müddət qalmış, orada yerli söz ustadlarından Molla Əhli və başqaları ilə söhbətlər etmiş və geri qayıdarkən ilk dəfə olaraq Saib divanını Ruma gətirmişdir¹⁸⁷.

Bosnavi Mustafa Əfəndi Lədünni (ö. 1133) Orta Asiya, Hindistan və Səfəvilər dövlətinə səyahət etmiş, bir müddət İsfahanda qalmış, «xatime-yi rical-i Səfəviyyə olan Şah Hüseyinin» məclislərində şeir demişdir. Daha sonra İstanbula qayıtmışdır¹⁸⁸.

Dövrün siyasi hadisələri səbəbindən Osmanlı şairlərindən bursalı Firdovsi, Vasiyi, Sultan Sənayi Divani, Mustafa bəy Suni, Tacizadə Cəfər Çələbi, Məhəmməd Əyani, Şahzadə Bayəzid, Turaq Çələbi, Mühiti, Meyli, Arifi Əhməd paşa, Mərami, Mehmed Əziz, Rəğib paşa, Mehmed Şakir Azərbaycanda olmuşlar. Bu şairlərin nə zaman və hansı səbəblə Azərbaycana gəlmələri haqqında əsərin ikinci fəslinin ikinci paraqrafında məlumat verilmişdir.

---

¹⁸⁴ Йеня орада, с. 252.

¹⁸⁵ Йеня орада, с. 252.

¹⁸⁶ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретциш-шуара. с. 848; Бейани Мустафа бин Баруллац Тезкиретциш-шуара. с. 69; Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 350.

¹⁸⁷ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 208.

¹⁸⁸ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 261.

Bəzi Osmanlı şairlərinin yaradıcılığı Azərbaycanda böyük rəğbət və populyarlıq qazanmışdır. Səfəvi hökmdarı Şah Təhmasib Osmanlı şairi Xəyalinin (?-1557) yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir: «Məzkurun Şah Təhmasib divanında bu üç beyti məzkur olunduqda şah Xəyali eşqinə tolu içüb təhsin etdügin eşidüb, bir beytlə fəxr eyləmişdür. Ol üç beyt bunlardur»:

Fəna əhlinə tən etmə keçüp üç ilə yanından,
Bu dəşt-i vəhdətabadun sakın şir ü jiyənindən.

İdüp dər-püst Məcnunı keçürmüş Leyli yanından,
Vəfa ayinini öyrən gönül Leyla şəbanından.

Didilər kim xəzan əyyamı gəldi vəqt-i işrətdür,
Baharından nə buldum ki, bulam anun xəzanından¹⁸⁹.

Əsrar Dədə, Dərviş Şeyda adlı şairin şeirlərinin Əcəm diyarında da yayıldığını yazır¹⁹⁰.

Beləliklə, bir sıra azərbaycanlı şairlər Türkiyəyə üz tutduqları kimi, bəzi Osmanlı şairləri də siyasi mühacirət, diplomatik misiya, dövlət vəzifəsi, hərbi yürüşlər, səyahət, təhsil kimi səbəblərlə Azərbaycana gəlmiş, bir müddət burada yaşamışlar.

3.4. Azərbaycan klassikləri və Osmanlı ədəbiyyatı

Xaqani Şirvani və Osmanlı ədəbiyyatı

XII əsrin dünyaca məşhur azərbaycanlı şairi Xaqani Şirvaninin adı Osmanlı təzkirələrində dəfələrlə xatırlanmışdır. Bir çox hallarda onun adı gözəl şairlik istedadının rəmzi kimi çəkilmişdir.

Səhi bəyə görə, İznikli Mövlana Qütbi Çələbi «bəlağətdə Həzrət-i Xaqaninin kendisiydi»¹⁹¹.

Lətifi öz təzkirəsində yazır ki, Mövlana Seyyid Mahmud Əmiri (ö. 926 / 1520) «tərz-i qəsidədə manənd-i Zəhir ü Xaqani

¹⁸⁹ Кылыч Ф. Мешайрш-шуара. с. 883.

¹⁹⁰ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевије. с. 263.

¹⁹¹ Сеци Бей. Тезкире Ицешт-бицишт. с. 91.

idi»¹⁹². Lətifi, Trabzonlu Ramazan Fəğanini (ö.938/1531-32) «əkabir-i şüəra-yi sələf»dən Nizami, Cami və Xaqani ilə müqayisə edir¹⁹³.

Sünbülzadə Vehbi (ö. 1224 / 1809-10) digər bir Osmanlı şairi Xeyrini tərifləyərək, onu Xaqaniyə bənzədir:

Həzrət-i Xeyri-yi ustad-i süxən-pirayə,
Şüəra zümrəsi təhsin ilə Hassan derlər.

Şimdi mənşur-i bəlağətlə odur Xaqani,
Zat-i valasına tuğrayi-yi divan derlər¹⁹⁴.

Əhməd Taib (ö.1136/1723-24) özünü Xaqaninin davamçısı sayır:

Bənəm pirayə-bəxş-i məsnəd-i Vəssaf u Xaqani¹⁹⁵.

Ramiz təzkirəsində Seyyid Yəhya Vaqif Əfəndi, onun atası Kaşif və əmisi Faiz haqqında deyilən bir şeirdə Xaqani yada düşür:

Məzaya-yi kəlama Kaşif-asa Vaqif olmuşdur,
Əcəbmi Faiz olsa haiz-i təhsini Xaqani¹⁹⁶.

Güfti bəzi Osmanlı şairlərinin səviyyəsinin yüksək olduğunu göstərmək üçün onları Xaqani ilə müqayisə edir. Məsələn, o, Mövlana Ünsi-yi Monla (ö. 1075 / 1664-65) haqqında yazır:

Tab-i mətbuyı rəşk-i Xaqani,
Ruzigarun ədib ü Hassani...
Nöqte-yi kilik-i ənbər-əfşani
Dağ-i rəşk-i rəvan-i Xaqani¹⁹⁷.

---

¹⁹² Латифи Тезкиретчи-шуара. с. 180.

¹⁹³ Йеня орада с. 438-439.

¹⁹⁴ Шефкат ве тезкире-и шуарасы. с. 262.

¹⁹⁵ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 122.

¹⁹⁶ Рамиз ве Адаб-ы Зурафасы. с. 280.

¹⁹⁷ Эцфти ве Тешрифатчи-шуарасы. с. 98-99.

Mövlana Tərzi haqqında:

Buy-i şeir ilə gər səba gahi,
Mülk-i mənaya etsə gər rahi.
Edə xak-i məzar-i Xaqani,
Lalədən ərz-i dağ-i heyrani¹⁹⁸.

Məliküş-şüəra-yi Rum Həzrət-i İsməti Əfəndi haqqında:

Şeirinin sinə-çak ü heyrani,
Ruh-i Ürfi, rəvan-i Xaqani¹⁹⁹.

Güfti aşağıdakı beytində özünü Xaqaniyə bənzədir:

Mənəm ol mülk-i nəzmə Xaqani,
Nəzm-i Ürfi zəmin-i nisyanı²⁰⁰.

Nizami Gəncəvi və Osmanlı ədəbiyyatı

Osmanlı təzkirələri üzərində apardığımız araşdırmalar dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poeziyasının Osmanlı ədəbiyyatının formalaşmasına və inkişafına böyük təsir göstərdiyini ortaya çıxardı. Bir çox Osmanlı şairləri Nizami yaradıcılığının vurğunu olmuş, onun əsərlərini tərcümə etmiş, onun təsiri ilə şeirlər yazmış, öz şeirlərində onu ehtiramla yad etmişlər.

Prof. N.Araslı özünün «Nizami və türk ədəbiyyatı» adlı sanballı araşdırmasında Nizami yaradıcılığının türk bədii ədəbiyyatına təsirini, onun türk tərcümə ədəbiyyatı və ilk məsnəvilərin yaranmasındakı rolunu öyrənmişdir.

Biz isə burada Nizami şeirinin Osmanlı ədəbiyyatına təsirini təzkirələrin məlumatları əsasında şərh etməyə çalışacağıq.

---

¹⁹⁸ Йеня орада. с.165.

¹⁹⁹ Йеня орада. с. 173.

²⁰⁰ Йеня орада. с. 88.

Türk ədəbiyyatında Nizamidən edilmiş ən yaxşı tərcümə əsəri kimi Şeyxinin «Xosrov və Şirin» poemasını göstərə bilərik. Şeyxinin tərcüməsi öz poetik dəyəri ilə xüsusilə seçilməkdədir²⁰¹. XV əsr şairi Kütahyalı Mövlana Yusif Şeyxi «Xosrov və Şirin» əsərini yazmışdır. O, bunu Sultan Murada təqdim etmiş, lakin bəziləri bunun Nizamidən tərcümə olduğunu bildirib, onu sultanın xidmətindən kənar etmişdilər²⁰². Şeyxi «Xosrov və Şirin» yazmışdır və bu əsər böyük şöhrət qazanmışdır²⁰³. Bu əsər onun qardaşı oğlu Mövlana Şeyxoğlu Mustafa tərəfindən tamamlanmışdır: «Mövlana Şeyxinin vəfatından sonra «Xosrov və Şirin»i tamamlayaraq təmizə Şeyxoğlu Mustafa çıxarmışdır. Şeyxinin sözlərindən onun yazdıqları heç fərq olunmaz. Gerçəkdən, qayət gözəl yazmışdır»²⁰⁴. Qınalızadə və Bəyaniyə görə Şeyxi «Xosrov və Şirin» nəzm etmişdir²⁰⁵. F.e.d. N.Araslı Şeyxinin «tərcüməsində Nizami ideyalarını olduğu kimi saxlamaqla bərabər, Nizami şeirinin dərin məna və gözəlliyini də qorumağa çalışmış, öz tərcüməsini Nizami səviyyəsinə qaldıra bilməsə də, dahi şairin ölməz sənətini türk oxucusuna yaxşı çatdırma bilən qüvvətli tərcümə əsəri yaratdığını» yazır²⁰⁶.

Osmanlı ədəbiyyatının sütunlarından sayılan XV əsr şairi Ədirnəli (başqa bir məlumata görə, Bursalı) Əhməd paşa (ö. 902 / 1497) «Leyli və Məcnun» məsnəvisini yazmışdır. Səhi bəyin yazdığına görə, bu məsnəvinin nəzmi düzülmüş inci kimi idi, lakin «qeyb olmuşdur (yəni itmişdir) və əldə mövcud deyildir»²⁰⁷.

Səhi bəy təzkirəsində Tütünsüz ləqəbi ilə məşhur olan, şeirdə Rizvan təxəllüsündən istifadə edən və öz dövrünün savadlı və

²⁰¹ Араслы Н. Низами вя Тцрк ядыбиййаты. Бакы: Елм, 1980, с. 21.

²⁰² Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 339-340, 342-343; Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 106-109.

²⁰³ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 819-820.

²⁰⁴ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 113.

²⁰⁵ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 642; Бейани Мустафа бин Баруллацш Тезкиретцш-шуара. с. 52.

²⁰⁶ Араслы Н. Низами вя Тцрк ядыбиййаты. с. 29.

²⁰⁷ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 56.

görməli dövlət adamlarından olan Əhməd bəyin, Nizaminin «Xəmsə»sini türkcə tərcümə etdiyini yazır²⁰⁸.

Şeyx Ağşəmsəddinin kiçik oğlu Mövlana Həmdi Çələbi (ö.909/1503-04 və ya 914/1508-09) «Leyli və Məcnun» nəzm etmişdi²⁰⁹. Lətifiyə görə, Şeyxzadə Mövlana Həmdi Çələbi, Nizaminin «Xəmsə»sinə türkcə cavab yazmış və zəmanədən şikayətləndiyi bir şeirində Nizamini xatırlayaraq, artıq şairlərə layiqli qiymət verilmədiyinə diqqət çəkmişdir:

Nizami şimdi etsə «Pənc-gənc»in,
Kiməsnə bir pula almazdı pəncin²¹⁰.

XV əsr Osmanlı şairi Bursalı Ülvi, Nizami Gəncəvi «Xəmsə»sindən bəzi parçaları türk dilinə tərcümə etmişdi:

Gətür saqi şərab-i ergüvanı,
Cavan eylər o pir-i natüvanı.

Ki pir oldum bəni bir naya döndür,
Rux-i zərdüm gül-i həmraya döndür.

Şəfa bulur əgər nuş etsə xəstə,
Şəfa bulur içərsə dil-i şikəstə.

O, həmçinin türkcə «Həft peykər» («Yeddi gözəl») məsnəvisi yazmışdır²¹¹. Bəyaniyə görə, o, bunu Nizamidən tərcümə etmişdir²¹².

Fəğani Qaramani (öl. 938 / 1531-32) də «İskəndərnaməyi Şahnamə bəhrində Xəmsə-yi Nizamidən lətif ü tər tərcümə etmiş-

---

²⁰⁸ Йеня орада, с. 83.

²⁰⁹ Сеши Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 103; Бейани Мустафа бин Ёаруллац Тезкиретцш-шуара. с. 38.

²¹⁰ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 236.

²¹¹ Йеня орада, с. 399.

²¹² Бейани Мустафа бин Ёаруллац Тезкиретцш-шуара. с. 60.

dür». O, həmçinin «Həft peykər bəhrində Leyli və Məcnun demişdür»²¹³.

Bursalı Mövlana Mahmud Lameyi (öl. 938 /1531-32) «Xosrov və Şirin»in təsiri ilə «Fərhadnamə» yaratmışdır. O, həmçinin «Xəmsə»dən «Həft peykər»i tərcümə etmiş, lakin bu işi tamamlamağa müyəssər olmamışdı²¹⁴. Bu iş onun kürəkəni Rövşənzadə tərəfindən davam etdirilmişdir²¹⁵.

Türkcə «Xəmsə» müəllifi olan XVI əsr şairi Üsküplü Müidi, Nizaminin «Həft peykər» əsərinin təsiri ilə «Şam və Pərvanə» əsərini həzəc bəhrində nəzmə çəkmişdi. O, «Gül və Novruz» məsnəvisində özünü Nizamiyə bənzətməyə çalışır:

Könlüm dedi ki, əya Müidi,
Sənsün bu zəmanənün fəridi.

Şükr eylə ki, əhl ü nüktədansun,
Dövründə Nizami-yi zamansun.

Çün urdun əlüni «Pənc-gənc»ə,
Xosrov tutamaz sənünlə pəncə²¹⁶.

Bundan başqa, Müidi, Nizaminin «Məxzənül-əsrar» («Sirlər xəzinəsi») əsərinin bəhrində «Vamiq və Əzra» məsnəvisini yazmışdır²¹⁷.

Türk dilində «Leyli və Məcnun» mövzusunun ayrıca poema kimi işləyən türk müəlliflərindən biri Şahididir²¹⁸. Şahidi «Leyli və Məcnun» yazmışdır²¹⁹. Üsuli isə türkcə «Xosrov və Şirin» qələmə almışdır²²⁰.

---

²¹³ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 437 ; Бейани Мустафа бин Ъаруллац Тезкиретциш-шуара. Анкара: ТДК, 1997, с. 66.

²¹⁴ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 475-476.

²¹⁵ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 383.

²¹⁶ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 504.

²¹⁷ Кылыч Ф. Мешаирциш-шуара. с. 434.

²¹⁸ Араслы Н. Низами вя Турк ядыбиййаты. с.106.

²¹⁹ Бейани Мустафа бин Ъаруллац Тезкиретциш-шуара. с. 51.

²²⁰ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 175-176.

Böyük Osmanlı şairlərindən sayılan «Qütbüş-şüəra» ləqəbli Balıxəsirli Mövlana Eyvaz Zatinin (h.876/1471-h.953/1546) «Xosrov və Şirin» tərzində «Fərruxnamə»si vardır²²¹.

Türk dilində qələmə alınan «İsgəndərnamə»lər içərisində XIV əsr Nizami ədəbi məktəbinin ilk türk davamçılarından biri kimi tanıdığımız Əhmədinin poeması məşhur olub, sonradan bu mövzuda yazılmış başqa poemalara da təsir göstərmişdir²²². Əsl adı Tacəddin İbrahim ibn Xızır olan XIV-XV əsr şairi Mövlana Əhmədi, Nizaminin «İskəndərnamə»sini Osmanlı hökmdarı Sultan Mir Süleyman üçün türkcəyə çevirmişdir. Səhi bəy onun bu tərcüməsini yüksək qiymətləndirir: «Nizaminin «Pənc-gənc»indən İsgəndərnamə adlı kitabı İldırım Bayəzidin oğlu Sultan Mir Süleyman adına türkcəyə çevirmişdir. O kitabda təsadüfi kimsəyə müyəssər olmayan mərifət və lətafəti bir araya toplayıb istifadə etmişdir. «Cəmşid və Xurşid» adlı bir başqa kitab da nəzm etmişdir. Fəqət «İsgəndərnamə»də bulunan mərifət və lətafət onda yoxdur. «İsgəndərnamə»yi qayət gözəl söyləmişdir». Daha sonra Səhi bəy, Əhmədinin «İsgəndərnamə»sindən nümunələr verir:

Şükür kim bu dəftər-i gövhər-nizam,
Böylə xoş tərtib ilə buldı nizam.
Haqqa minnət kim bu silk-i gövhəri,
Töhfə itdüm ana ki oldur cövhəri.
İşbu rəsmə dürc-i pür nəqş-i nigar,
Çin içində yazamaz gövhər-nigar.
Ləfzi ziba vü ibarətı lətif,
Nəzmi məvzun u işarətı şərif.
Bir gülistandır açılmış gülləri,
Tazə olmuş laləvü sünbülləri.
Dürci hikmətdə ləbaləb tohdur,
Dürc-i manidür qamu fəzlındə pür.
Hər birin bir nəsnəyə qıldum məsəl,
Ta ki, sözümdə bulunmaya xələl.
Bundan öndən necə söz söylədilər,
Türlü dastanlar bəyan eylədilər.

²²¹ Йеня орада, с. 262.

²²² Араслы Н. Низами вя Тцрк ядыбиййаты. с. 125.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qıl təfəhhüs qamusın öndən sona,
Hiç birini gör ki, bənzərmi buna.

Buna insaf ilə qılırsan nəzər,
Görəsin kim nicədür silk-i gövhər²²³.

Lakin Səhinin əksinə olaraq, Lətifi, Əhmədinin Sultan Mir Süleymana ithaf etdiyi «İsgəndərnamə» tərcüməsinin bəyənilmədiyini yazır, Nizaminin bu gözəl əsərinin Əhmədi tərəfindən layiqincə tərcümə edilmədiyini və o dövrün əyanlarının və dövlət ərkanının bu tərcümə barəsində «bundansa bir gözəl qəsidə yazsaydı, daha yaxşı olardı» dediklərini qeyd edir. Buna baxmayaraq, Lətifi, Əhmədinin «İsgəndərnamə»sindən bir beyt misal gətirərək, bunun çox yaxşı deyildiyinə diqqət çəkməkdədir:

Xar-püştün xar saxlar canını,
Nərmlik dökər səmmurun qanını²²⁴.

XV əsr şairi Əhməd Behiştî, Sultan II Bayəzidin sarayında divan katibi olmuş, daha sonra ona qarşı bir təqsir işləyərək, Herata qaçmış, Teymuri hökmdarı Sultan Hüseyn Bayqaraya sığınmış və orada Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami kimi görkəmli şairlərlə həmsöhbət olmuşdu. Daha sonra Osmanlı ölkəsinə qayıdıb günahını əfv etdirən Behiştî yenidən II Bayəzidin yanında xidmət göstərməyə başlamışdı. O, Nizami «Xəmsə»sini bütünlüklə türk dilinə tərcümə etmişdir²²⁵. Lətifi, Behiştinin Nizamidən «Xəmsə»ni tərcümə etdiyindən bəhs edərkən bunu «Cəvab-i Xəmsə» adlandırır. Behiştî «Xəmsə»nin «Xatimə»sində öz tərcüməsini Şeyxinin tərcüməsindən üstün tutaraq yazır:

Dedüm hələ bən cəvab-i Xəmsə,
Demədi bu dildə dəxi kimsə.
Tərcüməmidür ki, etdi Şeyxi,

²²³ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бицишт». с. 110-111.

²²⁴ Латифи Тезкиретқиш-шуара. с. 162-164.

²²⁵ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бицишт». с. 168.

Gəl neylədi gör kəlam-i şeyxi.
Düzdüğü cəvahir-i Nizami,
Saçmış qara torpağa çü ami.
Tərcümədür xeyli işdür ey şah,
Dəgmə kişiyə verürmi Allah²²⁶.

Xəyalı Çələbi «Leyli və Məcnun» yazan müəlliflərdəndir²²⁷.

Səhi bəyin məlumatına görə, Benli Həsən ləqəbi ilə məşhur olan Niğbolulu Mövlana Ahi (ö. 923 / 1517) «Xosrov və Şirin» üslubunda «Gül və Xosrov» yazmışdır. O, bununla «Xosrov və Şirin»i ilk dəfə türkcə tərcümə etmiş Şeyxinin «izindən yürümüşdür». «Məsnəvisi gözəl və məqbul, nəzmi lətif və ustadanə» olsa da, Səhi bəyin məlumatına görə, Ahi poemanın qaralamasını ağlamaya köçürməkdə laqeydlik, tənbəllik göstərdiyi üçün bu əsər çox çətin tapılırdı²²⁸.

Lakin Lətifi, Ahinin bu əsərinin adını «Hekayət-i Şirin ü Pərviz və rəvayət-i Gülgün ü Şəbdiz» kimi qeyd etmiş və bu əsərdən beytlər təqdim etmişdir.

Lətifinin dəyərləndirməsinə görə, poemanın nəzmi yüksək səviyyədə olsa da, əhvalatların izah olunma tərzində bir o qədər də yaxşı deyildir. Onun verdiyi məlumatdan aydın olur ki, Ahi bu əsəri tamamlaya bilməmiş və Şirinin Mədəinə getməsi hadisəsində əsər yarımçıq qalmışdır²²⁹.

Təzkirəçi Aşiq Çələbi də Ahinin «Xosrov və Şirin»ini çox tərifləyir və qeyd edir ki, şair bu əsəri Nəqşbəndi şeyxi Mahmud Çələbi Əfəndinin tələbi ilə yarımçıq qoymaq məcburiyyətində qalmışdır²³⁰. Aşiq Çələbi onun «Xosrov və Şirin»indən çoxlu beytlər nümunə gətirir:

Fəna bəzmində çün dövr-i zəmanə,
Bəqa camın sunar Nuşiravanə.

²²⁶ Латифи Тезкиретчи-шуара с. 194-195.

²²⁷ Йеня орада, с. 253.

²²⁸ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бицишт». с. 188.

²²⁹ Латифи Тезкиретчи-шуара с. 183-184.

²³⁰ Кылыч Ф. Мешаирчи-шуара. с. 177.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Fələk sürdürdi bir kaç dövr ana cam,
Çıqardı kasə-yi sərdən sərəncam.

Anunda eyşini dövr axir etdi,
Dolısın hər məzə içdi vü gitdi.

Dər-vələdət-i Xosrov

Məgər bir sübhədem bir zal-i gərdün,
Sipihrün damənin qılmışdı pür-xun.

Məgər vəz-i həml itmişdi təhid,
Anunçün qan içində doğdı xurşid.

Doğırdı sübhədem banu-yi dövrən,
Bir altun başlu, sırma saçlu oğlan.

Çü dövlət mətləindən doğdı ol mah,
Mələklər didi gökdən zadə Allah.

Dər-bəyan-ı nəşv ü nəma-yi dilbər

On-on beş gündə hüsni bədrə döndi,
Saçı bir yılda leyli-i qədrə döndi.

Ayağın durmağa başladı sərvi,
Tərənnüm qıldı bağınun təzərvi.

Gül-i rüxsarı rəşk-i lalə oldı,
Dəhanı qönçəsi pür-jalə oldı.

Dər vəsf-i siyasət

Müğənninün bilin çəng eyelədilər,
Özüm uğrısın anun eyelədilər.

Əkin itini danəylə doyırdı,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkiyələrində

Qoruğ itinə halvalıq buyurdi²³¹.

Qınalızadə, Ahinin «Xosrov və Şirin» poeması haqqında yazır: «Kitab-i məzbur bir nəzm-i mətin və kitab-i rəsindür ki, əbyat-i şirin və kəlimat-i rənginin Nizami görsə təhsin edüb, Xosrov həzar-afərin der idi». Bu təzkiyəçi də Ahinin həmin əsərindən nümunələr verir²³².

Təzkiyəçi Riyazinin babası Əbdülvəhhab Xəyali (XVI əsrin 20-ci illərində vəfat etmişdir) türkcə «Leyli və Məcnun» əsərinin müəllifidir²³³. O, «Leyli və Məcnun hekayəsini qayət xoş bir şəkildə nəzmə çəkmişdir»²³⁴.

Qanuni Sultan Süleyman dövründə vəfat etmiş iznikli Mövlana Heydər Sədri, Nizami Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» əsəri tərzində bir neçə məsnəvi söyləmişdir²³⁵.

Yetim təxəllüslü istanbullu şair Əli (ö.960/1553-964 /1557) öz şeirində Nizamini belə yad edir:

Mərd-i şair ki ola bəliğ ü bülənd,
Saxt-i nəzmə tabe ola səmənd...
İntizam-i kəlamın eyləsə guş,
Rövzəsində Nizami edə xüruş²³⁶.

Qubari təxəllüslü Mahmud Çələbi (öl.974/1566-67) «Məcnun və Leyli» yazmış, özünü Nizaminin davamçılarından hesab etmişdi. O, şeirlərinin birində bu fikri belə ifadə edir:

Ustad-i əfazil-i Rumam,
Rumda mərifətlə məlumam.
Nəzmara peyrəv-i Nizamiyəm,

---

²³¹ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 180-183.

²³² Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 191-193; Бейани Мустафа бин Ёаруллац Тезкиретцш-шуара. с. 31.

²³³ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 368.

²³⁴ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бицишт». с. 77.

²³⁵ Ёеня орада, с. 158.

²³⁶ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 1131-1132; Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 328.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Cüra-yi badə-nuş-i Camiyəm.

Aşiq Çələbi son beytin belə daha yaxşı səsləndiyi qənaətindədir:

Nəzmdə peyrəv-i Nizamiyəm,
Cüra-nuş-i şərab-i Camiyəm²³⁷.

XVI əsr şairi Məhəmməd Kami Qaramani, Nizami yaradıcılığından bəhrələnmiş, «nəzm-i Nizamidən intixab u ittixaz» etmişdi²³⁸.

Azərbaycan şairi Hamidinin kiçik oğlu Cəlili bədii yaradıcılığında Nizamini izləmişdir. Cəlili Sultan Səlimin adına «Xosrov və Şirin», «Leyli və Məcnun» poemalarını yazmışdır²³⁹. Səhi yazır ki, Cəlili «Nizamının «Xəmsə»sini bütünlüklə türkcəyə çevirmişdir. Gerçəkdən, yaxşı bir tərcümədir»²⁴⁰. Cəlilinin «Xosrov və Şirin» ilə «Leyli və Məcnun» vardır²⁴¹.

Əbdülhəqq (və ya Əbdülhəyy) Mustafa Çələbi Rifati «Leyli və Məcnun» yazmışdır²⁴².

Fikri təxəllüslü İzzətədin Çələbi (ö.1030/1621) «Leyli və Məcnun» yazmağa başlasa da, onu tamamlamağa macal tapmadan vəfat etmişdir. Bu beytlər həmin yarımçıq məsnəvinin ilk beytləridir:

Zəban-i hatif-i qeyb-i rəvayət,
Bu vəch ilə bəyan eylər hekayət.

Ənin-i ahə çəng əfqanə qanun,
Əsir-i eşq-i Leyla yəni Məcnun²⁴³.

²³⁷ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. с. 916.

²³⁸ Латифи Тезкиретцш-шуара. с. 457.

²³⁹ Кылыч Ф. Мешаирцш-шуара. Инъелеме-тенкитли метин. с. 233-236.

²⁴⁰ Сеци Бей. Тезкире «Щешт-бишишт». с. 198.

²⁴¹ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретцш-шуара. с. 262.

²⁴² Мцъиб Мустафа. Тезкире-и Мцъиб. с. 32.

²⁴³ Йеня орада, с. 51-52.

Mehmed Azim (ö.1124/1712) «asarından Leyli vü Məcnun nam təlifi zeyl edüb, xeyli mərəğub nəzm etmişdir»²⁴⁴.

İstanbullu İmamzadə Hüseyn Vehbi (ö.1149/1737) də «Leyli və Məcnun» yazmışdır. Salim öz təzkirəsinə bu poemadan Leylinin anası ilə söhbətinin təsvir olunduğu parçanı daxil etmişdir:

Məktəb sana bəd-əz-in yakışmaz,
Ətfal ilə yıldızın barışmaz.

Hifz eylə dü sətr-i əbruvanı,
Bəsdir bu qədər səvadxanı²⁴⁵.

Osmanlı təzkirəçiləri Nizamini ehtiramla yad edir, bəzi hallarda özlərini və ya yüksək səviyyəli şair hesab etdikləri ədibləri Nizami ilə müqayisə edir, Nizamiyə bənzətməyə çalışırdılar.

XVI əsr təzkirəçisi Lətifi «Leyli və Məcnun» yazanlardan Hatifinin, Nizamının, Caminin, Xosrov Dehləvinin və Nəvainin adlarını çəkir, «bunların hər birisinin fərid-i əsr və vahid-i dəhr» olduğunu bildirir, lakin həmin dövrdə Hatifinin «Leyli və Məcnun»unun daha məşhur olduğunu qeyd edir²⁴⁶. Lətifi, Nizamının adını hörmətlə anır və bir-iki şeir yazıb özünü şair hesab edənləri ondan örnək almağa çağırır. O, Nizamiyə «qail olmayan, ona baş əyməyən» təkəbbürlü şairləri qınayır²⁴⁷. Lətifi Kəşfi Saruxaniyə yazdığı bir nəzirədə özünü Nizami ilə müqayisə edir:

Oldı nəzmiylə Nizamiyə Lətifi əqran,
Eşidüb Əhməd ona səlləməhullah dedi²⁴⁸.

Sözügedən təzkirəçi yüksək dəyərləndirdiyi Valehi Belqradi-ni şərəfləndirmək üçün onu Nizami ilə müqayisə edir²⁴⁹.

---

²⁴⁴ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 416.

²⁴⁵ Салим Ефенди. Тезкиретциш-шуара. с. 703.

²⁴⁶ Латифи Тезкиретциш-шуара. с. 135.

²⁴⁷ Йеня орада, с. 96.

²⁴⁸ Йеня орада, с. 464.

²⁴⁹ Йеня орада, с. 557.

Lətifi kitabın xatiməsində öz dövrünün poeziyasının sabiq zamanlardakı şeiriyyatdan geri qaldığını etiraf edir, «bir kaç qəzəl və qəsidə ilə kendülərini Cami və Nizami təbəqəsinə qoyan» şairləri ittiham edir. O, öz zəmanəsində Nizamiyə, Camiyə, Sədiyə və Xocəndiyə çata bilən şairlərin olmamasından təəssüflənir və «hanı müadil-i Nizami» («hanı Nizamiyə tay olan kimsə») deyə fəryad edir²⁵⁰.

XVII əsr təzkirəçisi Güfti də Nizamini hörmətlə yad edir:

Düşə bu tərxi tazədən nicə
Ruh-i pak-i Nizami-yi Gəncə²⁵¹.

Başqa bir yerdə o, özünü Camiyə və Nizamiyə bənzədir:

Xar-i pəhlu-yi Camiyəm şimdi,
Dağ-i ruh-i Nizamiyəm şimdi²⁵².

Nəsirəddin Tusi və Osmanlı ədəbiyyatı

Osmanlı mədəniyyətinə təsir göstərən azərbaycanlı dahilər-dən biri də dünya şöhrətli alim Nəsirəddin Tusi olmuşdur. Lətifi, Şeyx Sədrəddin Konevi haqqında yazır: «Xacə Nəsirəddin Tusi ilə rümuz-i əmr-i kün və künuz-i elm-i lədündə miyanlarında əqli və nəqli çök sual ü cəvab və bəhs ü xitab keçmişdür»²⁵³. Qınalızadə və Bəyani təzkirələrində Əli Çələbinin «Əxlaq-i əlayi» adlı əsərini Tusinin «Əxlaq-i Nasiri» ilə müqayisə edir²⁵⁴.

Şəms Təbrizi və Osmanlı ədəbiyyatı

Təzkirələrdə Şəms Təbrizi və onun Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinə təsiri və s. haqqında qısa bilgilər və şeir nümunələri yer almaqdadır.

---

²⁵⁰ Йеня орада, с. 580.

²⁵¹ Эцфти ве Тешрифатчш-шуарасы. с. 85.

²⁵² Йеня орада, с. 88.

²⁵³ Латифи Тезкиретчш-шуара. с. 116-117.

²⁵⁴ Ейдуран А. Кыналызаде Щасан Челеби. Тезкиретчш-шуара. с. 698; Бейани Мустафа бин Ъаруллаш Тезкиретчш-шуара. с. 60.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Cəlaləddin Rumini «Şəms Təbrizi gəlüb tərbiyə qıldı və nəqd-i təslimin məhəkk-i səxihul-əyar buldı»²⁵⁵.

İndi isə bəzi mövləvi şairlərin şeirlərində Şəms Təbrizinin xatırlanması haqqında nümunələrə nəzər salaq.

Dərviş Mehmed Birri:

Misal-i Şəms-i Təbrizi yolında Monla Xünkarun,
Sərindən ey kərəm kanı keçənlər mövləvilərdür.²⁵⁶

Həzrət-i Saqib Dədə:

Şəmsül-Həqq-i Təbrizə mürid olmayan etməz,
Nüh ta sədəfün gövhər-i sir-abına xidmət²⁵⁷.

Cəlal Ərgün:

شمس الحق تبریزی تویی موسی ایام
بر طور خدا رفته به میقات افندی²⁵⁸.

Qalib Dədə:

Feyz ənzar-i cənab-i Şəmsdən gəldi bana,
Gövhərin bir sübha-yi sad-danə kim çeşmədür ol²⁵⁹.

Rəhmətullah Dədə «dərgah-i xurşid-pənah-i Şəmsəddin-i Təbrizidə» xidmət etmişdir²⁶⁰.

Nəimi və Osmanlı ədəbiyyatı

Təzkirələrə əsasən Nəiminin Osmanlı ədəbiyyatına təsirin-
dən danışmaq mümkündür.

---

²⁵⁵ Латифи Тезкиретши-шуара. с. 112.

²⁵⁶ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 65.

²⁵⁷ Йеня орада, с. 90.

²⁵⁸ Йеня орада, с. 103.

²⁵⁹ Йеня орада, с. 397.

²⁶⁰ Йеня орада, с. 214.

Osmanlı şairi Üsuli Gülşəninin müridlərindən idi. Onun yaradıcılığı Azərbaycan hürufilərinin təsiri altında idi və ona «Fəzlullah-i Sani və sirr-i Seyyid Nəsimi» deyirdilər²⁶¹.

Qeysəriyyəli Təmənnayi Fəzlullah Nəiminin təsirinə düşmüşdü. Lətfi onun yaradıcılığından bəhs edərəkən nümunə olaraq Nəimindən də farsca bir rübai verir²⁶².

Rumelindən Hüseyni də hürufi idi və Nəiminin davamçılarından idi²⁶³.

Gülşəni və Osmanlı ədəbiyyatı

Gülşəni də Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinə təsir göstərmiş azərbaycanlılardandır.

Şifayi (ö. 1075) Gülşəni təriqətindən idi²⁶⁴. Üsuli, Gülşəni xəlifələrindəndir²⁶⁵. Bəqai, Gülşəni təriqəti dərvişlərindən idi²⁶⁶. Arifi də Gülşəni təkkəsinə bağlanmışdı və Şeyx İbrahimin ölümünə (940) tarix demişdir²⁶⁷. Yenicəli Yusif, Gülşəni təkkəsində idi²⁶⁸. Dərviş Dəruni əvvəllər Gülşəni təriqətindəndi²⁶⁹. Zafi Dədə gülşənilərdən idi²⁷⁰. Üsuli də Gülşəninin müridlərindən idi²⁷¹.

Füzuli və Osmanlı ədəbiyyatı

Füzulinin Şərq xalqlarının ədəbiyyatına, xüsusilə Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndələrinə təsiri danılmazdır. Təzkirələrə nəzər saldıqda bunun bir daha şahidi oluruq.

---

²⁶¹ Латифи Тезкиретчш-шуара. с. 175-176.

²⁶² Йеня орада, с. 202.

²⁶³ Йеня орада, с. 228.

²⁶⁴ Мещмет Салищ Йцмни-Тезкире-и шуарайи-Йцмни // Түрк дңийасы араштырмалары, 1988 Аьустос, № 55, с. 98.

²⁶⁵ Бейани Мустафа бин Ёаруллащ Тезкиретчш-шуара. с. 29.

²⁶⁶ Йеня орада, с. 32.

²⁶⁷ Йеня орада, с. 56.

²⁶⁸ Йеня орада, с. 92.

²⁶⁹ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 201.

²⁷⁰ Йеня орада, с. 314.

²⁷¹ Латифи Тезкиретчш-шуара. с. 175-176.

Əsl adı İsmayıl olan Dərviş Xülusunin şeirlərində Füzuli yaradıcılığının təsiri vardı²⁷².

Fədayi Dədə «əsna-yi səyahət-i dar u diyarlarında darüssəlam-i Bağdada varub, Füzuli-yi Bağdadi və sair şüəra-yi İraq tətəbbu-yi əşar-i lətifələri ilə təməttü etmişlərdür. Bu qəzəl-i arifanələrində Füzulinün nəzirəsi vardır»:

Təne-yi düşməndən idüb ictimab,
Ərz-i camal eyləməz ol afitab.

Sun bizə saqi içələm badəyi,
Oldı gönül xanəsi qəmdən xarab.

Bəkləyələm gəl də-r-i meyxanəyi,
Bu qapudan şayəd ola fəth-i bab.

Ömr axar su gibidür fil-məsəl,
Cismün o su üzrə yürür bir həbab.

Yapsa gönül xanəsini ol sənəm,
Kəbəyə varmış qədər eylər səvab.

Qılsa Fədayi eşiyində məqam,
Gökdə mələklər diyə niməl-məab²⁷³.

Saib Təbrizi və Osmanlı ədəbiyyatı

Akademik H.Araslı Saib Təbrizini Türkiyə ədəbiyyatına mühüm təsiri olan sənətkar adlandırır. Şairin müəyyən müddət Türkiyəni səyahət etməsi, əsərlərinin intişarı, nəhayət divanının mədrəsələrdə bir dərslük kimi tədris olunması, Saib yaradıcılığının Türkiyə şairlərinə mühüm təsir etməsinə səbəb olmuşdur²⁷⁴. Bu xüsusda müəllim Naci yazır: «Saib Təbrizi Məhəmmədəli Səramədani şüərayi Əcəmdəndir. Divanı Rumda ən ziyadə şöhrət tapan fars

---

²⁷² Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 160.

²⁷³ Йеня орада, с. 414-415.

²⁷⁴ Араслы Ш. ХВЫЫ-ХВЫЫЫ яср Азярбайъан ядябиййаты тарихи. Бақы: 1956, с. 144.

divanlarından, hətta əvvəlləri Hafiz divanı kimi tədris olunurdu»²⁷⁵.

Saib «Divan»ını Azərbaycandan Türkiyəyə ilk dəfə olaraq Osmanlı şairi Dərviş Həsən Zehni aparmışdır²⁷⁶.

Əli Yəqinə İsfahani (ö. 1107 hicri) İstanbulda Saib Divanını tədris edərmişdir²⁷⁷.

Qalib Dədənin yaradıcılığında Saib Təbrizinin təsiri olmuş, o, öz şeirlərində özünü Saibə bənzətmiş və ona nəzirə yazmışdır²⁷⁸.

Salih İmam Əta (ö. 1160) «şərh-i divan-i Saibi» yazmışdır²⁷⁹.

Bütün bu qeyd olunanlar Azərbaycan klassiklərinin Osmanlı ədəbiyyatına təsirini bir daha sübut edir.

---

²⁷⁵ Мцяллим Наъи. Ясами. Истанбул: 1308, с. 189.

²⁷⁶ Йеня орада, с. 208.

²⁷⁷ Мустафа Сафаи Ефенди. Тезкире-и Сафайи. с. 737.

²⁷⁸ Есрар Деде. Тезкире-и шуарайи мевлевийе. с. 391-393.

²⁷⁹ Рамиз ве Адаб-ы зурафасы. с. 179.

NƏTİCƏ

Osmanlı təzkirələri üzərində apardığımız araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı qənaətlərə gələ bilərik:

- Osmanlı təzkirələrində 58 nəfər Azərbaycan şairi haqqında məlumat verilmişdir;

- Təzkirələrdə bəhs olunan 58 Azərbaycan şairindən 27 nəfəri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öyrənilməmişdir. Bunlara misal olaraq Bahar, Behçət, Bəhayi, Cəlili, Dərviş Səfi, Ağqoyunlu Əbdi, Fateh, Feyzi, İzzi, Kamil, Qəribi, Məhəmməd Əmin, Məşrəbi, Nəbati, Rəmzi, Rüşdi, Sayi, Səburi, Vəfayi və s. şairlərin adlarını sadalamaq mümkündür. Məhz buna görə Osmanlı təzkirələrini Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm qaynağı hesab edə bilərik.

- Osmanlı təzkirələrində haqlarında məlumat verilən şairlərin böyük əksəriyyəti Türkiyəyə köçmüş şairlərdir. Təzkirələrdən azərbaycanlı şairlərin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəblərini öyrənmək mümkündür. Təzkirələrdə 29 nəfər Azərbaycan şairinin Osmanlı ölkəsinə gəlmə səbəbi qeyd olunmuşdur. Araşdırmalarımız nəticəsində məlum olmuşdur ki, onlardan 5-nin (Arifi, Cəlili, Haşimi, Rüşdi, Səbati) ata-babası Türkiyəyə köçmüşdür. Şairlərdən 10 nəfəri hərbi-siyasi hadisələr üzündən köç etməli olmuşlar. Bundan əlavə, şairlərdən 6 nəfəri təhsil almaq, 5 nəfəri səyahət, 3 nəfəri maddi-sosial səbəblərlə bağlı Osmanlı ölkəsinə getmişdir.

- XVI əsr təzkirələrində daha çox azərbaycanlı şair haqqında məlumat verilmişdir və bu bilgiler digər əsrlərdə qələmə alınmış təzkirələrdəkilərdən genişliyi və dolğunluğu ilə fərqlənir. Belə ki, Qınalızadə Həsən Çələbi təzkirəsində 22 nəfər azərbaycanlı şair haqqında məlumat verməklə ilk yeri tutur. Aşiq Çələbi isə əsərində 17 Azərbaycan şairini xatırlamışdır.

- Osmanlı təzkirələrində ən çox xatırlanan şairlər Bəsiri, Cəlili və Hafızdır. Adları qeyd olunan bu şairlər XVI – XVII əsrdə qələmə alınmış təzkirələrin əksəriyyətində (7 təzkirədə) xatırlan-

mışdır. Bundan sonrakı yeri Füzuli və Səhəbi tutur. Bu şairlərin adı 6 təzkiyədə keçir.

- Osmanlı təzkiyələrində haqlarında məlumat verilən 58 nəfər şairdən 29-u XVI əsr, 17-si XIX əsr, 5-i XVII əsr, 4-ü XV əsr, 2-si XIII əsr, 1-i isə XIV əsrdə yaşayıb-yaratmışdır. Bu qeyd olunanlardan məlum olur ki, təzkiyələrdə daha çox XVI əsr şairləri xatırlanmışdır.

- Şairlərin doğulduğu bölgə, şəhər və s. məlumatları nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı nəticələri əldə etmək mümkündür. Belə ki, təzkiyələrdə bəhs olunan Azərbaycan şairlərindən 12 nəfəri Təbrizdən, 7 nəfəri Şamaxıdan, 5 nəfəri Bağdaddan, 3 nəfəri Qəzvindən, 3 nəfəri Həmədandan, 2 nəfər Qarabağdan, 2 nəfəri Şəkidən, 2 nəfəri Bərdədən, 1 nəfəri Ərdəbildən, 1 nəfəri Qazaxdan, 1 nəfəri Göyçaydan, 1 nəfəri Qəbələdən, 1 nəfəri İrəvandandır. Bundan əlavə, təzkiyələrdə qacar, ağcaqoyunlu, ağqoyunlu, əfşar tayfalarına məxsus Azərbaycan şairlərinə də rast gəlmək mümkündür. Azərbaycanlı olduğu dəqiq məlum olan digər 10 şairin isə hansı bölgədən olduğu göstərilməmiş, sadəcə olaraq onların Əcəmdən gəldikləri qeyd olunmuşdur.

- Təzkiyələrdə xatırlanan şairlərin demək olar ki hamısı tən-tənərlə cümlələrlə təriflənmişlər. Bu da Azərbaycan şairlərinin nə dərəcədə qabiliyyətli olduğunu sübut edir.

- Osmanlı təzkiyələri XV-XX əsrlərdə Türkiyəyə müxtəlif səbəblərlə mühacirət etmiş Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrinin həyat və yaradıcılığının, eləcə də Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının qeyd olunun bölümünü araşdırmaq üçün mühüm qaynaqlardandır.

Arifi. «Şahname-yi Al-i Osman» Topqapı Sarayı Muzeyi 1517
Əlqas Mirzənin hüçura qəbulu vərəq 471.

IV FƏSİL

XVI-XX əsrlər Osmanlı təzkirələrinə görə Azərbaycanlı şairlər

(tədqiqat-orijinal mətn)

Saib Təbrizi. Divan.

Süleymaniyyə Kitabxanası. Hacı Mahmud əfəndi 5048. vərəq 1 a.

Arifi

Arif Çələbi (?-h.969/1561) Osmanlı xanədanı haqqında fars dilində qələmə aldığı «Şahname-yi Al-i Osman» adlı əsəri ilə tanınmışdır. Əsl adı Fəthulla olub, şeirlərini Arif və Arifi təxəllüsü ilə yazmışdır. Xəttat Dərviş Çələbinin oğlu, ana tərəfdən Şeyx İbrahim Gülşəninin nəvəsidir. Qaynaqlarda atasının Əlqas mirzənin nişançısı olduğu və onunla birlikdə İstanbula gəldiyi qeyd olunmuşdur. Prof. T.Yazıcı Əlqas mirzənin İstanbula gəliş tarixi olan 1547-ci ildən öncə Arifinin burada olmasını sübut edən faktlar olduğunu yazır. Belə ki, alim «Mənaqib-i İbrahim Gülşəni» əsərinə əsasən, Mühyi Gülşəninin 1546-cı ildə Heydər Ağanın evində Arif Çələbini gördüyünü dəlil gətirir²⁸⁰.

Arifi Çələbi atası ilə birlikdə İstanbula gəlmiş, yazdığı qəsidələr sayəsində Qanuni Sultan Süleymanla tanış olmaq fürsəti əldə etmişdir. Sultan Süleyman tərəfindən Arif Çələbiyə «Şahnamə» yazmaq tapşırılmışdır.

25 akça müqabilində “Şahnamə” yazmağa başlayan Arif Çələbi əsərin 20-30 min beytini tamamlayınca, şairə 70 akça verilmiş, əsərinə miniatürlər çəkilməsi üçün evində «nəqqaşxana» qurulmuş və burada işləmək üçün nəqqaşlar təyin olunmuşdur.

T.Yazıcı Arif Çələbinin indiyə kimi Osmanlılar haqqında fars dilində «Şahnamə» yazan yeganə şair olduğunu qeyd edir²⁸¹. Daha əvvəl bu iş Fateh Sultan Mehmed tərəfindən Şəhdiyə tapşırılmış, ancaq şair vəfat etdiyindən əsər yarımçıq (cəmi 4000 beyt) qalmışdır.

Arifinin beş cildə olan və nəfis miniatürlərlə bəzədilən «Şahname-yi Al-i Osman» adlı bu əsərinin birinci cildi peyğəmbərlərə, ikinci cildi İslamın yaranmasına, üçüncü cild qədim türk

²⁸⁰ Йазыгы Т. Арифи Фетуллаш Челеби. ДИА. С. 372.

²⁸¹ Иеня орада. С. 372.

dövlətləri və Səlcuqlara, dördüncü cild Osmanlı dövlətinin quruluşuna, beşinci cild isə Qanuni dövrünün bir qisminə (1520-1555) ayrılmışdır.

Əsərdən günümüzdə birinci və beşinci cildlər tam şəkildə çatmışdır. İkinci və dördüncü cildlərin sonu naqisdir və bir neçə min-yatürü qalmışdır. Üçüncü cild isə dövrümüzdə çatmamışdır.

60 000 beytdən ibarət olduğu qeyd olunan «Şahnamə»nin ən böyük hissəsi (təqribən 36 000 beyt) «Süleymannamə» adını daşıyan beşinci cildi təşkil etməkdədir. On beş sətirde dörd sütündə yazılmış və altmış doqquz miniatürü olan bu əsər Topqarı Sarayı Muzeyində (Hazine № 1517) mühafizə olunmaqdadır²⁸². Əsəri bölüm-bölüm yazaraq hökümdara təqdim edən Arifi, sarayda çalışan digər azərbaycanlılar Əflatun Şirvani və nəqqaşbaşı Şahqulu tərəfindən qısqanılmış və hökümdara pis şair kimi təqdim edilmişdirsə də, bunun bir nəticəsi olmamışdır. Çünki, Aşiq Çələbinin də qeyd etdiyi kimi, bu 60 min beytin 10 min hətta 20 min beyti pis olsa da, qalan 50 min və ya 40 min beyti Arifinin dəyərli sənətkar olduğunu isbat edir.

Arifinin «Vəqayi-yi Sultan Bayəzid mə Səlim xan» adlı əsəri də vardır. Əsər 20 şaban 966 / 28 may 1559-cu ildə II Səlim ilə qardaşı Bəyazid arasındakı savaştan bəhs edir. Bu əsərin iki nüsxəsi Türkiyə kitabxanalarında mühafizə olunmaqdadır. Bunlardan biri Ankara Universiteti dil və tarix-coğrafiya fakültəsi kitabxanasında Müzəffər Ozak kolleksiyasında 84 şifrəsi ilə saxlanılmaqdadır. İkinci nüsxəsi isə Topqarı Sarayı Muzeyi Kitabxanasındadır (Rəvan 1540).

Şairin «Fütühat-i Cəmilə» adlı başqa bir əsəri vəzir Sokullu Mehmed və Əhməd paşanın 1543-cü il Peç, 1551-ci il Lipva, 1552-ci il Tımışvar və Əgri qalalarının fəthi və mühasirəsindən

---

²⁸² Атыл Е. Süleymanname, The Illustrated History of Süleyman the Magnificent (Süleymanname, Muhtesem Süleyman'ın Resimli Tarihi), National Gallery of Art, Washington, Harry N. Abrams, Inc. Publishers, New York, 1986, 271 p.; S.Адыгузель Ф. Арифинин «Сцлейманнаме»синдеки минйатцрлерде салтаната илишкин симелер. Докуз Ейллцл Цнивверситеси, Эцзел Санатлар Енститцсц. Доктора Тези. 2007.

bəhs edir. Əsərdə Arifinin adı qeyd olunmamışdır. T.Yazıcı kitabın mövzusunun «Süleymannamə»nin müvafiq bölümü ilə bənzərliyi və bu əsərə də «Süleymannamə»ni bəzəyən Əbu Turab əl-Həsən əl-Hüseyni tərəfindən müniatür çəkilməsi kimi faktları gətirərək, «Fütühat-i Cəmilə»nin Arifiyə aid olması xüsusunda heç bir şübhəyə yer qalmadığını yazır²⁸³. Bu əsərin yeganə nüsxəsi Topraqı Sarayı Muzeyində saxlanır²⁸⁴.

Arifinin haqlarında bəhs olunan bu əsərlərindən başqa, Aşiq Çələbiyə görə, Xaqani qəsidəsinə nəzirəsi, insan orqanları ilə bağlı «Sənəmül-xəyal» və «Fərəsül-xəyal» adlı iki mənzuməsi və müəmmaya dair «Risalə fil-müəmma» adlı bir əsəri vardır. Bu əsərlərin hamısı fars dilində qələmə alınmışdır və günümüzə çatmamışdır.

Almanya Milli Kitabxanasında Arif Çələbinin indiyə kimi adı çəkilməyən əsərinin - «Cəvahirül-məarif və zəvahirül-əvarif» adlı əsəri mühafizə olunmaqdadır. Ms.or.oct. 2609 şifrəsi ilə mühafizə olunan əsərin həcmi 100 vərəq, sətir sayı 15, ölçüsü 205x145 (140x80 mm)dir. Əlyazma nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əsər türk dilində qələmə alınmışdır.

Arifi, Qanuni dövrü komandanlarından Xadim Süleyman Paşanın Hind səfərini əks etdirən 2 000 beytlik türk dilində bir əsər də qələmə aldığı təzkirələrdə qeyd olunsada, dövrümüzə qədər gəlib çıxmamışdır.

Arifi h.966/1558-ci ildə Misirə getmiş və üç il sonra orada vəfat etmişdir.

Təzkirəçilərdən Aşiq Çələbi, Qınalızadə Həsən Çələbi və Bəyani təzkirələrində Arifini xatırlamışlar.

Aşiq Çələbi «Məşairüš-şüəra». s.558.

---

²⁸³ Йазыгы Т. Арифи Фетуллаш Челеби. ДИА. С. 372.

²⁸⁴ Ебрацими Д. Арифи Фетуллаш Челеби ве «Футушат-и ьемиле»синин тенкидли метни. Истанбул Цниверситеси. Сосйал Билимлер Енститицсц. Йцксек лисанс тези. 1991.

Arif Şahnamə-quluqla məruf, məxləsi Arif və namı Fəthullah Çələbidir. Baba canibindən əcəmi, ana tərəfindən Ərəbidür. Babasına Dərviş Çələbi dirlər. Xətt-i divanidə hüsn-i xətt və lütf-i inşada dəstur-i səlätin-i Əcəm üzrə ayin-i qəvanin-i yarlıq-i mütdədə arif-i əbül-məarif kiməsnə idi. Əlqas mirzənin nişancısı oldu. Ana canibindən Şeyx İbrahimün nəbirəsi və nəfəsi oğlu olmaqla nəfsi oğlundan əhabb varis-i mühəbbət-kəsirəsi idi. Əgərçi nəzm ilə iştiharı və şeir ilə şiarı qalib idi, amma zu-fünun olub, əksər-i əqşam-i fəzlün təhsilinə talib idi. Bəzi əşaru qəsaidi və rəsail ü cərr idi. Mənzur-i ənzar-i padişah-i binəzir və sikke-yi hüsn-i qəbulları ilə surət-pəzir olduqda, ibtida yigirmi beş akça ülüfə olub xane-yi amali dəst-i nəvaziş-i padişahi ilə məmur oldu və kəndi «Şahnamə» təhrində nəzm-i «Təvarix-i Al-i Osman»la məmur oldu, qüvvəti bazuya və kaman-i səyi guş-i arzuya gətürüb, ibtida zühur-i Osmaniyandan mübaşərət idüb, didüğünü cəstə-cəstə, bəlkə dəstə-dəstə gül gibi nisar-i məclis-i şahı itdükdə haqqında etiqa-d-i padişahi ziyadə oldu və islah-ı əltaf-ı padişahi ilə furuğ-i şəm-i şeir-i ziyadə oldu. Nəzminə hüsn-i qəbulla tələqqi buyurdılar və müttəsil silələrinə vasıl və caizələrinə faiz olub ülüfəsinə dəxi tərəqqi eylədilər. Kitab iyirmi otuz min olduqda katiblər və nəqqaşlar təyin itdilər və başqa karxanələr bina idüb, vəzaif ü rəvatib təbyin itdilər. Ülüfəsi tədriclə yetmiş oldu və yanınca neçə bəxşişü bəxşayiş oldu. İtmam-ı kitab idüb, rikab-i padişaha ithaf eylədi, hər kim gördi isə insaf eylədi. Əgərçi bəzi hüsud-iərbab-i qərəz *الذين في قلوبهم* qərəzlərindən ərsə-yi padişaha ol şeir və bu şair haqqında çox nəsnə ərz etdilər. Amma padişah-i qədrşinas və mərifət-ibtinas qərəz-i məhz idüğün bilüb, bu ərzə mütəərriz olmadı, hasid həbs olunub, məta-yi xida rəvac bulmadı. Fil həqiqə kitab-i məzbur bəhr-i xazir və gənc-i cəvahir ü zəvahirdür. Bu yaqında məsmu degüldür ki, bir şair altmış min beytə dəst urmuş ola və tir-i ümidin nişan-i muradına böylə irgürmiş ola. Bir şair həzar zari vü zur ilə bir qəzəl diyüb, içindən bir beyti ya iki beyti na-həm-var olsa əhl-i Həqq qatında məzur olur və «hökm qalibündür» diyü cümləsi iyüklə mənzur olur. Ol hesab üzrə fərəza altmış min

beytdən on min, ya iyirmi min beyt mədxul, ya məlul, ya əhl qatında qeyri məqbul olsa yenə qırx min iyü beyt baqi qalır. İnsaf idicək qırx min iyi beytə kim malikdür, bu qədər əbyata malik olmaq insafdır. Və bunun gibi şair hər mərtəbə şayiste-yi əltafdır. Əgərçi hazır dinilmiş əbyata dəxl və bən dəxi yek diməgə qadirüm dimək diləgünüz valih-asan olur, amma.

Misra

İştə meydan-i didə-guyum disələr

əksəri hirəsan olur. Əvail-i halində mərhum nəqqaşbaşı ki, Şahquludur və nami nam bir Əcəm ləvəndi ki, rəfz ü səbb ü fisq ilə əhl-i qəbulün qeyri-məqbuludur, həsəd idüp, mərhum namına nicə tərziq əbyat diyüb, şayi itdilər, amma əhli bilürdi ki, kimi nami-yi bədnamun saxtası və kimi Şahqulunun rəng ü nəqş-i pərdaxtəsi idi. Be-hər hal, Haqq batildən almaz. Mərhum bir gün Süleyman paşaya varur. Paşa «türki şeir diməgə dəxi qadirmisin?» didükdə Süleyman Paşanın Hində varub fəth itdügi iki min beyt ilə dastan idüb, bəhr-i rəməldə türki nəzm itmişdür. Amma əcəbdür ki, bu qədər şüyu ilə sifət-i sübhə Ahinün bu beytin yazmışdır.

Beyt

Doğurdı sübh-dəm banu-yi dövran,
Bir altun başlı sırma saçlı oğlan.

okıduqda fəqir sual itdüm. Təvarüdlə cavab verdi. Və bir dəfə «dəxi Firdovsi “Şahnamə”də ərəbi ləfz irad itmədügi cəhət-i məhdür. Bən dəxi nəzm itdigüm Şahnamədə iki min beyt didüm içində bir ləfz-i ərəbi yoqdur» diyü ol əbyatı okıdı. Əsna-yi ityan-i əbyatda reyhan ləfzi gəldi, bu fəqir «reyhan ləfz-i ərəbidür» didüm «ləfz-i ərəbidür, amma lüğət-i müştərəkəndür, zeytun ü hammam u sabun gibi» didi. Fəqir «reyhan öylə degüldür, lüğət-i müştərəkə oldur ki, hər dildə müstəməl ola, məxsus u müstəqil ismi olmya, reyhanun farisidə müxtəss ismi vardur, sipər-i qəm dirlər»

didüm, çünki münsif ü xəqqaniyyətlə müttəsif idi, rəva gördi və qəbul buyurdu. Xaqanınin

Misra

بال بسوخت ملما بدن

qəsidəsinə bi-nəzir nəzirə demişdür və izhar-i müzmərdə bu beyt təməddüh və bu qitə anundur.

Beyt

اختراع خاص طبع عارف ساحر سخن
خسروا بس امتحان طبع هر قاصر سخن

Rübai

محیط جلايل شها هم چو يم
جليل العطايا جميل الشيم
همه موج حلم و عز و علا
همه چشم علم و نبال همم

Qəzəl

پیش لیش مگو سخن لعل سفته را
نه بود لطافت سخنان شنفته را
مفیکن چو سایه در قدم آن موی مشکبو
در زیر پا مسای دم مار خفته را
عارف که گفت غنچه تازه دهن ترا
لطفی دیگر بود سخن تازه گفته را

Və bu qəzəlün hər beyti həm izhar-i müzəmmərdür, həm müəmma-yi Süleymandur.

Qəzəl

Bir müəmma durur iki qaşun,
Ki çıxar andan ismi nəqqaşun.

Aşırı sərqiđün rüx-i yarə,
Məgər, ey zülf, ikidür başun.

Ay əfəndüm, hilal kimdür ki,
Gözün üstə var diyə qaşun.

Səni çox yaşlı anlarum ey göz,
Mərdüm içində saklama yaşun.

Tən idüb alma ağzuna camı,
Ki degül zahida sənün aşun.

Nur-i xurşidə hiç irərmi zaval,
Didəsi görməz isə xüffaşun.

Götürəldən tabanını Məcnun,
Gəlmədi, Arifa, ayaqdaşun.

Və fənn-i şeirdən məada kəndi icad ü ibda və təlif ü ixtirain-dən Sənəmül-xəyal dirlər, bir nəsnə tərtib itmişdür ki, nəqş-i nigarına görə büt-i Çin bir surət-i bi-məna və sənəm-i dəyr-i fərxa bir səng-i natərəşidədür, yəni bir məhəbub-surətdür ki, Mani görsə surət-i bi-can qalır və ruh-i müsəvvər didükləri surətinə canlar virür, əzasından hər üzvündə mollanın kəndinün ol üzv vəsfində birər rübaisi, ya bir-iki beyti yazılmışdır və bir əməli mövc-i mərmər icad itmişdür. Həqqə ki, lövh-i aləmdə sikke-yi zər və qülub-iərbab-i inkar u istiqbarda كالتقش في الحجر dür və bir əməli gül peyda itmişdür saq ü bərgi və şikaf u türki-rəng və ruyi və bərg ü buyi eynidür. Gül-i gülzardan rüchanı həzarbardur ki, ol zəxm-i pürxariylə pür xarxardur və bu gül-i bixardur. Nəhayət, andan məşamm-i cana buy-i fəna gəlür, bunda əgərçi budan şəmmə yoq, hələ adəmə birkaç gün gülərüz göstərür, bəqa gəlür.

Qınalızadə Həsən Çələbi. «Təzkirətüş-şüəra». s. 619-621.

Şahnaməci Fətullah Çələbi diməklə mərufdur. Babasıərbab-i məarif və zürəfa-yi Əcəmdən hüsn-i xəttə qadir qanunları üzrə yarlıqnüvislikdə mahir olmağın, Əlqas mirzə (Həzrətiylə) Ruma gəldükdə xidmət-i mir ü şahzadədən azadə olub, Misir-i Qahirəyə varduqda Şeyx İbrahim-i Gülşəninün düxtər-i səadət-müxbirini alub, arif-i məzbur ol sülalədən zühur idüb ol üsulün furuından və

ol füsulün furuğundan südur itmişdür. Mərhum-i sahibqıran Sultan Süleyman xana şahnaməci olub, ol bəhanə ilə lütf-i əvfərinə məzhər olmuş idi. Taife-yi ərvam, ələlxüsus səlatin ü hükkam əşar-i lisan-i farisidə mahir olmayub, qəssi səmindən və pıləyi ləl rəngindən təmizə qadir olmaduqları əldən məsfuri arif ü nüktədan və nəzm-i farisidə məqbul-i hünərvəran sanub, məzburun mirat-i xatirini mücəlla-yi şüvər-i lütf-i vafir idüb, hali məqbut-i şüəra-yi mazi vü qabir olmuş idi. Yenə bu cümlə ilə şimdiki olan şahnaməgulara görə, nisbət-i Firdovsi sehr-saz və manənd-i sərv-i sərfəraz, aralarında hər vəchlə mümtazdur. Əkabir ü ayan-i zaman yanlarında rəvac-i mətə-yi məarif böylə kasid və bu bazarda bəy ü şəraları batil ü fasid ikən bu məqulə sevdəyə düşmək

Misra

غريب حادثه است و عجيب واقعه است

Ol sultan-i sütudə-sifətün vəsf-i məqazi vü müharəbatında mücəllədat diyüb, bi-hədd ü hisab əbyat dimişdür. Həzrət-i valid-i qüdsi məkan bu günə gövhər-əfşan olurlar idi ki, ol mücəllədatdan bir miqdar əbyat intixab olinsa halincə ələ almağa qabil bir kitab olurdu. Məzburun şeirdən qeyri çox nəsnə ibdai və qəraib ü əcaib ixtiratu vardır. Cümlədən bir məhəbub-i bi-nəzir şəklini nəqş ü təşvir idüb, hər üzvündə kəndinün və qeyrinün əbyat-i dilpəzirini təhriir itmişdür. Valid-i firdovs-məkanun məclis-i fəzl ü irfanında ərz-i mətə itdükdə görmək vaqi oldu. Fil-vaqi əacib-i müxtirəatdandır. Bu əbyat məzburun kəlimatındandır.

Şeir

پیش لیش مگو سخن لعل سفته را
نه بود لطافت سخنان شنفته را
خواهد که گیرد از لب تو جام کام دل
دیگر میار پیش لب آن خونگرفته را
مفیکن چو سایه در قدم آن موی مشکبو
در زیر پا مسای دم مار خفته را
عارف که گفت غریچه تازه دهن ترا
لطفی دیگر بود سخن تازه گفته را

Və əzhar-i müzmərdə bu qitə anundur.

Qitə

محيط جلايل شها هم چو يم
جلايل العطايا جميل الشيم
همه موج حلم و عز و علا
همه چشم علم و نبال همم

Bu qəzəl-i Türki dəxi anundur.

Nəzm

Bir müəmma durur iki qaşun,
Ki çıxar andan ismi nəqqaşun.
Aşırı sərqi-dün rux-i yarə,
Məgər, ey zülf, ikidür başun.
Ay əfəndüm, hilal kimdür kim,
Gözüm üstə var diyə qaşun.
Səni çox yaşlu anlarum, ey göz,
Mərdüm içində saklama yaşun.
Tən idüb alma ağzına camı,
Ki degül zahida sənün aşun.
Nur-i xurşidə hiç irərmi zaval,
Didəsi görməz isə xüffaşun.
Gətürəldən tabanını Məcnun,
Arifa, gəlmədi ayaqdaşun.

Bahar

Əsil adı Əli olan Bahar təxəllüslü azərbaycanlı şair haqqında yeganə məlumatı Arif Hikmət təzkirəsindən alırıq. Bahar Azərbaycanın tarixi torpaqlarından olan İrəvan mahalında doğulmuş, daha sonra Osmanlı ölkəsinə köçmüşdür. Bir müddət Üsküdar qazılıq etmişdir. Çox savadlı bir insan olan Bahar türk və fars dillərində şeirlər yazmış, kimya elminə maraq göstərmişdir. O, 1813-cü ildə vəfat etmişdir.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüəra. s. 34.

İsmi Əlidir. Təvfiq Əfəndi işarətiylə zümre-yi müdərrisinə iltihaq etmiş. Əsli Əcəmdir. Dağıstani Hüseyn Əfəndi Rəvanülmüvəllid olduğun ixbar etdi. Likən kəndini Buxaraya nisbət edərdi. Xeyli hikmətdən zat idi. Əşar-i farsiyyə və türkiyyəsi vardır. Üsküdar qazısı oldu. Kimya sevdasına düşər olduğundan daima təhsil etdiyi akçayı ol cihətə sərf idər. Və əlləri axirən səhəq ü təqdirindən müvəssəx ü mütəğəyyirül-ləvn bin iki yüz yigirmi səkkiz sənəsi hilalində fəvt olmuşdur.

Behçət

Arif Hikmət 1836-cı ildə qələmə aldığı təzkiyəsində Behçət təxəllüslü Azərbaycan şairindən bəhs edir. Təzkiyədə onun əsl adının Xudadəy xan olduğu, Tiflisdə doğulduğu qeyd olunmuşdur. Arif Hikmət Behçətin Əcəm şahı Fətəli şahın ölümündən sonra taxta çıxan Abbas Mirzə oğlu Məhəmməd şah tərəfindən 1835-ci ildə elçi göndərildiyini yazır.

Arif Hikmət. Təzkiyətüş-şüəra. s. 36.

Namı Xudaydad Xandır. Tiflüsül-əsildir. Əcəm şahı Fətəli şahın fəvtündən sonra Əcəm şahı olan Mirzə Abbasın oğlu Məhəmməd şah tərəfindən səfərlə min iki yüz əlli bir sənəsi əvəyində Asitanəyə vürud etmiş.

Bəhayi

Məhəmməd Baqirin oğlu Əhməd Bəhayi Əfəndi təqribən 1874-75-ci illərdə Təbrizdə doğulmuş və orada təhsil almışdır. 1892-93-cü illərdə İstanbula gəlmiş, orada müxtəlif işlərdə çalışmış və 7 iyun 1925-ci ildə vəfat etmişdir. Azərbaycan türkcəsində «Məstnamə» adlı əsəri vardır.

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s.251.

Əhməd Bəhayi Əfəndi, Təbrizin Əhrab məhəlləsi əhalisindən Məhəmməd Baqirin oğludur. Təqribən h.1291 / 1874-75 də Təbrizdə doğdu.

Məmləkətində təhsil-i elmə mübaşərət və təliq, nəstəliq, şi-kəstə, nəsx-i ərəbi təməşşüq eylədi.

Pədəri, sənətiylə keçinir və aliləsi kəsir olduğundan kəsb-i məişət için əniştəsi Məhəmməd İsmayıl Ağanın rəfaqətiylə Tiflisə gedib, doqquz ay sonra ovdət eylədi. H. 1310 / 1892-93 də İstanbula gəldi. Tüccardan Ağə Əhməd Əfnan-i Şirazinin xidmət-i kitabətində bulundu. Böyük zəlzələdən sonra ticarət için Ağə Əhməd ilə İsgəndəriyəyə getdilər. Mümaileyh, Hindistan təriqiylə Şiraza gedərkən bərabər götürmək istədiysə də İsgəndəriyyədə giriftar olduğu sıtmanın iştidadı qorxusu ilə getmədi. Kıbrıs və Girid yolu ilə İstanbula döndü.

فروغ طلعت رویت جهانرا تاب و فر بخشد
بیا ای نور چشمانم بینیم ماه رو خسارت
قتاده در سر راحت ببین وقت خرامیدن
بکون رحمی چه رنجیش میکشد دل خسته زارت
اگو خنجر کشد مز گلن ابروی تو ای مهوش
سراسر اهل دل باشند شهید عشق دیدارت
دل بی چاره در زنجیر زلفت بسته شد آخر
خدا را و مکن آن عقده گیسوی زر تارت

Giriddə bulunduğuş əsnada xəttat «Müşkin-qələm»dən icazət və «Mübarək qələm» ləqəbini aldı.

Yunanıstana elan-i hərə edildiyi əsnada qəzətə idarəxanələ-rindən müvəzzeliyi topdan dəruxdə edərək, səyyar müvəzzelərə təvzi surətiylə bir sənə bir miqdar para topladı. Köprünün Üsküdar iskələsində kitab, qəzətə, bardaq, tabaq, kasə satmaq üzərə bir dükkan açaraq təmin-i məişət etməkdəyken vərəsiyə verdiyi əşya-nın əsmanını istədiyindən dolayı münfəil olan – həqq-na-şinas bir kaptan, sərxoşluq saiqəsi ilə vapuru dükkana bindirərək, əşyanın məhvinə səbəb oldu. Bir sənə zərurət və möhnət içində qaldıqdan sonra – Misirdə mülaki olduğuş kitab təbi və taciri Fərəcullah-i Kürdi İstanbula gəlib kütübxanələrdən bəzi əsər istinsaxını təklif etdiyindən mümaileyh ilə digər taliblər için üç yüzdən ziyadə ki-tab yazdı. Hüsn-i xətti və farsı inşada mumarisəsi olduğundan sə-farətxanədə işləri olan iranilər, istidanamələri ona yazdırırlardı. İran səfirlərindən və müstəşarlarından bəziləri, səfarətxanəyi al-maq istədilsə də kəndi arzu etmədi.

Vəfatından beş sənə əvvəl şəhri yirmi beş lira ücrətlə Bayə-ziddəki Kütübxane-yi Ümumi xadəməliyinə təyin olundu. Həm hizmət edər, həm də kütübxanəyə aid yazıları yazardı.

Təsəmmü-yi kəbəd illətinə düçar olaraq, bir büçuk ay yatdıq-dan sonra 14 Zilqədə 1344 (7 Haziran 1925)də vəfat etdi. Mərkəz Əfəndi qəbristanına dəfn olundu.

Şeirdə məxləsi Bəhayidir.

Kütübxanə-yi Ümumi müdir-i Fazili İsmayıl Əfəndi (İsmayıl Saib Səncər), mümaileyhin tərcümə-yi halına dair verdiyi vərəqə-də diyor ki:

«...Pədəri validə cəhətindən sadat-ı Hüsniiyədəndir. İrani-lər, Seyyidin kitabətində şəraf-i siyadətin mənəvi bir əsər-i yümn-i bərəkəti bulunduğuşna mütəqid olunduqlarından əksəri, anın yazısı ilə bir qitə, beyt, bir sətir dua edinməyi yümn ədd edərlərdi. Bir də

bağlılara yumurta üzərinə vəfq yazardı, təsiri görülürdü ²⁸⁶. İyirmi beş sənədən bəri kəndini bilirim, xilaf-i ədəb və namus heç bir kəlam və hərəkəti vaqi olmadı.

Farsi və türki əşarı vardır. Məmləkətində ikən Azərbaycan türkcəsiylə «Məstnamə» namında yoğurt və ayran haqqında mən-zumə yazıb təb etdirmişdir. Müsəvvər “Tərəqqi” və həftəlik «Mə-lumat» qəzətləriylə bəzi asar-i şeiriyyəsi nəşr edilmişdir. Türk musiqisinə marağı olduğundan bir nəşidənin hangi məqamdan okunduğunu dərhal söylərdi. Vəfatından beş sənə əvvəl zatü-cənbə və anın nəticəsi olaraq dik-i nəfəsə uğradığından topraq qoxusu alıb dərdinə dəvasaz olmaq ümidiylə bağçaya və çiçəklərə məraq etmiş və kütübxanə bağçasını gülüstan halinə gətirmişdir. Ülvi, nəzih, lətif şeylərə taban məyyal və aşıqdir. Şair, xəttat, bağ-ban, musiqişünas, qənaətkar, sabur idi. Kütübxanədəki ücrətində təraküm etdirdiyi bir kaç quruşla Topqarı xaricində bir bağça və kulübə almışdı. Orada münzəvi bir halda yaşamaq əməlində idi ki, bad-i qayrət əvraq-i hüsurunu pərişan eylədi.

Tar u mar eylər əvraq-i hüsurun ruzigar,
Bir sər-aməd qönçəyi bir ləhzə xəndan görməsün.

Kütübxane-yi Ümumiyyə gedib-gəldikcə bu adamcığazı gö-rürdüm. Orta boylu, qara bıyıqlı, əsmər, səssiz idi. Həm kütübxanədəki xidmətini görür, həm də müdir-i fazilin kamal-i məmnuniyyətə xidmət-i şəxsiyyəsinə ifa və bu surətlə nəqdən və təamən in-tifa edərdi.

Kəndi fəzilətini izmar, fəqət başqalarının mərifətini izhar edən müdir-i nəzihül-əxlaq, nasılsa bu biçərə adamın hal və kalinə dair bir şey söyləmədiyi gibi, bən də kəndi ilə müşafəhə et-

---

²⁸⁶ Язысында йцмн ц бярякят олдуьуна гянаят едянляр, алнынын гара йазысына ятф-и нязряля бир аз кяндиляри она йцмн ц бярякят бяхш етссяляр, бахцсус йумурталара йаздыьы вяфг иля йумурталардакы баьы чюзян баьльляр, онун талейиндякы цкде-йи нящси тяммцл едяряк, кисяляринин баьыны чюзсялярди, бичаря адам, ящл-и гялям олдуьу шалда, цьрят-и ьцзий иля хадим олмаьа мяьбур вя ряньур олмазды.

mədiyimdən bi-t-təbi ləyaqətinə müttəli olamadım. Vəfatından sonra müdirin kamal-i təəssürlə nəql etdiyinə görə bəni gördükcə nəzər-i niyaz ilə bakar, «ah, nə olur, bənim tərcümə-yi halimi və əşarımı da kitabına yazsa» dermiş. Vəqtiylə vaqif-i hal ü kal olsaydım, həsisə-yi qədir-şinasinin icab etdiyi surətdə hərəkət edərdim. Vəfatından sonra arzusunun hüsulü, bir dərəcəyə qədər tələfi-yi mafat etmiş deməkdir.

Təbrizli bir fəqir Əcəmin İstanbul şivəsiylə söylədiyi əşar-i bəliğaya ətf-i nəzər-i iman etdikcə «fərzənd-i Sitanbulum, fərzənd-i Sitanbul» məaliylə elan-i mübahat edən bir şair-i şəhri ilə həmzəban olduğuna hökm etməmək qabil deyildir.

İranilər arasında gözəl türkcə şeir söyləyənlər vardır, fəqət bir zavallı xizmətçinin ləfzən və mənən düzgün şivə-yi şəhrə uyğun şeir söyləyə bilməsi şayan-i diqqətdir.

Malin kamala təvəkküf etdiyinə qənaət edənlərdən olsaydım, şu fəqir və müqtədir şairin haliylə bərabər kamalına da təəssüf edərdim.

Yad-i Canan

Vəqta ki, şəms-i qərib olur didədən nihan,
Simurğ-i ruzi rövşən edər meyl-i aşıyan.
Ceyş-i zəlam səth-i zəminə edər hücum,
Məğlub-i dəst-i zülmət olur ləşkər-i nücum.
Göy üzrə nə sitarə, nə əncüm, nə mahitab,
Əcsam-i nuri sətr qılar pərde-yi səhab.
Hər səmt ü hər tərəfdə olur sumt sər-nümun,
Bir məqbər-i siyəh gibi afaq pür-sükun.
Həp kainat lüccə-yi lövnə dalub gidər,
Məşğul xab-i naz ilə sükkən-i bəhr ü bər.
Bu tərz ilə təkərrür edər leyle-yi firaq,
Qanun-i dildə şölələdir nar-i iştiaq.
Su-yi diyara yüz çevirib eylərim nigah,
Yad-i vətən qılub çəkərim həsrət ilə ah.
Cular misali cuş u xurşid ilə çağlarım,
Xunin sirişkimi akıtub ruyə ağlarım.
Dünya vü masiva nəzərimdən olur bəid,
Yüz göstərir o vəqtdə bir aləm-i cədid.
Mirat-i dildə cülvə edər ru-yi dilbərim,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Yəni ruh-i bəradər-i ba-can-bərabərim.
Ba-sad sürür seyr edərək gül camalını,
Gisu-yi tabdarını, əbru vü halini.
Vəhm ələmində bus qılıb dəst ü ruyini,
Gahi siyah didəsini, gah muyini.
Raz-i dərunumu edərək şərha-şərha baz,
Əşar-i atiyəylə olur tərənə-saz.
Ey qəlbimin yeganə ənis-i güzidəsi,
Ey nəhl-i ruhumun səmə-i nev-rəsidəsi.
Sübh-i həyatımın şəfəq-i rəng-pərvəri,
Əflaq-i ömrümün qəmər-i nur-güstəri.
Şəm-i ümidimin ləməat-i münirəsi,
Ənzar-i çeşmimin fərah-əfza məsirəsi.
Qanun-i saz-i razımın ən gizli pərdəsi,
Amal-i fikr ü zikrimin ağuş-gərdəsi.
Hər an və hər dəqiqədə yad eylərim səni,
Yad et, unutma sən dəxi ey sevgilim bəni.
İştə bu nev ilə şəb-i firqət edər mürur,
Eylər tulu sübh, ötər bülbül-i sühur.
Nəğmat-i əndəlibə edib həsr-i guş-i xuş,
Mürğ-i xəzan gibi qalırım nütqdən xamuş.

Qəzəl

Nədən, ey afət-i can, piş-i çeşmimdən nihan oldun,
Unutdun aşiq-i zarı, rəqibə mehriban oldun.

Düşərkən xak ü xun içrə şəhid-i xəncər-i qəmzən,
Təəssüf eyləmək lazım gəlirkən şaduman oldun.

Çək ey sinəm dəm-a-dəm nalə ahı, aha peyvənd et,
Ki bundan böylə tir-i möhnətə sən də nişan oldun.

Axıt ey əbr-i didəm ləl-gün hunabə-yi həsrət,
Ki sən də bən gibi cam-i ələmdən sər-giran oldun.

Dəgil dildardan şəkva qəbahət səndədir, ey dil,
Ki pir-i əqlə sormazdan rəh-i eşqə rəvan oldun.

Düruğ-amiz olan bir xandə-yi canana aldandın,
Cənah-i vəhm ilə ovc-i vüsələ pərfəşan oldun.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Yetiş, ey şahsüvar-i mərg, öldür də bəni qurtar,
Məmatım sər zəminində niçün ahəstə-ran oldun.

Bəhayi, halımı anlatmaq istərdi o bəd-mehrə,
Təşəkkür eylərim xamə bənimçün tərçüman oldun.

***

Gül gibi nazik olan qəlbinə ey simbərim,
Etməz əfsus əsər zərrə qədər nalələrim.

Nəzərimdən bənim ey nur-i bəsər dur olalı,
Gözlərimdən fəvəran etmədədir eşq-i tərim.

Bırakıb badiyə-yi hicr ü təhəyyürdə bəni,
Qaldı matuf güzərgahıma mədd-i nəzərim.

Suziş-i naire-yi həsrət-i didarın ilə,
Ah pərvanə-sifət, yanmadadır bal u pərim.

Qapan ey pərdə-yi nəvmid-i siyəh-fam-i fəraq,
Açıl ey lövhə-yi ümmid-i vüsəl-i səhərim.

Raz-i sər-bəste-yi amalimi tərkim edərək,
Qala cananıma bir xatirə-yi eşq əsərim.

Bəsiri

Müəllifin fars dilindəki avtoqraf divanının müqəddiməsindəki qeyddə adı Məhəmməd bin Əhməd bin Əbül-Məali əl-Mür-təza kimi qeyd edilmişdir. Bəsiri gəncliyində Ağqoyunlu Uğurlu Məhəmməd və Sultan Yaqubun yanında olmuş, onlara qəsidələr təqdim etmişdir. Çox səyahət etmiş, h.892 /1487-ci ildə Heratda Əlişir Nəvai, Cami, Mirzə Hüseyn Bayqara ilə görüşmüşdür. Nəvai, Bəsirinin adına müəmma yazaraq, onu yeni mühitdə tanıtmışdır.

1491-ci ildə qısa bir müddətdə İstanbulda olan şair gələcək Ağqoyunlu hökəmdarı, Uzun Həsənin Osmanlıya sığınmış övladı Uğurlu Məhəmmədin II Mehmed Fatehin qızından doğulmuş oğlu Gödə Əhməd bəyin müsahibi olmuşdur. Gödə Əhməd bəy 1497-ci ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gəldikdən sonra onu II Bayəzidə elçi göndərilmiş və bundan sonra Bəsiri İstanbulda qalmışdır. O, Tacizadə Cəfər Çələbi, Müəyyədzadə Əbdürrəhman Çələbi və dəftərdar İsgəndər Çələbinin yardım və dəstəyini görmüşdür.

Bəsirinin üslubunu təhlil edərkən M.Çavuşoğlu yazır: «Osmanlı şüara tezkirecilerinin deyimiyle «Acemane», yani kendi dili olan Azeri şivesiyle şiirler yazan Basiri daha sonra İstanbul türkçesini kullanmaya başlamıştır. Bununla beraber kendi el yazısı ile kaydettiği şiirlerinde yer yer Azeri şivesinin izleri görülür»²⁸⁷.

Zati, Qəndi və Kəşfi kimi şairlərlə yaxın münasibəti olmuşdur. Təzkirələrdə Bəsirinin nüktədanlığı xüsusilə vurğulanmışdır. Şeirləri vəzn və üslub baxımından qüsursuzdur.

Bəsiri 941/1534-35-ci ildə vəfat etmiş və Ədirnəqapısı kənarındakı məzarlıqda dəfn olunmuşdur.

---

²⁸⁷ Чавушьюлы М. Басири. ДИА. Ъ. 5. Истанбул, 1992, с. 105.

Katib Çələbi, Bəsirin türkçə divanının olduğu qeyd etsə də, indiyə kimi əlyazma xəzinələrində nüsxəsinə rast gəlinməmişdir (s. I, s. 780). Onun türkçə şeirləri toplu halda fars dilindəki divanının sonunda yer almaqdadır²⁸⁸. Burada 1 qəsidə, 46 qəzəl və bəzi qitə və beytlər yer almışdır. Ancaq Bəsirin şeirlərinə XVI və daha sonrakı əsrlərdə yazılmış şeir məcmuələrində də rast gəlmək mümkündür. Bəsirin fars dilindəki divanının sonundakı və müxtəlif şeir məcmuələri və təzkirələrdəki türkçə şeirləri bir yerə toplandıqda 3 qəsidə, 1 mürəbbə, 61 qəzəl, 6 qitə, 6 mətə və 6 müfrədi olduğu məlum olur. Bəsirin türkçə şeirlərini prof. Əhməd Qartal nəşr etdirmişdir²⁸⁹.

Bəsirin fars dilindəki divanının məlum olan yeganə və avtoqraf nüsxəsi Süleymaniyyə kitabxanası Aşir Əfəndi bölümündə 292 şifrəsi ilə (229 b-281 a vərəqləri arasında) mühafizə olunmaqdadır. Divan mənsur müqəddimə, 2 tövhid, 23 qəsidə, 121 qəzəl və 32 qitədən ibarətdir.

Bəsiriyə şöhrət gətirən əsəri «Lətayif»dir. Əsərin tam nüsxəsi günümüzə qədər gəlib çıxmamışdır. Bu əsərdəki lətifələrdən seçmələri əhatə edən naqis nüsxə Konya Qoyunoğlu muzeyindəki kitabxanadadır. İkinci ağızdan nəql edilən bu lətifələrin bəzilərini Lamizadə Ləmi Çələbi toplamış və onlara atasına həsr olunan lətəifi içərisində rast gəlmək mümkündür. Lətayifdə yer alan lətifələrin bir qismi isə Bəsirin çağdaşı olan şairlərlə digər sənət sahibləri haqqındakı lətifələri əhatə edir.

Aşiq Çələbi Bəsirin «Bənginamə» adlı əsərindən bəhs etsə də, əsərə hələ də rast gəlinməmişdir.

Təzkirəçilər XV əsr Azərbaycan şairi Bəsiri haqqında nisbətən geniş məlumat verirlər. Səhi, Bəsirin «əcəmli olduğunu, Uğurlu oğlu Məhəmməd mirzəyə²⁹⁰ xidmət etdiyini, Uğurlu oğlu Əcəmə dönüb padşah olduqda onu Sultan Bayəzidə elçi göndərdi-

---

²⁸⁸ Шентцрк А., Картал А. Ески Турк едебийаты тарици. Анкара: Акчаь, 2007, с. 344.

²⁸⁹ Картал А. Басири ве Туркче шиирлери. Анкара: 2006.

²⁹⁰ Əslində Əhməd mirzə olmalıdır.

yini yazır. Anadoluya gəldiyi vaxt Bəsiri vətənə dönmək istəmişdirsə də, bu ona nəsib olmamış və evlənərək İstanbulda qalmışdır».

Lətifi, Bəsinin «İrana yaxın bir yerdən olduğunu, Sultan Bayəzid zamanında Osmanlı ölkəsinə gəldiyini, Nəvai divanını Türkiyəyə gətirən ilk şəxs» olduğunu bildirir. Lətifi təzkiyəsində Bəsinin ayrı-ayrı qəzəllərindən beş beyt və onun haqqında rəvayət vermişdir.

Qınalızadə və Bəyani Bəsinin xorasanlı, Riyazi isə bağdadlı olduğunu iddia edirlər. Lakin onun İstanbulla getməzdən öncə Azərbaycanda yaşaması və Türkiyə tədqiqatçılarının da etiraf etdikləri kimi, şeirlərini Azəri türkcəsində yazması, onun bir Azərbaycan şairi olduğunu göstərir.

Səhi «Həşt-behişt» s. 201-202.

Əcəmdir. Uğurlu oğlu Məhəmməd mirzənin²⁹¹ xidmətində olmuşdur. Uğurlu oğlu Əcəmə dönüb padşah olunca mərhum Sultan Bayəzidə elçi olaraq göndərildi. Anadoluya gəldiyi zaman Uğurlu oğlu bir hadisəyə məruz qalıb taxtdan endirildiyindən geriyyə dönmək müyəssər olmadı və evlənərək İstanbulda qaldı. Anadoluda uzun müddət qaldığı üçün buralı kimi oldu. Buradakı şairlərlə eyni dildə danışdığı üçün onlarla arasında çoxlu münazirə və mühavirə olmuşdur. Türkçə şeirləri vardır. Bu səbəbdən şöhrətli Anadolu şairlərindən sayılıb, bu təzkiyəyə qeyd olundu. Çox mərifətə və lətayifə sahib kimsə idi. Bu beyt lətifələrindəndir.

Küftələr, bənglər dəhanında,
Toplardur boğaz hisarında.

Bu bir neçə beyt türk dilində söylədiyi şeirlərindəndir.

---

²⁹¹ Сящи бйя сящвя йол верир. Бу шяхсин ады Уьурлу Мящяммядин оьлу Ящмяд мирзя олмушдур.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Kipriğün sehr okları əbrularundur, yay ana,
Bir bənüm gibi bəla-kəş uğrar isə vay ana.

Bu nə rüxsar-i dil-ara olur ey sultan-i hüsn,
Kim fələkdə rəşk edər mehr-i cahan-aray ana.

Lətifi «Təzkirətüş-şüəra». s. 189.

Cəvahir-i kəlamun mübəssir-i bəsiri və mətə-yi məarifün
naqid-i xəbir-i əni Bəsiri

Vilayət-i Əcəm sərhəddinə qərrib yerdən, qaliba Bağdaddandır. Sultan Bayəzid Xan-i məzidül-ğüfran dövrünün əvayilində Həzrət-i Şeyx Cami və Mir Əlişir Nəvai tərbiyənaməsiylə Ruma gəlmiş və Nəvai divanının diyarı Ruma əvvəl ol gətürmüşdür. Əksər-i əvqatın bu diyara keçürməgin tərz-i şeirdə türki ibarət nəzmləri şivəsin və Rum şairləri işvəsin əda idər və tərzində təriq-i məxsusa gidər. Xoş-ayəndə, xub əşarı və pəsəndidə farsı və türki mərğub güftarı vardır. Bu bir kaç mətlə anun əşarındandır.

Mətlə

Aşıqlərini ah o Məsiha-dəm öldürür,
Bu adəm öldürür ki, Məsih adəm oldurur.

Vələhu

Gərçi kim dirlər cahanda arifə bir gül yetər,
Arifə bir gül yetərsə, bana yarım gül, yetər.

Vələhu

Ol iki məxmur gözlər çöhre-yi dildarda,
İki nərgizdür açılmış guşə-yi gülzarda.

Vələhu

İki surət xubdur Həqqdən bana olsa nəsib,
Ol mahun yüzini görmək, görməmək ruy-i rəqib.

Mətlə farsî vələhu

شخاک پا پیت از نظر اهل درد رفت
چندان گویست دیده که دریا بکرد رفت

Və bab-i mütayəbədə mütayəbatı vardır. Beynəl-cümhur məlum u məşhurdur. Və hin-i xitabda və vəqt-i cəvabda əmirül-kəlam, məqbul-i əkabir-i kiramdur. Əcəb lətifəqüy cərb-zəban və şux-micaz və əzb-lisandur. Hin-i mühavirədə xandə ruy, nədim-şi-və və bəzləquy, hərif-i zərif idi. Cəridələrə və cünglərə səbt olacaq rəngin lətayifi və lətayifə mütəalliq məarifi çox idi və xuy u xislətdə alacaluğundan qeyri eybi yok idi. Məsmudur ki, məzbur bir gün mənəbül məani mərhum Rəvaniyə varur və cərr qəsdin idüb, bir qəsidə virür. Anun dəxi micazında imsaq ü xissət qalib olmaqla gördükdə xoş gəlməz və cərr-i saqil ehsas itdükdə yüzi gülməz.

Qitə

Cərr üçün şairə qitə, ya qəsayid ilədən,
Bənzər ana sata bostancıya tərşun u tərə.
Əbləhi gör ilədür Hində bibər, Misrə şəkər,
Bir şeyi töhfə edər qopduğu, bitdügi yerdə.

Rəvani bəy dəxi kamal-i kərəmindən izhar-i bəzl-i səha və inam-i lütf ü əta göstərüb, Bəsirinün bəsər-i hirsinə basmaq üçün sədaqət-i amdan bir kaç akça göndərür və kəsrət ü killətindən tərəddüd idüb, kətxuda ilə gah göndərür və gah yoldan döndürür. Məgər göndərdügi akça dəxi ədəddə on imiş, beşi qızıl və beşi qurşun imiş. Onu gördükdə Bəsiri dəxi bu xüsusdan qayət münfəil ü mənəkəsir olub, hali digərgun olur. Bu qitəylə həbs ü hissətini nəzmə gətürür, bil-bədəhə kətxuda ilə hüzurına göndərür.

Qitə

Rəvaniyələ məgər Pinti Həmidün,
Bir aradan yaradılmış rəvani.
Birinin vəsf-i nani la-yəzuqun,
Birinin nət-i abı ləntəranı.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Nə dənlü nanı var Pinti Həmidün,
İki ol dənlüdür ab-ı rəvanı.

Qitə

Bir dəm idi cəhanda Pinti Həmid,
Anılurdu kamal-i hissət ilə.
Şimdi evdən-evə bəru oldı,
Kimsə anmaz anı bu töhmət ilə.

Qitə

Vardum Rəvani mətbəxinə tömə istəyi,
Gördüm xəranisini acıdan köpər, qusar.
İmsaq üçün riyazət idər çok zaman lik,
Bir müftəcə lüt bulsa vəli ruzəsin sıkar.

Qite-yi Rəvani

Ey Bəsiri, qəti könli qaradur şuxunun,
Gələ insaf idəlüm sən də bir az alacasın.
Bən didüm, bu ikisindən əcəba hangisi yek,
Didi biri donuzun alacasın, qaracasın.

Bir gün Bəsiriyə Rəvani eyidür: «Molla, bizi əksər qəzəlündə hissətlə anarsun» didükdə Mövlana Bəsiri «eyidür, kərəm ilə mədh idəyüm» dir.

Rəvani

Gərm ilə şeirini məclisdə Bəsiri okuyub,
Ərz idərdi bizə manilərini ikidə bir.
Ca-bəca manilərin ərz idicək məclisdə,
Əhl-i dillər yüzün ağ ola didilər yer-yer.

Aşiq Çələbi. «Məşairü-ş-şüara». s. 194.

Məta-yi nəzmün vaqif ü xəbiri və fənn-i şeirün naqid ü bəsidür.

Beit

Kainatun nik ü bəd vərzidəsi,
Ruzigarun gürg-i baran-didəsi.

Əgərçi alaca idi, amma

Beyt

هر بيشه کمان مير که خالست
شاید که پلرگ خفته باشد.

məzmunu həsb-i halı idi. Şüəra içində bir bəy olub, vücudı kaşane-yi zərəfətün nəqş-i bi-misali di. Nəvai mərhumun «Məcalüsün-nə-fais»ində məzkur olan şüəradan və pay-i təxt-i mülk-i Xorasan olan Heratda Sultan Hüseyin ü Nəvai vü Cami vü Binayi və ol əsrün əkabiri xidmətinə irişmiş zürəfadən idi. Ruma Sultan Bayəzid-i mərhuma Nəvai vü Caminin kitab ü qəzəlləri və siparişnamələri ilə gəlmişdir. Ol əsrdə Sultan Bayəzidün güvəygüsü olan Uğurlu Sultan Əhmədün müsahəbəti ilə əylənüb qalmışdır. Ərkan-i dövlətün yar-i qədimi, xüsusən yegane-yi ərbaab-i dövlət olan İsgəndər Çələbinün həmdəm ü nədimi idi. Səlatin-i Rumun dəxi nəzər-i ehsanlarına mənzer və ənva-yi iltifatları ilə bəhrəvər oldu. Ayasofya zəvaidindən ulufəsi və padşahlardan salyane-yi mərufəsi var idi. Əşarı gah cidd ü gah həzlü, güftarının bəzi mücib-i təhsin ü afərin və bəzi layiq-i lövm ü əzl idi. Əshab-i dövlət ilə lətifəsi barışurdu və hər məclisün nəməyi olub, sözləri şir ü şəkkər gibi qarışurdu. Ərbaab-i dövlət-i tonadur, yenə qaftanların giyər və ayan ü cah u rütbətə lətifə yüzindən zəhlər içirür, yinə nemətlərin yirdi. Əvvəl gəldügendə Müəyyədzadə qazıəsgər imiş, andan bir əskəri tövliyyəyə talib olmuş. Müəyyədzadə hər zaman «şəfəqət bir mərəzdür ol bizdə yokdur» didügin işidüb, Bəsiri bu beyti dimişdir.

Beyt

Mənsəb-i vəslin diriğ eylər bu bən üftadədən,
Dilbərüm bi-rəhmək olmuş Müəyyədzadədən.

Müəyyədzadə eşidüb, iğmaz eyeləükdə bu qitəyi diyüb, məsnədi altına qomışdır. Müəyyədzadə görüb okımışdır.

Qitə

ای دل قناعت اکرت هست نصیبی
یک جُز نبود تو این خرمن دنیا

ورا بن مایه ندهد منصب آخر
الرزق علی الله تبارک و تعالا

Mərhumun lətaifi kəsir ü məşhurdur və lisan-i xəvass u əvəmdə məzkurdur. Cümlədən biri ərbabül-babdan əshabül-kabə ləqəblərinə münasib mənəşib təvzi itmişdir. Məsələ, Müsəlman Həsənə İman Hisarın, Uzun Müslihüddinə Boyabad Hisarı, Həsənə Çubuk-abad, Köpək Baliyə Yalaqabad, ölüncə Xaç diməyələr, ol dəxi bizüm günahımız əfv idə, Sarı Gürzə Qızıl Ağac, Oturaq Süpürgəyə Aqsaray, Qartala Quzğuniyyə mədrəsəsi, «bəgənürsə xuşəst, bəgənməzsə quşəst», Ahiyə Göynük, Əlsüz Oğluna il yazı-cılığı, Bəsiriyə Alacahisar, kəza və kəza bu risale-yi bədiül-məqaləyi itmam itdükdə bir vəzirə sunar ki, ol zamanda sultanlardan birini alub, dügün tədarikində imiş. Məgər vəzir ərbab-i taba mail və məza-yi zövqi dərəcəsinə vasil imiş. «Molla Bəsiri, yaranə mənəşblər virmişsin, bizə hissə yok mı? Bu qədər mənəşb içində bizə də bir mənəşb çokmudur?». Mərhum «ələ-l-fövr sultanımın halinə müvafiq gördüm, Sultanönü sancağın virdüm» dir. Əgərçi lətayifi vü zəraifi çoxdur, amma bu lətifəsi rəngində ki, Sarı Gürz qazıəsgəri ikən oğluna yəhudidən müsəlman olmuş dəftərdar Əbdüssəlamın qızın alıvermiş. Bir məclisdə bu hadisə məzkur olduqda «nə münasəbət ol əhl-i elm bu sipahi əcəb bir cəhət-i cami-ə varmı, yoxsa mücərrəd bir vəz-i nasazkarmı?» dirlər. Bəsiri, Əbdüssəlamın yəhudilüğündən kinayət idüb, başdan sarı münasibəti yetərdir. Mərhum əcəm olduğu cəhətdən rəfz u Müaviyyəyə buğz ü nağz ilə müttəhəm olduğu heysiyyətdən bir gün İsgəndər Çələbi, Molla Bəsiriyə «Əli gibi Müaviyyə dəxi sahib-i həzrət-i risalət-pənahidür və katib-i vəhy-i İlahidür, niçün anun ilə bunu bir bilməzsən və ikisinə bərabər məhəbbət qılmazsın» dir. Mərhum «Sultanum, sən də Dəftərdar Əbdüssəlam dəxi dəftərdarandan.

Sənünlə anı bir bilimmi və ikinüzə bərabər məhəbbət qılımmı?»
dir.

Bir gün yenə İsgəndər Çələbi məclisində itdügi seyr ü səfər və çəkdügi xof u xətdədən xəbər verüb, səyahətindən hekayət edüb, «filan iqlimə vardum və filan məmləkətdə şu qədər zaman durdum, filan şəhrdə şol dənli zövq ü səva sürdüm» dir ikən İsgəndər Çələbi «ya məğribi gördünmi?» diyü qəsd-i eyham idər. Bəsiri fil-hal qəsdinə vaqif olub «İsgəndər-i Zülqərneyn degülüm ki, cahanı görəm» diyü qərn imasın başına qaqar, ilzam edər. Mərhum sinni hüdüd-i səbində ikən sənə ihda və ərbaində məhruse-yi İstanbulda rixlət eyləmişdür. Mərhumun «Bənginamə»si və «Ləta-yif-i mütəfərriqə»si vardır, kəndi tədvin itmişdür.

Əşar-ı u

Aşiqlərini ah o Məsiha-dəm öldürür,
Bu adəm öldürür ki, Məsih adəm öldürür.

Mətlə

Kirpigün sehr oklarıdır, qaşlarındur, yay ana,
Bir bənüm gibi bəlakeş uğrar isə, vay ana.

Nəfis tarixləri vardır. Sultan Cahangir-i mərhumun viladətində tarix «Cahan girəd be-tevfiq-i ilahi» dimişdür. Rodos fəthinə bir misrada üç tarix dərc itmişdür.

Misra

فترت ما فتحاتم فتح تام

Belqrad fəthinə bu tarix dəxi anundur.

Tarix

Muin-i din-i Həqq Sultan Süleyman,
Ki, dərğahına olmuşdur fələk səth.

Cihadını işidüb ruh-i qüdsi,
Zəban-i hal birlə eylədi mədh.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Anuñın dindi fəthinə bu tarix,
Bilad-i Əngürüsi eylədi fəth.

Zeyrəkoğlu qazıəsgər olduqda qəsidə vermiş, «caizə virə-
lüm» diyü vədə idüb, vermədükdə dimişdür.

Qitə

Zeyrəkoğluna şairün birisi,
Mədh ilətdi vü dövlətə irdi.

Gər soraran nə virdi caizəsin,
Lütfələr itdi, vədələr virdi.

Dər-in hal

Ey mühit-i ülum ki, məhzən,
Qətrədür ilmünüz yanında dəniz.

Didiniz virəlüm sənə sədəqə,
Vədədən qeyri nəsnə virmədünüz.

Dər-xissət Rəvani

Rəvaniylə məgər Pinti Həmidün,
Bir aradan yaradılmış rəvanı.

Birinün namı vəsfi la-yəzükün,
Birinün suyi nə-ti ləntəranı.

Vəli Pinti Həmidün namı yinə,
İki ol dənliüdür ab u rəvanı.

Vələhu

شخاک پا بیت از نظر اهل درد رفت
چندان گوئیست دیده که دریا بکرد رفت

Qınaltzadə. «Təzkirətüş-şüəra». s. 216.

Xorasandandır. Nəvai məzburı «Məcalisün-nəfais» adlı ki-
tabında irad itmişdür. Həzrət-i Molla Cami və Nəvainün qəzəlləri
və siparişnamələriylə Sultan Bayəzidə gəlmişdür. Ol zamanda Sul-

tan Bayəzidün damadı Uğurlı Sultan Əhmədün müsahibi olub anun söhbətiylə əylənüb qalmışdır. Badəhu mürəbbi-yi əshab-i hünər mərhum İsgəndər Çələbinün lütfünə məzhər olmuş idi. Aya-sofya zəvaidindən ülüfəsi və xizane-yi padişahdan salyane-yi mərufəsi var idi. Məta-yi məarifün mərd-i xəbiri və funun-i lətaifün naqid ü bəşiridir. Əksər-i əşar u güftarı həzlə mail olmağın əshab-i dövlət və ərbab-i izzətün söhbətinə daxil olurdu. Həcviyyat ü həzliyyatı vafir və lətaif ü qəraibi mütəkasirdür. Əvvəl Ruma gəldükdə Müəyyədzadə qazıəsgər ikən Bəsiri məzburdan bir əskəri tövliyyət tələb idüb virməkdə və mərhum-i mərqumdan «şəfqət bir mərəzdür, ol mərəz bizə ariz olmuşdur» didügin istima itdükdə bu beyti dimişdür.

Beyt

Mənsəb-i vəslin diriğ eylər bu bən üftadədən,
Dilbərüm bi-rəhmün olmuş Müəyyədzadədən.

Mərhumun lətaifi məşhur və əlsine-yi xəvass ü əvamda məzkurdur. Cümlədən hər kəsə münasib bəzi mənasib virmişdür. Məsələ, Müsəlman Həsənə İmam Hisarı, Uzun Müslihüddinə Boyabad, Haşəri Həsənə Çubuqovası, Küçük Baliyə Yalağova, olnca cix dimiyələr, o dəxi bizüm günahımız əfv idə, Sarı Gürzə Qızıl-ağac, Oturaq Süpürgəyə Ağsaray, Qartalə Quzğuniyyə mədrəsəsi, «bəgənürsə xoş əst, bəgənməzsə guş əst», Ahiyə kuyunun qəzası. Bu risale-yi bədiül-məqaləyi itmam idüb vüzəradan birinə virdükdə vəzir məzbura «cümle-yi aləmə mənsəb təvzi itmişsin, bizə dəxi mənsib yokmı?» didükdə, məgər vəzir-i məzbur ol zamanda sultanlardan birini almaq üzrə imiş. Bəsiri dəxi vəzir-i məsfura «sizə Sulltanöni sancağın virəm» dir. Bir lətifəsi dəxi oldur ki, hammamlar təvzi itmişdür. Müdərrislərə Müfti hammamı, mülazimlərə Qazıəsgər hammamı, kedilərə Çardaqlı hammamı, övrətlərə Alaca hammam, ərgənlərə Əzablar hammamı, hammallara Sırt hammamı, cüllahlara Çukur hammamı, dilbərlərə Vəfa hammamı. Cümle-yi lətaifindən mənqudüdür ki, bir gün İsgəndər Çələbi məclisdə itdügi səfər və çəkdügi alam və xəteri rəvayət idüb səyahətin

hekayə edərkən İsgəndər Çələbi məzbura «ya məğribi gördünüz mi?» diyü qəsd-i eyham itdükdə Bəsiri-yi arif fil-hal qəsd-i məzbura vaqif olub, «İsgəndər-i Zülqərneyn degülüm ki, dünyayı seyr idəm» diyü ilzam idər. Bu mətlə anundur:

Mətlə

Aşıqlərini ah o Məsiha-dəm öldürür,
Bu adəm öldürür ki, Məsih adəm oldurur.

Və bi-nəzir tarixləri dəxi vardır. Sultan Süleyman mərhumun oğlu cahangir sənə səb və səlasin və tisamiədə vəladət itdükdə bu tarixi dimişdür.

Misra

جهان گيود به توفيق الاهی

Rodos fəthinə ki, sənə tis və əşreyn və tisamiədə vaqidür. Bu üç tarixi bir misrada dərc itmişdür.

Misra

Fətahtu ma-fatüha eteme fəthin tammin (929).

Sahib-qıran məğfur Sultan Süleyman-i məzbur bilad-i Əngürüsdə olan küffar-i mənhusun aşnamını kəsər və vilayət ü məmaliğini fəth idüb, cümle-yi bilad-i islama zəmm itdükdə bu tarixi xub vaqi olmuşdur.

Nəzm

Muin-i din-i Həqq Sultan Süleyman,
Ki dərgahına olmuşdur fələk səth.
Cihadını işidüb ruh-i qüdsi,
Zəban-i hal birlə eylədi mədh.
Anunçün dindi fəthinə bu tarix,
Bilad-i Əngürüs-i eylədi fəth.

Bəzi yaranı ilə xane-yi Rəvaniyə varub ac qalduqlarında bu qitəyi dimişdür.

Qitə

Rəvaniylə məgər Pinti Həmidün,
Bir aradan yaradılmış rəvani.
Birinün namı vəsfi layəzükün²⁹²,
Birinün suyu nəti ləntərani²⁹³.
Vəli pinti Həmidün namı yinə,
İki ol dənlidür ab-i Rəvani.

Sənə ihda və ərbəin və tisamiədə dide-yi canı bu aləm-i
mihən ü əhzandan göz yumub, nərgis-i cinanı rövzə-yi cinana ni-
garan olmaqla dar-i fənadan irtihal və civar-i mülk-i mütəala inti-
qal eyləmişdür.

---

²⁹² Нябя 29

²⁹³ Янам 143

Bidari

Bidari və Səhəbi XVI əsrdə Türkiyəyə köçmüş Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı nümayəndələrindəndir. Təzkirəçilərdən Əhdi, Aşiq Çələbi, Qınalızadə, Bəyani və Riyazi əsərlərində Bidarini xatırlamışlar: «Əcəm əsillidir». Aşiq Çələbiyə görə Həmədanda, Qınalızadəyə görə isə Dərgüzində anadan olmuşdur. Şair Səhəbinin qardaşıdır. Ruma gəlmişdir. Təzkirəçilər əcəm əsilli olmasına baxmayaraq, türkcəsinin qüsursuz olduğunu bildirlər. H. 968 /1560-61-ci ildə vəfat etmişdir.

Aşiq Çələbi. «Məşairü-şüəra». s. 213-214

Səhəbi mərhəmətin bəradəri idi. Əcəmi mövlud və Həmədani mihtəd-i səyrafı sənət və sərraf-i cəvahir-mərifət idi. Ba-vücuda ki, sair əcəmlər əda-yi türkidə qasirdür bu nəfis-əbyata və səlis kəlimata qadirdür. Bu mətlədən tulu-yi mehr-i güftarı zahir və bu mətlə gün gibi sübh-i səbahət-i kəlamına bürhan-i bahirdür.

Mətlə

Göz-göz itdüm cism-i zari navək-i dildardan,
Sərbəsər çeşm oldum, amma doymadum didardan.

Qınalızadə «Təzkirətüs-şüəra». s. 236

Vilayət-i bəhin-i Əcəmdən bəldə-yi güzin-i qəsəbə-yi Dərgüzindəndür. Səhəbi mərhəmətin bəradəridür. Əgərçi əhl-i hirfətdən səyrafı sənətdür. Lakin sərraf-i cəvahir-i zəvahir-i mərifətdür. Ba-vücuda ki, tayifə-yi əcam əksəriyyə əda-yi türkidə racil ü qasirdür, amma ki, məzbur əda-yi nəfis ü şərifə və kəlimat-i səlisə vü lətifə qadirdür. Bu əşar anun güftarındandır.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Göz-göz oldı cism-izarum navək-i dildardan,
Cümlətən çeşm oldum, amma doymadum didardan.

Digər

Surət-i yar ilə dil xanəsini deyr eylə,
Yarı hər güşədə bir surət ilə seyr eylə.

Digər

Qəddüm hilalə döndi, tənüm bir xəyaldür,
Yəni əcəl gəlüb bəni bulmaq mühaldür.
Təcil idüb həlakümə qəsd etmə ey əcəl,
Şayəd vüsal-i yarə irəm ehtimaldür.

Çeşm-i bidarı nərgisvar gülzar-i aləmdə tamam uyanmadın
və cism-i pür-mihnət ü bələsı ab-i həyat ü bəqaya qanmadan sənə
səman və sittin və tisamiədə axirətə intiqal eylədi. Qayətdə mey-
xar idi. Ol Kərim-i Qaffar əfv itmiş ola.

Cəlili

Cəlili XV əsrdə yaşayıb yaratmış Hamidi təxəllüslü Azərbaycan şairinin kiçik oğludur. Hamidi h.843/1439-cu ildə anadan olmuş, bir müddət Şirvanşahlar sarayında çalışmışdır. Divanında yer alan iki qəsidədən Hamidinin h.865/1461-ci ildə Kastamonuda İsfəndiyaroğlu İsmayıl bəy və eyni ilin baharında Bursada Fateh Sultan Mehmedin sədrəzəmi Mahmud paşa ilə qarşılaşdığı məlum olur. Mahmud paşa üçün yazdığı qəsidənin başlığında bunun Anadoluda yazdığı ilk qəsidə olduğunu bildirən Hamidi, rəcəb ayının 10-dan bəri onunla görüşmək üçün gözlədiyini ifadə edir²⁹⁴.

Mahmud paşa vasitəsilə Fateh Sultan Mehmedlə görüşən və Fatehin yaxınları arasına daxil olan Hamidi söylədiyi bir sözə görə h.881/1476-cı ildə Murad-i Xudavəndigar türbədərliyinə təyin olunaraq Bursaya göndərildi. Bir il sonra İstanbula gələrək padşahdan əfv olunmasını dilədisə də, təkrar Bursaya göndərilməsi əmr edildi. Kiçik oğlu Cəlilinin h.893/ 1488-ci ildə Bursada anadan olduğu və atasını erkən yaşında itirdiyini nəzərə alaraq, Hamidinin XVI əsrin əvvəllərində Bursada vəfat etdiyini söyləmək olar.

Hamidinin əsərlərinin böyük bir hissəsi fars dilindədir. Əsərlərindən biri «Külliyat»dır. Buraya «Həsbihalnamə» və «Divan» daxildir. Külliyatın əlyazması Türk Tarih Qurumu kitabxanasında (№ 68) və İstanbul Arxeoloji Muzeyində (№ 84) mühafizə olunmaqdadır. İsmayıl Hikmət Türk Tarih Qurumundakı nüsxənin faksimilesini tədqiqat hissəsi ilə birlikdə «Külliyat-i divan-i Mövlana Hamidi» adı ilə 1949-cu ildə İstanbulda nəşr etdirmişdir. Külliyatın əvvəlində yer alan «Həsbihalnamə»də Hamidi öz həyatı haqqında məlumat vermişdir. «Vəsiyyətnamə» Hamidinin başqa bir əsəridir. Bundan əlavə, Hamidinin II Bayəzidə təqdim

---

²⁹⁴ Цнвер И. Щамиди. ДИА. Ъ. 8. с. 461.

olunmuş «Tarix-i Al-i Osman» adlı türkçə mənzum əsəri də vardır.

Hamidinin kiçik oğlu olan Cəlili haqqında Səhi, Lətifi, Aşiq Çələbi, Qınalızadə Həsən Çələbi, Bəyani, Riyazi, Fayizi təzkirələrindən məlumat əldə edirik. Cəlilin əsl adı Ədbülcəlidir. H.893 /1488-ci ildə Bursada anadan olmuşdur. Əcəmdən gələrək Bursada yerləşən bir ailədənir. Cəlili hələ gənc yaşda olarkən atası vəfat etmişdir. Təhsilini Bursada alan Cəlili mədrəsədə oxumaq üçün İstanbula gəlmişdir. Burada şair Ahi ilə tanış olmuş, meyxanələrdə şeir söhbətlərində birlikdə olmuşlar. Yavuz Sultan Səlimə mədhiyələr yazmasına baxmayaraq padşahdan iltifat görməmişdir. Hələ o zamanlarda yalnızlığa meyilli olmuşdur. Bir müddət sonra ayaq yalın yollara düşərək izini itirmişdir. Öldüyü zənn edilərək altı, akçalıq ülufəsi (maaşı) kəsilmiş və mirasçıları mallarını paylamışlar. Ancaq bir müddət sonra yeri öyrəniləndə qohumları onu Bursaya gətirmişlər. Ülufəsi üç akçaya endirilmişdir. O zamandan sonra kimsəylə söhbət etməz, Kaplıca yolu üzərində yerləşən evinin önündə dizini dayayıb oturur, salam verənlərin salamını alır, danışmaq istəyənlərlə danışmaz, nə səbəbdən belə davrandığını soruşanlara and içdiyini söyləmiş. Əcəmlər kimi geyinər, başına böyük sarıq sarıb, üzərinə bir dəstə çiçək qoyarmış²⁹⁵.

Aşiq Çələbi təzkirəsində Cəlili ilə görüşmək üçün nə qədər səy göstərdiyini, söz açmaq üçün ondan beytlər soruşduğunu yazır. Nəhayət, bir dəfə Cəlili hamama gedərkən Aşiq Çələbi onun ardınca getmiş və ona aid beytləri və qəzəlləri bilərəkdən yanlış və yüksək səslə oxumağa başlamışdır. Bundan sonra Cəlili öncə ah çəkib başını bulamış və dözə bilməyib, «bu qəzəllər mənimdir!»... deyib, doğru oxunuşlarını söyləmişdir. Aşiq Çələbi fürsətdən istifadə edib, ondan nə işlə məşğul olduğunu soruşmuşdur. Cavabında Cəlili «kitabçıqlar vardır...» deyib, kitabları ilə məşğul olduğunu bildirmişdir. Daha sonra təzkirəçi ona «sizi «Şahnə» tərcümə idər dirlər, vaqimidür?» deyərək sual vermiş və qarşılı-

²⁹⁵ Шентцрк А., Каргал А. Ески Тцрк едебийаты тарици. Истанбул: Акчыай йайынлары, 2007, с. 340.

ğında müsbət cavab almışdır. Aşiq Çələbi, Cəliliyə əsərin yarıya çatıb-çatmadığını soruşmuşdur. Cəlili «Qandağı yarısı? Ümmiddür ki, Allahdan inayət və övliyaullahdan himmət irişsə, tamam idəvüz...» deyərək əsəri bitirmək üzrə olduğunu bildirmiş və daha danışmamışdır.

1569-cu ildə Bursa çarşısında onu görüb danışmaq istəyən tarixçi Gelibolulu Ali ilə də danışmaq istəməmişdir və elə bu ildə də vəfat etmişdir.

Aşiq Çələbi onun qəzəllərinin düzgün, məsnəvilərinin rəngli və zəngin olduğunu yazır. Yavuz Sultan Səlim üçün «Xosrov və Şirin», «Leyli və Məcnun» nəzm etdiyini və qəzəllərini «Gül-i sad bərg-i bi-xar» adı altında topladığını bildirir.

Cəlilinin 22 yaşında nəzm etdiyi 483 beytlik «Həcrnamə» və «Məhəknamə»²⁹⁶ (qızıl, gümüş və məhəng daşı arasındakı söhbəti əhatə edən alleqorik məsnəvidir) kimi əsərləri də vardır. Onun «Yusif və Züleyxa» məsnəvisi Agah Sırrı Levend kitabxanasında mühafizə olunmaqdadır. «Şahnamə» tərcüməsi olduğu qeyd olunsa da dövrümüzdə gəlib çatmamışdır.

Cəlili divanının bir nüsxəsi Paris Milli Kitabxanasında (sup. 364) mühafizə olunur. 130 vərəqlik külliyyat içərisində (5 a – 89 b) yer alan divanda 23-ü fars dilində olmaqla 303 qəzəl, 6 qitə, 3 fars dilində rübai, 7 mətə, 12 tarix və 8 müəmma yer almışdır.

Sözügedən əlyazmada yer alan «Xəmsə»sinə bu əsərlər daxildir: «Xosrov və Şirin», «Leyli və Məcnun», «Gül-i sad bərg», «Həcrnamə», «Məhəknamə».

Cəlilinin əsərləri üzərində prof. Hüseyn Ayan tərəfindən müxtəlif araşdırmalar aparılmışdır.

Gənc yanlarında cinnət keçirib ömrünün böyük bir qismini divanə bir halda yaşayan və bu qədər çox sayda əsər qələmə alan Cəlili bu vəziyyətiylə ədəbiyyat tarixində maraqlı bir sima olaraq yer almışdır²⁹⁷.

²⁹⁶ Айан Ш. Белилинин Мешекнамеси // Езе Цниверситеси, Едебийат факцлгеси, Тцрк дили ве едебийаты араштырмалары дерэиси, ЫЫ, Измир, 1983, с. 5-13.

²⁹⁷ Шентцрк А., Картал А. Ески Тцрк едебийаты тарици. с. 341.

Səhi «Həşt-behişt» s. 198.

Mövlana Cəlili İzniklidir. Elmləri sırası ilə görmüşdür. Sonunda elmi çalışmalarından imtina edib, təsəvvüfə yönəlmişdir. Aqlını itirərək vəfat etmişdir. Nizaminin «Xəmsə»sini bütünüylə türk dilinə çevirmişdir. Gerçəkdən yaxşı tərcümədir. Bu beytlər onun qəzəllərindəndir.

Ey könül, bu dünya key qəddardur, andan sakın,
Hiləsi çok, məkri çok əyyardur, ondan sakın.
Gər sana yarum diyü eylərsə hər dəm rişxənd,
Qövlinə aldanma ki, əğyardur, andan sakın.

Lətif «Təzkirətüs-şüəra». s.213-214.

Cəlili-yi İznici Bursada təvəttün idüb təhsildən təqaüd itmiş süridə-hal ü divanə-nəqş kişidir. Xalqdan üzləti və əvayiqdən fərağəti vardır. Daimü-dəhr inziva və üzlətdə olmaqla təlif ü təhrirə kəsərət-i iştiğal göstərmiş elm və mərifət aşuftəsi və fəzl ü kamalün rübudə və alüftəsidür. Mənzumat-i fursi tamam tətəbbü itmiş təriq-i nəzmə mücidd ü talib və məsnəviyyatı əşarına qalibdür. Məsnəviyyat-i fursdən əksər Abdullah Hatifi təlifatın tətəbbü idər. Qisse-yi «Leyli vü Məcnun»ı və əfsane-yi «Xosrov və Şirin»i anun təlifatından tərcümədir. Zəban-i türkidə cəvab-ı «Pənc-gənc»i və tab-ı dürər-bar u gövhər-sənci vardır. Bu bir kaç əbyat-ı pür-fusun anun «Leyli vü Məcnun»undandır. Məsnəvi. Tərcümə əz «Leyli vü Məcnun»i Hatifi.

Sünbülləri sayəban-i lələ,
Tər qönçəsi pərdədar-i jalə.

Zülfin zənaxa irürmüş ol mah,
San saye-yi Yusif ü ləb-i çah.

Ya arızıdır lətafət abı,
Guya zəkani anun həbabı.

Nəsr: Bu bir kaç əbyat-i rəngin dəxi anun hekayət-i «Xosrov u Şirin»indəndir. Nəzm sifət-i kuh-i pür-şükuh.

Məgər var idi ol səhrada bir kuh,
Dil-i aşiqdə sanki dağ-i ənduh.

Sanasun fərq-i Fərhad payəsidür,
Sipih-r-i lacivərd-i sayəsidür.

Zühal səng-i siyəhdür damənində,
Fələk dövr idəməz pirahənində.

Zikr olunan bir-iki dastanından qeyri «Gül-i sad-bərg» təsmiyə olunur. Divanı vardır. Yüz danə müntəxəb qəzəldür və hər qəzəli bir divana bədəldür. Qaili divanə olduğu məhəll-i təəccüb degüldür.

Misra

Dəftər ü divana sığmaz söz gəlür divanədən.

Amma şeir ilə ol qədər müştəhir və əşarı çəndan şayi ü mün-təşir degüldür. Aşüftəlügindən bu mətlə anun guya ki, həsb-i halı və şahid-i əhval-ı ma-filbali olmuşdur.

Mətlə

Dopdolı hərf-i cünundur name-yi amalümüz,
Ey kiramən katibin məzur tut əhvalümüz.

Vələhu

Öldükdə bu bən xəstəyi aşk ilə yusunlar,
Canan güzəran itdügi yollarda qosunlar.

Vələhu

Çəkəm bağruma bir dilbər yalun yüzli gibi anı,
Əgər can qəsdinə gəlsə nigarün tiğ-i ürəyanı.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Mətlə

Yar zalim, eşq qatil, vəh ki, aşiq neyləsün,
Çərx-i bəd-mehr oldı bəxti na-müvafiq neyləsün.

Aşiq Çələbi. «Məşairü-şüəra». s. 233.

Mövludu şəhr-i Bursadan və kəndi ruzigarda kəşti-yi dildə olan ləngər-i fikr-i xəbal-i xəyal-i bəlağət ilə bəhr-i nəzmə salub, cəvahir-i zəvahir-i əşar ilə səfinələr dolduran rüsəadandır. Əcəb lətifədür ki, kəndi «Xosrov ü Şirin»ünün axirində

Beyt

Həmidizadə Cəlili Bursəvi
Nəzm idüb Şirin ü Xosrov naməsin

diyü bəyan idərkən Lətfi iznikidür dimişdür. Babası Əcəmdən gəlmiş Hamidi təxəllüsü ilə məruf qüdəma-yi ürəfadən imiş. Ol fəvt olduqda Cəlili məhbub-i növ-cavan u hilaləsə əhvalında vü əfalində asar-i nəcabət nümayanmış. Hətta mərhum mərəz-i möv-tində məzbur Cəliliyə bu bəhrdə vəsiyətnamə nəzm edüb dimişdür ki,

Beyt

Vasi vü nazir itdüm bi-gümanı,
İskəndər Lala vü Monla Sinanı.

Və anlara xitab edüb eydür ki,

Beyt

Bənüm oğlum bənüm Əbdülcəlilüm,
Balıq bazarına uğratmayasın.

Hamidinün şeiri şeir-i nüzul olduğu cəhətdən silk-i şüərada iradi bais-i izdiham və səbəb-i kissət-i hüsn-i nizam ola diyü bu dənli iradı ilə iktifa olındı. Amma Cəlili gerçəkdən şair və ənvə-yi nəzmə qadirdür. Ünfüvan-i şəbabda təhsil-i ülumə süluk idüb təriq-i

mütadə rəvan olub, qayət-i hərəkətin xidmət-i məvali mütəqaidinə irgürmüşdür. Səhi bəy istilahınca, təriqin təkmil idüb, dərşin görmüşdür. Ahi ilə müasir ü müaşir və biri-biriylə bəzlə-quyluqdan həzl-cuyluğa mail ü mübaşir imişlər. Şərab üzərinə habab kimi bir-birinə göz eylərlər. Kabab doğrarkən bir-birinin cərahətlərinə nəmək saçarlar, sürahi kimi bir-birinün başın aşağı eylərlər, səbu kimi bir-birinə qulplar taxarlar, qədəh kimi bir-birinün qulağın doldura-doldura söyərlər, şam gibi bir-birinə cərb-zənan olub dil uzadurlar. Bəzi mütəyəbələri tərcümə-yi Ahidə məstur oldı. Bina-ən əla-zalığ bunda qeyri məzkur oldı. Ol zamanlarda dəxi əksəri halda xəlvətnişin ü üzlət-güzün imiş. Həmmamə tənha girməz və adəm iki-üç olmayıcaq dəlləkə başın tərəşə riza verməzimiş. Və bilcümlə andan fünün-i cünun u şücun-i mücunə dəlalət idər, xeyli ətvar zühur eylər. Axir qaba vü tacı tərək və kəməri təcridi belinə bərk idüb, üryan-i sər ü bürəhne-yi pa məst ü şeyda tək ü tənha, gah gəşt-i kuh ü səhra və gah seyr-i dəşt ü dərya idər. Fövət oldı di-yü Murğadiyyə zəvaidindən olan altı axça ülüfəsin kəsərlər, tərəkəsini vərəsəsi təqsim idərlər. Badəhu əqrəbası səhhətin və məkənin tuyarlar, bulub yenə sər ü saman şəklinə qoyarlar, ülüfəsindən nisfini ki üç axça olur, müqərrər itdirüb, Burusaya gətirüb, kəndü halinə qorlar. Ol vəqtdən bəru müxtəlud-dimağdur və xalqdan münəzil və mail-i fərağdur. Bursada kapluca rəhgüzarında evi vardır, əksəriyyə qapusu ömində dizin dayayub durur, salam virənin salamın alub, söz söyləyəne üzün burtarur. Libası əcəmanə vü danışməndanə vü hüşməndanə, amma baxışı və yürüyüşü divanədür. Başın kəsəllər müzəvvəcəsüz gəzməz.

Misra

Kəllə sağ olsun cahanda bir külah əksik degül.

məzmunundan qafil olub müzəvvəcəyi tərək etməz və müzəvvəcə-süz başı tərkiyə asmaz əhyənən cami-yi kəbirə və çarşuya gəlür, amma kiməsnə ilə söyləşməyüb «cana kəffarətdür, mədəd, öldüm» deyənə cavab virməz, yürüdükdə şöylə yelər ki, gərdənə səba ir-məz, əlində əlbəttə yaz u qış bir badbiz müqərrər və başında mü-

zəvvəcə-yi bar-i giran və qaba sarıq bər-sər hər fəsildə üstünə bir top çiçək sər-bərdür. Hammama ayda bir girər və çarşuda bir akçəlük nəsnə alsə, bir qeyri kiməsnəyə götürdü, götürənə iki akça virürdi. Kəlimatı işba vü zəmmə ilə türkanə və sər ü şəkli kürdanədür. Bir imam biəradəri vardır, nə faidə ki, ana dəxi uymaz, amma Muradiyyədə aybaşı olub, ülufə zamanı olduğın andan əvvəl kiməsnə duymaz. Əşarı rasix ü rasin və nəzmi qəvi vü mətindir. Qəzəliyyatı yek-dəst ü həmvar və məsnəviyyatı çaşnidardur. Qəzəliyyatda «Gül-i sad-bərg»i və məsnəviyatda Sultan Səlim namına «Xosrov ü Şirin» və «Leyla vü Məcnun»u vardır, amma qəsaidin işitmədim. «Gül-i sad-bərg»indən qeyri qəzəli var idüğü məqtum degüldür. Neçə yıldı ki, «Şahnamə» tərcüməsinə kuşış idər dirlər. Bu həqiqir Bursada olduğum zamanda qəsd-i müsahibətdə çox hilə ilə vəsilə idindüm. Hər babdan ki, səy itdüm, qapuyi divar itdi və hər beyt və ya lüğət ki, sordum, naşayəstə əvzai ilə canumdan bezar itdi.

Bir gün Qazı hamamında rast gəldüm, yanına vardum. Kəndinün əla qəzəllərin bülənd-avaz ilə biməna vü namərbüt qeyri məvzun okıdum. Bin baş gözəllər vəsfində diyüb və nərgis-i cəmmaşlar mədhində nəsb-i eyini gibi sakınuğı səraməd beytlərinün başın yardum, gözün çıkardum. Başın səla gördi, ah edə gördi, olmadı bi-ixtiyari «Bu qəzəllər bənimdür» diyü təsrih eylədi və «bən böylə didüm» deyüb, islah ü təshih eylədi. Fursət buldum «Nəylə əylənürsünüz?» didim. «Kitabçıqlar bulunur» didi. Siz «Şahnamə» tərcümə edər dirlər. Vaqimidür? didüm. «Vaqidir» didi. «Yarısı oldumu» didüm. «Qandağı yarısı? Ümiddür ki, Allahdan inayət və övliyaullahdan himmət irişə, tamam idəvüz» didi. Zati vü Xəyali səhhətdə idilər anları sordum. İştə «həp məlum» diyüb qət-i kəlam itdi. «Siz dəxi şeir dirsünüz gibi, varsa oku» didi. Bu beytləri ol zamanda didüm idi, okudum, pəsənd itdi və kalkıb gitdi.

Li mühərririh

Bəni sanman ki, dilbər eşqi böylə mübtəla eylər,
Bəni şeyda əzəl bəzmindəki qövl-i bəla eylər.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Könül mal ü mənali tərək edüb, fəqr ü fəna istər,
Geçüb məmure-yi afaqdan viran-sərə istər.

Əşar-i u

Dop-dolu hərf-i cünundur name-yi amalımız,
Ey kiramən katibin, məzur tut əhvalımız.

Qəzəl

Qəsr-i qədrün övc-i keyvan ilə yeksan oldı, tut,
Şəmse-yi eyvan ana xurşid-i rəxşan oldı, tut.

Çün həmin xar-i cəfadur bağ-ı dəhrün hasili,
Hər tərəf cövlanğahün bir bağ u bustan oldı, tut.

Aqibət bər-dad olur bu tac u təxt ü izz ü cah,
Özüni dövlət sərirində Süleyman oldı, tut.

Çünki vaqif olımazsın li-maallah sirrinə,
Var Burak-ı fikrətünə ərş meydan oldı, tut.

Əşar-ı Cəlili

Çıksun ol göz ki, şəb-i həcrdə xunbar,
Mədəd ey xun-i cigər əşk bana yar degül.

Yarsuz kon bəni beytül-hazənümdə ki bənüm,
Çəmən atəşgədədür çeşmümə gülzar degül.

Cura-yi atəş-i mey həsrəti xak etdi bəni,
Kimdür ol ab-i səfa-bəxşə həvadar degül.

Mətlə

Nə dil ki, dağ-ı qəmünlə cərahəti yokdur,
Yatursa pistər-i gül üzrə rahəti yokdur.

Qəzəl

Saqiya, guşe-yi meyxanə durur məskənümüz,
Ki sürahi vü qədəh oldı gül ü süsənümüz.

Şöle-yi atəş-i dildən nə giyərsən tutuşur,
Nola gər pərr-i səməndər ola pirağanümüz.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Dostlar, olalum alayış-i dünyadan pak,
Silkəlüm gərd-i fənadan gəlünüz damənümüz.

Bərq-i ahum qanı ki, çərx igən sərkeş durur,
Taziyanəylə Cəlili yavaşur tovsənümüz.

Vələhu

Kuyuna seyl-ab-i əşkümdür rəvan iltən bəni,
Cism-i zarum sanki bir xaşak-i ab-avər durur.

Dəşt-i peyma-yi firaqun cünbüşindən asman,
Eşq səhrasında nəgah zahir olan gərd durur.

Bir məlamət gülşənidür cism-i zarum kim anun,
Laləsi dağ u gül-i nəsrini ruy-i zər durur.

Nöql-i məclis qılsalar nola Cəlili şerüni,
Dürd-i nuş-i əşkə çünki çaşni-yi dərd durur.

«Xosrov u Şirin» nəzmində olan əbyatdandır ki, qisse-yi Fərhada şürun mətəle-yi dastanınun əvvəlində dimişdür.

Nəzm

Anunçün eylədim fəryad-i bünyad,
Bu mehnətname-yi Fərhada bünyad.

Ki anlam şeir-i qəmpərvərdüm ilə,
Bəni yad edələr həm-dərdüm ilə.

«Leyla vü Məcnun» əbyatındandır.

Dər münacat

Misvakdan it şəkkər zəbanum,
Pür-çüb-i nəbat qıl dəhanum.

Dər səha

Hər sailə bəxşiş eylər ol gənc,
Təzif-i hesab-i nət-i şətrənc.

Dər şücaət
Bəhram-i fələk silahdarun,
Əncüm bir-iki ülüfəxarun.

Dər xak-i fitnəcu
Yapılsa cahanda cümlə dəhliz,
Durmaya dəhan-i fitnə-əngiz.

Tut ağzını zərlə ey bəradər,
Zərqifil dirlər çü fərəc istər.

Dər vəsf-i xargah
Xargah degül asiman görürlər,
Bulud kimi sayəban görürlər.

Dər vəsf-i güsfənd
Püştindən idərdi bəxş bir miş,
Pəşmine-yi sadhezər dərviş.

Gərdündə məh-i münir qürsi,
Ol qövmədə ki, pənil qürsi.

Dər hərərət-i temmuz
Bir gün ki, qərarət-i təmmuzi,
Yəni ki, nəsim-i nim ruzi.

Qılmışdı kəbab mürğ-abı,
Qoyub oda six-i aftabı.

Hər bərg-i derəxt-i sayəpərvər,
Olmış sanasın ki, bir səməndər.

Gönləkçək olurdu çin səhər sübh,
Alub qəm-i mehrdən əsər sübh.

Kəsb eyləməsə səhər havasın,
Sübh açdı qəbasınun yakasın.

Pürtab çü şəm-i əncüməndür,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Pərvanə qanadı badzəndür.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüərə». s.263-264.

Bu zir-i taq-i minada nümune-yi səhn-i minu və bu füşat-saray-i dünyada məcme-yi gül-rüxan-i sim-bər və mah-rüyan-i sünbül-bu olan şəhr-i behçətfəza məhruse-yi Burusadandır. Lətifi iznikidür didəğində xəta itmişdür. Kəndüsi dimişdür.

Beyt

Hamidizadə Cəlili Bursəvi,
Nəzm idüb Şirin ü Xosrov-naməsin.

Əvail-i halində kəsb-i elm ü kamalda iştiğal idüb, danişmənd olduqdan sonra əqlinə ixtilal gəlüb, tərki təmənna-yi cah ü cəlal idüb, Burusada sakin olmuş idi. Xalqdan təvəhhüş ü inizal üzrə olmağın kiməsnə ilə qiylü qal itməyüb, fəsl-i müməyyiz-i tərifi insan olan nütq u bəyanı bil-külliyə ibtal itmiş idi. Niçin söyləməzsüz diyü xitab idənə «yeminim vardır» diyü cavab virürdi. Qəzəliyyatda «Gül-i sad-bərgi» və məsnəviyyatda «Xosrov ü Şirin» ilə «Leyla vü Məcnun»ı vardır. «Şahnamə»yi tərcümə itdi dirlər, lakin andan bir beytini görmək və işitmək vaqi olmadı. Bu əşar anun güftarındandır.

Şeir

Çıksun ol göz ki, şəb-i hicrdə xunbar degül,
Mədəd ey xun-i cigər əşk bana yar degül.

Vələhu

Nə dil ki, dağ-i qəm ilə cərahəti yodur,
Yatursa bistər-i gül üzrə rahəti yodur.

Vələhu

Gör nə möhnət bəzmini qurdi fələk Məcnuna kim,
Badəsi gözyaşı sazın sövt-i zəncir eylədi.

Vələhu

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Xeyme-yi Leyli ki, bir zər-şəmsədür mehtab ana,
Riştə-yi can ü dil-i Məcnundur itnab ana.

Eşq camın Xosrova sun ey fələk Fərhadı qo,
Kim yetər xun-i cigər gülgün şərab-i nab ana.

Qanda bilsün xar ü xara yastananlar qiymətin,
Ol ki, atlas bəstər ü balindür sincab ana.

Bağlamışlardı Cəliliyə dər-i meyxanəyi,
Aqibət-i pir-i müğandan oldı fəth-i bab ana.

Məsnəvi-yi məzburı «Leyli vü Məcnun»ındandır.

Bir gün ki, hərərət-i təmmuzi,
Yəni ki, nəsim-i nim ruzi.

Qılmışdı kəbab mürğ-abı,
Qoyub oda şeyx-i aftabı.

Hər bərg-i derəxt-i sayəpərvər,
Olmış sanasın bir səməndər.

Dərd ilə mægər ki, bir səhər sübh,
Alub qəm-i mehrdən əsər sübh.

Kəsb eyləməsə səhər havasın,
Sübh açdı qəbasının yakasın.

Dərviş Səfi

Sultan Səmai Divani, Mövlana «Divan»ını gətirmək üçün Azərbaycana gəlib, Şah İsmayılın məclislərində iştirak edir və buradan qayıtdıqda Dərviş Səfini də özü ilə Osmanlı ölkəsinə aparır. Dərviş Səfi Osmanlı ölkəsində mövləviyyə təriqətini qəbul edir, orada yaşayıb-yaradır və h.936/1529-30-cu ildə vəfat edir.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 309-310.

Dərviş Səfi Xətayi

Həzrət-i fəxrül-əbdal, zəxrür-rical Sultan Səmayi-yi Divani quddisə sirrühü-s-səmədani həzrətləri diyar-i Əcəmə Divan-i hə-qayıq-ünvan-i Həzrət-i Pir quddisə sirrühül-müniri gətürməyə məmurən gidüb, Şah İsmayıl məclisində sərzədə olan «Səfinə»də təf-sil olunduğı vəch üzrə kəramət-i bahirə və cəlalət-i qahirələri lərzə əfgən-i əndam-i şah-i bi-intibah olub, əmanət-i kübra-yi Divan-i Mövlanayı təslim əsnasında Mirzə Səfi-yi Mütərcəm dəxi şahzadəgan şahının ərşəd ü əmcədi olub Cənab-i Sultanul-Abdal həz-rətlərinün xak-i paylarına puyan və əsna-yi dəst-buslarında astin-i xirqe-yi mübarəklərinün dərunına duxul u pünhan olmuşlardı. Son-ra Sultan Divani Cənab-i cəlalət-məabları ovdət və miyan-i məc-lis-i ixvan-i səfada Mirzə Səfiyə ilbas-i külah u xirqe-yi iradətlə küçəgan-i xidmət-i həsrət-i şahanlarından olub, doqquz yüz otuz altı sənəsi mürşid-i cəlilüş-şanları əqibində intiqal və əlan canib-i qədəm-i kəramət-i tovəmlərində mədfundurlar. Əşar-i dərvişanə və güftar-ı salikanələrindəndür.

Əbyat

دولت ما بی نیاز از دولت است
شاهی ما بی سرباه و لشکر است
بنده خنکار اکبر گشته ایم
فاریغ از شاهی و افسر گشته ایم
هر که سر از خاک پایش می کشد
با لگدکوب حوادث می کشد

Elmi

Elmi Bağdadda yaşayıb-yaradan azərbaycanlı şairlərdəndir. Bağdadda anadan olmuşdur. Qahirədə naiblik etmişdir. Şamda Dali Dədəyə mürid və ölümündən sonra da şeyx olmuşdur. Bir çox şairlər onun yanında təhsil almışlar. Üç dildə şeirlər qələmə almışdır. Divanı və «Şərh-i cəzire-yi məsnəvi»si vardır. H.1020 / 1611-ci ildə vəfat etmişdir.

F.e.d. A.Musayeva “Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı kitabında Elminin həyat və yaradıcılığına nəzər salmışdır²⁹⁸.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 347-350.

Elmi Dədə

Bağdadiyyül-əsil olub, təriq-i üləma-yi kiramdan bir fazil-i nihrir-i rüzgar və alim-i həvaligir-i dar u diyar xüsusa Darüd-dövrəle-yi aliyyədə dərs-i amla şöhrət-şikar ikən Misir-Qahirəyə niyəbətlə gidüb, andan dəxi Həcc-i şərifə azim olmuşlardı. Ovdətlərinədə Şam-i şərifdə ənvar-i əsrar «Cəzbətün min cəzəbatir-rəhmani tüzvazi əmələs-saqaleyni» aləm-i əhədiyyətdən vəzan

Beyt

من این و آن ندانم سرمست شمس دینم
مطرب بز نواهی ساقی بده پیاله

beyt-i şərifini guyan və çərx-zənan xidmət-i iradət-i Həzrət-i Dali Dədəyə şitaban oldılar. Aqibətül-əmr bədə-vəfatil-mürəbbi xanəgah-i Şamda səccadəzib-i irşad olub, Dədə Ruhi-yi Bağdadi və

²⁹⁸ Мусайева А., Мусайев Ы. Баъдадда йаранан Азярбайъан ядъабийъаты. – Бакы: Азярняшр, 1997. – 83с.

Dərviş Səmti və Dərviş Ünsi və əksər şüəra-yi ixvandan səyyahin Bağdad və İraq və Əcəm daire-yi vilayətlərinə intima ilə təhsil-i zövq-i mənə itmişlərdür ki, ol əsnada Şam və Hələbdə buy-i Nəsimiyyat istişmam olan şairan ikfar ü qətl olunur ikən bunların zir-i saye-yi himayələrində bulunan şüəra-yi laübali güftar-i məri və möhtərəm olmaq nisbət-i tamme-yi Mövləviyyələrini isbatda bürhan-i kafidür. Bin yigirmi hüdudında intiqal buyurub, xanəgah-i Şamda pəhlu-yi mərəqəd-i müqəddəse-yi Dədə Qartalda mədfundurlar. Təlifət-i asar-i eşqiyyə və elmiyyələrindən mürəttəb «Divan-i məarif» ünvanları və «Şərhi cəzire-yi Məsnəvi» və sair ərəbi və farisi müsənnafat-i ədidə və Şeyx-i Əkbər qüddisə sirrühül-ənverün «Fütuhət»ı və «Füsus»ının əksər məhəllat-i qamizəsinə təliqat-i kəsirləri vardır. Hətta Həzrət-i Şeyxün

Təciüş-şamə əqvamün təsafü,
Tüsəmma bil-qəbaili Mövləviyyə.

Məcalisühüm alət-təhqiqi səmtün,
Tərahüm bis-səfa xeyrül-bəriyyə.

qite-yi qürralarını təfsir ü təvzihi buyurub cümle-yi təhqiqlərindən birisi tərahüm ləfzüs-səfayla Şam-i behiştüş-şamda ayin-i Xudavəndigarinün icrasına tarix vəqiddür ki, səkkiz yüz əlli yeddi hesab olunur buyururlardı. Bu qəzəllər Divan-i həqayiq-ərkanlarından-
dur.

Qəzəl

Ruh-i qüdsiyə ədu olalı nəfs-i tağut,
Bəni surətlərə qeyd eylədi cism-i nasut.

Surətüm Lat idi, amma dil-i pür-dərdümdən,
Hu təcəlli idicək oldı vücudum lahut.

Pirümüz Həzrət-i Molla, biz anun xək-i dəri,
Dür-i dil olsa əcəbmi dolu dürr ü yaqut.

Elmiya, eyn-i kamal eylə kamal-i kamil,
Hər nəfəs vasil idər Arifə ruhani qut.

Vələhu qüddisə sirrühu

Elmimüz zatumuz durur mütləq,
Sabit oldı əyanumuz əl-Həqq.

Aşınanı olur bu mənaya,
Olmıyan bəhr-i eşqə müstəğrəq.

Bi-küdurət ol eylə şişə-misal,
Bəhr-i eşqə vücudunu zövrəq.

Kaşif-i müşkil-i həqayıq olur,
Eşq dərsindən ol ki aldı səbəq.

Elmiya, məzhər-i həqiqətsin,
Zahirün Həqq ü batinün həm Həqq.

Vələhu qüddisə sirruhu:

Üşşaqə fəna mənzilidür cay-i iqamət,
Yoklukda olur əhl-i dilə əmn ü səlamət.

Arayış-i kövn ilə dil olmaz mütəsəlli,
Bənd eyləyəməz aşiqi əsbab-i nədamət.

Dildar ilədür arifün əyləncəsi hər dəm,
Sanman anı aludə idə kəşf-i kəramət.

Dil məhzən-i gəncine-yi eşq-i əzəlidür,
Eşqiylə rüxün sim ü zəri ana əlamət.

Məhv eylədi əğyar xəyalatını Elmi,
Təfsir idəməz xatirini gərd-i məlamət.

Eyşi

Eyşi (?- 1576) XVI əsr Azərbaycan şairlərindəndir. Qəzvin şəhərindəndir. Atası din xadimi olmuşdur. Siyasi səbəblər üzündən Səfəvi dövlətini tərk edib, Osmanlı dövlətinə sığınmış və Sultan divanında katib təyin olunmuşdur²⁹⁹. Sadəcə Qınalızadə təzkirəsində onun yaradıcılığından bəhs olunmuşdur.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüara». s. 743.

Miyan-i büldan-i İraq-i Əcəmdə qayət-i lətafət-i həva nəhayət-i üzubət-i ma ilə nümudar-i «cənnatin təcridi min tahtihəl-ənharu»³⁰⁰ olmaqla bi-adil ü qərin olan şəhr-i cənnət-ayin bəlde-yi Qəzvindəndür. Babası ol diyarun məşayix-i kibarından bir zat-i büzürgvar ol diyarda tamam-i təsənnün ilə iştihar bulmağın, anda təəyyüş ü süknaya iqtidarı qalmamaqla qərarı eyn-i firar bilüb, bər-fəhva-yi «əl hicrətu huccətun»³⁰¹ manənd-i ənhar gəşt ü gūzar idərək, diyar-i Rum-i lətafət-mövsuma qüdümlə itdükdə sair-i mühaciran-i Əcəm gibi əsbab-i eyşi nizam u intizam bulmağ üçün katib-i divan-i sultan-i ihtişam olmuşdur. Məarif-i cüziyyədə karını başa yetürmüş və qələm-misal kəmalatun əksərini ələ gətirmişdir. Bu bir-iki əşar məzburun güftarındandır³⁰².

---

²⁹⁹ Шямсяддин Сами. Гамусцл-Елам. Истанбул: 1306-1316. В ъ., с. 3231; Мящяммяд Сцряййа. Сиъилл-и Османи. Истанбул: 1308-1311. Ъ. ЫЫЫ, с. 613; Мақулу П. Ядыби мялумат ъядвяли. – Бақы: 1962. – с. 94; Курназ Ъ. Тцркийе – Орта Асия едеби илишкилери. – Анкара: 1999. – с. 98.

³⁰⁰ Бягря 25, 266 вя башга бир чох ая

³⁰¹ Щядис (Щиърят мин дялилдир).

³⁰² Тязкирядя Ейшинин шеирляриндян нцмуня йер алмамышдыр.

Əbdi

Əbdi təxəllüsü ilə şeirlər yazan Əbdülvahab əs-Sabuni Həmədanda anadan olmuşdur. Təzkirəçilərdən Qınalızadə Həsən Çələbi və Əsrar Dədə onun Şah Təhmasib zamanında süni məzhəblərinə olan təzyiqlə Anadoluya və ya Misirə getdiyini yazır. Şeyx Cəlilə intisab etmişdir. Şeyxinin ölümündən sonra ona təklif olunan şeyxlik məqamını qəbul etmədi. Mədinə xanəqahında uzun müddət çalışmışdır. Əsrar Dədə h.954/1547-ci ildə vəfat etdiyini yazır.

Əbdinin yaradıcılığından bəhs edən təzkirəçilər onun xüsusilə müəmma yazmaqda usta olduğunu və tanıdığını qeyd edirlər. Belə ki, Əbdi, Mir Hüseyinin müəmmalarını şərh etmişdir. Bundan əlavə, o, «Əsməül-hüsna» adlı müəmma ilə bağlı bir əsər yazmışdır. Şairin «Mənaqib-i Həzrət-i Molla Xudavəndigar», «Nəva-yi xürus», «Sirat-i müstəqim» və «Mənaqib-i əflaki zeyli» kimi əsərləri vardır.

Qınalızadə Həsən Çələbi. «Təzkirətüş-şüəra». s. 630- 631.

Əbdülvəhhab əs-Sabuni

Büldan-i iran içrə şöhrə-yi dövrən olub, əhalisi kəmalat u irfanla həməbin ü həmədan olan qəsəbə-yi Həmədandandır. Təhmas-i xənnas-i pür-vəsvas-i dəlalət-istinas zamanında din ü imandan mübərri əhl-i təbərri ruz u şəb lən ü səbb itməklə əhl-i sünnət ü camaata iftiraq düşüb sine-yi pür-səkinələri dağ-i hicran və atəş-i mihən ü əhzan ilə ehtiraq üzrə olduqda mərhum dəxi azim-i diyar-i Rum olub badəhu Şam-ı şərəfəncam və misr-i Qahirədə təvəttün ü məqam imiş idi. Valid-i macid faiz-i səadət-i hacətül-islam və ruymal-i südde-yi həzrət-i seyyüdü-ənam ilə pür-ihiram olduqda Qahirə-yi tahirədə Mövlana-yi məzbur ilə ki, qiranüs-

səideyn vaqı olmuş idi. Məzburun mədh ü sənası ilə əzbül-bəyan və rətbül-lisan olurlar və itra-yi məaruf ü əxlaqında nisar-i cəvahir-i kəlimat-i pür-etibar qılırlar idi. Fənn-i müəmmada tamam namı və istixrac-i istinbata qüdrət-i ma-la-kəlamı vardır. Müəmmayat-i Mir Hüseyni şərh edib hər müəmmasından neçə əsami istixrac etmişdir. Müəmmayat-i şərifə andan şərif ü lətif şərh təlif ü təsnif olmamışdır. Müəmmayət şirün ü rəngin degüldür. Lakin qayətdə mətin ü rəsindir. Və «Mənaqib-i Həzrət Monla Xudavəndigar» və «Nəva-yi Xürus» və «Sirat-i Müstəqim» adlı kitabları vardır. Sənə ərba və xəmsin və tisamiədə Şam-i şərəfəncamda bu aləm-i əşbahdan mülkət-i ərvağa xüram itmişdir. Bu farisi əşar məzburun güftarındandır

Şeir

آب حیوان لبت بر سر چاه ذفن است
عادتى نیست مگو معجزه آن دهن است

Bu beyt «Sirat-i Müstəqim»dəndir.

چشمی ام دیه که گوچو سرادش صاد
گود گیود همه یکی بیند

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 339-340.

Əbdülvəhhab Həmədani

Ədad-i vəqayinüvisan-i asar-i Mövləviyyədən olub, «Mənaqib-i Səvaqib»i farsiyül-inşa təlif eyləyən sərəməd-i mütəqəddimin-i xüləfa və Məcdəddin Sipəhsalar ilə Dədə Əhməd Əflakinün səbəqdaş-i xidmət-i təhrirləri olmuşlardır. Fil-əsl Həmədanda təriqə-yi Nəqşbəndiyyə kibarından Xacə Cəlal nam pir-i sahib-halün mirat-i cəmal-i məvəhib-i bəxti və şah-i dil-i pakinün tac ü taxtı olub ol əyyamda məmalik-i İrana Şah Təhmasb istila və izhar-i məzhəb-i Rəfz itməklə əksər məşayix-i əhlis-sünnət tərki ovtan və ixtiyar-i səyahət-i ətraf-i büldan itmişlərdi. Bunlar dəxi mülabəse-yi Həcc ilə Misirə gələb zaman-i xilafət Şeyx Əbdülcəlil

qüddisə sirruhuya təsadüf etməklə bil-külliyə rübude-yi şive-yi mürşidanələri olub sərdadə-yi zanu-yi iradətləri və sər-bülənd-i külah-i istivadar-i inayətləri olub, məşrəb-i aliləri mail-i səmt-i inziva olmaqla mürşidləri vəfatında təklif-i məşixat olunub qəbul itmədilər. Və canib-i Harəməyn-i möhtərəməynə hicrət buyurdılar. Təzkirə sahibi Həsən Çələbinün pədəri əxlaq-i Əla-yi sahibi Qınalızadə Əli Çələbi ovdət-i Həcc-i şərifdə Misr-Qahirədə Əziz-i Müşarünileyh ilə müləqat u söhbət idüb, kəlimat-ı baligələrini nəql etməklə məzbur təzkirəsində mədh ü sənalarında xeyli sərf-i mədar itmişdür. Təlifat-i cəlilələrindən Mir Hüseynün «Müəmmayət»ını şərh-i binəzir eyləyüb və farsiyül-ibarə «Nəva-yi Xürus» və «Sirat-i müstəqim» və «Müəmmayət-i əsməül-hüsna» nam kitabları vardır. Xüsusə mənəqib-i şərifləri müfəssəl ü məşruh olub ibtida qələmkəş-i asar-i Mövləviyyə olan Məcdəddin Siphəsalər mənəqibini Əhməd Əflaki zeyl ü təfsil itdigi gibi bunlar dəxi «Mənəqib-i Əflaki»yi təvzih ü tətvil buyurmuşlardır. Əvaxir-i hallərində Mədinə-yi Münəvvərə xanəgah-i mübarəkəsində müddət-i mədidə üzlət və ziyarət-i rövze-yi müqəddəse-yi Nəbəvi əleyhis-salam ilə məlzum olub, doqquz yüz əlli dörd sənəsi civar-i Peyğəmbəridə mücavir-i ləhd və ol xanəgah-i şərifdə mədfundurlar. Əşar-i gövhərbarlarında Əbdi təxəllüs buyururlardı. Bu beyt-i yadigar əsər-i təb-i həqayiq-şiarlarıdır.

Beyt

آب حیوان لبت بر سر جاه ذوقن است
عادتی نیست مگو معجزه آن دهن است

Əbdi

XIX əsr şairi Əbdi Əfəndi Azərbaycanın hökmdar sülaləsi olmuş Ağqoyunlu nəslinin nümayəndəsidir və bu səbəbdən o, azərbaycanlı şairlər sırasına daxil edilmişdir. O, Şərqi Qarahisarda doğulmuş, İstanbulda təhsil almış, Osmanlı dövlətinin müxtəlif yerlərində dövlət qulluğunda çalışmışdır. Əbdinin işi çətinə düşdükdə Osmanlı xidmətindəki digər bir azərbaycanlı dövlət xadimi Şirvanizadə Rüşdü paşaya müraciət etməsi və ondan kömək umması diqqətə layiq faktdır. Şair 1302 / 1884-85-ci ildə vəfat etmişdir. Bu azərbaycanlı şair haqqında məlumatı Mahmud Kamal İnal təzkirəsindən alırıq.

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s.33-37.

Əbdi Əfəndi, Ağqoyunlulardan Şeyx Süleyman əhfidindən Osman Ağanın oğludur. Şərqi Qarahisarın Avutmuş məhəlləsində doğdu.

İstanbula gəlib təhsil-i elm etdikdən sonra Belqrad mühafizi Səlim, Harput valisi Xosrov paşaların kitabətlərində, Hələb valisi Mustafa Məzhər Paşanın divan kitabətində istihdam qilındı.

1266 (1849-1850)da Məclis-i Vala məzbətə odası xüləfası sinfinə daxil oldu. Bir müddət sonra Bosna Məclis-i Kəbiri baş kitabətinə təyin olundu. 1269 (1852-1853)da əzl edildi. Bəzi qaim-məqamlıqlar və mütəsərrifliklərdə bulundu. Rüşdi paşaya* yazdığı mənzum müzakkərədə:

Səkkiz on sancaq etmişkən idarə,
Keçənlərdə verildi bir rəyasət.

---

* Ширванизая Рцшди Паша олмасы мелшудур(Мащмуд Кемал Инал).

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

O da üç mah içində çıxdı əldən,
Yenə oldum giriftar-i məşəqqət.

Maaşım var idi üç kisə əvvəl,
Rəyasətlə kəsildi bu məişət.

Bu siqlətdən bəni qurtar əfəndim,
Livalardan birini eylə inayət.

diyor.

Şərqi Qarahisar Bidayət Cəza Məhkəməsi rəisiyən h.1302 /1884-85-də vəfat etdi. Hüsn-i xəttə malik və həkkaklıq sənətinə vaqif idi.

Bosnada ikən mafövqündəki zəvatin məsalih-i hökumətdə görülən «halat-i qəribə və ara-yi əcibəsi» üzərinə «irad-i fariza-yi zimmət olduğu halda – məyyətdə bulunmaq həsəbiylə – ifadəsində təsiratı görülməyən və yalnız əql ü nutq miyanələrində münazərə və münəqişə ilə iktifa olunan mütalaatı havi «Nevpeyda» namı ilə bir risalə yazmışdır. İstanbulda «Əsir» qəzətinə təfriqə edildikdən sonra risalə şəklində 76 səhifədən ibarət olaraq 1287 /1870-71 də Tərəqqi mətbəəsində təb olunmuşdur. Risalənin başına «Nütq-i bəpərvə ilə əql-i dana beynində mühavərə» işarət edilmişdir.

Divan-i əşarı təb olunmamışdır. 260 səhifədən mürəkkəb olan bir nüsxəsi Darül-Fünun Kütübxanəsindədir. Divanında «Qəside-yi Osmaniyyə» ünvanı ilə «Dasitan-i Al-i Osman» vardır ki, alt tərəfləri Sultan Əbdüləzizin mədhinə dairdir.

Divanında mündəric tərkib-i bəndlərdən biri mətbudur.

Darül-Fünun Kütübxanəsində «Töhfe-yi Vəhbi» tərzində on beş səhifədən ibarət və naqis bir risalə vardır ki, üstünə «Ərzurum ləhçəsi» işarət edilmişdir. Kimin əsəri olduğu göstərilməmişdir. Müzələr və kütübxanələr müfəttiş-i fazili Əhməd Tövhid bəy, bu nüsxə bir zaman kəndi nəzdindəyən bir zat tərəfindən ariyədən alınıb iadə olunmadığı və Əbdi Əfəndinin əsəri olduğunu söylədi.

Mümaileyh Əhməd Tövhid bəyin amcası Məclis-i Vala Övraq müdiri mərhum Rüşdi Əfəndinin əhibba-yi kadiməsindən ol-

duğu için İstanbulla gəldikcə xanəsində ikamət edərmiş. Taşradan yazdığı məktublarda bir qəzəl, bir qəsidə laff edərmiş. Tövhid Bəy bunlardan istinsax etdiyi bəzi əşarı müqəddəmə bana ihda etmiştir ki, bir kaç ədədi buraya nəql edildi.

Əbdü Əfəndinin ərbab-i danişdən olduğunu əsarı göstərir. Mürəttəb divanında nəzmin hər növü vardır. Divanın mühtəviyyatı əruz vəznüylə söylənmiş əşardan ibarətdir. Bayburtlu Zehninin heca vəznüylə mənzumə-yi məşhurəsi tərzində söylədiyi bir mənzumə, Anadolu şərqlərini toplamaq üzərə üç sənə əvvəl vilayata göndərilən musiqi heyətindən bir zatın dəftərində görülərək, istinsax və aşağıya dərc olundu. Bəlkə bu yolda daha başqa mənzumələri vardır.

Atidəki mənzuməyi məmləkətinə çəkildikdən sonra söyləmişdir. Tərcümə-yi halinə təəllüqü etibarüylə dərc olundu:

Müjdə, zahid, keyfin üzrə bir qəbahət eyelədim,
Dərs-i dövr-i eşq ü sevdadan fərağət eyelədim.

Xanəgah u məscid ü meyخانədən çəkdim ayağ,
Kəbə-yi ülya-yi tövhidi ziyarət eyelədim.

Oldu islah-i adu haqqında sayım pək əbəs,
Cild-i xinzir-i cəhalətlə dəbağət eyelədim.

Kəçdi ömrüm arzu-yi mənəsb-i iqbāl ilə,
Bundan artıq sanma dünyada qəbavət eyelədim.

Şimdi gəldi gülşən-i iqbālümə tazə bahar,
Bağ u bəstanımda təşkil-i ziraət eyelədim.

Cəbhə-sa-yi bar-gah-ı şahı tədbir olaraq,
Kişvər-i eyşimdə ibraz-i ləyaqət eyelədim.

Sad həzaran fəxr ilə oldum abapuş-i vətən,
Şəkl-i dihqanidə təbdil-i qiyafət eyelədim.

İştə bu halə gətirdi dövləti tən-pərvəran,
Əql ü şübh ü kisvədə tərki-zərəfət eyelədim.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Eyş ü işrət zövq ü söhbət lafın etməm bəd əz in,
Heyf bu anə degin nicə səfahat eylədim.

Afərin bu sürət-i idrak-ı madər-zadıma,
Altmışımdan sonra bu ali dirayət eylədim.

Olmadım hiç meyvə-çin-i nahl-i gülzar-ı ümid,
Şərq ü qərb-i aləmi gəşt ü səyahət eylədim.

Bəhr-i cəlb-i rızq-i məqsum-ı iyal-i bi-məcal,
Qasid-i himmət ilə, Əbdi, rəfaqət eylədim.

Qəzəl

Can verməkdir bizim canana axir karımız,
Oldu bu aləmdə ancaq nuxbe-yi əfkarımız.

Bir dirəxt-i sər-bülənd-i bustan-i himmətiz,
Səng-i tan ü dəxl ilə düşməz yerə əsmarımız.

Olmuşuz biz aşıyan-saz-i nihalistan-i eşq,
Bir gül-i rəna içündür hər dəm ah ü zarımız.

Könlümüz verdik o nəhl-i naz-i bağ-i işvəyə,
Bundan özgə yox bu gülşən içrə bərg ü barımız.

Lövh-i dildən eylədik məhv-i vücud-i masiva,
Yardan qeyrə təəllüq eyləməz ənzarımız.

Kəsdik aldıq mərz-bum-i vəhdəti qıldıq məqər,
Qalmaqad aləmdə artıq yarımız, əğyarımız.

Dəhr içində xanman-suz-i əlayiq olmuşuz,
Həzrət-i sultan-i eşqə hep fədadir varımız.

Dərgah-i sultan-i eşqə ilticamızdır qədim,
Sanma hadis Əbdiya bu yoldaki iqrarımız.

***

Bu Əli Sinaya hikmətxan olur mədunumuz,
Əql-i Əflatuna hərf-əndəzdır Məcnunumuz.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

İndimizdə müflis-i bi-vayədir Qarunlar,
Mahzən-i gənc-i mənidir dil-i məşhununuz.

Rəbt olundu rüşte-yi müstəhkəm-i tövhid ilə,
Rəhnədar olmaz hələ şiraze-yi qanununuz.

Sudmənd etməz bizi alayış-i zühd ü riya.
Eşqdir sərmayə-yi feyz-i dil-i pür-xununuz.

Bağrı yanıqlardanız «Ruz-i Kasəmnə»dan bəri,
Suy-i Həqdən böylə gəldi hökm-i kaf u nununuz.

Əz-əzəl pəyğulə-pira-yi saray-i vəhdətiz,
Qeyd-i zəncir-i təsəlsül ilə yok məscununuz.

Biz məcaz-i aqibət olduq mücaviz Əbdiyə,
Badəmə eşq-i Xudadır məsrəf-i məzmununuz.

***

Bülbül bağa girib yapmış yuvayı,
Bozulmuş gülşənin ab u havası.

Görmüş ki, gülləri cümlə xar almış,
Gülün hər yanını mur u mar almış.

Öfkələnmiş kanbur fələk bülbülə,
Düşürmüş gülşənə böyük gulgulə.

Pəjmürdəlik vermiş gülə, sünbülə,
Sanki bu aləmi sitəmkar almış.

Əbdi dərdin sana söylərkən gül,
Küskün-küskün gəzər zavallı bülbül.

Gördüm boynun əymiş bir yana sünbül,
Bənzər ki fələkdən ah u zar almış.

«Ərzurum ləhçəsi»ndən
Qavurğa oldu qavrulmuş olan buğday unu kavut,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Yoğurdu kurutup dərlər adına keş dəxi kurut.

* *

Müfteilün failün, Ərzuruma gəl də gör,
Necə olur ruz u şəb turp ilə şalqam yemək.

* *

Failatün failatün failün

Ərzurumun öskürür içən suyun.

Əhdi

Əhdi Bağdadi XVI əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan təzkiyəçisidir. Bağdadda anadan olmuşdur. Bir dostu ilə İstanbula gəlmiş və bir müddət burada yaşamış, görkəmli şəxsiyyətlər, alim və şairlərlə yaxından tanış olmuş, şeir məclislərində iştirak etmişdir. Osmanlı ölkəsində topladığı məlumatlar əsasında «Gülşəni-şüəra» adlı təzkiyəsini tərtib etmişdir. H. 971 / 1564 - cü ildə isə Bağdada qayıtmışdır.

Azərbaycan dilində qələmə alınmış ilk təzkiyə hesab edilən Əhdinin «Gülşəni-şüəra»sı f.e.d. A.Musayeva, f.e.n. V.Feyzullayeva və C.Musayevin bu və ya digər səpkidə araşdırma obyektinə olmuşdur³⁰³. Türk alimi S.Solmaz «Gülşəni-şüəra»nın elmi-tənqidi mətnini hazırlamış və çap etdirmişdir³⁰⁴.

Stuart Robinsonun «İran və İslam» jurnalında (1971) Əhdi Bağdadi haqqında dərc etdirdiyi məqalə T.Bağırzadə və F.Hüseynov tərəfindən rus dilinə tərcümə olunaraq f.e.n. Ə.Bağirovun təqdimatı ilə nəşr olunmuşdur³⁰⁵.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s. 620.

Diyar-i Əcəmdən gəlmiş sahib-i elm ü mərifət xoşfəhm ü xoş-kitabət kiməsnədür. Səyahət təriqi ilə Ruma gəlüb bir kaç yıl durub yenə vətəninə gitmişdür. Şüəra-yi Rumi təzkiyə idüb. İnsaf

---

³⁰³ Мусабяйли А. Руши Баъдади: мщити, щяйаты, поетикасы вя Диваны (ялйазма гайнаглары ясасында). Бақы: Елм, 2005, 952 с.; Мусайева А. Ялйазма китабы вя ХВ-ХВЫ ясрляр Азярбайъан ядыбиййаты: проблемляр, аращдырмалар. Бақы: Нурлан, 2002, 340 с; Фейзуллаева В. Ящди Баъдади вя онун «Эщлщяни-щцяра» тязкираси // Ядыбиййат мяъмуяси, 2000, с.98- 205.

³⁰⁴ Ащди ве Эщлшен- и шуарасы (Иньелеме- метин) / щаз. Сщлейман Солмаз. Анкара: Ататщрк Кщлтщр Меркези Башканлыьы, 2005, БХ+ 626 с.

³⁰⁵ Стюарт-Робинсон Дж. Ащди и его биография поэтов/ перевели:Т.Багирзаде, Ф.Гусейнов «Елм» гяз., Баку, 2006, 29 апрел

budur iyü tətəbbü itmişdür. Sair Əcəm gibi Ruma və Rumilərə münkir degildür, nitəkim bu beytindən münfəhim olur.

Beyt

Əhdi diyar-i Ruma gəlüb edəli nəzər,
Görünməz oldı gözümə mülk-i Əcəm bənüm.

Mətlə

Can mətai bulmadı bazar-i hicranda rəvac,
Gəl xədəng-i qəmzən ilə ana lütf et, qapı aç.

Mətlə

Gül zümrürüd taxta keçdi, san çəmən sultanıdır,
Zər külahın giydi nərgiz bustan oğlanıdır.

Vələhu

Qan edüb ey qaşı ya oldı okun dildə nihan,
Yarəmün ağzını arar cərrah anuñün hər zaman.

Ok gibi üftadəni atdun yabana gərçi kim,
Xakdən gəldük, götürdün yenə ey əbru kaman.

Qınaltızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 739.

Bağdadidür. Namı Əhməddür. Babasına Mövlana Şəms dir-lər. Mütəayyinən-i Darüs-səlam-i xitte-yi Bağdad-i pür-əhtiram-dan idi. Kəndüsi dəxi büləğa vü şüəra ilə aşına olmaqla dide-yi canı kühl-i məarif ü kamalat ilə rövşənə şahidan-i bəlağət ü bəyan ilə dürüst-i əhd ü peyman idi. Əgərçi əksər-i tayife-yi Əcəm nəzm-i türkidə qasir ü racil və dəqaiq ü cəfaya-yi zəban-i məzbura qeyr vasıldür. Lakin məzburun əşarı Rumıyanə vü ustadanə olmaqla sərhədd-i qəbul-i əhl-i irfana daxıldür. Neçə zaman İstanbulda məcalis-i büləğa-yi zamana şəm olub kaşane-yi şəhr-i məzburdan tale vü lami olan büləğa-yi sehr afərinə misal-i pərvin bir yerə cəm edüb, «Təzkirətüş-şüəra» yazmışdır. Bu əşar anundur:

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Şeir

Can mətai bulmadı bazar-i dəhr içrə rəvac,
Gəl xədəng-i qəmzən ilə ana lütf et, qapu aç.

Vələhu

Qan edüb ey qaşı ya oldı okun dildə nihan,
Yarəmün ağzın arar cərrah anuñün hər zaman.

Ok gibi üftadəni atdun yabana gərçi kim,
Xakdan gəldün, götürdün yinə ey əbru kaman.

Vələhu

Əhdi diyar-i Ruma gəlüb idəli nəzər,
Görinməz oldı gözümə mülk-i Əcəm bənüm.

Fateh Əfəndi

Fateh (?-h.1250/1834) Şirvanlıdır. Onun haqqında Şəmsəddin Saminin “Qamusul-elam”ından³⁰⁶, Məhəmməd Sürəyyanın “Sicilli-Osmaniyyə”sindən³⁰⁷ və Fətin təzkirəsindən məlumat alırıq. Pənahi Makulu “Ədəbi məlumat cədvəlində” Fateh Əfəndini xatırlamışdır³⁰⁸.

Fətin Davud. Xatimətül-əşar. s.319.

Şirvanlıdır. İstanbula gələrək “Divan-i Hümayun” katibi olmuşdur. Daha sonra Misirə getdi. H.1250-ci ildə vəfat etdi. Misirdə mədfundur.

Hər pozuldu nəfha-yi saz-i nəva-yi mərhəmət,
Xeyli dəmdir guşuma gəlməz səda-yi mərhəmət.

Bilməzəm bu xilqət-i aləmdəmi insaf yok,
Olmadımmı yoxsa bən hərgiz səza-yi mərhəmət.

Bu nə halətdir cila bulmaz uyun-i şairan,
Xaksar olsa cahanda tutiya-yi mərhəmət.

İstiqamətdən düşüb bürc ü hisarı qalmamış,
Qəlb-i aşıqlər gibi olmuş bina-yi mərhəmət.

Mütəlli oldum ki, Fateh dəftər-i afaqda,
Ləfz-i bi-məna gibi qalmış səma-yi mərhəmət.

---

³⁰⁶ Шямсяддин Сами. Гамусул-Елам. Истанбул: 1306-1316. Ъ. Ы-ВЫ, с. 3320.

³⁰⁷ Мящяммяд Сцряййа. Сиьилл-и Османи. Истанбул: 1308-1311. Ъ. ЫВ, с. 4.

³⁰⁸ Макулу П. Ядыби мялумат ъядвяли. – Бакы: 1962. – с. 382.

Feyzi Əfəndi

Əhməd Feyzi Əfəndi 1842-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalının Türkanpor kəndində, din xadimi Əsəd Mollanın ailəsində anadan olmuşdur. İraqın Nəcəf şəhərində ali dini təhsil almış, daha sonra Misirə gedib, oradan Sami paşa ilə birlikdə İstanbula yollanmışdır. Dövlət qulluğunda çalışmışdır. 1910-cu ilin fevral ayının 27-də vəfat etmişdir. Şeir divanından savayı, mərsiyələri, dilçiliyə aid əsərləri və tərcümələri vardır.

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s. 646-650 .

Əhməd Feyzi Əfəndi, Təbriz civarında Sərab müzəfətindən Türkanpor qəryəsində üləmadan Əsəd Mollanın oğludur. 1258/1842 sənə-yi hicriyyəsində məzkur qəryədə doğdu.

Məbadi-yi ülumı pədərindən təəllüm etdi. 1276 (1859-1860) da Nəcəfə əzimətlə İran gəncləri için o zaman Darül-Fünun hökmündə bulunan mədrəsəyə daxil oldu. İkmal-i təhsildən sonra farıza-yi həccə əda etdi. Hicazdan Misirə əzimətlə Cami-yi Əzhərə davam etdi. Təbdil-i hava üçün Misirə gedən füzəla-yi vüzəradan Sami paşaya mülaki oldu. Paşa, İstanbula ovdətində birlikdə gətirdi və konağına müsafir etdi.

Feyzi Əfəndi, paşanın həm-bəzmi olan üləma-yi İrandan Mirzə Səfanın müstəfiz-i irfanı oldu. Bilaxirə təvəllüd edən oğlunu üstadının ismiylə təvsim etdi. Muahharən tərki-təbiyyətlə Hökümət-i Osmaniyyə məmuriyyətinə süluk edərək, Amasya təhri-rat kitabətinə təyin olundu. Bir müddət şəhr-əmanəti məktubi qələmi müməyyizliyində bulundu.

Mirgun Məktəb-i Rüşdisində və Robert Kollejdə müəllimlik etdi. Amerikalıların, İslamiyyət əleyhindəki kitabları kəndinə tərcümə etdirmək istəmələriylə müəllimlikdən çəkildi.

O sırada Qalatasaray Məktəb-i Sultanisi Fərisi Müəllimliyi münhal olmaqla maarif naziri Münif paşanın dəvəti üzərinə müsəbiqəyə girdi. Şəhr-əmanətindəki məmuriyyətini tərk edərək, məzkur müəllimliyə nəsb edildi. Otuz üç sənə bu müəllimlikdə bulundu.

H.1328/1910-də sinn-i hədd-i nizamiyi mütəcaviz olduğundan tələbə-yi qədiməsindən Tofiq Fikrət bəyin Qalatasaray Sultanisi Müdiriyyəti həngamında təqaüdə sövq edildi.

Şiddətli soyuq alma nəticəsində iki gün xəstə olaraq, 16 Səfər 1328 / 27 Şubat 1910 - da vəfat etdi. Üsküdar da Seyyid Əhməd Dərəsi qəbristanına dəfn edildi.

Kəndi vəfatına söylədiyi tarixdir:

Gəldim qapuna Ya Rəbb, əlim boş, yüzüm siyah,
Üsyanıma cəza olaraq koğma, etmə dur.

Nəfsə uyub da olmayacaqdım günahkar,
³⁰⁹«لا تقنطوا» bu halə bəni eylədi cəsur.

Üsyanıma təqabül edər bir cəmil fiil,
Etmiş degil bu anə degin bəndədən südur.

İlla ki Əhl-i Beyt-i Rəsulun məhəbbəti,
Zülmət-səray-i qəlbimi etmişdi qər-q-i nur.

Feyzi degilsə məzhər-i ğufran-i Zül-cəlal,
Tarix-i rehləti nədən olmuş ³¹⁰«هو الغفور»
1328 (1910)

Feyzi Əfəndi, «Sürüş» nam-i müstəariylə «Tərcüman-i Həqiqət»in qism-i ədəbisinə xeyli müddət yazdı. Beynəl-üdəba «Müəllim Feyzi Əfəndi» namıyla mərufdur. Mütədeyyin, müəddəb, əhl-i daniş idi. Fransızca təfəhhüm və tərcümə edər, təkəllüm edəməzdi.

Asarı:

³⁰⁹ Ла такнату – Цмид кəсмəйин, Сурə: 39 (Зумер), аяғт 53.

³¹⁰ Шувəл-ġафур – О, чок мэрщəмэт едиьдир.

Üsul-i farsî – on dörd dəfə təb olundu.

Qamus – oğlu Tehran Səfərəti Müstəşar-i əsbaqı Səfa bəyin verdiyi məlumata görə, iyirmi sənə çalışaraq, türkcədən farsiyə və farsidən türkçəyə olmaq üzərə vücuda gətirmişdir ki, asar-i məşahirdən əmsilə və şəvahid ilə təzyin etmişdir. İqmalini mütəaqibən təbi üçün nəşirlə müqavilə əqd etdikdən sonra Cihangirdə, Karadut Çəşməsindəki xanəsində 1308 sənə-yi hicriyyəsində (1890-1891) zühur edən həriqdə məhv oldu.

Müntəxabat-i farsiyə-üdəba-yi Əcəmin asar-i məşhürəsini cəmi və təlfiq surətiylə və tərcümələriylə birlikdə tərtib olunmuşdur. Bunu da yirmi sənədə vücuda gətirmişdir. Bu da yandı.

Vaveyla – İmam-ı Hüseyin (Radiyallahu anh) haqqında 1315 (1897-1898) sənə-yi hicriyyəsinə qədər yazdığı mərsiyələrdən mürəkkəbdir, mətbudur. O tarixdən sonra söylədiyi mərsiyələr təb olunmamışdır.

Divan-i əşar – həriq tarixinə qədər söylədiyi əşarı ehtiva edən divan da yandı. Mövcud əşarı, şuradan-buradan toplanan və yangından sonra söylənilən parçalardan mürəkkəbdir.

«Suz u Güzəz» – şərqi güftələrini havidir. 1300 (1882-1883) də təb olundu.

«Rübaiyyat-i Xəyyam» – Xəyyamın bəzi rubaiyatının tərcüməsidir ki, yuxarıda bəyan olunan «Müntəxabat-i farsiyə» namındakı əsərdən ifraz və risalə-yi məxsusa şəklində təb edilmişdir.

Cib Lüğəti – Bəd əl-həriq əviddasından Müəllim Naci Əfəndinin tövsiyyəsiylə tələbə üçün türkcədən farsiyə və farsidən türkçəyə olaraq tərtib edilmişdir. Oğlunun nəzdində məhfuzdur.

Qəzəl

Enin ü nalə, səhər-hizə ney nəvası gəlir,
Büqadan arif-i billaha mey səfası gəlir.

Süxənvərin əsəri bir həyat-i sanidir,
Gedərsə dar-i fənadan yenə sədası gəlir.

Bənim vücudum olur na-pədid o dəm yoksa,
Cahan bu halda qalmaz, qədr-şinası gəlir.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Əbəs təbib arama dərd-i dil ara yahu,
Ki dərd-mənd olanın qeybdən dəvası gəlir.

Kədərdən özgə qəribüd-diyarı kim yoklar,
Mariz iyadətində gəlsə aşinası gəlir.

Sitəm-gəran-i Xuda-na-şinası hakından,
Əfəndi, təcrübə etdim səhər duası gəlir.

Əzab-i qəbri şətarətlə atlatır Feyzi,
O dəm ki, baş ucuna Al-i Mustafa gəlir.

***

Qiyamətlər qiyam eylər xiram-i nəzəninindən,
Əyandır şur-i məhşər dide-yi sehr-afərinindən.

Ayağı bədə zənn etmə, yəd-i saqidə Musa-vəş,
Yəd-i bəyzadır olmuş, aşikarə asitinindən.

Görürsün zir-i payində baharistan-i lahutu,
Nigah etsən ol iqlimə məhəbbət durbininindən.

Bi-hakkın cüst-cü yok, yoksa caridir Fərat-asa,
Həqiqət təşnəganın hep yəsarından, yəminindən.

Həzar ah u eninindən Xuda-guyan-i şəbhizin,
Xuda-guyan-i şəbxizin həzər ah u eninindən.

Dəyişməz surət-i əhvalı hiç ərbab-i mənənin,
Nə xasmın itirazından, nə xalqın afərinindən.

Zaman əbrarı şad etməz, zəmin əhrarı xoş tutmaz,
Usandım, Feyziya, dəhrin zamanından, zəminindən.

Feyzi

Feyzi təxəllüslü şirvanlı şair haqqında ilk məlumatı məhz Osmanlı təzkirələrindən alırıq. Təzkirəçilərdən Səfayi və Bəliğ öz əsərlərində Feyzi haqqında məlumat verirlər. Səfayi Feyzinin əsl adının Feyzullah olduğunu, əcəm diyarında Şamaxı adlı yerdən gəldiyini yazır. Təzkirələrdən məlum olur ki, Əcəmə elçi göndərilən İncili Çavuş ilə birlikdə İstanbula gəlmişdir. Burada təhsil almış, daha sonra müdərrişlik etmişdir. Əvvəlcə Süleymaniyyə, daha sonra Hələb qazılığına təyin olunmuşdur. Mudurnu qəzası arpalığı ona verilmişdir. Səfayi h.1077/1666-67-ci ildə, Bəliğ isə h.1067/1656-57-ci ildə vəfat etdiyini yazır.

Səfayi «Təzkireyi-Səfayi». s. 448.

Namı Feyzullahdır. Əcəm diyarından Şamaxı nam məhəldən zühur edib, əvail-i halində diyar-i Əcəmə elçilik ilə gedən İncili Çavuş ilə məan dövlət-i aliyyəyə gəlib, təhsil-i məarif və təkmil-i əvarif edib, üləmadan birindən müləzimətə nail və rütbe-yi tədrisə daxil olmaqla nəticə-yi təriq-i tədris olan Süleymaniyyədən

Misra

Dəgməz bu qədər rəğbətə bu aləm-i fani

deyüb, Hələb qəzası payəsiylə Mudurnu qəzası arpalığı ilə qənaət və təriq-i rəsmiyyədən bil-külliyə fərağət və təhsil-i rahət ilə guşə-gir-i üzlət ikən bin yetmiş yeddi tarixində darül-üns-i Qüdsə isticəl eyləmişdür. Ol əsrin şüərasından olmaqla bu əbyat asarındandır.

Nəzm

Dil ü can yakan tək-i ruxsar-i yarımındır,
Tən-i zərd ü nizarım çeynədən ol şəhvarımındır.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Həbab-i ləl-i mey sanman görünən camda yer-yer,
Rux-i əks-i nigara xeymə qurmuş əşk-barımdır.

Bahar-i hüsnünü gördükdə, cana, dağlar yakdım,
Fəza-yi sinə bu növ dağlarla lələzarımdır.

Bəliğ «Nüxbətül-əsar». s. 335-336.

Sədrəddinzadə Feyzullah Əfəndi. Hələbdən münfəsil. Min
altmış yeddidə fəvt oldı.

Dil ü canı yakan təb-i rux-i rəxşan-i yarumdur,
Tən-i zərd ü nizarum çeynədən ol şah-süvarumdur.

Həbab-i cam-i mey sanman görünən camda yer-yer,
Rux-i əks-i nigara xeymə qurmuş şəhriyarumdur.

Bahar-i hüsnünü gördükdə cana dağlar yakdım,
Fəza-yi sinə bu növdəğlarla lələzarumdur.

Füzuli

Füzuli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, bütün Şərq ədəbiyyatında əsərləri dönə-dönə köçürülən və nəşr olunan ən tanınmış sənətkarlardandır. İndiyə kimi M.F.Köprülü, Ə.Qaraxan, Ə.Tərhan, H.Arashlı, Y.Bertels, Mir Cəlal, M.Quluzadə, Ə.Cəfər, H.Mazıoğlu, Ə.Dəmirçizadə, T.Hacıyev, S.Əlizadə, A.Rüstəмова, V.Feyzullayeva və başqaları Füzulinin həyat və yaradıcılığını, dil və üslubunu bu və ya digər baxımdan araşdırmışlar.

Füzulinin əsərləri akademik H.Arashlı tərəfindən hazırlanmış və 1996-cı ildə altı cildə nəşr olunmuşdur. Bundan başqa ,Füzuli divanının elmi-tənqidi mətni Hacı Mail tərəfindən çap edilmişdir.

Lətifi «Təzkirətüs-şüəra». s. 435.

Füzuli Bağdadi

Bu dövr şüərasındandır. Sənət-i şeiriyyənin ustadı və kəndü nisbət-i türabiyyədə Bağdadidür. Nəzm-i sehrnüma-yi füsunnümüni haqqa budur ki, mərtəbe-yi xərq-i adidür. Məratib-i şüərada fizamanına zümre-yi əladandır və təbəqə-yi ülyadandır. Nəvayi tərzinə qərib bir tərz-i dil-firibi və üslub-i əcibi vardır. Amma tərzində mübdi və təriq-i xassında müxtəridür. Bu mətlə-yi mətbu anun zədə-yi təbi və xəyal-i xassıdır.

Mətlə

Müqəvvəs qaşların kim vəsmə birlə rəng tutmuşlar,
Qılıçlardur ki, qanlar tökmək ilə jəng tutmuşlar.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Vələhu

Buraqdı xakə hüsnün afitab-i aləmarayı,
Götürdi yer üzündən müciz-i ləlün Məsihayı.

Vələhu

Büt-i məhvəşüm namaza şəb ü ruz rağib olmuş,
Bu nə dindür Allah, Allah, bütə səcdə vacib olmuş.

Nəsr: Və bu qəzəl-i müləmma dəxi anun cümle-yi əşarından-
dur.

Şeir

Can virür rayiha-yi türbət-i pakün, ey tak,
Nəvvərallahu bikəl-arzu səqallahu sərak.

Hörmət itdün meyə, təzim ilə tutdun saqi,
Əzzəmallahu ləkəl-əcrü aləllahi cəzak.

Sər-i kuyunda qəribüz bizə bir munis yoq,
Tale ma anəsənəl-qəlbu cəalnakə fidak.

Səfha-yi dildə bulunmaz əsər-i surət-i qeyr,
Hinəma halla nəfəl-qeyrü anil-qəlbi həvak.

Rah-i eşqində götür qeyridən ey dil rəğbət,
Fə iza şitə rəfiqan ələmül-eşqi kəfaq.

Xab-i qəflətdə könül vəsildən oldun məhrum,
Fazə mən qalə ilə vəslikə və ma xabə sivak.

Ey Füzuli, nə bilür əhl-i vərə mey zövqin,
Ənkərəl-hikmətü mən laməkə cəhlən və nahaq.

Nəsr: Və bu qəzəl-i istifhamiyyə və istiariyyə dəxi anun
cümle-yi güftarındandır.

Şeir

Qanqı gülşən gülbinə sərvi-xuramanunca bar,
Qanqı gülbin üzrə qönçə ləl-i xəndanunca bar.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qanqı bağun bar bir nəxli qədün-tək bar-bər,
Qanqı nəxlün meyvəsi sib-i zənəxdanunca bar.

Qanqı bəzm olmuş münəvvər bir ruhun-vəş şəmdin,
Qanqı şəmün şöləsi xurşid-i rəxşanunca bar.

Qanqı yerdə bulunur nisbət sənə bir gənc-i hüsn,
Qanqı gəncün əjdəri zülf-i pərişanunca bar.

Qanqı bağun bülbülin dirlər, Füzuli, sən gibi,
Qanqı bülbülün sürudı ah u əfğanunca bar.

Nəsr: Bu tərz üzrə «Xəmsə»yə cavabı və məmduh u məqbul beş parə kitabı vardır. Bir kaç əbyat-ı pür-fusun anun kitab-i «Leyli və Məcnun»ındandır.

Nəzm

Dehqan-i hədiqə-yi rəvayət,
Sərraf-i cəvahir-i hekayət.

Məna çəmənində gül dikəndə,
Söz rıştəsinə gövhər çəkəndə.

Qılmış bu rəvişdə nüktədanlıq,
Gül-rizlik ü gövhər-fəşanlıq.

Leyli çəmən-i cəfa nihali,
Məcnun fələk-i vəfa hilali.

Dəryalara düşsə ləma-yi tab,
Səhralara düşsə qətre-yi ab.

Səhralar olurdı cümlə dərya,
Dəryalar olurdı cümlə səhra.

Aşiq Çələbi «Məşairü-ş-şüəra». s. 657.

Məzkur Bağdadidür, ol canıbdə olan şüəranun ustadıdır. Vilayət-i Bağdad u Diyarbəkər zürəfasının nəşidələri anun inşadıdır və mürsəl ü müsəlsəl rəvayət itdükləri anun isnadıdır. Fil həqiqə könli əskər-i eşq-i xarababadıdır, anuñün xaksar-i kuy-i fəna olub, məmure-yi sər ü samandan abi düşdüginə və şeir-i atəşəngiz olduğuna həva-yi eşqi badıdır. Sultan-i Məşriqeyn və xaqan-i xəfaqeyn mərhum Sultan Süleyman Bağdada şərəf-i nüzul buyurub, cuy-i dil-cuyi Fərat şəkkər-maye-yi lüabı ilə rəşk-i ab-i həyat və həvali-yi Darüs-səlam-i Bağdad xiyam-i zəfər-xitamıyla qeyrət-i cənnat olduqda Füzuli rikab-i padişahiyyə və məclis-i İbrahim paşayə vəzarət-pənahiyyə qəsidələr virüb, Qədri Əfəndiyə dəxi qəsidə virüb, ol dəxi padişaha və paşaya tərbiyələr idüb idrarat-i padişahidən irtifa-yi vilayət-i Bağdaddan, sədd-i rəməq, bəlki zat-i məişət olacaq ratibe-yi mərtəbə təyin olunmuşdur, ol dəm bu dəmdür ki, əhval-i maaşı mühəyya və əsbab-i intiaşı mütənnadur, fərağ-i bal və rifağ-i hal ilə nəzm-i əşara və tədvin-i əbyat-i bəlağət-şiarə müdavimdir. Əşarı rasin ü möhkəm və nəzmi mətin ü mübrəmdür. Qəzəliyyəti eşqəngiz və qəsaidi müxəyyəl ü məsnu ü dərdamizdir. Məsnəvidə dəxi «Leyla vü Məcnun»ı vardır, hər sözi suzda bir şəm-i tabdar və hər nöqtəsi bir əxkər-i pür-şəradur. Xüsusa nət-i Rəsulda olan qəsidəsi müsənnə ü müxəyyəl və sənəyi-yi bədiyyənün əksəri ilə mükəmməldür, əfsər-i bəlağət ilə mükəlləddür. İləlan hənuz vəfatı şayi degüldür, məlum degüldür ki, ya vaqi, ya vaqi degüldür.

Əşarı

Kərəm qıl, kəsmə, saqi, iltifatun binəvalardan,
Əlündən gəldügi xeyri diriğ etmə gədalardan.

Səba quyında dildarun nədür üftadələr hali,
Bizüm eldən gəlürsin, bir xəbər vir aşinalardan.

Vələhu

Bəni zikr itməz el əfsane-yi Məcnuna maildür,
Nə bənzər ol bana dərdi anun təbirə qabıldür.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Füzuli el səni Məcnundan əfzun dir mələmətdə,
Buna münkir degül Məcnun dəxi məqulə qaildür.

Vələhu

Yüritmənüz əraqi məclis içrə badə ilə,
Haramzadəyi kuşamadan halalzadə ilə.

Bana zamanla Məcnun müqəddəm olsa nola,
Oyunda şah bərabər degül piyadə ilə.

Vələhu

Yolunda can vırəm gibi dərunumda əlamət var,
Şəhid-i tiğ-i eşq olmağa könlümdə şəhadət var.

Vələhu

Kaman əbrularun ki, vəsmə birlə rəng tutmuşlar,
Qılıçlardur ki, qanlar tökmək ilə cəng tutmuşlar.

Vələhu

Cismümi yandırma rəhm it yaşuma ey bağı daş,
Ehtiyat et yanmasun ta ki qurı yanında yaş.

Vələhu

Fariğ et mehrün özgə məhliqalardan bəni,
Hirz-i candur sakladı eşqün bəlalardan bəni.

Vələhu

Olub rüxsarına gün ləlünə gül-bərg-i tər aşıq,
Sənə əksik degül, gökdən inər, yirdən bitər aşıq.

Vələhu

Sipəhrün fariğüm vəslində mah u afitabından,
Qərəz-i eyd visalündür bu ay u gün hesabından.

Vələhu

Qəmün şərh etmək için istərim hər gördüğüm saət,
Tutam damanunu, dəgməz əlüm çak-i giribandan.

Vələhu

Eşq sərgərdaniyum köksümdə bin-bin dağlar,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Bir sipəhr-i sairüm sabit-i cəm-i əxtərüm.

Kərbəladada bina olunan çeşmə tarixində bu qitəsi səlīs ü ab-dardur, guya ki, şərab-i xoş-güvardur.

Qitə

Guyiya bu çeşmə bir səqqa durur,
Rah-i Həqdə təşnə eylər cüst ü cu.

Lüləsi anun dəhəndür, su dili,
Dil dökər hər kimsə olsa ru-bə-ru.

Su gibi əzbərləmiş okur rəvan,
Macəra-yi dəhri həm dəm su-bə-su.

Önünə kim gəlsə dir tarix için,
Ma-Hüseyn ilə Həsən eşqinə su.

Qınalızadə «Təzkirətüs-şüəra». s. 799.

Fəza-yi lətafət-iqtizası dil-i kəriman u məniman gibi pəhna vü vasi və sahe-yi lətafət-məsahası xatir-i atir-i irfan-i feyz-i müzahir gibi güşadə vü lami olub, taxtgah-i xüləfa və mülk-i pişin olub, şəhr-i İrəmərə və firdövs-təzyin olmaqla bağ-i dad olan Darüs-salam-i ba-sədad məhmiye-yi aliyye-yi Bağdaddandır. Əvail-i həyatdan dəm-i vəfata gəlincə şeir ü inşaya kuşış və nəzm-i dil-güşaya vərziş üzrə şair-i ali-mənişdür. Nəvai tərzinə qərib bir üslub-i bədi və səmt-i qəribi vardır. Haqqa ki, tərzində fərid və səmtində vahid bir şair-i bəlağət-şiar və bir nazim-i fəsaḥət-disardur ki, lisan-i hüsəm-i bəraət intizamla xatib-i mədaric-i mənabir-i hüsən-məqal və zəban-i qələm-i bəraət-i elm ilə kaşif-i əstar-i ərais-i seḥr-i halal səfvət-i zülal-i səfa-yi məqali rəşk-i səlsəbil-i cinan və çeşmə-yi xurşid-i taban və həzrət-i riyaz-i əşar-i pür-ünvanı məhsud u məğbut-i gülistan-i cahan və səbzəzar-i asiman-gərdandır. Sahe-yi vəsf-i kəlam-i pür-intizamı ol mərtəbədən birundur ki küməyt-i tiz-kam-i əqlam-i meydan-i elan u ilamında cövlan itmə-yə qadir ola. Vüsət ü füşət-i mədh ü itrası ol həddən əfzundur ki,

tairan-i vəhm ü xəyal ol həvada tair ü pərran olmaqla imkan ola. Əşarı möhkəm ü rasin və nazik ü rəngin, hər vadiyə iqtidarı var şair-i namdardur. Zəban-i türkidə «Xəmsə»si vardır, lakin cümlədən «Leyla və Məcnun» iştihar bulmuşdur. Mövlana Hüseyn Vaizün «Rövzətüş-şühədə»sın tərcümə idüb, «Hədiqətüs-sühədə» nam virmişdir. İnsaf budur ki, tərcümə diyəcək degüldür. Fil-həqiqə ol hədiqə-yi əniqə-yi rəşiqəyə şol dənli nihal-i bələğət dikmişdir ki, Hüseyn Vaizün «Bərg ü Bar»ın görməmişdir və ol qədar rəyahin-i fəşahət əkmışdir ki, buy-i dil-cuyı məşamm-i münşiyən-i cahana irməmişdir. Sultanül-məşriqeyn xaqanül-xafiqeyn Sultan Süleyman fəth-i İraqeyn için xitte-yi Darüs-səlamı xiyam-i zəfər-xitamla pür-təzyin idüb, ol zəmin-i nəzarət-qərin tuğ-i sultanı və rayat-i kişvərsitanı ilə qeyrət-behişt-i bərin olduqda ittifaq ol zamanda münadi-yi zaman

Misra

Mövsüm-i ordu behişt oldu cahan

diyü «aləmə nidada və dəf-i hüzn ü məlalə sağər-i nərgis və piyalə-yi lələdən qeyri dərman olmaz» diyü, bülbül-i həzar-dastan ərbab-i eyş ü səfaya sılıda idi. Ərus-i bahar-i müşgin tar hüləl-i sühub-i lülübar ilə müvəşşah və rüxsar-i gül-i təri və kakül-i bənövşə-təbəri şəbnəm-i İsa dəm-i səhərdən mürəşşəh olub, bülbül-i biçərə şahdan qönçə-yi pür-xara

Misra

Açıl ey qönçə-yi bağ-i lətafət, gül zamanıdır

diyü, həzar-dərd ilə güft ü güda və bad-i səba sübuvvət-i gül-i rənayla

Misra

Xarlar aldı yenə damənin ol qönçə-fəmin

diyü, bir yerdə arami olmayub, gülüstan-i cahanı tək ü puda idi. Şair-i məzbur vəzir-i əzəm və xəlil-i cəlil-i sultan-i aləm olan İbra-

him paşa və sədr-i əkrəm Mövlana-yi əzəm Qədri Əfəndinün cənab-i vala-qədrinə qəside-yi qürra virüb, anlarun hüsn ü tərbiyə və vəsadət-i inayətləriylə xaqan-i məsfura dəxi qəsidə virdükdə neçə cəvaiz ü atıyyatına məzhər və çəmənzar-i dil ü canı Fərat-i səlāt u ehsanı ilə müxəzzər olmuş idi. Gül rədif bü qəside-yi lətif ü şərifi ol xaqan-i vacibüt-təşrifə virdükdə gül gibi baş üzrə yer idüb buy-i dil-cusu hüsn-i qəbul-i aləmgir olmuşdur. Bu bir-iki əbyat ol qəside-yi bələğət-simatdandır.

Şeir

Çıkdı yaşıl pərdədən ərz eylədi didar gül,
Sildi mirat-i zəmir-i pakdan jəngar gül.

Yitdi ol mövsim ki, açmağa gönüllər mülkini,
Ola gülşəndə rəyahin xeylinə sərdar gül.

Bi-vəfalıq adətini tutmuş anuñındır bu kim,
Ömrədən olmaz cahan bağında bər-xordar gül.

Qanqı bülbül qanı tutmuş bilməzəm kim müttəsil,
Gəh əsir-i xar olur, gəh mübtəla-yi nar gül.

Hüdüd-i səbin və tisamiədə «külli mən əleyhə fanin»³¹¹ bədəsindən səkran u sərgərdan və şəhba-yi «külli şəyin halikun illa vəcdəhu»³¹² ilə məst ü sərgərdan olduqda tərki-alm-i vücud-i müstəar və hicrət-i mülkət-i həsti-yi na-paydar idüb, dünya-yi dənaət mədardan ahəng-i diyar və «innəl-axirətə ləhiyə darül-qərar»³¹³ itmişdür. Mürəttəb ü mükəmməl, müəzzəm ü mübəccəl divan-i pür-ünvanı vardır. Bu bir-iki kəlam u məqal ol nəzm-i sehr-i halalün əşar bi-nəzir ü misalındandır.

Şeir

Hər görən eyb etdi ab-i dide-yi giryanımı,
Eylədüm təhqiq görmüş kimsə yok cananımı.

³¹¹ Рящман 26

³¹² Касас 88

³¹³ Мюмин 39.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qanqı бүtdür bilməzəm imanı qarət qılan,
Səndə iman yok ki, sən aldun diyəm imanımı.

Vələhu

Bilməz idüm bilmək ağzın sirrini düşvar imiş,
Ağzımı yok didilər, didüklərinə var imiş.

Vələhu

Xoşum kim dəm-bə-dəm giryan gözüm ol xak-padandur,
Ziyanı olmaz ol göz yaşının kim tutiyadandur.

Vələhu

Fariğ itdi eşqün özünə məhliqalardan bəni,
Hırz-i candur sakladı eşqün bəlalardan bəni.

Vələhu

Kərəm qıl kəsmə saqi iltifatun bi-nəvalardan,
Əlündən gəldügi xeyri diriğ itmə gədalardan.

Səba kuyında dildarun nədür üftadələr hali,
Bizüm yirdən gəlürsən bir xəbər vir aşnalardan.

Vələhu

Müqəvvəs qaşların kim vəsmə birlə rəng tutmuşdur,
Qılıclardur ki qanlar tökmək ilə jəng tutmuşdur.

Vələhu

Cismümi yandırma, rəhm et yaşuma ey bağı daş,
Ehtiyat et yanmasun ta kim qurı yanında yaş.

Vələhu

Olur rüxsaruna gün ləlünə gül-bərg-i tər aşiq,
Sənə əksük degül gökdən inər, yirdən bitər aşiq.

Vələhu

Sipəhrün fariğüm vəslündə mah u aftabından,
Qərəz eyd-i visalündür bu ay u gün hesabından.

Vələhu

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Dost bi-pərva fələk bi-rəhm dövrən bi-sükün,
Dərd çox, həm dərd yok, düşmən qavi, tale zəbun.

Digər

Saye-yi ümmid zail afitab-i şövq gərm,
Rütbe-yi idbar ali-payə-yi tədbir dün.

Digər

Əql-i dün-himmət səda-yi tənə yer-yerdən bülənd,
Bəxt kim şəfqət bəla-yi eşq gün-gündən füzun.

Yıldı bərg-i lalə tək təmkin-i daniş bi-səbat,
Suda əks-i sərvi tək təsir-i dövlət vajgun.

Kərbəladada bina olunan çeşməyə bu tarixi qayətdə xubdur.

Tarix

Guyiya bu çeşmə bir səqqa durur,
Rah-i həqdə təşnə eylər cüst ü cu.

Lüləsi anun dəhəndür su dili,
Dil dökər hər kimlə olsa ru-bə-ru.

Su gibi əzbərləmiş okur rəvan,
Macəra-yi dəhri hər dəm su-bə-su.

Öninə kim gəlsə dir tarix için,
Ma Hüseyin ilə Həsən eşqinə su.

Və Sultan Süleyman isminə bu müəmma anundur.

شریعت هست گنج فیض عامش خلق را شامل
طلسمی گشته بحر حفظ آن سمطان دریا دل

Gülşəni

XV əsrdə Azərbaycandan Türkiyəyə köçmüş sənətkarlardan biri də Şeyx İbrahim Gülşənidir. «Şeyx İbrahim bin Məhəmməd bin Hacı İbrahim bin Şihabəddin Bərdeyi Gülşəni» təxəllüs kimi təqdim olunan bu filosof şair h.830 /1426-27-ci ildə Bərdədə doğulmuşdur. Hələ uşaq ikən, təxminən iki yaşında atasını itirmiş, əmisi Şeyx Əlinin himayəsində böyümüş, boya-başa çatmış, təhsil almışdır³¹⁴. Gənc ikən Bərdədən Təbrizə gəlmiş, burada Dədə Rövşəninin tələbəsi olmuşdur. Gülşəni çoxlu səyahətlərdə olmuş, uzun illər Türkiyədə, Misirdə yaşamış, bu yerlərin hər birində doğma övlad kimi sevilmişdir. 1533-cü ildə Misirdə vəfat etmişdir. Gülşəninin yaradıcılığı Azərbaycan və fars dillərində yazdığı divanlardan, «Məsnəvi-yi mənəvi» və «Şərh-i mənəvi», «Əzhar-i gülşən», «Pəndnamə», «Təfsir-i aye-yi fatihə» əsərlərindən ibarətdir³¹⁵.

Təzkirəçilərdən yalnız Lətifi ondan bəhs etmişdir. Lətifi onun əsl adının İbrahim olduğunu, Gülşəni təriqətinin qurucusu olduğunu yazır.

---

³¹⁴ Шейх Ибраһим Эцлшыни Бярдяи. Диван / няшря шаз. вя юн сюзцн мцяллифи ф.е.д. А.Мусайева. Бакы, Аврасийа пресс, 2006, с. 6; Мусайева А. Ялйазма китабы вя ХВ-ХВЫ ясрляр Азярбайжан ядыбиййаты. Бакы: Нурлан, 2002, 122 с.

³¹⁵ Шейх Ибраһим Эцлшыни Бярдяи. Диван. с.10.

Lətif «*Təzkirətüş-şüəra*». s. 128.

Şəm-i cəmara-yi bəzm-i Rövşəni gül-i gülzar-i ruhaniyan,
əni Həzrət-i Şeyx İbrahim Gülşəni

روح الله روحه بروح و ريحان واسكنه في عرفات الجنان

Ol Gülşənidür ki, bu gülşən-i faninün xar-i əlayiq ü əvayiqi ana daməngir olmamışdır və gül-i pür-xarinün rəng-i nirənginə boyanub qalmamışdır. Məşayix-i mütəaxxirində Həzrət-i Mövladan sonra həmtası gəlməmişdir. Halda gənc-i nihan və qaldə pəhləvan-i cahan idi. Kədurat-i cismaniyyədən dərunin pak və jəngar-i masivadan ayinəsin pak ü tabnak itmiş bəşəriyyüz-zat, mələkiyyüs-sifat, şeyx-i amil və cəzəbat-i İlahi birlə müncəzib ü əsl idi. Əhvalına vüquf u təfəttüni olmayan və cümle-yi sərəyirindən sirrinə vaqif olmayub, mənazil-i məqamatın bilməyən qələt edərlər. Qürb-i vüslətinə bu şahid-i şafidür ki, ol sühuf-i lədünnün müfəssir-i ülumi və elm-i İlahinün cami-yi rumuz u rüsumi, əni Həzrət-i Cəlaləddin Rumi - Qüddisə sirruhu - Divan-i mənəvi və kitab-i Məsnəvisində nicə əbyat-i ilham-simat ilə Şeyx-i müşarün ileyhün qüdümi mübarək-rüsuminə iki yüz ildən əvvəl ima və işarət itmişlərdür. Cümlədən biri bu beytdür ki, Divan-i kəbirindən və ənfəs-i dil-pəzirindəndür. Li Həzrət-i Mövlana:

ديدم رخ خوب گلشنی را
آن چشم چراغ روشنی را

Nəsr: Amma əhl-i həvadan vadi-yi ilhad ü ibahətə düşmüş zümre-yi mərədədən nicələr mürid keçinməyin, nicə mömin ü mütəqidün Həzrət-i pirə etiqađı bir dürlü dəxi olmuşdur. ³¹⁶ ان بعض الظن اثم dairələrin bulmuşdur. Amma ariflər qatında bu su-yi etiqađ və yəs-i labəsdür. Əhdində bu etiqađ məşayix-i kibar-i sələfə çox vaqi olmuşdur. Bu sirr-i məktum ariflərə məlumdur və fəhva-yi kəlam-i əhlüllah əhlinə məfhumdur. Ol bir pir-i mənə və

³¹⁶ Зянинн бир гисми эцнащдыр.

şeyx-i fani idi ki, cəzəbat-i İlahiyyə birlə aləm-i istiğraqda və istiğnada idi. Mürid ü mühib sevdasından və masiva qavğasından əl çəkmiş və gərd-i təəllüqdən damən-i əlaqəyi silkmiş idi. Əgərçi heykəl-i heyülası məclis-i ünsdə idi, amma ruh-i ruhanisi aləm-i ünsdə idi. Aləm-i kəsərdən vəhdətə varub, fariğ olduğu əcildən xanəgahında yar ü əğyar müxtəlit ü müctəmi idi. Əni asitanəsində dərgah-i Həqq kimi abid ü asiyyə və salih ü talihə mən ü rədd yok idi. Bu əcildən əhl rəngində sirəti surətinə müxalif taliblər və aşıqlar çox idi.

Beyt

Arif ol, zahirinə bakma ərün,
Batini gözlə var isə nəzərün.

Nəsr: Nəan ki, Həzrət-i pir-i məzburun məzhəbində vüsət və sürbində ibahət və təriq-i təriqətdən birun bir əmrə riza və rüksəti olaydı. Haşa anların şəriət-məablarından ki, şeir-i şərə müxalif ola. Hər nə kəlam ki anların xilaf-i mədh ola, yəni ki, qədh ola bi-xəbərlərdən isnad ü iftiradur və kəlam-i na-səzadur.

Misra

عاميان بی جبر وبی جبران حیرانند

Nəsr: Ayan-i məşayixdən mərvə və mənquldür ki, Həzrət-i pir-i rövşən-zəmir üçün qırx yıl idi ki, məqam-i cəzbəyə düşmüş və məqam-i eşqdən ³¹⁷ جدبة من جذبات الرحمن irişmiş idi. Məqam-i müşahədə-yi camalda məhv-i mütləq və bəhr-i mükəşəfədə müstəğraq idi. Ol bir mehr-i sipəhr-i hidayət idi ki, nicə münkir-i şəb-pərə çeşm-i kur-i madərzadə anı görməzdi və necə diltəşnələr məclis-i feyz-bəxşinə can atub irəməzdi. Bir fərz ki, mürid ü mühib keçinənlərdən birkaç əhl-i həva müqtəza-yi nəfsi səmtinə gitmiş və yaxud adab-i sufiyyədən birun əvza ü hərəkət itmiş, ol vali-yi vələyətün vələyətinə və Həzrət-i Allah ilə müamələtinə nə nöq-

³¹⁷ Няъм 11, Мумязя 6.

san gəlür. Nütəki şəqavət-i Kənan nübüvvət-i Nuha nə zərər verür.
Fəsad-i müriddən mərtəbə-yi mürşidə nöqsan ü xələl gəlməz.

Misra

Dəqq tutulmaz xacəyə əvza-yi xidmətkardan

Nəsr: İttifaq-i ərbab-i təqva budur ki, xüləfa-yi xəlvətiyanun kümməmindən və məşayix-i mütəaxxirinün əkməmindəndür. Məclis-i feyz-bəxşində nicələrə feyz ü fütuh yetişüb hər babdan məarif-i İlahiyyə məxşuf u məftuh olmuşdu. Həzrət-i Mollanın otuz bin beyt məsnəvisinə cavab qırx bin beyt-i mənəvi dimişlərdür. Hürufi züruf-i məarif və əlfazı dürc-i dürər-i lətayifdür. Bu birkaç əbyat-ı məsnəvi ماكدب الفواد مار أى ونارالله³¹⁸ fəxvasını mütəzəmmin ol Həzrətün kitab-i mənəvisindəndür.

Məsnəvi

چون فوادم نار دل گستر بود
نارونور او بهم پرور شود

سرنار نوراز یمن فواد
بینم ودانم زروی اتهاد

بهراین بینش شنو قول خدا
ماكدب عین فواد ما رای

هرکرا از چشم دل بینش بود
از یقین بی ظن وی دانش بود

ای خنک آن چشم کزوی برکشاد
محاصه چشمی کاو بود عین فواد

گوتجلی قلب پاکش طور او
بیند از نار الهی نور او

خواهمش آگاه شد زان نور و نار
روشنی سان گلشنی ای کردکار

³¹⁸ Мящяммядин (с) эюзцнцн эюрдцйцнц кюнлц йаланламады (Няъм, 11). Вя Аллащын ашшдрлмш атяши (Щумязя 6).

Hafiz

Hafiz (?-h.958/1551) təxəllüslü Hafizəddin Məhəmməd bin Adil XV əsrin sonlarında Bərdədə doğulmuş Azərbaycan şairidir. Hafiz fiqh, kəlam, bələğət sahəsindəki şərh və haşiyələri ilə tanınmış ensiklopedist hənəfi müderrisi, şair və xəttatdır. Tarixçi Mustafa Ali, Hafizin «fəzlinin günəşdən daha da parlaq olduğunu» yazır.

Qaynaqlarda ən çox Hafiz ləqəbi ilə anılan şairin əsl adı Hafizəddin Məhəmməd bin Əhməd bin Adil Paşadır. Bərdədə doğulduğu üçün Bərdəi kimi də tanınmışdır. Təhsilini dövrünün ünlü alimi Mövlana Məziddən almış və onun yanında yetişmişdir. Kiçik, xırda quruluşlu olduğu üçün “kukla Əcəm” kimi tanınan alim qardaşı Əbdülfəttahla birlikdə Osmanlı ölkəsinə gəlmişdir. H.907 /1501-ci ildə Amasyaya gələn Hafiz, Müəyyəzadə Əbdürrəhman Əfəndinin yanına gəlmiş və onun təqdirini qazanmışdır. Əbdürrəhman Əfəndinin tövsiyəsi ilə II Bayəzid tərəfindən Ankara mədrəsəsi müderrisi təyin olunur. Burada bir ay müddətində «Sədrüş-şəriə»ni istinsax edir və haşiyə yazır. Hafiz bu əsərini II Bayəzidə təqdim etdiyində Merzifonda Çələbi Məhəmməd mədrəsəsi müderrisliyinə təyin olunur. Müəllif burada bir-birinin ardınca çox dəyərli əsərlərini qələmə alır. Bunların arasında Seyyid Şərif əl-Cürcaninin «Şərhül-miftah»ına yazdığı haşiyəni və Səkkakinin «Miftahül-ülüm»una yazdığı şərh qeyd etmək olar.

Yavuz Sultan Səlim Merzifona gələrkən şəhərin tanınmışları ilə görüşmüş və Hafiz ona qəzəl təqdim etmişdir. Müqabilində Yavuz Sultan Səlim Hafizi İstanbulda Ətiq Əli Paşa mədrəsəsi müderrisliyi ilə mükafatlandırmışdır. Burada olarkən Seyyid Şərif Cürcaninin «Şərhül-məvaqif»inə haşiyə yazmış və bir müddət İznikdəki Orhan Qazi mədrəsəsinə göndərilmişdir. Burada mühüm əsəri «Risalə fi təşfiril-həyula» adlı əsərini yazaraq çoxaltmış və

bəzi məqam sahiblərinə yollamışdır. Bir müddətdən sonra İstanbulda Çiftə Başqurşunlu mədrəsəsi müdərriyyəsinə təyin olunmuşdur. Burada «Mühakəmətüt-təcrid» əsərini yazan Hafiz h.942/1535-ci ildə Ayasofya mədrəsəsi müdərriyyəsinə təyin olundu. Ayasofya müdərriyyəsi olduğu zaman mühüm əsərlərini yazan Hafiz h.948/1541-ci ildə 70 axça ilə təqaüdə çıxmışdır. Bundan sonra ensiklopedik xarakter daşıyan əsərlərini qələmə almışdır. Hafiz 23 məhərrəm 958/31 yanvar 1551-ci ildə vəfat etmişdir.

Hafizin Əbül Məali adlı oğlu (Hafizzadə kimi tanınan) Ürgübdə və Filibədə qazi olmuş, h.990/1582-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Hafiz Əcəmin qardaşı Əbdülfəttah isə Şeyx Mühiddin İskipli və Əbdürrəhman Müəyyədzadənin yanında yetişmiş, Bursanın məşhur mədrəsələrində müdərriyyə olmuş, h.924/1518-ci ildə İstanbulda İbrahim paşa mədrəsəsinə gəldikdən sonra vəbadan vəfat etmişdir. Əbdülfəttah qardaşı kimi xəttat olmuş, Şeyx Həmdullahdan xətt sənətinin incəliklərini öyrənmiş və çox sayda gözəl nümunələr yaratmışdır.

Hafizin əsərlərindən biri «Haşiyətü-şərhil-viqayə-li-Sədrüş-şəriə»dir. Əsər Sədrüş-şəriə əs-Sani ləqəbi ilə tanınan hənəfi fiqh alimi Übeydullah b. Məsud əl-Məhbubinin, Tacüş-şəriə təxəllüsü babası tərəfindən qələmə alınmış əsərinə yazılan haşiyədir.

Müəllifin digər bir əsəri «Haşiyə əla şərhil-Misbah»dır. Bu əsər Siracəddin Əbu Yaqub əs-Səkkakinin «Miftahül-ülüm» adlı əsərinin bələğət elminə dair üçüncü fəslinə Seyyid Şərif əl-Cürcaninin qələmə aldığı «əl-Misbah» adlı şərhinə yazılmış haşiyədir. Taşköprüzadə Hafizin bu çətin işi çox qısa müddətə - beş aya tamamladığını qeyd edir. Əsərin əlyazması Köprülü kitabxanasında 1439 şifrəsi ilə mühafizə olunur. Nüsxə h.918/1512-ci ildə müəllif tərəfindən qələmə alınmış avtoqrafdır.

«Haşiyə əla şərhil-miftahil-ülüm» Səkkakinin «Miftahül-ülüm»ünün üçüncü hissəsinə Hafiz tərəfindən yazılmış haşiyədir. Taşköprüzadə bu əsərin də on beş gün ərzində yazıldığını göstərir. Bu əsər vəzir-i əzəm Qoca Mustafa paşanın adına qələmə alınmış-

dır. Əsərin bir nüsxəsi Bayəzid Dövlət Kitabxanasında (Vəlüyəddin Əfəndi 3264, 1b-61b) saxlanılır.

Müəllifin başqa bir əsəri «Haşiyə əla şərhil-məvaqif»dir. Seyid Şərif əl-Cürcaninin kəlam elminin ən məşhur əsərlərindən olan «Şərhl-məvaqif»inin çətin hissələrinə yazılmış haşiyədir. Əsər Sultan II Bayəzidin adına qələmə alınmışdır. Bu əsərin təliq xətti ilə yazılmış avtoqraf nüsxəsi Üsküdar Səlim Ağa kitabxanasında 607 şifrəsi ilə mühafizə olunur. «Təliqa əla bəzi məvaziil-məvaqif fil-kəlam» sərlovhəli başqa bir nüsxəsi isə Bayəzid Dövlət kitabxanasında (Vəliüddin Əfəndi 3264, 62b-93b) saxlanmaqdadır.

«Risalə fi təsviril-heyula» Hafizin fəlsəfi əsəridir. Müəllif əsərdə kəlam elminin bəhslərinə daxil olan «maddənin cövhəri», yəni varlıqların ilk maddəsi mövzusununu «maddə» adını verdiyi 3 pillə içində metodik bir şəkildə işləmişdir. Birinci mərtəbədə «heyula» ifadəsi və bununla bağlı dəlillərin isbatı verilmiş, ikincidə mütəqəddimin və mütəaxxirinin ortaya qoyduğu görüşlər yer almış, üçüncüdə isə Hafizin mövzu ilə əlaqəli düşüncələri açıqlanmışdır. Prof.Ö.F.Akün Hafizin bu əsərini dəyərləndirərkən yazır: «Müəllifin ilmi liyakatını ispat edən bu eseri onu böyük alimlər safına keçirmiş, müderrislikte payesinin birinci dərəcədəki medreselerinə yüksəliş yolunu açmışdır»³¹⁹. Əsərin avtoqraf və oğlu Əbül-ülanın istishab* qeydinin yer aldığı nüsxəsi Süleymaniyyə kitabxanasındadır (Laləli 2513).

Hafiz, Nəsirəddin Tusinin «Təcridül-kəlam» adlı əsərinə «Mühakəmatüt-təcrid» adlı haşiyə yazmışdır. Hafiz bu əsərində Tusinin sözügedən əsərini tənqid edən və ona şərh və haşiyə yazmış müəlliflərə qarşı çıxmış və kəlam elminin müxtəlif mövzularını işləmişdir.

Hafiz «Mədinətül-elm» adlı səkkiz babdan ibarət olan əsərində Bürhanəddin əl-Mərginani, Zəməxşəri, Beyzavi, Təftazani və Seyyid Şərif əl-Cürcani kimi alimlərə olan etiraz və tənqidlərini

³¹⁹ Акця Ю.Ф. Шафыз-ы Аъем. ДИА. С. 82.

* истисцаб – ярябъя сюзбят сюзцндян эютцрцлмщ, «йанына эютцрмя», «бирликдя апарма» мянасыны ифадя едир.

açıqlamışdır. Əsərin bir bölməsi Hafizin digər əsərləri ilə birlikdə Bayəzid kitabxanasında (Vəliyüddin Əfəndi 3264) mühafizə olunur.

Müəllifin müxtəlif elmlər və məşhur kitablardan bəhs edən «Məarikül-kətaib fi məbahis minəl-ülum vəl-kütub» adlı ensiklopedik əsəri də vardır. Müqəddimədən sonra «kətəbə» adlı bölümlərdən ibarət əsərin hər bir kətəbəsində Mərginaninin «əl Hidayə»si, Zəməxşərinin «əl-Kəşşaf»ı, Təftəzaninin «ət-Təlvih»i, «Şərhül-müxtəsər»i, İbn Sinanın «əş-Şəfa»sı və s. əsərlər üzərində durulmuşdur. Bu əsərin 12 kətəbəsi Süleymaniyyə kitabxanası Aşir Əfəndi 441 şifrəli məcmuə içərisində (41b-45b) yer almaqdadır.

Hafizin «İrcaül-ulum ilə nukatihi» adlı riyaziyyata dair əsəri də vardır. O, «Fihristül-ülum» adlı ensiklopedik əsərin də müəllifidir. «əs-Səbatüs-səyyarə» isə nücuma dair əsərdir. Müəllifin «Risalə fi məsələtil-ıqrar bid-dəyn» adlı kiçik həcmli risaləsində borcun borclu tərəfindən ıqrarı məsələsi fiqh yönündən metodik şəkildə işlənmişdir. Hafizin vəziri-əzəm İbrahim paşaya ithaf etdiyi bu əsərin Taşköprüzadə Əhməd Kəmaləddin tərəfindən köçürülmüş və onun oğlu Taşköprüzadə İbrahimin vəqf möhürünü daşıyan nüsxəsi Bayəzid Dövlət Kitabxanasında Vəliyəddin Əfəndi bölümündə 950 şifrəsi ilə mühafizə olunmaqdadır. «Dairətül-hindiyətül-vaqiə fi şərhil-viqayə» adlı əsər astronomiyaya dair olub, Süleymaniyyə Kitabxanası Serez bölümündə 3933 şifrəsi (60 b-66 a) ilə saxlanılır.

Hafiz-i Əcəmin qeyd olunan bu elmi əsərlərindən başqa, «Nəfsətül-məstur», «Zəfərnəmə tərcüməsi», «Mənaqib-i Əli bin Əbi Talib» kimi əsərləri də vardır.

Hafizdən bəhs edən Səhi, Lətifi, Aşiq Çələbi, Qınalızadə və Bəyani onun əcəmli olduğunu, əsl adının Məhəmməd olduğunu, qardaşı quqla Əcəm ilə Osmanlı ölkəsinə gəldiyini yazırlar. O, dövrünün məşhur alimlərindən olub, müdərrişlik və qazılıq etmişdir. Farsca qəsidələri və Nəvai üslubundakı şeirləri ilə diqqəti cəlb etmişdir.

Səhi «Həşt behişt». s. 97.

Mövlana Hafiz-i Əcəm

Fəzilət və ululuğu böyük qazıların və əhli kimsələrin arasında məlumdur. Hikmətin gözəllikləri və fəzilətin bəzəyi ilə mümtaz olub, onda olan fəzilət və ululuq kimsədə yoxdur. Əsrinin məşhuru, dövr-i xalqının bəyəniləni, fəzilət sahibi, alimlər arasında etibarlı, hər fənnə və hər elmə çatmış fəzilət və kamil kimsəydi. Şeirində xüsusi mənalar elə çoxdur ki, bir çox kimsənin şeirində yoxdur. Bu mətlə onundur:

Xoşa ki, meykədə küncündə bir yatağum ola,
Əlüm-ayağum ola, kasədən fərağum ola.

Lətifi «Təzkirətüş-şüəra». s. 220.

Məvali-yi əsrün mövləviyyətlə məşhurlarından və əhali-yi əhdün hər cəhətlə məmurlarındandır. Fünun-i mütəbərədən necə mütuna şüruh ü həvaşi təhrir idüb, necə məbahis-i müşkilə-yi təhqiqlə və məsail-i müdile-yi fikr-i dəqiq ilə tədqiq idüb, həll itmişdir. Təb-i şərifləri şeirə dəxi şümuli və inşağa dəxi tənəvüli var idi. Tazi və dəri necə vafir qəsayid ü əşarı və Nəvayi tərzinə qərib xoşayəndə güftarı vardır. Bu mətlə anlarundur.

Mətlə

Nə etibar bu çərxə, yaşum həbabidür,
Bina bər-ab xüsusa bina-yi abidür.

Vələhu

Xoşa ki, meykədə küncündə bir yatağum ola,
Əlüm, ayağum ola, kasədən fərağum ola.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s. 296.

Hafiz-i Əcəm

İsmi Məhəmməd, babası namı Adil, ləqəbi Hafizdür. Qarındaşı Quqla Əcəm ilə məan diyar-i Ruma gəlmişlərdür. İkisi bilə elmi ilə şöhrə-yi diyar və məqbul-i üləma-yi əsr ü məvali-yi kibar olmuşlardır. Kəndindən istima itdügüm təbir budur ki, «Ruma gəldüğümüzdə təntənəmüz xəlq-i ələmi sərəsimə itmişdür» demişdür. Çün fəzlindən bəhs xaric-i sədad və ol bəhr-i giran-i bi-kəran-i bi-kənar u bi-həddür. Kəşti-yi xamə anda qaraya atar, yaxud fülk-i acizə çatar. مانخن فه kim nəzm ü əşar və zikr-i şüəra-yi bələğat-şiardur. Şeirələrindən cəstə-əbyat u güzidə-kəlimat irad olunur. Mövlana-yi məzkurdan əgərçi müəllifləri olan kütüb ü risaildəki düsturları ki, müvəhhiş-i xəyalat u abi kəlimat u vahi ibarat ilə ədadur. Üslub-i şeirdə dəxi bu adətləri məridür, amma gahi rəngin-mənalər və səlis-ədələr anlardan sadir olur ki, heyrət-əfza-yi üqul və ibrətnüma-yi şüəra-yi fühul olur. Cümlədən Qadiri Əfəndi ki, sahib əyar-i miyar-i şüəra və müəyyən-i məqadir-i füzəladur, bir məclislərində bu iki mətləni okuyub, mədh ü sənə itdüklərində, fəqir biz-zat hazır idüm, biri budur ki,

Mətlə

Fələk altun bənəkdür ki, zəmini asimanidür,
Şəh-i meraca layiqdür o xələt xosrəvanidür.

Bir dəxi bu mətlədür ki

Mətlə

Xoşa ki, meykədə küncində bir yatağum ola,
Əlüm ayağum ola kasədən fərağum ola.

Bu mətlə-yi dəxi sehr-i halaldur.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Mətlə

Badə hallığa əcaib hilə buldum, guş idün,
Məst olun təklif sakit bulsun andın nuş idün.

Bu beytinə xod nəzirə mühaldür.

Beyt

Fəna eşq içrə ol bolgay ki, ism ü rəsm həm qalmaz,
Cünun birlə hekayətlər qoyub gitmək ni şöhrətdür.

Sultan Səlim-i mərhum Amasyada qışladuqlarında mərhum Merzifonda müdərriş bulunmuş. İttifaq, padşah Merzifona şikarə gəlüb, cuybar kənarında xeymə vü xərgah qurub, bar u bəngah urub, nüzul-i iclal idərlər. Molla ayan-i şəhr ilə istiqbal idərlər. Bu qəzəli diyüb, yazub, rikab-i şahiyə irsal idüb, şah görüb pəsənd itmiş və caizələr virüb, İstanbulda Əli Paşa mədrəsəsinə gətürüb, bəhrəmənd itmişdür. Ol qəzəl budur.

Qəzəl

Dila, ta irməsün kimsə mühimğa nalələr yanqlığ,
Hisar et atəşin ahı, sən ana halələr yanqlığ.

Şəha, ab-i rəvanı təb tutubdur rəşk-i tabundan,
Ləb-i cuy üzrə xargahun iməs təb-xalələr yanqlığ.

Səba, yanqlığ sarılsam ana pinhan min həvadarı,
Vücudum məhv qılsam ol gün anda jalələr yanqlığ.

Bana bir səbzə-fam olsa ki, gülgün pirəhən giysə,
Çıkarğanda başıdın gönləgini lalələr yanqlığ.

Əfazil gərçi buخيرالكلام ماكان من الوهم بعيدا والى الغهم قريب
mişlardur. Bunlar bu mənanun əksin rəva görmişlərdir. Binaən əla haza bu məqulə kəlam dəxi anların təblərindən yüz göstərdi.

Şeir

Ənkəbuti mirəsə çək məgəs ahuysa gər,
Bu həva seydəhində nə əcəb tazı görə.

Qoyuna gəlmə quzu yoqsa sanadək gəlürəm,
Qüsəndüm başum üstündəki birini görə.

Murad nam bir sim-əndam qulamalarına bəndə olub eşqbazlıq idüb, ol vaka-yi bir kitab itmişlərdür. Namı «Nəfsətül-məs-dur»dur. Həqqa ki, kütüb-i eşqiyyədə nadirün-nəzər məsturdur. Və Şərəfəddin Yəzdinin «Təvarix-i Teymur»un tərcümə idüb bir kitab itmişlərdür. Və bir kitabları dəxi vardır, Şahname-yi Əbu Turabi Həzrət-i Mürtəza Əlinün mənaqibini cəm itmişlərdür. Amma hər birində ol qədər izhar-i fəzl itmişlərdür ki, sözləri anlanmamaq mərtəbəsinə yetişmişlərdür. Qarındaşı Quqla Əcəm taundan vəfat itdükdə ana didüğü mərsiyə bu minval üzrədür.

Beyt

Cənəzlər cənazatı qatarun gördünüzmi vah,
Cənəzlər cəmad ayaqları adəm məaz-Allah.

Mövlana-yi məzbur Bayram nam müidlərinə iade-yi səhn için virdükləri ərz surətidür.

بخناب نوآب کامیاب عرضه میروود که اعاده مدرسه ثالثه
ضلع عربی ثمانیہ بخدمت مجرز الفضل و الکلام الذی هوفی الانام کاسمه فی
الا نام مولانا بیرام توجیه نموده شد که پیچ اک چه عثمانی و دوش و دو هجره
اکر عنایت فرمایید فھرنامینہ للسول ونھایتہ المامول

Şərəfində olan kitablarınun ismi dəxi qərİbdür مالمیکن عاملا
بایا شرفیا ولاوحشیاغربیا dairəsindən xuruca qərİbdür. Bəzi zürəfa rəvayət idərlər ki, bir gün molların ziyarətinə vardum, kəndilərin içəründə aləm-i xabda və oğulların taşrada cəmiyyət-i əshabda buldum. «Çələbi Əfəndim, niyə məşğulsuz» didüm. «Mədainül-ülum» kitabın okurdum didi. Bu kitab nə payə kitabı olduğın biləmədüm, qərinə ilə məlum idinmək için bundan əvvəl nə kitab okurdunuz didüm. Məarikül-kətaib okurdum didi. Gördüm ki, kitab dəxi adət-də okınmış degül və namı qulağuma dokunmuş degül. Yenə biləməyüb ya bundan sonra nə okursunuz gərək didüm. «İrcaül-ülum ilə nöqtə və ihda» kitabın okursam gərək didi. Bunu dəxi bilmə-

düm sükut itdüm. Məgər bu cümlə Mollanun kəndi müəlləfləri imiş.

Qınalızadə «Təzkirətüs-şüəra». s. 282.

Diyar-i Əcəmdən qarındaşı Quqla Əcəm ilə gəlmişdür. Namı Məhəmməddür. Həqqə ki, ülvv ü kəmalatun cümləsini təhsil və fünün-i qəribə vü əcibəyi təkmil itmiş, məhfuz u məlumı həddən əfzun lakin diqqət-i təsərrüfatı mərtəbə-yi idrak-i bəşəriyyədən birun idi. Əbyat u əşarı dəxi bu minval üzrə əksər-i əşarınun mənası qərabət və ədası rəkəkət üzrə kəlimat-i gül gibi na-mərbut na-məqbuldur. Yenə bu cümlə ilə bəzi kəlimat-i bəlağət-simatı vardır ki, qayətdə məqbul və heyrət-fəza-yi əşhab-i üquldur. Cümlədən bu mətlə ü əbyatıdır.

Əbyat

Fələk altun bənəkdür kim zəmini asimanidür,
Şəh-i meraca layiqdür o xələt Xosrovanidür.

Xoşa ki, meykədə küncində bir yatağum ola,
Əlüm ayağum ola, kasədən fərağum ola.

Vələhu

Badə hillindən əcayib hilə buldum, guş idün,
Məst olun, təklif sakit olsun, andan nuş idün.

Vələhu

Fəna eşq içrə ol bulqan ki, ism ü rəsm həm qılmaz,
Cünun birlə hekayətlər qoyub getmək nə şöhrətdür.

Və əşar-i qəribəsindəndür ki, bəradəri Quqla Əcəmə mərsiyə dimişdür. Mətlə budur:

Mətlə

Cənəzlər cənazatı qatarın gördünüzmi vah,
Cənəzlər cəmad ayaqları adəm məəzallah.

Mərhum Merzifonda müdərris ikən mərhum Sultan Süleyman xan Amasyada qışladuqda Merzifona şikar gəlmişlər, Mövlana-yi mərqum istiqbal idüb bu qəzəli virmişdür ki, mətlə budur.

Mətlə

Dila, ta irməsün kimsə mühimqa nalələr yanlıq,
Hisar et atəşin ahı, sən ana halələr yanlıq.

Sultan Süleyman Xan ol səbəblə məzbura İstanbulda Əli paşa mədrəsəsin ehsan itmişdür. Təlif itdügi kitabların namı budur: «Mərəkül-kətaib», «Fihristül-ülüm», «İrcaül-elm ila-nüqtatin Vahid». Bu kitabları cümlə fərzəndi Əbül-məaliyə okıtılmışlardur və əhval-i eşqdə bir kitab diyüb, adını «Təfənnətül-məsdur» qomışdur. Bu əsami-yi qəribədən nə məqulə təsanif-i əcibə idügi məlum-i əshab-i ülüm və mərsüm-i ərəbab-i fünun u rüsumdur.

Hakimi

Hakimi Əbhər qəsəbəsində anadan olmuşdur. Şah İsmayıl zamanında Diyarbəkərə gəlmişdir. Müslihəddin Lariyə xidmət etmişdir. Rumeli bəylərbəyi Mehmed paşaya xocalıq etmişdir.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 308.

Büldan-i Əcəm içrə şöhrə-yi şəhr ü məşhur-i dəhr olan qəsəbat-i Qəzvindən qəsəbə-yi Əbhərdəndür. Fil-vaqi şəhr-i Qəzvin-i behişt-ayin və həvali-yi büldan-i bi-nəzir ü qərin müadil ü müşakil-i sipəhr-i bərin olduğundan qeyri əhali vü məvali və əşəğir ü əalisi əhl-i sünnət və tabi-yi əshab-i əimmə-yi din olmaqla məşhur-i cümle-yi ələmin idi. Lakin Şah İsmayıl-i ləin ol diyarı qəbzeyi iqtidarına gətirüb, ol məmalikdə zöhhak-i rüzgar olmaqla əhl-i sünnət ü icmaün ictimainə iftiraq düşüb, mah-i asiman-i din ü iman ol bürc-i ali-məkanda rəhin-i mühaq və qərin-i ihtiraq olmağın, əhalisi ətraf ü əknaf-ı diyara kakul-i dilbərən gibi pərişan ü tarumar olmuş idi. Binaən-əleyh Mövlana-yi məzbur dəxi təhsil-i fəzail-i məvfur və təkmil-i fünün-i naməhdud və naməxsus için:

Misra

Safir fəfil-əsafir-i xamsü fəvaidi

qövl ilə amil olub səyahət ü müsafərət idərək məmalik-i şərifə-yi Osmanıyyəyə vasil, ələlxüsus qaide-yi Diyarbəkriyyə olan Qara Amidə daxil olduqda Mövlana-yi əzəm camiül-fünun vəl-hikəm pişvay ü müsəlləm-i üləma-yi alim Mövlana Müslihüddin-ül-Lari (əleyhi rəhmətül-məlikil-bari) xidmətinə vasil olmaqla fəzail fil-cümlə məarif-i cəlalilə nail olmuşdur və xidmət-i istifadələrinə mülazim olmaqla xidmət-i aliyyələrindən mülazim olmuş idi. Badəhu

(Həzrət-i) Mövlananın mürğ-i ruh-i pür-fütuhı qəfəs-i bədəndən pərvaz idüb əndəliban-ı gülüstan-ı canan ilə dəm-saz olduqda şəhr-i Kostantiniyyəyə gəlüb, badəhu padşahımız Manisada ikən xacəsi İbrahim Çələbi ilə həmdəm ü xəlil olmaqla ayan-i şahzadə miyanında sahib-i nam-i cəmil və zikr-i cəlil olmuş idi. Badəhu sultan-i səlätin-i zaman Dara-yi İsgəndərfər ü ərdüvan-məkan Ər-dəşir-i tac-bəxş və məmalik-i cahansitan Təhmuras-i div-bənd və qalagüşə-yi Keyumərs-i Cəmşid-qədr-i Xurşid-rəy füzuzəndə tac u taxt-i Keyvan fərazəndə-yi əxtər-i Gavəyan Sultan Murad xan sultan-i məmalik-i cahan və xaqan-i aləm ü aləmiyan olduqda hala Rumeli bəylərbəyisi olan pişvay-i ümərə-yi dövlət-i Osmaniyyə müqərrəbül-həzrətüs-sultaniyyə Məhəmməd paşa həzrətlərinün xacəsidür. Halincə məarif ü kəmalat ilə məruf əvqat ü saati təhsil-i fəza ilə məruf xalqdan hərüb bir fərd ilə mənus u məluf degüldür. Bu bir-iki əşar məzburun güftarındandır. Bu məcəlləyə təhrir olunmaq üçün irsal itmişdür.

بر وجود من اگو هر موی جانی داشتی
 از قامت هر يك جدا داغ نهانی داشتی
 گو توانستی شد از زار دلم یکدم خاموش
 بر سر کویت جدا دایم فغانی داشتی
 عاقبت در کلخن اندوه و محنط شد مقیم
 دل که هر دم فکر گشت بوستانی داشتی
 ***

ز آن دم که خوانده نسخه ای حسن تو را صبا
 در باغ کرده دفتر گلی را ورق ورق
 روی تو گفت مصحف حقم ولی خنت
 نشنید این از او و بر آمد به روی حق
 ***

نشناخت هیچ کس چه حاکمی به حق تو را
 او را ز در مران که غلام است حق شناس

Haşimi

Haşimi XV-XVI əsrlərdə yaşayıb-yaratmış azərbaycanlı şairdir. Atası Əcəmdən köçüb, Anadoluya gəlmişdir. Peyğəmbər soyundan gəldiyi üçün bu təxəllüsü götürmüşdür. Sultan Səlim şahzadə ikən onun şairi və müsahibi olmuş, Rum ölkəsində qazılıq etmişdir. «Cananələr ilə» rədifli şeiri ilkin olaraq o yazmışdır.

Lətifi «Təzkirətüs-şüəra». s. 568.

Vilayət-i Əcəmdən ümərail-kəlamdan sadat zümrəsindən idi. Ol sahib-i təb-i səlīm əni Sultan Səlim tabəsərah liva-yi Tıraboza-na mütəsərrifiyəkən yanında şairi və müsahibi və əbyat-ı qüdsi-simatinun katibi idi. Pədən-i səid ü şəhidi məğfurun-ləh Sultan Bayəzid ilə itduğu müharəbədə qətl olındı və küştələr içrə məqtul bulındı. Aşiqanə əşarı və halətbəxş güftarı vardır. «Cananələr ilə» qafiyəsin əvvəl bu bulmuşdur. Və baqi nəzirə-quylar ana pəyrəv olmuşlardır. Bu şeir anun xasse-yi ibdai və ixtiraidur.

Şeir

Bəzm-i mey eyləmişüm dün gecə sultanlar ilə,
Necə sultanlar ilə, bi-sər ü samanlar ilə.

Vay, nə xoş bildi ki, yokdur bəni-Adəmdə vəfa,
Şol ki, üns eylədi Məcnun gibi heyvanlar ilə.

Nə bana səbr müyəssər və nə xod vəsl-i həbib,
Düşeyin şəhrinə şeyda olub əfğanlar ilə.

Nəsr: Bu kəmine-yi kəm-bidaə dəxi əhd-i siğər-i sinndə və ol əvan ü hində yəni zaman-i hədasət və aləm-i səbavətdə təbiət-i şiriyyə nihadumda nihadə və məvhibət-i Fəyyazdan bu fənn dadə olduğu heysiyyətdən əmsal ü əknan mabeynində bu fənn ilə

təəyyün ü iştihar surətləri müşahidə və məşhud idüb, izhar-i asar və məhəll-i heyrət ü təəccüb necə güftar ibraz u südur itmişdüm. Bəli vəhb-i Vəhhaba qabiliyyət şərt olmaz və müqəddər ü məqsum olmayan nəsnəyi heç kəs say ü cəhd ilə bulmaz.

Nəzm

Kim itdi bülbülə əlhanı təlim,
Ya sözün nəğmə-yi qəqnusa təfhim.

İdər Həqq hər işi əhlinə asan,
Xürami kəbkə vü tavusa cövlan.

Vəlhasil, Cəvad-i mütləqün, əni Həzrət-i Həqqün bu əta-yi ibrətnümünü müqtəzasınca dəbirsitan-i novamuzidə müctəmi u müxtəlit olub, hənuz sibyan ilə sibyan okumak degül kəlam-i qədim həzrətlərini nisf itməmişdüm.

Misra

داد حق را قابليت شرط نيست

müci bincə şüəra-yi rasixin gibi rüsux və mələkəyə malik idüm. Bu şeri ol zamanda sabiqüz-zikrə nəzirə dimişdüm. Nəzirə li-müəllifi-hil-həqir:

İtməyüb mehr-ü məhəbbət məh-i tabanlar ilə,
Dəxi cəm olmayayın zülf-i pərişanlar ilə.

Bəxtümüz çünki siyəhdür xə-t-i əşar gibi,
Halümi şərh idəyin dəftər ü divanlar ilə.

Qətre-yi xun-i cigərdən yaşumun səqqası,
Gözlərüm tasını zeyn eylədi mərcanlar ilə.

Əhli irfan ilə eylən gül-i mül söhbətini,
Arif olan durub-oturmaya nadanlar ilə.

Bülbül-i təb-i Lətifə çəmənə qıldı həvəs,
İtdi gül söhbətini qönçə-yi xəndanlar ilə

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 1114.

Babası vilayət-i Əcəmdən mühacirət ilə daxili mülkət-i Rum olub, bu dəxi övlad-i rüsul və əhfad-i bətüldən olmaqla məxləs-i mərqumla məvsum olmuşdur. Həmişə əfal ü əhvalı bir vəfq-i mə-rəzi olan sahibqıran Sultan Səlim xan-i mazi (səqallahu sərəhu və cəaləl-cənnətə məsvahu) həzrətlərinün müsahiblərindən və nəzm-i ənva-yi məfaxir ü mənəqiblərindən idi. Hətta pədəri şahənşah-i məzburun babaları Sultan Bayəzid xan ilə itdügi müharəibədə zəxm-xürde-yi tiğ ü sinan olmaqla aləm-i üqbaya rəvan olmuş idi. Kəndüsi dəxi Rumillərindən qazı və hakim ikən mülkət-i bəqaya azim olmuşdur. Şeiri səhm-i lətafətdən bi-nəsib, əlfaz ü ibarəti türkanə və tərz-i qərib üzrədür. Bu şeir anun güftarındandır.

Bəzm-i mey eyləmişüm dün gecə sultanlar ilə,
Necə sultanlar ilə bi-sər ü samanlar ilə.

Vəh, nə xoş bildi ki, yokdur bəni adəmdə vəfa,
Şol ki, üns eylədi Məcnun gibi heyvanlar ilə.

Həbib

Həbib h.875/1470-ci ildə Göyçayın Bərgüşad kəndində dünyaya gəlib, Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun himayəsi altında olmuşdur.

Həbibinin II Bayəzid dövrünün (1481-1512) sonlarında Anadoluya gəldiyini söyləyən Qınalızadə və Aşiq Çələbi onun buraya gəlmə səbəbi haqqında məlumat verməmişlər. Təzkiyələrdə Həbibinin Anadoludakı həyatı haqqında bilgi yoxdur. Lətif və Qınalızadə Həbibinin Yavuz Sultan Səlim dövründə vəfat etdiyini, Övliya Çələbi isə Sütlücədə Cəfərabad təkyəsində dəfn edildiyini yazır³²⁰.

Salman Mümtaz Həbibinin «VIII əsr-i hicrinin nisfi-axırında şöhrətyab olan nadir bir şair və mümtaz bir sima» olduğunu qeyd edir³²¹.

İndiyə kimi Sam mirzə, Salman Mümtaz, Məhəmmədəli Tərbiyət, İsmayıl Hikmət, Fuad Köprülü³²², Həmid Araslı, Əzizəğa Məmmədov³²³, Azadə Musayeva və Səadət Şıxıyeva³²⁴ Həbibi yaradıcılığını bu və ya digər şəkildə araşdırmışlar.

Həbib haqqında Sam mirzənin «Töhfe-yi Sami» təzkiyəsində də maraqlı məlumat yer almışdır. Belə ki, Sam mirzə Həbibinin

---

³²⁰ Сасани Ч. Щабиби. ДИА. с. 374-375.

³²¹ Салман Мцмтаз. Азярбайъан ядыбийятынын гайнаглары. Багы: Аврасйа пресс, 2006, с. 284.

³²² Кюпрцлц Ф. Азери едебийятына аид нотлар: Щасановбу ве Щабиби // Едебийат Факцлтеси Меъмуасы, 1925, ь. БЫ, с. 68 – 77; Кюпрцлц Ф. Щабиби: шайаты ве есерлери // Едебийат Факцлтеси Меъмуасы, 1932, ь. ВЫЫЫ, с. 626 – 633.

³²³ Мяммядов Я. Щябиби. Шеирляр. Багы: 1980.

³²⁴ Шыхыйева С. Щябибинин шеириндя щцруфилийин яняяви вя трансформасийаи уьрамыш шякиллери // «Шяргин актуал проблемляри: тарих вя мцасирлик» (акад. З.Бцнйадовун йубилейиня шяер олунмуш конфрансын материаллары), Багы, 2001, с.119-122.

Azərbaycan hökmdarlarından «Ağqoyunlu Sultan Yaqubun əhdində yaşayaraq çobanlıq etməklə imrari-məişət» etdiyini yazır. Bir gün Sultan Yaqub şikara çıxdıqda bir çobanın sürü ilə quzu otardığını görür. Quzuların kimin olduğunu öyrənmək üçün mülazimlərindən birisini çobanın yanına göndərərək aşağıdakı sual və cavaba bais olur.

Mülazim yaxınlaşaraq, Həbibidən soruşur:

Mülazim: - Bu quzular kimindir?

Həbib: - Qoyunların.

Mülazim: - Bu kəndin böyükləri kimlərdir?

Həbib: - Öküzlər və camışlar.

Mülazim: - Mən insanları pişvaz edən böyükləri soruşuram.

Həbib: - İtlər və köpəklər.

Mülazim qəhrlənərək, türkcə deyir: - Eh, nə çapardım səni!

Həbib: - Çap ha, gör ki, yoldaşların getdi.

Mülazim çoban Həbibinin yanından qayıdaraq, sərgüzəşti Sultan Yaquba ərz edir. Sultan isə bu mühavirədən artıq dərəcədə xoşlandığı üçün Həbibini öz yanına cəlb edərək, təlim və tərbiyə olunmasına lazım olan əmrləri verir. Həbib də çox keçmədən öz zəkavi-fitri və təbi-səlimi sayəsində şairlik ünvanı-cəlili ilə meydana-ədəbiyyata çıxır. Ən əvvəl öz vəliyyün-niəmi və mənəvi atası olan Sultan Yaqubun dərbarında qalaraq, Sultanının vəfatından sonra dəxi Şah İsmayıl Səfəvinin məliküş-şüərası olur ki, bu münasibətlə də adını Gürzəddin bəy qoyur³²⁵.

XV əsrin tanınmış Azərbaycan şairi Həbibidən Lətifi, Aşıq Çələbi, Qınalızadə və Bəyani öz təzkirələrində bəhs etmişlər.

Lətifi «Təzkirətüs-şüəra». s.221.

Əcəm sərhəddinə qərrib yerdəndür. Sultan Səlim tabe sərah dövründə getdi və sürx-sər-i bəd-siyər üzrə vaqi olan səfər-i zəfər-əsərdə nəql itdi. Türki nəzm nazimlərindən bir tərz-i xas və üslub-i

---

³²⁵ Салман Мцмтаз. Азярбайбан ядыбийятынын гайнаглары. с. 284.

məxsusi vardır. Bu fəndə fərzanə və tərzində yeganədir. Bu mətlə anundur.

Mətlə

Dün gördüm ol nigarı tərəbnak ü ərcümənd,
Kafur əliylə dəstələmiş ənbərin kəmənd.

Tərz-i lüğəzdə bu müsəddəs-i müsənnayi bir şairün müsəmməninə və müxəmməsinə bənzəməz. Xasse-yi ixtira və məxsus-i ibdadur. Əl-hasil şərqilərdə şeir ilə fərid ü fərzanə və vahid ü yeganədir. Bu şeir anundur.

Şeir

Gər sənünçün itməyəm çak, ey büt-i nazük bədən,
Görüm olsun bu qəba əgnümdə pirağan kəfən.

Gitməyə başdan xam-i zülfi xəyali sən məhün,
Üstüxan-i kəlləm içrə tutsa əqrəblər vətən.

Nəzirə li müəllifihi

Bir nəzər gitməz xəyalün çeşmə sar-i didədən,
Bir pəridür kim pınar olmuş durur ana vətən.

Getməyə başdan xə-t-i səbzün həvası, dostum,
Gər məzarum üstini tutarsa sər-ta-sər çəmən.

Qədd ü xəddi həsrətindən can virürsəm, ey rəfiq,
Sərvdən tabut itsünlər bana güldən kəfən.

Qamətüm xam oldı qəmdən, dəstbusə çarə yox,
Bağrıma taş basayın xə-təm gibi ey sim-tən.

Nisbət eylərmiş kəlamın şeir-i şəkkər başuma,
Özgə quşdur, ey Lətifi, tuti-yi şirinsüxən.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s. 302-303.

Sultan Bayəzid dövrünün axırında diyar-i Əcəmdən gəlmiş əhl-i elm-şivə və səyahət-peşə kiməsnə imiş. Əksər-i ədaları əcəmanə və xilaf-i üslub-ı şüəra-yi zəmanədir. Təbində təsəvvüf

buyı, şeirində eşq çaşnisi vardır. Bu məşhur müsəddəs ana isnad olunur.

Müsəddəs

Dün gördüm ol nigarı tərəbnak u ərçümənd,
Kafur əliylə dəstələmiş ənbərin kəmənd.

Bakdum şikənc-i türrəsinə zar u müstəmənd,
Bir şəxs-i natüvan oturur gərdəninə bənd.

Kimdür bu miskin, ol nə rəsəndür didüm didi,
Zülfüm kəməndi tutqunı canundur sənün.

Bu əbyatı dəxi haqqa ki, aşıqanədür.

Qəzəl

Gər sənünçün itməyəm çak, ey gül-i nazik bədən,
Qəbrüm olsun bu qəba əgnümdə pırahən kəfən.

Getməyə başdan xam-i zülfi xəyali sən mahün,
Üstüxan-i kəlləm içrə tutsa əqrəblər vətən.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüərə». s. 287.

Diyar-i Əcəmdən Sultan Bayəzid zamanında Ruma gəlmiş pərgarvar nöqtə-yi cahanı ayağı altına almış, aləmi səyahət eyləmiş, əhl-i elm ü mərifət kimsənə idi. Əgərçi ədası əcəmanə, lakin şeiri aşıqanə və kəndünün tərz-i məxsusi vardır ki, anda yeganə idi. Sultan Səlim xan dövründə vida-yi saray-i cahan itmiş idi. Bu müsəddəs-i məşhur ana isnad olunur.

Şeir

Dün gördüm ol nigarı tərəbnak u ərçümənd,
Kafur əliylə dəstələmiş ənbərin kəmənd.

Bakdum şikənc-i türrəsinə zar u müstəmənd,
Bir şəxs-i natüvan oturur gərdəninə bənd.

Kimdür bu şəxs, ol nə rəsəndür didüm didi,
Zülfüm kəməndi tutqunı canundur sənün.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Vələhu

Gər sənünçün itmiyəm çak, ey gül-i nazik bədən,
Qəbrüm olsun bu qəba əgnümdə pirahən kəfən.

Həsən Məhəmməd xan

Həsən Məhəmməd xan (daha doğrusu Məhəmməd Həsən xan) 1784-1795, 1797-1805 və 1806-1819-cu illərdə Şəki xanı olmuşdur. Məhəmməd Həsən xanın dövründə Ərəş və Qəbələ sultanlıqları Şəki xanlığına birləşdirildi. 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd şah Qacarın Azərbaycana yürüşü zamanı Səlim xan tərəfindən hakimiyyətdən salınan Məhəmməd Həsən xan Tərkeş kəndinə qaçdı. Qacar hökmdarının nəzərindən düşdüyü üçün o, Təbrizə çağırılaraq kor edildi. 1797-ci ildə Ağa Məhəmməd şah öldürüldükdən sonra Məhəmməd Həsən xan şamaxılı Mustafa xanın köməyi ilə yenidən hakimiyyəti ələ keçirdi³²⁶. 1819-cu ildə Şəki xanlığı ləğv edildikdə o, Ərzuruma qaçdı. Sonralar Tiflisə gələn Məhəmməd Həsən xan Həştərxana sürgün edildi və 1830-cu ilin avqustunda orada vəfat etdi. Uzun illər Şəki xanlığında vergi və mükəlləfiyyətlərin müəyyən edilməsində rəsmi qanun olan «Dəsturül-əməl» külliyyatını tərtib etmişdi. Türk və fars dillərində şeirlər yazmışdır.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüəra. s. 43.

Həsən Məhəmməd xan İbni Hüseyin xan ibni Həsən bəy ibni Hacı Çələbi. Dağıstanda Şəki xanı idi³²⁷. Pedərindən sonra mütərcim canişin olmuş. Farsi və türkidə məharət-i şeiriyyəsi olub, şəcivü bahadır, vəcih ü vakur mühibb-i üləma vü mail-i istima-i mübahis-i aliyyə vü əvrad ü əzkarə müdavim idi. Xeyli müddət Şəkidə xan olub, Şəki əhalisi Mosko istilasından müqəddəm quluvv edib,

---

³²⁶ ACE, c. 537.

³²⁷ Ариф Щикмят burada йанлышлыбыа йол вермишдир. Чцнки Шяки Азярбайъан торпабы олуб, щеч бир заман Дабыстана аид олмамышдыр.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

qarındaşı Səlim xanı xan nəşəb etmişlər. Bədə 1237 hüdudunda Əzdərxanda vəfat etmişdir.

Hidayət

Əsl adı Əfsəhəddin Hidayətullah olan və Hidayət təxəllüsü ilə şeirlər yazan bu azərbaycanlı müəllif XV əsrin sonlarına qədər Təbrizdə yaşamışdır. Ağqoyunluların böyük hökmdarı Uzun Həsənin ölümündən sonra onun oğlu Əbül-fəth Sultan Xəlil Bahadır xanın sarayında böyük əmir rütbəsinə qədər yüksəlmiş, az sonra onun qardaşı Sultan Yaqubun sarayında xidmət etmişdir.

Əfsəhəddin Hidayətin həyatı, yaradıcılığı və "Divan"ı İbrahim Sona³²⁸ və Aida Paşayeva³²⁹ tərəfindən dissertasiya səviyyəsində tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Osmanlı təzkirəçilərindən yalnız Qafzadə Faizi «Zübdətül-əşar» adlı antologiya xarakterli təzkirəsində Hidayətin divanından nümunələr vermişdir. Təzkirədə şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat yoxdur.

---

³²⁸ Сона И. Щидайет Челеби ве Диваны. Гази Цниверситеси, Сосйал Билимлер Енститицс, Басылмамыш Йцксек Лисанс тези. Анкара, 2006, 402 с.

³²⁹ Пашайева А. Яфсящяддин Щидайят «Диван»ынын текстоложи-филологи тядгиги: филол. елмляр.нам...дисс. авторефераты. Бақы, 2009, 39 с.

Hüseyn Xan

Məhəmməd Hüseyn xan (?-1780) Müştəq şəkili Hacı Çələbi xanın nəvəsi və Həsən Ağanın oğludur. Şəki xanı olmuşdur. Hüseyn xan hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən əmisi Hacı Əbdülqədir tərəfindən öldürülmüşdür.

Müştəq təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Molla Pənah Vaqiflə mənzum məktublaşmışdır. Molla Vəli Vidadi “Müsibətnamə” müxəmməsini Hüseyn xanın faciəli ölümü münasibəti ilə yazmışdır. Şeirlərindən bəzi nümunələri ilk dəfə Salman Mümtaz 1925-ci ildə toplu şəkildə çap etdirmişdir³³⁰. Şəki xanlarının sarayı məhz Hüseyn xanın zamanında tikilmişdir.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüəra. s. 44.

Hüseyn xan ibni Həsən bəy ibni Hacı Çələbi Dağıstanda Şəki xanı idi³³¹. Məharət-i şeiriyəsi mənquldur. Pədəri Hacı Çələbi Təbrizə qədər hökm edib iqame-yi hakim etmiş imiş.

---

³³⁰ Салман Мцмтаз. Азярбайъан ядыбиййатынын гайнаглары. с. 82-106.

³³¹ Ариф Щикмят бурада йанлышылыба йол вермишдир. Чцнки Шяки Азярбайъан торпаы олуб, щеч бир заман Даыыстана аид олмамышдыр.

Xaqan

Arif Hikmət təzkirəsində Xaqan təxəllüslü azərbaycanlı şair haqqında məlumata rast gəlirik. Təzkirəçi onun əsl adının Fətəlişah olduğunu, Qacar türklərindən olub, İrana hökümranlıq etdiyini qeyd edir.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüəra. s. 47.

Hala İrənzəmin padişahıdır. Əslə taife-yi Qacariyədəndir. Əcəm türkmanlarındandır.

جسم و جان زارند این کجا و آن کجا
هر دو افکارند اما این کجا و آن کجا
نیغ خاقان کاه رزم و چشم هینا و کت بزم
هر دو خونبارند اما این کجا و آن کجا

Xəlili

Xəlili də XV əsrdə Türkiyəyə köçmüş söz sənətkarlarından-
dır. Xəlili təxminən h.810/1407-ci ildə anadan olmuşdur. «Firqət-
namə» adlı əsərində təhsilini əcəmdə aldığını yazır:

Əcəm mülkündə idim elmlə məşğul,
Okurdum gah fiqhü, gəh məqul.

və təsəvvüf yolunu seçərək, dostu ilə Ruma gəldiyini qeyd edir. Qaynaqlarda da Fateh Sultan Mehmed dövründə Diyarbəkrdən dövrün önəmli elm mərkəzi olan İznikə gəldiyi qeyd olunmuşdur. H.870/1465-ci ildə İstanbulla gedib bir il qaldıqdan sonra İznikə qayıtmış, burada qurduğu xanəgahda ömrünün sonuna qədər şeyxlik etmişdir.

Təzkirəçilər Xəlilinin əslən Əcəm tərəfdən gəldiyini və Anadolu yaxınlığında İznikdə yaşadığını, orada bir gözələ aşiq olmuş və onun təsiri ilə türkcə bir «Firqətnamə» yazdığını qeyd edirlər. Xəlili sonra təsəvvüfə yönəlib, təkkə sahibi şeyx olmuşdur.

Şairin ən məşhur əsəri isə 1471-ci ildə tamamladığı «Firqətnamə»sidir. F.e.d. A.Musayeva Xəlilinin «Firqətnamə»sinin Sankt-Peterburq, Berlin və İstanbul nüsxələri əsasında nəşrə hazırlamışdır³³².

Səhi «Həşt behişt». s. 125.

Mövlana Xəlili

Əslən doğu tərəfdən gəlmiş və Anadolu yaxınlığında olan İznik şəhərində işləmişdir. Orada bir gözələ aşiq olmuş və onun

---

³³² Мусайева А. XV-XVI ярылар Азярбайган мцщагырат дядабиййаты вя Хялили «Фиргатнамя»си. Бакы: Елм, 2007, 284 с.

həsətiylə türkçə bir «Firqənamə» yazmışdır. Xalq arasında «Xəlilinin Firqənaməsi» adıyla tanınır. Sonradan təsəvvüfə yönəlib tək-kə sahibi şeyx olmuşdur. Sözləri sufiyanə, şeirləri məşayixanədir. Bu beyt onun şeirlərindəndir:

Mən ki dərviş olmuşam, şah-i cahandan fariğəm,
Bəndə-yi sultan-i eşqəm in ü andan fariğəm.

Şöhrətindən keçmişəm dünya-yi faninün tamam,
Bu nişanı bulmuşam, nam ü nişandan fariğəm.

Lətifi «Təzkirətüş-şüəra». s. 250.

Vilayət-i Diyarbəkirdən Bitlis nam şəhərdəndür. Əsər ü əz-
manda Sultan Məhəmməd xan Qazi dövründə, cavanlığı zamanın-
da İznik nam qəsəbəyə gəlüb, təhsil-i elmə məşğul ikən bir məh-
bubə təəllüq ü təəşşüq idüb, kitab-i eşqdən və bab-i məhəbbətdən
dərs ü səbəq aldı və mütalibə və müzakirə dəftər ü tomarın teyy
idüb, ifadə və istifadədən qaldı və olanca təhsili təttil olub, dəftər-i
əql əbtər olub, müəllim-i eşq təlim-i məhəbbətdə vərəq dikər didi.
Bu müqəddimə minvalincə dərd-i eşqə mübtələ və ol şur-i sevda
ilə valeh ü şeyda olduqda həsb-i halını və dərd-i ma-fil balını bir
mənzum dastan idüb, aləmə dastan itdi. Beynəl-ənam «Firqəname-
yi Xəlili» diyü təsmiyə olunur və əbyatında hal-i aşiqə mülayim ü
münasib nicə əbyat-i halət-bəxş bulunur. Səthi və sadə nəzmdür.
Sifat-i xitabnamədə bir kaç beyt ol kitabdandır.

Nəzm

Didüm ey name-yi fərxundə-əxtər,
Çü sənün bir hüma-yi ənbərin pər.

Birunun məzhər-i ənvar-i əşvaq,
Dərunun məxzən-i əsrar-ı üşşaq.

Əcəb nütq-i fasihün var zəbansuz,
Sözünü ərz idərsün tərçümansuz.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Tapuna hər nə kim qonsa əmanət,
Virürsün sahibinə bi-xəyanət.

Qamu aşıqların sənsün rəsuli,
Yazub xürrəm idərsün hər məluli.

Vəli məktuba sirr yazmaq xətdür,
Zira eldən-elə, əldən-ələdür.

Və ol kitab-i şirin-xitabda münazərə-yi dil ü didədən və
cəvab-i qəlb-i rəmidədən mətbu u məqbul nəsnə vaqə olmamışdır.
Bu bir kaç beyt ol kitabdandır.

Məsnəvi

Eya qan olacaq gözüm nə gördün,
Ki zühdüm xırmənini yelə verdün.

Alub əldən inan-i ixtiyarum,
Nə qəduñ əql ü irz u nə vüqarum.

Nolaydı bən sənə yar olmayaydum,
Səni məhbubə mayil bulmayaydum.

Badəhu ol qəntərə-yi məcazdən übur idüb, mənzil-i həqiqətə
qədəm basdı və həva tirün atub, həvəs yayını yasdı. Nitəkim di-
mişlərdür.

Nəzm

Eşqə tən etmə gər məcazidür,
Gah həqiqiyə karsazidür.

Nəsr: Amma bab-i əşarda ol qədər rəngin degüldür. Əgərçi
şeyrinün xalq arasında etibarı kəm degildür. Bu şeyrdən keyfiyyəti
məlumdur.

Şeyr

Yar əgər ərz-i camal eyləyə, bazara gələ,
Həmə şəhr əhli fəğan idə görə, zarə gələ.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qibləsindən yüzünün yüz çevirirsə sufi,
Səcdə itdikçə anun surəti divara gələ.

Gəlməni vəqt-i əcəl-dih-i ümid edənə can,
Çıkmaya can o həvayilə nəfəs vara gələ.

Nəsr: Və bu qəzəl-i zülqafiyətəyn və rəddül-əcz ələssədr
dəxi anun mətbu u məsnu olan əşarındandır.

Şeir

Ta bənim könlümdə yaddun, ey ruxi-gülnar, nar,
Nar-i şövqünlə cahanda yandum, ey əyyar yar.

Yarəlü qıldın bəni, rəhm eyləməzsün, ey diriğ,
Ağladursun hər gecə ta sübhə dənlü zar-zar.

Zarluğumdan bənüm həm-sayələrdür bi-hüzur,
Etmədi ahum sana bir zərrə, ey məkkar, kar.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s.865.

Məşhur Xəlilidür ki, Diyarbəkrdən Ruma şüglə gəlürkən
İznikdə bir dilbər sevib, iştiğalinə mani olub, fərağat idüb qalmış-
dur. İznikdə sevdügi dilbərlə olan əhvalın dastan idüb, nəzm
eyləmişdür. Əfvahda «Divan-i Xəlili» diməklə məşhurdur və əsna-
yi dastanda kəndinün Ruma gəldügi və ol zamanda Burusa vü
İznik məcme-yi elm ü üləma olub İznikdə şügl qəsd edərkən şöle-
yi atəş-i eşq cümlə amalın yakduğı məsturdur, nəzmi nəzmdür,
vəsət və fünün-i nəzmdə ol dastanla anda olan qəzəlləridür şayi
olan fəqət.

Şeir-i u

Çü düşdüm səndən ayru, ey gözəl xan,
İşimdür nalə vü fəryad u əfğan.

Əgər bu növ ilə qalursa hicran,
Gözüm qan ağla, can ver dil, cigər yan.

Qəzəl

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Ol ki, simin əlləri aşiqlərun qanındadır,
Könlümün cəmiyyəti zülf-i pərişanındadır.

Gözləri bir qəməzədən fəth itdi dil iqlimini,
Qəsdı şımdı bən qərib üftadənün canındadır.

Qınaltızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 359.

Lətafət-i ab u hava ilə şöhrə-yi dəhr və məqbul u məmduh-i Zeyd ü Əmr olan Diyarbəkrdəndür. Sultan Məhəmməd xan zamanında İznığə gəlüb, təhsil-i elmə iştiğal və qəndil-i təkmiil-i ülum-i cəliləyə ruğan-i ictimad u fitilə səy-i cəmil ilə iştiğal üzrə ikən bir məhbub-i mələk-xisələ aşiq-i şeyda olub, Məcnun-misal Leyla-yi zülf-i ənbərsası ilə rüsva və zəncir-i eşq ü həvasına mübtəla olduqda həsb-i halın və ələm ü mələlin bir dastan idüb, kəndüyi aləmə dastan itmiş idi. Bəynəl-cümhur «Fürqətname-yi Xəlili» diməklə məşhurdur. Sadə vü güşadə bir nəzmdür. Sifət-i xitabnamədə bu bir kaç beyt ol kitabdandır.

Şeir

Didüm ey name-yi fərxundə-əxtər,
Çü sənsin bir hüma-yi ənbərinpər.

Birunun məzhər-i ənvar-i əşvaq,
Dərunun məhzən-i əsrar-i üşşaq.

Əcəb nütq-i fəsihün var zəbansuz,
Sözünü ərz idərsən tərəcəmansuz.

Qəzəliyyatında çəndan lətafət-nüməyan degüldür. Ol əəldən təhrir olınmadı.

Xətayi

Görkəmli dövlət xadimi, ana dilində yaranan şeirin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan, özü də bu dildə ölməz sənət inciləri yaradan Şah İsmayıl Xətayi Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni yüksəlişində müstəsna xidmətləri olan şəxsiyyətlərdəndir. Xalqımızın inkişafının ən mühüm mərhələlərindən biri onun adı ilə bağlıdır. O, 17 iyul 1487-ci ildə Ərdəbil şəhərində dünyaya gəlmiş, 1501-ci ildə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin əsasını qoymuş, 23 may 1524-cü ildə Sərab şəhəri yaxınlığında vəfat etmişdir. Azərbaycanda S.Mümtaz, H.Araslı, Ə.Məmmədov, M.Qasımlı, Türkiyədə S.N.Ergün, İranda M.R.İsmayılzadə, Avropada V.Minorski və T.Gənceyi Xətayinin yaradıcılığının öyrənilməsi sahəsində böyük işlər görmüşlər. AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., prof. O.Əfəndiyevin monoqrafiyalarında Şah İsmayılın dövlət xadimi kimi fəaliyyəti geniş tədqiq və təhlil olunmuşdur.

Osmanlı təzkirəçiləri içərisində yalnız Faizi təzkirəsində xatırlanmışdır. Faizi də təzkirəsində yalnız onun ölümünə yazdığı beytləri vermişdir.

Xəzani

Xəzani Şirvanlı olub, XVI əsrdə Osmanlı ölkəsinə gedən azərbaycanlı şairlərdəndir. O, Əlqas mirzənin katibi olmuşdur. Xəzani dövrünün tanınmış şairi, eyni zamanda saray məmuru olaraq çalışmışdır. Əlqas mirzə Şirvanı ayırmaq, müstəqil şah olmaq arzusuna düşür. Təhmasib böyük bir ordu ilə Şirvana hücum edir. Əlqas mirzə məğlub olur. Bu zaman Xəzani də doğma vətəninə buraxıb, Əlqas mirzə ilə Türkiyəyə gedir³³³. Saray şahnaməçisi Arifi Fəthullah Çələbini qısqanaraq bu vəzifəyə keçmək istəmişdir. Ancaq Arifinin ölümündən sonra bu vəzifəyə təyin olunmuşdur. Fars və türk dillərində şeirləri vardır. O, Xəzani, Əsiri və Əflatun təxəllüsləri ilə şeirlər qələmə almışdır. Eyni zamanda xəttat, rəssam və nəqqaş kimi tanınmışdır.

Xəzani haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına ilk məlumatı akademik H.Araslı vermişdir³³⁴. F.e.d. A.Musayeva isə «Gülşəni-şüəra»ya istinadən Xəzani yaradıcılığına nəzər salmış və onun Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan şeirlərindən (D-357, B-5050, B-3382) nümunələr vermişdir³³⁵.

Osmanlı təzkirələrini nəzərdən keçirdikdə Xəzaninin adına rast gəlmədik. Ancaq «Divan edebiyatı isimler sözlüğü»nün «Əflatun» maddəsində onun haqqında Əhdi və Bəyani təzkirələrinə istinadən məlumat verilir³³⁶. Bəyani təzkirəsinin Prof.Dr. İ.Kutluk tərəfindən üç nüsxə əsasında (Vəliyəddin əfəndi 2659, Universitet 2568 və Əli Əmiri 757) hazırlanmış elmi-tənqidi mətni tərəfimiz-

---

³³³ Араслы Ш. Буюцк Азырбайған шаири Фцзули. с. 61.

³³⁴ Йеня орада, с. 60-62.

³³⁵ Мусайева А. XV-XVI ярлыр Азырбайған мщцаьирят ядыбийяты вя Хялили «Фиргятнамяси». 2007, с. 21-23.

³³⁶ Ипектен Ш., Исен М., Топарлы Р. Тезкирелере эюре диван едебийаты исимлер сюзльцц. 1988, с. 108.

dən diqqətlə nəzərdən keçirilmişdir və burada Xəzaninin adına təsadüf etmədik. «Divan edebiyatı isimler sözlüğü»ndə Xəzani haqqında məlumat Bəyani təzkirəsinin Əli Əmiri 757 şifrəli əlyazması əsasında verilir. Bu isə yuxarıda adı çəkilən elmi-tənqidi mətndə istifadə olunmuş nüsxədir. Bizcə burada sadəcə Əhdi Bağdadi³³⁷ təzkirəsindəki bilgiler yer almışdır.

---

³³⁷ Ащди ве Эцлшен-и шуарасы (инъелеме-метин) /щаз. С.Солмаз. Анкара, АКМБ, 2005, с. 204.

İzzi

XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış İzzi (?-h.1105/1693) təxəllüslü azərbaycanlı şair haqqında ilkin məlumatı Salim, Səfayi və Bəliğ təzkirələrindən alırıq. Təzkirəçilər İzzinin Şirvanda dünyaya gəldiyini, əsl adının Məhəmməd olduğunu yazırlar. İzzi İstanbula gəlib təhsil almışdır. Bəzi dövlət adamlarına nədimlik etmişdir. Fars və türk dillərində şeirləri vardır.

Safayi «Təzkireyi-Safayi». s. 399.

Namı Məhəmməddir. İqlim-i irfan və şəhr-i Şirvandan zühur edib, İstanbula gəlib, təhsil-i mərifət və fənn-i inşada kəsb-i məharət etməklə dövlət-i aliyyə-yi Osmaniyyədə bəzi kibarın katibi və nədim ü müsahibi və şüəra-yi əsrdən bir şair-i sehrkar olub, bədəhu arzu-yi vətən ilə əzm-i İrən etmişdir. Bu cəride-yi irfanın bəzi məhəllində zikri mürur edip əsrində qərin-i söhbət-i hüsn-i aləmsuz olan Küçük Xünkar nam məhbubun haqqında bu qitəyi nəzm etmişdir.

Qitə

Məriz-i eşqə ancaq çarə vəsl-i yarı bulmuşlar,
Bu dərdə şərbət-i ləl-i ləb-i dildarı bulmuşlar.

Rəvayət müxtəlifdir gərçi amma qövl-i muqtabə,
Bu şəhrin şöhrət-ayini Küçük Xünkarı bulmuşlar.

Salim «Təzkireyi-Salim». s. 504.

İzzi-yi digər

Nam-i sər-amədləri Məhəmməddir. Diyar-i Şirvandan zühur etmə bir şair-i pür-irfan idi. Fil-əsil bir təriq ilə mürğ-i canı vətən-i əslisindən rəm-gərdə olmaqla tərki-əşyan və aramğah-i hər-sinf-i

ərbaab-i irfan olan Kostantiniyyə canibinə rəvan olub, ol məmləkət-i cənnətasaya vüsul bulduqda mərifəti səbəbi ilə bəzi kibar-i əna-ma duxul edib, onların kitabəti xidməti ilə dəf-i zərurət edər bir əhl-i qənaət idi. Bin yüz beş tarixində fəvət oldu. Fərisi və türki əşara pür-iqtidar bir dərviş-i qəribüd-diyar idi. Bu güftar cümle-yi asarındandır³³⁸.

Bəliğ «Nüxbətül-əsar». s. 270.

Namı Məhəmməddür. Rəvandan zühur itmişdür*. Ərbaab-i dövlət kitabəti xizmətində min yüz beşdə fəvət oldu.

Məriz-i eşqə ancaq çarə vəsl-i yarı bulmuşlar,
Bu dərdə şərbət-i ləl-i ləb-i dildarı bulmuşlar.

---

³³⁸ Салим тязкирясиндя дя Сяфайи тязкирясиндяки шеир йер алмышдыр.

* Йягин ки, Бялиь «Ширван» сюзцндяки «شن» шярфини сяшвян qeyd etməmiş вя бу сябябдян «Ширван» сюзц «Ряван» кими йазылмышдыр.

Kamil

XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Məhəmməd (?-1148/1735) adlı azərbaycanlı şair haqqında məlumatı Salim və Ramiz təzkirələrindən alırıq. Məhəmməd adlı bu şair Qarabağlı İshaq Əfəndinin oğludur. Bu səbəbdən İshaqzadə kimi tanınmışdır. Əyribozda vəfat etdi. Şeirdə, inşa və şahmat oynamaqda usta idi.

Ramiz «Ədəb-i zürəfa». s. 254-255.

Kamil İshaqzadə

Ol mərhum-i kamil-i bi-müadilin ism-i samiləri Məhəmməddir. Üləma-yi dövlət-i Sultan İbrahim xanidən olub, Şeyx Əmir Buxaridə məstur məşhur-i afaq Qarabaği İshaq Əfəndi məğfurun məxdum-i məarif-məvfuru üləma-yi Sultan Məhəmməd xanidən Məhəmməd Saleh Zühuri Əfəndinin nəcl-i güzin-i məarifməndi sabiqən Şam-i şərəfəncam qazısı olub, bin yüz yigirmi iki sənəsinde azim-i darül-hüzur olan Arifi Məhəmməd Əfəndinin məxdum-i kamili və nəcl-i nəcib-i şirin-şəmaili olmaqla məaruf ü kamal bilirs kəndülərə intiqal edən bir məxdum-i xocəstə xisal idi. İkrəm-i məxadim-i kiram olan mülazimətlə təvkiir ü ehtiram olunub, hənuz mədrəse-yi xariclə nail-i məram olmadan validləri mənəsb-i cinana xiram itməyin əmval-i məvrusələri düyun-i validin ifa və kəndülərə rıqqət-i firqət-i pədərdən qeyri bir şey qalmamaqla fikr-i dür-a-dürlərinə fütür və qaile-yi maaş-ruzələrinə məhsul-i xirmən-i qəza-yi maide-yi fütür mülahazası nihad-i kamilanələrində zühur itməyin salik-i təriq-i qəza.....* qəzalarında malik-i əzimme-yi hökm ü imza olunmuşlar idi. Bin yüz qırx səkkiz sənəsində mədi-

---

* Елми-тянгиди мятндя дя бу шыкилдя эетмишидир (В.М).

ne-yi Əyribozda zinətəfruz-i səccade-yi hökümət ikən sicill-i ömri rəside-yi əncam olub, qəza-yi axir-cinana xiram u əzimət itmişlərdir. Tarix-i məzburda vali-yi vilayət olan İbşir paşanın qeyz-i dünyəviyyəsinə binaən divanları təamında təsmim və dərhal məhkəmələrinə gəldükdə rəvan-i pakin Xəllaq-i zəvil-inama təmsil idüb, çok keçmədən paşa-yi məzbur dəxi giriftar-i mücazatxun-i Mövlana-yi sahib-i kəmalat oldığı əşraf-i qüzatdan əmməzadələri Misli Əli Əfəndidən mənquldur. Mütərcəm-i məzkur həqq bu ki, şeir ü inşa və xətt ü imlada məharəti zahir şair oğlu şair olduqlarından maəda lub-i şətrəncdə yegane-yi dövrən və «mənəm digər nist» mənəsi hüzur-i Sultan Əhməd xan-i məğfurda bila-fasildə yüsri hünərvəri üç dəfə mat itmələrindən əyan olmuşdur. Asar-i təb-i dilpəzirlərindən bu qəzəl-i bi-nəzir təberrükən təhrir olundu.

Nəzm

Əcəb bu fülk-i bəlakeş kənara düşməzmi,
Yem-i əməldə qalır bir diyara düşməzmi.

Nişan-i sim ü səməndən idən tamaşa heç,
Qubar-i dərgah-i dövlət-mədara düşməzmi.

Nədir puşışın, ey eşq-i çeşm-i xun-alud,
O mehr-i hüsnə qurı bir nəzarə düşməzmi.

Görən o xətt-i rux-i alın, ey pəri-sima,
Həva-yi seyr-i gül-i səbzəzara düşməzmi.

Görürsə Kamil əgər nale-yi səhər-xizəm,
Şərar-i şərmiyə sad-etizara düşməzmi.

***

Bəni qərq itdi, ey bar-i Xudayım,
Güruh-i münkirə bar-i Xudayım.

Bu təhun-i cahanda Kənziyə hərəkəs öyünməkdə,
Bu növbət böylə geçsün dir kam nadanı söylətsən.

Ey nihal-i İrəm-bağ-i dərunəm çələbi,
Vey firqə-i vərəm-dağ-i dərunəm çələbi.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Okumaq vüslət kitabın gəlməz o mehparədən,
Seyr edər neyl-i sirişkim nola ağdan, qaradan.

Salim «Təzkirətüş-şüəra». s. 591.

Bu məcəllə-yi cəlilədə hərf-i eyn-i mühmələdə Arifi məxləsi ilə kəşide-yi silk-i təhrir olan İshaqzadə Məhəmməd Əfəndinin nur-i didələri Məhəmməd Kamil Çələbidir ki, əba ən cədd xanədan-i məaruf ü kamaldan bir zat-i hünərmənd olub, mərifət ü kamal bil-irs kəndüyə intiqal eyləyən ərbab-i məqaldəndir fəamma tale-yi meymunu yavər olmadığından neyl-i əmanisinə vüsuldan müqəddəm pedərləri intiqal və təraküm-i düyun-i kəsirə ilə pərişan hal olduğuna binaən qəzaya riza-dadə olub, Rumeli qələmində bir kaç mənsubə qazı və ol vəcihlə qut-i la-yəmut təəyyüşə razi olmuşlar idi. Əbna-yi cinsinə görə xeyli mərifətli maarifşinas bir mərd-i nazikrəftar və farisi və türki əşara pür-iqtidardır. Bu güftar cümle-yi asarlarındadır.

Qəzəl

Əcəb bu fülk-i bəlakeş kənara düşməzmi,
Yem-i əməldə qalır bir diyara düşməzmi.

Nişan-i sümm ü səməndin edən tamaşa heç,
Qubar-i dərgah-i dövlət-mədara düşməzmi.

Nədir cuşişin ey eşq-i çeşm-i xun-alud,
O mehr-i hüsənə qoya bir nəzarə düşməzmi.

Görən o xətt-i rux-i alin ey pəri-sima,
Həva-yi seyr-i gül-i səbzəzara düşməzmi.

Görürsə Kamil əgər nale-yi səhər-xizim,
Hezar şorm ilə sad etizara düşməzmi.

Rübai

Fikr-i sər-i zülfünlə pərişan olamam,
Hər atəş-i rüxsar ilə suzan olamam.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Olsam da əgər qəriq-i bəhr-i əkdar,
Minnətkeş-i dəst-i pəst-i nadan olamam.

Vələhu

Daima zülfün xəyali dide-yi xun-abda,
Guyiya bir sünbil-i tədir miyan-i abda.

Vələhu

بد ه پيالہ می با عرق مرا ساقی   کہ وقت یاسمن و فصل ار غوان آمد

Qəribi

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra» adlı təzkirəsində Qəribi təxəllüslü əcəm əsilli şairdən bəhs edir. Təzkirəçi Qəribinin «barmaqsız Əmir» sanı ilə tanındığını, təfsir elmində və təliq yazısında usta olduğunu, Şah İsmayıl tərəfindən elçi göndərildiyini yazır. Qeysəriyyədə həbs olunmuşdur. Sultan Səlimə təqdim etdiyi bir qəsidə ilə bağışlanmış, əvvəlcə Geliboluya, sonra Bursaya göndərilmişdir. Dövlət qulluğunda olmuş, həm də, ticarətlə məşğul olmuşdur. Aşiq Çələbi təzkirədə Qəribinin türkçə bir beyti, farsca iki rübaisi, bir qəzəli və bir tarixi yer almışdır.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s. 920.

Mir Hüseyindir ki, sağ əlinün səbbabə barmağı əvvəl doğumundan məqtu olmağın rumilər «Barmaqsız Əmir» və əcəmlər «Mir Barmaqsız» dirlərdi. Əsl diyar-i Əcəmdəndür, nəşəbdə şərif və həşəbdə, təfsirdə və sair ülumda xərif ü ba-vüçud, barmağı naqis ikən təliqnüvislükdə bimanənd və şan-ı zərif idi. Sultan Səlim-i mərhum Əcəm səfərindən müqəddəm Şah İsmayıl tərəfindən rissalətlə gəlüb, qüdəmi eşidüldükdə bulduqları yerdə həbs fərman buyurılıb, Qeysəriyyədə rast gəlinüb həbs olunmuşdur. Sultan Səlim ol həvaliyə varduqlarında

Misra

بنده مهبوس را به هر خدا آزاد کن

bəndin mürəbbə idüb, göndərüb anlar dəxi qəsidədən qasid kim olduğın bilə gətürüb, yol üzrə yanaşdırub, əhval ü ətvarın bəğənüb, ümid-i istimalət verüb, Geliboliya göndərüb, səfərdən ovdətlərində kəndi tövliyyət istəyüb, tövliyyətlə qənaətinə incinüb

tövliyyə təmişlərdür, tövliyyətlə ticarəti cəm idüb xeyli mala malik olub, əmayir-i səlätin-i Bursaya mütəvəlli olmuşdur, bədəhu Kəfəyə xassə xaric-əmini olmuşdur. İki dəfə, ikincisində Əlqas mirzə Kəfəyə gəlüb, «izaz ü ikram-i ziyafətdə mübaləğə itdi» diyü əzl itmişlərdür. Rüstəm paşanın əvvəl nəzər-i ehsanına mənzer ikən bu cəfayı gördükdə xeyli mülazəmət idüb bu bəndi tərzi idüb virmişdür.

Beyt

Ya nəsim-i lutfün ilə gül gibi güldür bəni,
Xar-i hicran ilə ya bülbül gibi öldür bəni.

Bədəhu Burusada Kaplucaya mütəvəlli və xassə xərac-əmini olub səhl zamandan məzül olub, məzülən fəvz olub, bunca əmvali iki maxələf oğluna qalmışdır. Məzkurun əgərçi məkarim-i əxlaqı çoxdı, amma hiddəti və intiqamı kamal mərtəbəsi idi. Burusada bir məhəbbət quli qaçduqda bir kiməsnədən izlal ehtimalın verüb, hökmlər gətirdüb, təftişlər etdirdüb, qeyr-i işgəncəyə qənaət itməyüb, kəndi birkaç işgəncə ixtira edüb itmişdür. Yənə izrar eyləmişdür. Cümlədən biri ələnməmiş kül və kirəci xalt edər bir torbaya qoyar, başına keçirür. Hərif tənəffüs etdükdə kül və kirəç gənzinə varub mədən olur. Bi-eyb Xudaəst Kapluca mütəvəllisi ikən caməkəna müttəsil bir şahnişin vəz edüb, ana soyunmağa məhsus idüb, bu tarixi dimişdür.

Tarix

پاره زی بهشت

Kəfədə cəm olduğu qazılardan Dəməşqizadə ilə məbəynləri olub həcv itmişdür. Bəndi budur:

بحمد الله دمشقى زاده خر هیشتم بادی
یکی از منکران آل حیدر نیستم بادی

əksər-i sər ü karı Əbül-fəzl Əfəndi ilə idi, bədəl-əzl Əbül-fəzl Əfəndi ana bu rübai göndərdi ki:

Rubai

از دهر دنی بخشش و یحسان مطلب
و ز شوره زمین سنبل و ریهان مطلب
منان چو کفیل آب رزان تو بود
زنهار زی دونام جهان نان مطلب

Ol dəxi bu rubai ilə bu qəzəli göndərmişdür.

Rubai

ای مور ترحم از سلیمان مطلب
لطف و کرم از آصف دوران مطلب
در گیشه خد بینم چوقانع شو
هر سوی مدو ازین و آن نان مطلب

Qəzəl

ای که بر جاه و جلال دنیوی دل بسته
در جهان حقا که دل بر فکر باطل بسته
مکنی تعمیر آب و گلی در این دهر خراب
حیفا از این رشته عمری که بر گلی بسته
خیمه همت بیا در شرب و بطها زی نیم
بر خود آسان و اکن ای دل هر چه مشکل بسته
بعد ازین ماو فرا و کوشه بی توشه
الوداع ای آن که دل بر شاه عادل بسته
با حیات یک دو روزه روزی صد روزه هست
ای غریبی باغم روزی چرا دل بسته

Lütfi

Rza və Mücib təzkirələrində təbrizli Lütfi təxəllüslü azərbaycanlı müəllif haqqında qısa məlumata rast gəlirik: «Lütfi: Dərviş Əbdinün pərvərdəsi, Təbrizi dərviş-i Rəhimadür. Tövr-i qərib əşarı və tərz-i əcib gövtarı vardır»³³⁹.

Mücib. Təzkire-yi Mücib. s. 56.

Dərviş Əbdinin pərvərdəsi Təbrizi Dərviş Rəhimadır. Tövr-i əcib və tərz-i qərib üzrə güftarı vardır.

Şeir-i u

Çün şah-i mar-i zülfini gördi dil-i xarab,
Etdi xəyal anı ki, dil-i pasiban-i gənc.

İma-yi çeşm-i mərəkəara-yi hüsn ü naz,
Bitməz əsir-i eşqinə hərgiz dəlal ü günc.

---

³³⁹ Сейид Рыза Зеэримарзаде. Рыза тезкиреси. С. 87.

Məhəmməd Əmin

Əslən azərbaycanlı olan və dövrünün tanınmış bilgin və şairlərindən hesab edilən Məhəmməd Qəzvinin Əbhər qəsəbəsində anadan olmuşdur³⁴⁰. Əsl adı Əmindir. Şah Təhmasib zamanında vəzir olan Mirzə bəy Sabiqinin oğludur. Atasının ölümündən sonra çıxan qarışıqlıq səbəb ilə məmləkətini tərk etmiş və Bağdada getmişdir. İsgəndər Paşanın iltifatını qazanmışdır. Şah Təhmasib bunu eşitdikdə malını yağmalatdırmışdır. Bu səbəbdən Bəsrəyə, daha sonra Hindistan, Təbriz və Şirvana gəlmişdir. Şama gələrək Şam dəftərdarı Şeyx Kamaldan iltifat görmüşdür. Bundan sonra İstanbula gəlmiş və Sultan Bayəzid vəqfinə mütəvəlli vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Qınalızadə onu dövrünün öndə gələn şair və alimlərindən hesab edir. Sultan Süleyman dövründə vəfat etmişdir.

Onun haqqında geniş məlumatı yaxın dostu Qınalızadə Həsən Çələbidən alır.

Qınalızadə «Təzkirətüs-şüəra». s. 913.

Hilal-i vücud-i zəmin-i fələk-təmkin və riyaz-i pür-lətafət ü təzyini qayrət-i sipihr-i bərin və hər bağ-i İrəm-ayinində məkin olan qəsr-i nazənin ilə rəşk-i nigarxanə-yi çin olub, büldan-i cahan içrə hər cəhətdən bi-ədil ü qərin olan şəhr-i Qəzvinün müzafatından qəsəbe-yi Əbhər diməklə şöhrə-yi dəhr olan şəhərdən tali ü şariq olmuş bədr-i səma-yi məarif ü həqayiq bir zat-i bər-güzidə vü

---

³⁴⁰ Шямсяддин Сами. Гамусцл-Елам. Истанбул: 1306-1316. ВБ Ъ., с. 4187; Мящяммяд Сцрййа. Сибилл-и Османи. Истанбул: 1308-1311. Ъ. БІВ, с. 117; Макулу П. Ядыби мялумат ъядвяли. – Бакы: 1962. – с. 223; Курназ Ъ. Тцркйие – Орта Асія едеби илишкилери. – Анкара: 1999. – с. 98.

tab-i faiqdür. Hilye-yi mürüvvət və mizmar-i fütüvvətün sabiqi sabıqan Şah Təhmasbün zamanında mütəsərrif-i mənşəb-i vəziri olan Mirzə bəy Sabiqinün ki, sisile-yi intisabları Şeyx Bahəddin-i Sührəverdi həzrətlərinə müntəhidür fərzənd-i səadətməndidür. Nəxl-i vücud-i məsudi riyaz-i şəhr-i məhudda nəvş ü nüma bulub mirat-i zat-i sütudə-sifəti misqal-i məarif ü kəmalat ilə ayine-yi aləm-nüma olmuş idi. Ol diyar-i behişt-nejadda atəş-i rəfz ü ilhad iştiāl ü inziram tutıcaq anda mənzil ü məqam tutmaq və ol güşə-yi İrəm-misaldə aram itmək birun-i həyyiz-i imkan olduqda

Nəzm

و اذاد دیار و تغیرت انحالیه
فدا الدیاره و صرا التحویلا

fəhvası üzrə babaları xof ü hiras-i Təhmas-i pür-vəsvasdan xəzire-yi Şeyx Səfiəddin-i Ərdəbiliyə ki, əcdadınun məzarı olmaqla dəst-i zülm ü udvanlarından girizan olanlara darül-aman idi, anda mü-təhəssin ü mütəvəttin olmuşlar idi. Daima cəvahir-i pənd-i pədəranəyi zəmin-i dil ü canına nisar idüb, bənüm hal-i pür-ixtilalümdən ibrət al və bu diyardakı məqam-i qəvm dalldur təməkkün-i xatirəsin xatiründən təşrə sal dirlər idi. Ol əsnada pədərləri diyar-i üqbaya güzər itdükdə Mövlana Qazızadə-yi girih-rud ki, elm ü fəzl ilə yeganə-yi əhl-i vücud və təb-i rəvan və qəlb-i pür-səfa ilə misal-i rud idi. Anların mürəfəqət ü müvafəqətləri ilə misal-i ənhar kuh ü dəştdə güzəran olub, bad-i səba gibi vihad ü tilaldə püyan olaraq, manənd-i Fərat gəşt ü güzərləri şəhr-i Bağdada uğraduqda İsgəndər paşanın məzhər-i əltaf-i fəsihül-əknafi olmuş idi. Lakin bu haldan Şah Zal xəbir olduqda Mövlananun əhl ü əyal və əqar ü əmvalin nəhb ü qarət itdükdə anda dəxi təməkkün ü qərara məcal mühal olub əzimət-i Hind ilə Bəsrəyə təvəccüh idüb, Bəsrədə ikən Mövlana-yi məzbur can gibi bəsərdən nihan olub, ruh-misal aləm-i qüdsə rəvan olduqda Bəsrədə kəştiyə süvar olub canib-i Hürmüzə rəvan olmuşlar idi. Nagah dərya-yi ümman bad-i müxalif və riyah-i əvasif ilə cura-nüşan kəşt-i-yi badə gibi çuşan u xuruşan olub təlatüm-i əmvac-i kuh-misal ilə kəşt-i gahi çərx-i

dolabi gibi ali-cənab və gahi qəvvasvar qavte-yi zən-i qər-i ab olub, gahi rifətlə əvc-i əflakun mahı və gahi dərün-i dərya aram-gahı olan mahi olur idi.

Şeir

گهی سوی محیطش داد پرواز
گهی آورد سوی مرکزش باز
گهی چون انجم سیار سایر
گهی چون گنبد دوار دایر
گهی در اوج و گه در کار بوده
گهی ماهی و گاهی مه نموده

Axirül-əmr بیغشیه موج من فوقه سحاب məzhər-i hal-i dil pür-iztirabı olub, badban-i kəşti giriban-i aşıq-i bi-səbr ü qərar gibi dərیدə və bala-yi sər-v-qəddən misali müstəqim olan tir-i səfinə kaman-i əbru-yi cavanan gibi müqəvvəs ü xamidə olmuş idi. Əcəbdür ki, dərya ol bəhr-i mühit-i irfanla bu dənli aşnalıq peyda itmiş ikən və kəşti dəxi nicə zaman can gibi ol ruh-i rəvana cismində məkan idüb ol lülü-i lalayı əl üzrə tutarkən aqibət dərya nəmək-haramlıq idüb zəncir-i zülf-i xuban gibi dər-həm olan əcza-yi səfine-yi manənd-i hüruf-i məqtə biri-birindən cüda eylədi və kəşti dəxi bilməzlik ilə ol gövhər-i yektayı çıxardı. Həmana ruzigar-i zürkar səfinəyə ol dürr-i şahvarı sədəfvar sinəyə çəkdi diyü, dərünü kinə idüb

Beyt

بیوردش به نزدیک و کناره
زدش بیر سرگ و کردش پاره پاره

Fil-vaqe bir səfinə ki, dərya-yi ümman ilə məlan ola, ol səfinə qəriq olsa nə cay-i tən ü məlamdur və bir kəşti ki, cəvahir-i fəzl ü ədəblə ləb-a-ləb olub kuh-i vüqar anda ləngər bıraka, ləngər-misal dərün-i dəryaya düşənə məhəll-i kəlamdur. Səadət-i zəminə ki, ol gövhər-i yektayı dər-sinə eylədi. Və bəxt ü dövlət ayağına gəlüb ol dürr-i şahvarı bu təriq ilə dər-kənar eylədi. Axirül-əmr dəryada bu dənli qəhr ü şiddət çəkməklə əzimat-i Hinddən fərağət idüb

Misra

زاغ و زاغان نه ای که به هندوستان بروی

diyüb, həməmə-yi dil ü canı canib-i Şiraza pərvaz idüb, anda dəxi aşıyan-saz olmaq mühal olıcaq libas-i dərvişanə ilə Xorasana andan yinə bilad-i Şirvan u Təbrizə gəlüb, əmval-i məvrusədə baqiyə qalan mal ü mənali ilə niyyət-i höccətül-islam və ruy-mal-i südde-yi fəxrül-ənamlı bad-i səbə gibi durmayub, təhəmmül-i məşaq əsfar idərək və misal-i cüybar bir yirdə qərar itməyüb, kuh u dəşt-i gəştü güzar idərək, «əleyküm biş-şam fi axiriz-zaman» məzmunu ilə əmil olub ayət-i rəhmət gibi rahile-yi iqamətləri Şam-i şərəf-əncama nazil olmuş idi və anda dəftərdar olan Şeyx Kamalzadə ilə qərabət-i nəşəbiyyələri olmağın xidmət-i aliyyələrinə kəmal-i irtibat, ittihad ü ixtilat mərtəbəsinə vasil ü nail olmuş idi. Bədəhu talib-i ticarət-i səadət-i dünya vü axirət olanlara sərmayə Rum olduğu məlum u mərsümləri olmağın hüsul-i «ma-yurid» və vüsul-i «ma-yərum» üçün dəftərdar-i mərqumun məxdum-i mələk-həsaili Yəhya Çələbinün xidmət-i şəriflərində damən-dər-miyan və guy-misal çövgan-i məhəbbətləriylə qəltan ü rəvan olaraq Dərüs-səltənətül-aliyyə-yi Kostantiniyyə-yi məhmiyyəyə gəldüklərində asıman-i qədr, qədr-i asman gibi «mütəcavizi mədariki əfham» və sipəhr-i rifati, rifat-i sipəhr gibi xaric-i həyta-yi idrak olan sultanül-füzəla və bürhanül-üləma xurşid-i ovc-i səadət ü iqbal kövkəb-i sad-i bürc-i fəzilət ü kamal Xacə Əfəndi həzrətlərinün

Şeir

آن خواجه ای که هست ز تاثیر خامه اش
تبدیر حال دولت و تأیید کار ملک

Qibləgah-i əshab-məarif ü kamal və qiblə-cay-i ərbab-i cah ü cəlal Kəbə-yi qəvafil-i hüsn-i şəmail və rükn-i hətim-i cəlalil-i həsaillərinə ruymal itdükdə mənzur-i nəzər inam u əfzali olub, cənab-i sipihr-əhtiramalarında təhsil-i ixtisas nam və təqərrüb-i malla-kəlam itməklə tövliyət-i Sultan Bayəzid Xan ilə beynəl-əqrان qədr ü ünvan bulmuşdur. Fil-vaqi sər-i rifat-i ovc-i səmaya həmə-sər

olsa rəvadur ki, xak-i astan-i səadət-aşıyanına ruy-mal itmişdür və zər-i vücud-i namdarı darül-qərb-i cihanda kamilül-əyar olsa layiq ü səzavardur ki, püte-yi ixlaslarında kəndüyi qal itmişdür. Şəbnəm-i səhəri gibi asiman-i rifətə üruc itsə xaliq ü cədirdür ki, ol şəms-i rəxşan ehsana müqabil olmuşdur və nihali vücudu xəzan-i əhzandan xilas olsa yeridür ki, cənnət-i səadət ü rifətə daxil ü vasil olmuşdur. Həqqqa ki, bir zat-i şərifdür ki, ənvə-yi məkarim-i əxlaq və mərahim-i əşfaq ilə məvsuf-i zat-i sütudə-sifati hilye-yi kəmalat-i bi-nihayət ilə müzəyyən idügi nur-i xurşid-i ruşəndən məşhur u məruf cami-yi fünün-i danişvər-i malik-i mülk-i kəlam ü süxənvəri dürc-i dərun-i məani-yi məşhuni cəvahir-i zəvahir-i məhamid-i məasir ilə məmlu və səhaif-i mənaqib ü məfaxiri məcamiyi əshab-i batin ü zahirdə mətluvv bəlağət ü bəraətdə yərəa-yi fəsaht-şiarı əngüşt-nüma-yi ərbab-i hikəm və müşarün-ileyhi bilbənən əshab-i qələm olub, şeir ü inşada sahib-i yəd-i bəyza olduğu gün gibi zahir ü hüvəydadur. Bu əyyamda tək-i ali və zat-i məalimünşiləri nəzm-i əşar-i türkiyə kuşış ü vərziş itməklə tamam mərtəbədə miknət ü iqtidar ibda vü izhar eyləyüb, rəqəm-zədə-yi qələm-səhhar və rəşəhat-i kilki səhab rəftarı güşvare-yi guş-i əshab-i یرfan olmaqla və zivər-i gərdən-i xoş ərbab-i izan olmağa layiq ü səzavardur. Neçə zamandır ki, gülüstan-i cihanda qönçə-yi dil ü can nəsaim-i kəlimat-i gövhər-fəşanı ilə münfətih və necə şühur u sinindür ki, xatir-i fatir ü qəmgin söhbət-i fərəh-fəza fərəh-zidalarıyla münbəsit ü münşərih və iqd-i sürəyya gibi ol zat-i kərimül-mühəyya ilə söhbətimüz müctəmi ü müntəzim olub iqd-i leyl ü nəhar gibi sər-rişte-yi müsədəqat u müxaləsətimüz münqati ü mübtərim degüldür. Binaən-ileyh bundan ziyadə küməyt-i bad-i pay-i əqlama meydan-i iksar-i kəlamda rəkzət u xiram virməgiçün münqəliül-məqal və münxəliül-licam qılınmadı. Bu bir-iki əbyat-i bəlağət-ayat manənd-i ud-i qəmari məşamm-i büləğa-yi sütudətvarı müncərr ü müəttar və misal-i şəbnəm-i səhhari büstan qılıb əhl-i hünəri müxəzzər ü münəzzər idən kəlimat-i fəsahət-simatdandır ki, təhrir ü təstir olındı.

Şeir

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Cəfa vü cövrünü bildüm ki, yarun imtahanıdır,
Dil ü cana anun hər biri bir lütf-i nihanıdır.

Vələhu

Firağ-i sinəmi tiğ-i qəmünlə çak idərüm,
Təriq-i eşqdə axir vücudi xak idərüm.

Tənüm qubarı yolunda kədər virürsə əgər,
Sirişk-i çeşmüm ilə rəh-güzarı pak idərüm.

Qəm-i firaq ü bəla-yi itaba mümkün səbr,
Rəqibə meyl idicək kəndümi həlak idərüm.

Xam itmə bar-i qəmünlə kəman gibi qəddüm,
Ki tir-i ah ilə əflaki zəxmək idərüm.

Vələhu

مگو واقف نشد از درد جان بی قرار من
که بی دردانه بگذشت از برم امروز یار من
ندارم با کسی کاری نه از کس بر دلم باری
همین عشق و غم عشق تو باشد کار و بار من

Vələhu

سپردم دل بدست دل ربای تا چه پیش آید
فکندم تار خود را در بلای تا چه پیش آید
دیگر پروانه سان سر گشته ام تا چون شود حالم
دگر چون شم سر گرم به جای تا چه پیش آید
به شاد جا بستم از تار تعلق ریشته جان را
به زلف سست عهد بی وفايي تا چه پیش آید

Məhvi

Əsil adı Həsən olan və Məhvi təxəllüsü ilə şeirlər yazan bu şair h. 1238/1822-ci ildə Təbrizdə anadan olmuşdur. Səyahət məqsədi ilə h.1263/1846-cı ildə İstanbula gəlmişdir. Təliq xəttində usta olmuşdur.

Həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumatı Fatin təzkirəsindən alırıq. Fars və türk dillərində şeirləri vardır.

Fatin Davud. Xatimətül-əşar. s. 368-369.

Həsən Məhvi Əfəndi məmalik-i İraniyyə daxilində vəqə məqərr-i ürəfa və məcme-yi zürəfa olan Təbriz nam şəhr-i şöhrət-əngizdə bin iki yüz otuz səkkiz sənəsi xilalında qədəmnihade-yi sahe-yi vücud olub, nəqdine-yi ənfəs u ovqatını təhsil ü dəstmaye-yi hünər və mərifətə xərcü sərf ilə əksər fünün və maarifdə bir miqdar kəsb-i məlumat eyelədikdən sonra bəzi bələd-i İranzəmini gəşt ü güzar edərək, ələl-təriqüs-səyahət iki yüz altmış üç tarixlərində Dər-səadətə müvəssülət eyeləyüb, xətt-i təliqdə olan bəhrəsi mülabisəsi ilə ilə əlan təhrir-i kətəb-i nəfisə və mütaliye-yi əşar-i səlisə eyeləyərək, imrar-i vəqət ü saət eyeləməkdə bulunmuşdur. Mu-maileyh əşhab-i məhviyyətdən bir zat-i səncidə təbiət olub, kəndü-sinin türki və farsı bir miqdar əşarı vardır.

Qəzəl-i natəmam

Görünən bərg deyil, şöle-yi ahım görünür,
Şəb-i firqətdə o şölə ilə rahım görünür.

Bu qaranlıq ki, zühur eyelədi, sanma gecədir,
Qaplayıb aləm-i dünyayı günahım görünür.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Ay olur ki, görəməm ol məh-i tabanımi bən,
Leyk əğyarə gecə, gündüz o mahım görünür.

Leyle-yi qəmdə təbir edə gör məxzuli,
Aqibət bir gün olur lütf-i ilahım görünür.

Məşrəbi

Dərviş Məşrəbi həmədanlıdır. Həyatı haqqında heç bir məlumat yoxdur. Qafzadə Faizi təzkirəsində Məşrəbinin şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

Qafzadə Faizi. s. 89 b.

Hilali-i ovc-i hüsn olmuş mələhət sübhünə zivər,
Degüldür cəbhəsi üzrə sər-i dəstar-i zər-tarı.

Gül bağa gəldi məclis-i şahanə eylədi,
Bir kaç qədəhlə bülbülü məstanə eylədi.

Şəm etmə bəzm-i həsrətə bən natüvanını,
Şölə nə dənli olsa gərək bir giyahda.

Dağ üzrə dağ yakdı dil-i dərdnaka eşq,
Yandı çırağ-i mürdə yenə xanəgahda.

O mahun cam-i meydə əks-i ruy-i nur-pərvərdir,
Həman Belkis-i mehtaba bənzər fərş-i minada.

Dilə qəsd etdi qəməzən nəgəhan hüsnün kəməndindən,
Çıxardı xəncərin san bir fədayi astinindən.

Nasira Dədə

Nasira Dədə Azərbaycan şairi Əbdülvəhhab Sabuninin bacısı oğludur. Təhsil aldıqdan sonra o zamanlar Osmanlı ölkəsinin tərkibində olan Şama getmiş, orada mövləviyyə təriqətinə daxil olmuşdur. Bir müddət səyahət etdikdən sonra Təbrizə gələrək orada qalmış, Azərbaycan şairi Saib Təbrizi ilə yaxın münasibətlər yaratmışdır. Səfəvi hökmdarı Şah Abbas da Nasira Dədəyə rəğbətlə yanaşmış, fəaliyyət göstərməsi üçün ona Təbrizdə bir xanəgah binası vermişdi. Lakin bir qədər sonra Nasira Dədə yenə Azərbaycanı tərk edir və Bağdada gedərək, oradakı mövləvi xanəgahında şeyx vəzifəsini tutur. 1623-cü ildə Bağdadı Osmanlılardan alan Şah Abbas ona yenə də böyük hörmət nümayiş etdirir, öz emirləri və vəzirləri ilə gələrək, şeyxi ziyarət edir. 1638-ci ildə Osmanlılar Bağdadı təkrarən fəth etdikdən sonra da Nasira Dədə orada qalır. O, 1640-cı ildə Bağdadda vəfat etmiş və Darüssəlam xanəgahında dəfn olunmuşdur. Fars dilində üç divanı vardır. Yaradıcılığında təsəvvüf meyilləri aparıcı yer tutur. Bu şair haqqında yalnız Əsrar Dədə təzkirəsindən məlumat alırıq.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüara». s. 491-494.

Əbdülhafiz təfsiri şagirdlərindən və Cünuni Dədə mürəbbəllərindən və müəllif-i «Mənaqib-i səvaqib» Əbdülvəhhab Sabuni-yi Həmədani xahərzadəganından olmaqla üləma-yi İrandan vərzış-i elm ü ədəb eyləmiş bir pir-i rövşən-zəmir olub, əvail-i halında əmm-i büzürgvarları Şam-ı şərifdə Mövləvi olduğunu guş idüb, xidmət-i şəriflərinə şitaban və Şama gəldükdə anları vasil-i rəhmət-i Rəhman olmuş bulmaqla Dərviş Dədə və Hicazi Dədə əmsali zəvat-i kiramdan təhsil-i fünun-i «Məsnəvi» və daxil-i güruh-i Mövləvi olub, bir zaman Dədə Ruhi-yi Bağdadi və Səmti ilə səyahət etmiş və təkmil-i nəfs-i zəkiyyə üçün hər canibə gitmiş.

Beyt

قلندر مشرب و ملحد نما باش
به هفتاد و دو ملت آشنا باش

zövqündən agah bir arif-i ba-intibah idilər. Saib Dədə ibtida-yi zühurında cənab-i vala-himmətlərin dəvət itməklə li-məsləhətihi icabət buyurub, Təbrizə təşrif və ənzar-i aliyyələrindən ol şair-i namdarı bəhrədar idüb müstəiddan-i İrana o yüzdən dəxi mövləviyyə isarına badi xüsusa Saib Dədənin iradəti Mövləviyyəsinə bir tərzi məhbubunun sərbəste-yi rüşte-yi dam-i məhəbbəti və ruz u şəb qible-yi cəmalinün səcdə-fərma-yi heyrəti olub, mərqumun eşqiylə guya olduğu rəna qəzəllər və zibə rübailəri dəfatir ü cərayid-i süxənverani İranda qələməzər-i nigar-i təhsinlə təhrir olunmuşdur. Əzan cümlə bu rübai-yi cəvan-i məzbur haqqında demişdür.

Rübai

ای ریشته بسی تو کامرانی کردی
زیر لیش عیش بس نهانی کردی
در دست وی از چه بودی کوته عمر
چون غسل به آب زند گلنی کردی

Və dəxi Şah Abbas kəndülərinə müləqi olub, məxsus-i zat-i kəmələt-sifətləriyə Təbrizdə xanəgah binasını murad itmişdi. Lakin bəzi məhazir iradiylə etizar ü istefa buyurub, təkrar Ruma ovdət və Bağdada təşriflərində məşyəxət-i Darüs-səlam tərəfi Darülvilayə-yi Konyadan nam-i namilərinə südur idüb, xanəgah-i mərqumda şeyx ikən Şah Abbas Bağdada istila idüb, ülfət-i qədimlərinə binaən ətraf-i xanəgahlarına sər-i mu zərər rəsidi olmayub, tərəfi şahidən ənva-yi ezaz ü ikram olındılar. Hətta Şah Abbas ümərə vü vüzərasıyla ziyarət-i müqabələ-yi şərifə gəlüb, badət-təqsim fūqərə-yi kiram sər-bə-ceyb-i sükunət ü aram ikən dəst-zənan-i dövr-i vələdiyə qiyam itdüklərində Şah Abbasa xof-i külli tari olub, dəst-bər xəncər yerindən sıçraduqda nüdəması tərif-i qaidə-yi mövləviyyə idüb iskan itdilər. Bədəl müqabələ əziz-i müşarün-ileyhə bəzi lətayif iradiyla təskin-i iztirab-i şahı buyurdılar.

Bədəhu Bağdad təkrar qəbze-yi fəth və təsxir-i dövlət-i aliyyə-yi
Osmaniyyəyə güzəran idüb, indəd-dövləteyn zat-i pıranələri möh-
tərəm ü mükərrəm olub bin əlli tarixində sinn-i şərifləri sad saləyi
mütəcavizdən vəfat və xanəgah-i Darüs-səlamda dəfn olundılar.
Əlsine-yi sələsədə mürəttəb üç ədəd divan-ı bələğət-ünvanları və
farsi inşaları vardır. Bu rübaiyi qəbil-i ihtizarlarında söylənmiş-
dür.

Rübai

خلقى که در این جهان بیدار شدند
در خاک به عاقبت گرفتار شدند
چونین غم خود مخور که هم چون من و تو
بسیار در آمدند و بسیار شدند

Nəbati

Ağcaqoyunlu boyundan olan Nəbati təxəllüslü XVI əsr Azərbaycan şairi haqqında məlumatı Aşiq Çələbinin «Məşairüş-şüəra»sından alır. Ağcaqoyunlular Azərbaycanın qacar tayfasının bir qoludurlar³⁴¹. Aşiq Çələbi onun hürufi olduğunu ehtimal edir və şeirlərini «şahi-gunə» olduğunu yazır. Çox güman ki, o, əvvəllər Səfəvi şahlarına xidmət etmiş, daha sonra Osmanlı tərəfinə keçmişdi. Nəbati təsəvvüfə yönəlmişdir. 15 il macarlara əsir olmuşdur. Əsirlikdən çıxdıqdan sonra Niğboluya gəlmişdir. İskələ katibliyi etmişdir. Daha sonralar yoxa çıxmışdır və hara getdiyi məlum olmamışdır. Mənzum və mənşur dastanları vardır. Əsirlik həyatını nəzm etmişdir. Divan müəllifidir.

Aşiq Çələbi «Məşairüş-şüəra. s.446.

Ağcaqoyunludan bir kiməsnə imiş. Kəlimatından təsəvvüfə çalışmış sofi, bəlkə hürufi olmaq fəhm olunur. Əgərçi əşarı ilahi-günədür, amma şahi-günədür. On beş yıl miqdarı Əngürüsdə əsir və giriftar-i pay-bənd ü qeyd-i zəncir olmuş. Bədəhu xilas olub, Niğboluya gələ, hüdud-i səlasin və tisamiədə bir miqdar anda İskələ katibi olub əylənmiş, andan nə canibə getdüyünü kiməsnənin məlumı degüldür. Əksər-i əşarı anda şayidür. Fəqir təmam-ı divanın gördüm. Və nəzm ü nəsrədə bəzi dastanın gördüm اشد البلا على الابينا məzmununun nəzm idüb məhbub olduğun bu vəch ilə işar itmişdür.

Nəzm

Yanunca yürürdü pusə nusə,
Axir tutup atdı Engürüsə.

---

³⁴¹ Сцмер Ф. Оьузлар (Тцркменлер). Тарищлери-бой тешкилаты-дестанлары. – Истанбул: Тцрк Дцнийасы Араштырмалары Вакфы, 1999, с. 249.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qıldı qamu varluğunu tarac,
Həbs eylədi, qodı yalın u ac.

Küfr əhlinə eylədi giriftar,
Yar ağladı, güldi cümlə əğyar.

Urdı ayağuna ahənin bənd,
Ki ol bəndlə olasın xirədmənd.

Tomruq ayağunda, əldə zəncir,
Boynundağı tovq üçün nə tədbir.

Bir nət tərzi-yi dəxi vardır ki

Bənd

Şükr ey sultan-i din qapunda qul itdün bəni,
Qulluğuna həmdülillah kim qəbul itdün bəni.

Vələhu

Çü qıldı şərbət-i vəslin şərab-i hicran təlx,
Sunar isə Xızır olur bana ab-i heyvan təlx.

Vələhu

Şu dənlü həzrət-i izzət-məaba müştəqız,
Ki düşdə görmək üçün anı xaba müştəqız.

Vələhu

Hər bir həva-yi ləzzət getdi damağ-i candan,
Getməz həva-yi vəslün illa həva-yi vəslün.

Vələhu

Nəfs-i şum ucından oldum asitanundan bəid,
Rövzədən Adəm çıxıb gitməzdi şeytan olmasa.

Nəsimi

Nəsimi Azərbaycan dilində şeirin ilk gözəl nümunələrini yaranan, öz mütərəqqi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etməyi bacaran qüdrətli sənətkarlardan biri olmuşdur. Onun ana dilindən başqa ərəb və fars dillərində də yaratmış olduğu divanlar şairin adının öz vətənindən çox-çox uzaqlarda, bütün Yaxın Şərqdə şöhrətlənməsinə səbəb olmuşdur³⁴².

Şairin əsl adı Əlidir. 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Şamaxıda almışdır. Çox ehtimal ki, Nəsimi əvvəl İraqa, sonra Türkiyəyə getmiş, uzun müddət Anadolu şəhərlərini gəzərək, hürufi ideyalarını təbliğ etmiş və nəhayət, Hələb şəhərinə gəlib, orada məskən salmışdır³⁴³. Nəsimi Hələbdə ətrafına tərəfdarlar toplayıb hürufi ideyalarını yaymağa başlayır. Misir Məmlükləri və Hələb rühaniləri şairi dinsizlikdə günahlandıraraq, 1417-ci ildə Hələb hakiminin əmri ilə zindana salırlar və mühakimə edib, ölümünə fitva verirlər.

Nəsiminin əsərləri 1844, 1871 və 1880-cı illərdə İstanbulda çap edilmişdir. Bundan başqa, prof. H.Ayan Nəsimi divanını çapa hazırlamışdır.

Azərbaycanda Salman Mümtaz 1926-cı ildə Nəsimi divanını ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Şairin ana dilində divanının elmi-tənqidi mətnini ilk dəfə prof. Cahangir Qəhrəmanov hazırlamışdır³⁴⁴.

Nəsiminin «Seçilmiş əsərləri» akademik H. Araslı tərəfindən hazırlanmış və 1973-cü ildə çap olunmuş nəşri əsasında prof.

---

³⁴² Имадядин Нясими. Сечилимиш ясярляри. Ики ыилддя. Ы ыилд. Бакы, Лидер, 2004, с. 4.

³⁴³ Ёня орада с. 5.

³⁴⁴ Имадядин Нясими. Ясярляри. 3 ыилддя / Елми-тянгиди мятн вя мцгяддимя: Ь.В.Гящряманов. – Бакы: Елм, 1973 / Ы ы. – 656 с; ЫЫ ы. – 671 с; ЫЫЫ ы. – 378 с.

T.Kərimlinin redaktorluğu ilə latın qrafikasında yenidən işıq üzü görmüşdür.

Nəsiminin lirikası nəsimişünas f.e.n. S.Şıxıyeva tərəfindən tədqiq olunmuşdur³⁴⁵. Tədqiqatçının Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair araşdırmaları Azərbaycan, Türkiyə, İran kimi ölkələrdə nəşr olunmaqdadır³⁴⁶.

Osmanlı təzkirəçilərindən Aşiq Çələbi, Nəsiminin Amiddən, Lətifi və Qınalızadə isə Bağdadın Nəsim adlı yerindən olduğunu bildirməklə səhvə yol vermişlər.

Aşiq Çələbi «Məşairüš-şüəra». s. 458.

Türkmani-cins ü Amidi diyardur. Xalq içrə şərəf-i siyadət ilə şöhrəddardur. Fəzlüllah-i Hürufiyə müqarin olub, əgərçi nəsim-i eşqə məzhər düşmüş, amma rəyahin-i riyazəti riyaz-i tərbiyyət-i şurə xak-i ərbaab-i zeyg ü dələldə nəvş ü nüma bulmağın ol nəsimün hububiylə buy-i zındıqa zühur idüb, məşam-i üləma-yi ləti-fül-məşam əhl-i Hələb ü Şam istişamam itdüklərində «gülbin-i aləmdən götür kokuyı» diyü, Nəsiminün ovraq-i kəlimat-i müzaharfə gibi əcza-yi ömrin bərbaad idərlər. Dərisin yüzüb, bədəhu mətə-yi ömri dərisi tolu bəhaya olurkən «mənum Mənsur, digər nist» dirkən və əhibbası رليس في الدارغى ديار dirkən Nəsimiyi «niçün həva-yi nəfsani və iğva-yi şeytaniyə fərman-bərdar oldun, ana seyyid dirkən şid-i ərbaab ənaşid-i batılaya uydun» diyü bərdar

³⁴⁵ Шыхыйева С. Нясиминин лирикасы. Намизядлик диссертасийасы. Бақы: 1990, 200 с.

³⁴⁶ Шыхыйева С. Нясиминин тярбийянд вя гязял-мяктублары // «Филоложки арашдырмалар» (II китаб), Бақы, 1996, с.47-49; Шыхыйева С. Нясими шеириндя «ялиф-лам» поетик форма вя фялсяфи рязм кими // «Ядьябийят мяъмюся», Бақы, 1998, с.173-174; Шыхыйева С. XV йцзил тцрк бядии-фялсяфи фикри тарихиндя Нясиминин йери // «Тарих вя онун проблемляри», №2, , 2000, с.33-39; Шыхыйева С. Нясиминин сяляфляри иля «мцбащися»ляри (Щафиз вя Нясими) (V) // «Елми арашдырмалар», 2003, №1-2, с. 39-50; Шыхыйева С. Нясиминин милли мянсубийяти мясяяси (тарихилик вя мцасирлик бахымындан мцгайсяли тящили) // (I Улусларарасы Сеййит Несими семпозйуму, 17-19 щазиран 2005), "Evrène sıgmayan ozan Nesimi", Ankara, 2006, s. 283-301 вя с.

idərlər. Üləma-yi şəriət məzhəb-i Mənsur üzrə aləm-i şəhadətdə mədar-i şər üzrə icra-yi həqq itdüklərin Mənsur ilə anun ikisi ilə əşhad idərlər.

Şeir-i u
Dəlil-i sübh-i səadət Məhəmməd-i Ərəbi,
Çerağ-i şam-i qiyamət Məhəmməd-i Ərəbi.

Vələhu
بروشن است این و راست میکوید
آنکه مه روی است میکوید

Lətifi «Təzkirətüş-şüəra». s. 523.

Eşq meydanının sərbaz-i bi-bimi və məhəbbət Kəbəsinün fida-yi əzimi qüdvətüs-sadat, yəni Seyyid Nəsimi

Sadat-i səhihül-ənsabdan və övliya-yi vilayət-i məabdandır. Diyar-i Bağdadda Nəsim adlı nahiyədən olduğu münasibətlə Nəsimi təxəllüs itmişdir. İsm-i şərifləri beynəl-əşraf və əsna-yi ənsab Əbdülmanaf Seyyid İmadəddindir və qövəm-i qələndəran u tayifeyi abdalın u əbrarata pişva-yi pişin və rəhbər-i rəhnüma-yi pəsindir. Məzhəbi hürufi və təriqi Fəzlüllahi və bil-cümlə hürufisinün xüləfasından və Fəzlüllahilərin füzəlasındandır. Elm-i hürufi bunlar ixrac eyləyüb və təvilat-i hürufi və işarat-i cəzm-i vüqufi ilə əzayi insanda buldılar və hər üzvi bir hərfə müşabih ü müşakilə tutub, yeddi şəkl-i cəlalə və şərh ü bəyan olsa hər hərf mütəzammin-i risalədir dimişlər. Hürufilərin Fəzlullah sər-çəşməsi və Nəsimi ol çəşmənin bir eşməsidür. Türki şeirlə Rumda əvvəl ol şöhrət bulmuşdur və Murad xan Qazi dövründə Ruma gəlmişdir və lisan-i səlasənün hər birində bir «Divan»ı vardır. Ülum-i sülukdan və əsrar-i məşayixdən çox irfanı vardır. Əsil Həzrət-i Şeyx Şiblinün cümlə-yi füqərasından idi. Sonra Fəzlullah Hürufinin xüləfasından oldu. İkisi dəxi sülukların huruf ilə qılmış-

lar və otuz iki hərfi şəkl-i insanda bulmuşlardır. Bu mətlə anundur. Mənası elmi hürufə mütəallıqdır.

Mətlə

Yüzün müşəfdür, ey nur-i müsəvvər,
Təala şanuhu Allahu-əkbər.

Nəsr: diyü ana ima və işarət idər. Və cəmi-i əqsam-i əbdal u əbrar ki, uşaq şəqqi ola, bunların məsləyinə gidər. Marrüz-zikr olan tayifə ki, məzahib-iərbədən birun ola, əksəri Fəzlullahi və şiə və zindiqanun gümrah-i birahidür. Müşarünileyh dəxi mümaileyh Fəzlüllahun mürid ü mürəbbalarındandır. Nitəki şeirində vardır.

Beyt

Elm-i hikmətdən bilürsən gəl bəru, gəl, ey həkim,
Sən Nəsimi məntiqindən dinlə gəl, Fəzlullahı gör.

Ammaərbab-i təriqətdən bəzilər didi ki, Nəsimi Fəzlullahi degüldür, bəlkə Nemətullahidür. Gərçi fəzlə irişmiş və elm-i hürufi andan görmüş idi. İlla Nemətullah-i Vəli sikkəsin çəkərdi və elm ü süddəylə cəmaətkəş-i əbdal u əbrar olub, yürirdi. Amma bu fəqir ü həqir məzkuri fəhva-yi kəlimatından və məzmumat-i əbyatından vəhdət-i vücud qayillərindən və həm hüruf elminün kamillərindən dərk etdüm. Zira əksər-i kəlimatı vəhdət-i vücuddan və vücud-i mütləqdən dəm vuranlar bəhs edər. Bu beyt gibi:

Aləmül-qeybün vücudı kainatun eynidür,
Gör sər idrak eyləməzsən bəlkə səndədür qüsür.

Vələhu

Ərş-i müəlləq bənəm fail-i mütləq bənəm,
Həqq iləyəm, Həqq bənəm, işdə tanuq şeş cəhət.

Nəsr: “Mənaqibül-vasilin”də yazar ki, Seyyid Nəsimi hürufi degül idi, amma hüruf elmindən xəbərdar idi və xəvass-i hürufa vaqif-i əsrar idi. Ol məqali nə məqamda söyləmişdir bilürdi.

Tövhid-i Zata irüb, sifətdə fəna bulmayan keyfiyyət-i əsrarından xəbərdar olmaz və məani-yi məqalatın fəhm itməyən məqamatına vüquf bulamaz. Və rəvayət idərlər ki, ömr-i axirlərində aləm-i qeybdən və cəzəbat-i lareybdən cəzbə yetişüb, nicə zaman kəndündən getdi. Biz-zəruri ol asar-i cəzbə ilə Şeyx Mənsur-i Həllac-leyin cəzbe-yi eşqi həzm ü hövsələyə qadir olmayub, əsrar-i vaci-bül-kətmi izhar u ikşaf və faş itdi. Nitəkim dimişlərdür:

Beyt

Diriğa sərçə seyd eylərmə ənqa,
Sığarmı kuzəyə əmvac-i dərya.

Nəsr: Sırrinə vaqif olan arıflər məzkura aşiq-i məcbur və sırr-i Həzrət-i Şeyx Mənsur dimişlər. Ənəl-həqq sırrini ki təkrar eylədi və təhqiğ itdi, bu gəldi anı təxətti itmədi, təsdiq itdi. Bu dəxi ol meracı buldı. Çünki ənəl-həqq qailinün biri dəxi bu oldı və qətlinə bais olan əbyatından biri budur dimişlər.

Beyt

Mənsur ənəl-həqq söylədi, həqdür sözü, həqq söylədi,
Anun cəzası qəm degül, biganədən bərdar imiş.

Nəsr: Məsayil-i ləməatdandır ki, istiləhat-i məşayixdə bu məqama qürb-i fərayiz dirlər. Aşiq kəndü vücadın ifna idüb, eyn-i məşuq olduğı məqamdur. Xaricdə misali qətre-yi baran dəryaya irüb, vücadın məhv-i mütləq itdüğü məqamdur. Əhl-i zahir qatında küfürdür. Lakin əhl-i batin qatında iman-i kamildür. Əhl-i zahir qatında küfür olduğı budur ki, məqam-i küfrə qərib girdab-i qəribdür. Zira məhəll-i müzəlləqadur. Nəuzubillah, əgər bu məqama ir-mədin və cəzbe-yi İlahi birlə vasil-i Həqq olmadın, bu gunə kəlimatı təqlid ilə söylərsə kafir olmasi müqərrərdür.

Beyt

Ey müqəllid, əhl-i təhqiqə iriş, təqlidi qo,
Əhl-i təqlidün, bilürsün, olmaz imanı dürüst.

Və bil-cümlə şol kəlam-i kiram-pəyam ki, indəl-üləma şər-i şərifə müvafiq olmaya və kitabullah u kitab-i Rəsulüllaha mütəbə-qati bulunmaya, hikmət məhz olursa əhl-i şəriət olan, anı dilə almağa yaramaz və şol vəliyy-i vilayət müxbir ki, mələk-vəş göklərdə uça və yeddi bəhri vəch-i yer gibi yürüyüb geçsə, əfal ü əqvali xilaf-i şər olsa, fitva hökmincə etibar olmaz. Zira xəvariq-i adə necə dall-i dəlalət-ayindən dəxi sadir u zahir olur. İşiq şiqqi gibi və rahib cinsi gibi. Amma elmi və mərifəti olanlar bu məqulə nəsnələrə etibar etməzlər.

Beyt

Mərtəbə sananlar istidracını,
Başına giyər dəlalət tacını.

Mümaileyhə asar-i eşq-i vəhdiyyədən bir ləmə və şəmmə va-qi olmaqla həzm ü hövsələsi mütəhəmmil olmayub, kəşf-i əsrar itdi. Axir Mənsur-var ol yolda başı yitdi.

Beyt

Sirr açdı sər verməkdən qayırmadı,
Dost yolında can virməyə canana irmədi.

Beyt

Gəl ey can, eşqə qurban ol ki, qurban olmayan eşqə,
Nə anun həcci həcc oldı, nə eydün əkbərindəndür.

Məzkurun bəradər-i kihtəri Şah Xəndan Julidə-muy ki, məczub-sifət salik-i Xuda-cuy idi və əhl-i hal kiməsənə idi. Nəsihətən bu beyti yazub irsal eylədi.

Beyt

Gəl bu sirri kimsəyə faş eyləmə,
Xan-i xassı amməyə aş eyləmə.

Nəsr: Ol dəxi varidatından bu əbyat-i qüdsi-simatla cavab yazdı:

Nəzm

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Dərya-yi mühit çuşa gəldi,
Kövn ilə məkan xuruşa gəldi.

Sırr-i əzəl oldı aşikara,
Aşiq necə eyləsün müdara.

Yer göy arası Həqq oldı mütləq,
Söylər dəf ü çəng ü ney ənəl-həqq.

Nəsr: Aqibət əimme-yi üləma-yi ərəb fi-şəhri Hələb bəzi əsrar-i kəlimatın şeir-i şərifə müxalif bulub, qətlinə fətva virdilər və təvil-i kəlamın istima u əsğa itməyüb, ol eşq qurbanının postın çıxardılar və sözün zahirinə nəzər idüb, təriq-i şeirün yolın vardılar. Zira zahirdür ki, ərbab-ı şeirün mətmə-yi nəzəri zahirədür, nə sərayir ü zəmayirədür. Mərqumun əsrar-i sülukinə vaqif ü müttəle olmaq istəyən divanına nəzər itsün və divanlarında mərsüm olan müqəttəata və rübaiyyata mütaliə itsünlər. Əgər mərd-i salik və maarifə malik isə məaric-i məqamatın məna-yi məqalatından bilsün. Zira zəban-i zahir lisan-i batinün bürhanı və tərcümanıdır. Bu beyt məqbul-i məşayix-i kiramdur.

Beyt

Hər ki bu bəhrə talmadı, ma-i tühuri bulmadı,
Tiyb ü tahir olmadı, yokdur anun təharəti.

Hüsniyyatında çəndan rəng ü məzə yoqdur. Amma, nüuti və ilahiyyatı məşayixanə və vaizanədür. Xüsusən farisisi. Bu bir kaç əbyat-ı fürs mərqumun divan-i sanisindəndür.

طالب توحيد را بايد قدم بر لا زدن
بعد ازان در عالم وحدت دم الا زدن
رنگ و بوی از حقیقت کی به دست آوردن
چون کل صد برگ باید خیمه بر صحرا زدن
ای نسیمی با مقلد سر حق ضایع مکن
از تجلی دم حاجت پیش نا بینا زدن

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 1036.

Namı İmadəddindir. Diyar-i Bağdaddan nahiyə-yi Nəsimdən vəzan olmaqla məxləs-i məzbur ilə vəsim olmuşdur. Zümre-yi sadat-i zül-iftixar miyanında xeyli şöhrət-şiar olub, əgərçi əvail-i halində gülüstan-i cahan və bustan-i dil ü canına nəsim-i fəna vəzan olmaqla buy-i eşq ü məhəbbəti məşammına yitürmüş idi. Lakin bu təriqdə rəfiq-i sədədi yitürmüş idi ki, axir Fəzlullah-i Hürufiyə iradəət gətürmüş idi. Təriqləri üzrə riyazət ü mücahidət çəkməklə məqam-i şəthiyata qədəm basub, bade-yi məhəbbət və şəhba-yi məvəddət peymanə-yi vücud və sağər-i xilatindən ziyadə gəlməklə kuy-i bəd-namidə xak-i rüsvayi vü məzəllətə fütadə olub, inan-i istibar u ixtiyarı dəst-i iqtidarından getmiş idi. Və keyfiyyət-i eşq sultan-i əqlə qalib olmaqla bi-ixtiyar kəşf-i əstar və əfşə-yi əsrərə israr qılmış idi. Və əqlən və şərən vacibül-izmar olan kəlimatı hər sər-bazarda elan ü izhar itməklə mədinə-yi Hələbdə fətva-yi əimmə-yi şəriət ü təriqətlə qətil-i meydan-i eşq ü məvəddət və qasil-i ma-yi təhur-i şəhadət olmuş idi. Fil-vaqə çünki sultan-i səriri eşq ü qəram-i əlam qələbə və istila-yi tammı əfraxtə idüb, məğluban-i mərəke-yi heyratı vərte-yi bəla vü mehnətə əndaxtə edə və təriq-i dəhşət ü heyratdə sər-küştəgan-i bi-sər ü pa olan mübtəlaları rəfiq-i əql ü rəhnüma-yi idrakdan cüda edə, dil-i zəifləri ki, məxzən-i əsrar-i rümuz-i həqiqətdür, ixva-yi əsrar-i rübübiyətdən aciz və bədən-i nəxifləri ki, hamil-i ihmal-i vədiatdür, ehtimal bar-i şəriətdən naşir olub, naçar dərun-i dərtnaklarından nalə vü zar zahir ü bədidar olur və ol səciyyə-yi məxfiyyə mənənd-i ruz zühur u bürüz idüb, raz-i pünhan rövşən ü aşkar olur. Nitəkim salik-i ətvar-i həqiqi vü məcazi sürur-i meydan-i eşqbaşı vaqif-i raz-i Xacə Hafiz-i Şirazi dimişdür.

Şeir

دل میرود ز دستم صاحب دلان خدا را
دردا که راز بنهان خواهد شد آشکارا

Və şair-i məzbur dəxi bu vadidə dimişdür:

Şeir

Dərya-yi mihit cuşa gəldi,
Kəvn ilə məkan xuruşa gəldi.
Sirr-i əzəl oldı aşkara,
Aşiq necə əylənsün müdara.

Türki vü farsı divanı vardır. Nəsimasa dəşt-i dünyayı tamaşa idərək, Sultan Murad-i Mazi zamanında diyar-i Ruma gəlmiş və xülq-i kəlimatından buy-i fəna almışdır. Bu bir-iki əşar məzburun güftarındandır.

Şeir

Kafir görincə zülf ü ruxun didi ey nigar,
Ümnət bil-ləzi xalə kül-leyli vən-nəhar.

Vələhu

Dəlil-i sübh-i səadət Məhəmməd-i Ərəbi,
Çerağ-i şam-i qiyamət Məhəmməd-i Ərəbi.

Vələhu

بروشن است این و راست میگوید
آنکه مه روی است میگوید
سنبلیش گفت ملک حسن مه راست
کج نشست و راست میگوید

Nigari

Seyyid Nigari, XIX əsr ədəbi və dini-fəlsəfi fikrinin görkəmli təmsilçilərindən olmuşdur.

Seyyid Nigarinin həyat və yaradıcılığı Ağa Məhəmməd Müctəhidzadənin «Riyazül-əşiqin» adlı təzkirəsində, F.B.Köçərli «Azərbaycan ədəbiyyatı» adlı əsərində xatırlanmış və əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Son illərdə aparılan araşdırmalar arasında Nigarinin türkcə divanının nəşri xüsusilə diqqətəlayiqdir. Divan Ə.Bilgin tərəfindən hazırlanaraq 2003-cü ildə çap olunmuşdur³⁴⁷. Bundan əlavə, Türkcə divan K.Altınbaş tərəfindən latın qrafikasına çevrilərək nəşr edilmişdir³⁴⁸.

F.e.n. P.Bayram ilk dəfə olaraq Azərbaycanda Seyid Nigarinin həyatı, yaradıcılığı və türkcə divanının poetik strukturunu tədqiqatə cəlb etmişdir³⁴⁹.

Seyid Mir Həməzə Nigari bəzi mənbələrə görə XVIII əsrin sonu, bəzilərində isə XIX əsrin əvvəllərində Qarabağda Zəngəzur qəzasının Bərgüşada bağlı Cicimli kəndində anadan olmuşdur. Müxtəlif qaynaqlar onun doğum tarixini 1805, 1815, 1795 və 1797-ci kimi göstərirlər³⁵⁰. Mir Həməzə 15 yaşından sonra Şəkiddə təhsil almışdır. Seyid Nigari, Mövlana Xəlid Bağdadinin şöhrətini eşidərək Osmanlı ölkəsinə gəlir, daha sonra Amasyaya gələrək, Şeyx İsmayıl Siracəddin Şirvaniyə mürid olur. 1840-41-ci illərdə anasını görmək üçün Azərbaycana qayıdır. Qarabağda və daha çox Qazax mahalının Xanlıqlar kəndində yaşayan şair, çar hökuməti-

³⁴⁷ Билэин А. Диван-ы Сейид Низари. Истанбул, Куле Йай. 2003, 369 с.

³⁴⁸ Алтунбаш К. Диван-ы Сейид Низари. Ы.Ы-ЫЫ. Самсун, 2004, 639+622 с.

³⁴⁹ Байрам П. Гарабаалы Сейид Мир Шямзя Низаринин шйяаты, йарадыгылыгы вй тцркъя диванынын структуру. Филол.елмл.намыз..диссертасийанын авторефераты. Бақы, 2008, 24 с.

³⁵⁰ Йеня орада с. 14.

nin onu sürgünə göndərmək istədiyindən xəbər tutub yenidən Anadoluya gedir. Minlərlə müridi də şairin arxasınca Anadoluya qayıdır.

Nigari, 1853-cü ildə başlayan Kırım müharibəsində bir çox mücahidi ilə bərabər Qarsa keçərək, Osmanlı ordusu tərkibində Qafqaz süvari alayının komandiri olur. Şair 1851-1867-ci illərdə Ərzurum və İstanbulda yaşamışdır.

XIX əsrdə yaşayıb-yarıtmış Seyid Nigari və ailəsi haqqında geniş məlumatı Mahmud Kamal İnalın «Kəmalüş-şüəra» adlı təz-kirəsindən alırıq.

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s. 1627.

Şeyx Seyyid Mir Həməzə Nigari (Əfəndi), Seyyid Əmir paşanın və Xeyrənnisənin oğludur. Dağıstanda Qarabağa tabe Bərgüşad qəsəbəsində 1220 (1805)-də doğdu. Babasına paşalıq ünvanı, cəddi Rükəddin paşadan müntəqildir. Əmir paşa, üləma və süləhadan idi. Dağıstanda axundlardan biriylə mübahisə və qələbə etdiyindən qızılbaş bəyləri bəzi ovbaşı təhrik edərək şəhid etmişlərdir. Mir Həməzə o vaxt doqquz aylıq idi.

Əmir Paşanın babası Seyyid Rza və cədləri üləmadan idilər. Rükəddin Paşaya dövlətçə müqədaat və ərazi və mirimiranlıq rütbəsi verildi. Böyük cədləri Şeyx Seyyid Məhəmməd Şəmsəddin Akabali, Mədinə-yi Mүнəvvərədən Qarabağ vilayətinə hicrətlə Çiçimli qəryəsində təvəttün eylədi.

Mir Həməzə, Şirvanın Şamaxı və Şəki qəsəbələrində təhsil-i ülum etdikdən sonra bir mürşid aramaq üzərə səyahətə çıxdı. Mövlana Xalid سره قدس nin şöhrətini eşidərək, Harburta qədər getdi. İrtihalını xəbər alaraq Sivasa gəldi. Müahhərən Qarabağdan Kürd Əmir cəhətinə təvəccüh və Mövlana Xalidin xüləfasından Şeyx İsmayıl Şirvaniyə³⁵¹ inabə eylədi.

---

³⁵¹ Ясбяг сядриязям Ширванизядя Мящяммяд Рцшди рашанын бабасыдыр. Щяр тцрлц мянасыйла мцршид-и камил бир мярд-и фазил иди.

Ruslar Dağıstanda nüfuz sahibi olan məşayix və üləmadan təvəhhüş və adi vəsilələrlə nəfəy etməkdə olduqlarından Mir Həməzə, mürşidiylə Sivasa hicrət və bir kaç sənə iqamət eylədilər. Daha sonra Amasyaya gəldilər.

Mir Həməzə, mürşidinin izniylə Konyaya getdi. Türbe-yi Mövlanada ərbəin çıxardıqdan sonra Məkke-yi Mükərrəmə və Mədinə-yi Münəvvərəyə əzimət etdi. Rövze-yi Mütəhhərə civarı səadətmədarında da bir ərbəin çıxarmağa müvəffəq oldu. Şam və Qüdsü də ziyarətlə Amasyaya döndü. Bir sənə daha mürşidinə xidmət etdikdən sonra xilafət aldı. Bərdəyə və Bərgüşada gedərək, mərifət və təriqət nəşr eylədi.

Kırım müharibəsində bir çox mücahidlə həfiyyən Qars tərəfinə keçərək, dövlət ordusuna iltihaq etdi. Müharibədən sonra Ərzurumda Bakırcı məhəlləsi caminin dərşxanəsində üç sənə oturdu. Dövlət tərəfindən 500 quruş maaş təhsis olundu.

Ərzurumdan İstanbula gəldi. Bir müddət sonra Amasyaya və Ərzuruma getdi. Zövcəsiylə oğlu Siracəddini məmləkətdən gətirdi. 1282 /1865-də Amasyada təvəttün etdi. Müraciət edən ərbab-i mərifətə təfsir və hədis tədris və təriqət və həqiqət təlim eylədi.

Amasya müftisi Hacı İsa Əfəndi, müftilikdən istefa və kəndinə inabə etdi. Bilaxirə araları açıldı. Ərbab-i qərəz və həsəd «başında cəmiyyət-i kübra vardır, xüruç edəcəkdir» yolunda qəmz etmələri üzərinə Amasyadan başqa məhəldə iqaməti təbliğ olundu. Harbutı ixtiyar etdi. 1500 quruş maaş təhsil qılındı.

Məhərrəm h.1304/1886-da Harbutda vəfat etdi. Nəşi Amasyaya nəql edildi. Bayəzid paşa məhəlləsində izhar olunan qəbrə dəfn olundu. Müridan və mühibbanının ianəsi və amcası oğlu Mir Həsən Əfəndinin³⁵² nəzarəti ilə türbə və yanına cami yapıldı.

Mərhumun əsərləri:

---

³⁵² Цяма в я щцкяманын язымындан бир сейид-и али гядир иди. Бабама Мящяммяд Ямин Паша мярщумун Амасыа Мцтясаррыльында булундуу яснада мцкяррряян зийаряти цйлаларийля мцщярряф в я илтифат-и сянийялярияна налиййятля мцбаци олмушдум. Билахиря мцщабярйя давам в я кямалат-и яфдаланяляриндяна истифазя етмишдим. Вяфаты 1 Рьяб 1323.

«Fütühati Məkkiyyə»yə təvzihat, farsı və türkcə «Divan»-ı, əsar, «Nigarnamə».

Türkcə divanı 1301-də İstanbulda basıldı. Vəfatından bir kaç gün əvvəl «Xatime-yi Seyyid Nigari – «Təhdisiyyə» namıyla bir mənzumə yazdı. Rəvayət olunduğuna görə əksərən Məsnəvi-yi Mövlanayı, Molla Cami, Hafiz Şirazi və Füzuli «Divan»larını mü-taliə etməklə səfayab olmuş. Əsərlərində Füzuli izləri pək açıq görünməkdədir.

Kəndisinə rəfz isnad eylədiklərində bu beyti oxumuşdur:

Xariciyim sevməsəm damadını peyğəmbərin,
Rafiziyim fərq edərsəm Heydər-i Fəruqdan.

Mir Həmzə mərhum, Qarabağ xanədanından Nigar xanım namında eşq-i ilahi ilə məhv-i vücud etmiş olan möhtərəm bir qadını aləmi mənada gördü, aşiq oldu. O vaxt kəndi doqquz yaşında idi. On sənə sonra təhsil-i elm üçün Şirvana gedərkən Nigarxanədə bir gün müsafir oldu. Nigar «gördüyün rüya xatırındamıdır?» deməsiylə ikisi də cəzbənak oldu. Təhsilindən sonra eşq-i məcazi, eşq-i həqiqiyə inqilab etdi. Tərəqqi-yi mənəviyə səbəb olduğundan dolayı «Nigari» məxləsini aldı.

Mir Həsən Əfəndi mərhum, bana göndərdiyi bir məktubda diyor ki:

«Şeyx Həmzə قدس سره, qütbül-arifin, zülcənaheyn bir zati-ali-sifət idi. Üləma-yi zahirin etiraz etmədikləri bir əhlullah yokdur».

Mürşid-i mükərrəmi buyurmuş ki:

«Mir Həmzə; eşq-i ilahi ilə məhv-i vücud etmişdir. Anın mürşidi eşqdir».

Merzifonlu Müəllim Cudi Əfəndi mərhumunun «Hilyətüş-seyx Mir Həmzə Nigari عليه الرحمة ünvanı ilə yazub bana ihda eylədiyi mənzumə»:

Nigari pak məşrəb möhtərəm bir şeyx ü şairdi,
Münəvvər-qəlb ü sima şuləvər bir şəm-i nairdi.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Rəşiküll-qədd ü tam əndam ü aza ü məşairdi,
Nisab-i əhsəni-təqvim nəysə öylə bahirdi.
Böyük çeşman-i qüdrətdən müqəhhəl eyni sahir,
Məhasin müntəzəmdi təbəsürrə nur nasirdi.
Böyükdü şaribi məşrəbcə bir Heydər məasirdi,
Libasi haşmət-i şahənə qiymətdar ü tahir.
Yürürkən səktəsiz bir cuyi cari, mürğ-i tairdi,
Gözümlə gördüm eşqüllah hər muyində fairdi.
Görən məczub olub fəvvarəsində bərki dairdi,
Cünun iqliminə malikdi, ol aləmdə sairdi.
Təsəvvüf, təbi safi mənbaindən öylə sadirdi,
Kəlam ü şeir ü hikmət fiqh ü tibb ü şeirə qadirdi.
Zühuri gün gibi ənvar bəhşayi məzahirdi,
Xülasə, bir vücudi pür Kamal ustadı mahirdi.
Böyük bir fayzə məzhər olduğu halində zahirdi.

Okurdu şeirini İran ədası bir yanıq səslə,
Təmas eylərdi ruha nəğməsi bir əmləsi məslə.
Ləbində sövt-i giryan xandədən xoş eşq-i ənfəslə,
O ağlardı, bən ağlardım ki, eşq ağlardı hərəkəslə.
Səvabit cümlətən səyyar olub çərx-i müşəmməslə,
Olurdu məclisi bir asüman xannəslə, kənnəslə.
Vücudi Tur-i Sinaya dönərdi nar-i akdəslə,
Yakardı masivayı qeydi yokdu xar ilə xəslə.
Uçardı eşq ilə həm-bal olurdu çərx-i atlasla,
Hüma-yi eşq idi qonmazdı xakə zağ ü kərkəslə.
Könül bəslərsən ağışunda öylə bir hüma bəslə,
Dəyişmə piri məhbubi həzaran şubı növrəslə.
Təvəlla vü vələ vacibdir Əhməddən gələ nəslə,
Füzuyi ruma taşdı qalması Ləzgiylə, Çərkəslə.
Gəlirmi vəsf-i tadadə müaşşərlə, müxəmməslə,
Xülasə, bir vücudi pür kamal ustad-i mahirdi.
Böyük bir feyzə məzhər olduğu halində zahirdi.

Nə ənfəs-i Məsiha verdi, nə Xızr-i nihan verdi,
Bu mürdə cismə feyz-i eşqi ol ruh-i rəvan verdi.
Hərərət verdi əvvəl, sonra camı cavidan verdi,
O verdikcə biz içdik, bizlər içdikcə həman verdi.
Cümünü cəzbəsi Xurşid vəş afaqa şan verdi,
Neçə amalara ol bi-nişandan çox nişan verdi.
Neçə xab-i giran əshabına mührək əzan verdi,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Çıkardı tilkiyi indən nəfəslə bir duman verdi.
Xəfifül-məğz olan sofilərə ritl-i giran verdi,
Fəza-yi Kərbəlaya eşq ilə meyl-i inan verdi.
Yüzün Allaha döndürdü, iki dünyaya yan verdi,
Nəsi varsa soyundu, pir-i eşqə ərməğan verdi.
Nigari aqibət Ali-Aba uğrunda can verdi,
Xülasə, bir vücud-i pur kamal ustad-i mahirdi.
Böyük bir feyzə məzhər olduğu halində zahirdi.

Qəzəl

Canib-i Həqdən müsəlləmdir dila hizmet sana,
Aləm-i darəyində yetməzmi bu nemət sana.
Odlara düşdün dəm-adəm ah, bir ah etmədin,
Aşkaradır ki, ırmış bir nəfəs himmət sana.
Muğların öpdün ayağın, səcdə qıldın bütlərə,
Sərfiraz oldun qılır hər badəkəş hörmət sana.
Çənk çaldın, cam çəkdin, badə içdin hər nə var,
Qıldın Allah eşqinə olsun halal işrət sana.
Qəhrdəndir sanma ətəf-i hüdadir şükr qıl,
Hər zaman bir məhliqaya ibtila qismət sana.
Tərk-i seyr et qeyrdən kəs ihtilati ey mürğ-i dil,
Bəs deyil mi fikri gül rüxsar ilə söhbət sana.
Nola Əflatun, Aristo səndən istər bir kamal,
Öyrədübdür qəmze-yi dildar kim hikmət sana.
Tərki təcrid eyləyüb qıldın fəna mülkün vətən,
Bəsdir ey mir-i Nigari baqi bu dövlət sana.

Şəm-i rüxsarın ilə oynar dəm-bədəm pərvanələr,
Şövq-i ləлиндə dönər şam ü səhər peymanələr.
Gəh dər ü divarə yüz sürtər, gəhi eylər sücud,
Başqa halə girmiş imdi başqadır məstanələr.
Qıl tamaşayı kamalın seyr qıl, gəl sübh ü şam,
Gör nə hal ilə sevər, istər səni divanələr.
Sərxoş olmuş bade-yi ləlinlə çalmış daşlara,
Tişələr eşqin yolunda can verən mərdanələr.
Var bihəd yarələr bağrımda fəryad eylərim,
Sancılıb hər bir telindən dəm-bədəm sad şanələr.
Öylə xoş halim ki, halimdən bulub keyfiyyətin,
Badədən keçmiş kamu kim boş qalub meyxanələr.
Xahişin miqdarı ey ərbab-i dil cəm eylə kim,
Madin-i əsrardır təbim, saçar dürdanələr.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Sənsin ey Seyyid Nigari şöhrə-yi şəhr-i cünun,
Ruy-i aləmdə ki, səndən başqa yox əfsanələr.

Niyazi

Səhi və Aşiq Çələbi təzkirələrində Hafizin oğlu Niyazidən də bəhs etmişlər. Əsl adı Məhəmməd Şah Çələbidir. Əcəmli Mövlana Hafizin oğludur. Zahir elmlərlə məşğul olmuşdur. Şeirləri Nəvainin üslubunda və cığatay ləhcəsindədir. Aşiq Çələbi Niyazinin Qədri Çələbidən müəlim olduğunu, Priştine və başqa yerlərdə qazılıq etdiyini yazır. Qədri Əfəndinin adına «Gül və bülbül» məsnəvisi yazmışdır.

Səhi «Həşt behişt». s. 220.

Əcəm Molla Hafizin oğludur. Zahir elmlərlə məşğul olmuşdur. Əhliyə və qabiliyyəti ilə böyük qazıların hüsurunda məqbul tutulmuşdur. Üzərində işlədiyi mövzuları elə gözəl incələmiş və gözəl həll etmişdir ki, illərlə elm-i təhsil edib son nöqtəyə çatan kimsələr ərəb dilində və mübahisədə onunla danışmaqda acizdirlər. Hər bir elmlə məşğul olub payını aldı. Təbiətinin lütfü və diqqəti ən yuxarı dərəcədə, qabiliyyəti və fəzilətli gəncdir. Şeirləri Əlişir Nəvainin üslubunda və cığatay ləhcəsiylədir. Bu mətlə onundur:

Eşqin havasını eyləyəli mürğ-i can həvəs,
Cismüm müşəbbək oldı, tükəndin ana qəfəs.

Məsnəvi tərzində də, namə şəklində bəzi beytlər demişdir. O beytlər içində çox sayda xüsusi mənalardan istifadə olunmuşdur. Gözəl xəyalları vardır. Nəzmində axıcılıq və gözəllik eyni səviyədədir.

İşbu nəqşi kim yazan Ərjəng-i Çin,
Ənbərə kafuri idübdür zəmin.

Ənbəri kafura zaman eyləmiş,
Pənbə-ara otni nihan eyləmiş.

Ənbər anun bəlki zamanı iməs,
Bəhr üzrə cəm oldı nicə xər ü xas.

Bəhrə bu xətlər gəlübən mövclər,
Hər sətiri bəhr olub mövc atar.

Atəşi bəhr üstidə suzənd itüb,
Bəhrə dağı bir kəmi sözi bitüb.

Cümlə buhuri buluban pəs buxur,
Xətt dimə kim düşdi bi-bəhr üzrə mur.

Hər sətiri bəhrə irər cuş idər,
Cümləsi bir sərvi ayağına gidər.

Cümləsi çü sərvi ayağına bara,
Ruyunu payığa sürə yalbara.

Bulmağa ol sərvi bular çün nisar,
Yok çü ləyaqət itələr itizar.

Aşiq Çələbi «Məşairü-ş-şüərə». s. 498.

Mərhum Hafiz-i Əcəm oğlu Məhəmməd Şah Çələbidür. Mövlana-yi məzkur nəcl-i nəbihi idi. Ma-sədaq-i əl-vələdu sirru əbihi idi. Zəkada tamam u məvrus olan qüvvət-i hafimada mala kəlam idi. Zehni güşadə və ayine-yi təb-i səfada idi. Qazıəsgər Qədri Çələbidən mülazim olub, sövq-i qəza ilə Prizrenə və bəzi yerlərə qazı oldı. Axir Pozeqada qazı ikən əzim-i mövt və ümm-i həyatı istirdad eylədükdə hərçənd «əcəl-i qəza münqəzi olmadı» diyü ləc itdi. Əcəldən aman bulmayub haqqın almaqda mütəqazi oldı. Əksər Nəvai əşarın tətəbbü idərdi. Bu mətlə anundur:

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Mətlə

Eşqin həvasın ilikli mürğ-i can həvəs,
Cismüm müşəbbək oldı dögündi ana qəfəs.

Vələhu

Didələrdür şam-i qəm əncüm manga heyran irür,
Ney şüai kövkəbün hər yan ana müjgan irür.

Qədri Əfəndi namına «Gül ü Bülbül» nam məsnəvisi vardır,
əvvəli budur.

Nəzm

Sipas-i biqiyas ol padişaha,
Qaba-yi zər giyürdi mihr ü maha.

Fələk mülkinə şah itdi qəmərni,
Belinə halədən bağlab kəmərni.

Nütqi

XVI əsrdə yaşayıb-yaratmış mühacir Azərbaycan şairlərindən biri də Nütqidir. Onun haqqında ədəbiyyatşünaslığımıza ilk məlumatı Salman Mümtaz vermişdir. Salman Mümtaz Şəmsəddin Saminin «Qamusü-elamı» əsasında Nütqi haqqında məlumat verir: «Nütqi şirvanlı olub, Sultan Murad Salis dövründə dərşadətə vürudla qissəxanlıqla şöhrət bularaq, məqbuli-əkabiri-zaman və nali-müsaibəti-cənabi-padşah olmuşdu»³⁵³. Daha sonra Salman Mümtaz yazır: «Nütqi X əsri-hicri axırında parlamiş incə düşünən şairlərimizdəndir ki, İstanbula hicrət etmişdir. Özdəmiroğlu Osman paşa ilə Övrəs xan və İmamqulu xan vuruşmalarının nəticəsi olaraq doğma yurdu olan Şirvanı tərk ilə İstanbula mühacirət edən Nütqi orada qissəxanlıqdakı məharəti ilə Osmanlı əkabirinin məqbulu və Sultan Murad Salisin də müsaibəti ola bilmişdir»³⁵⁴.

Salman Mümtaz Nütqinin Azərbaycan dilindəki bir şeirini də nümunə verir:

Himmət edərsə mənə əgər padşahi-Rum,
Tərzi-qəzəldə Nütqi kəməli-xəcənd olum.
Nütqiya, dövri-gülü işrətilə xub keçir,
Dövləti-şahi-Süleymanə dua eyliyəlim.

Nütqinin əsərlərində Nəsimi, Xətai, Füzuli, Bəsiri, Süruri, Cəlili kimi Azərbaycan şairlərinin təsiri hiss olunur. Təssüf ki, şairin günümüzə az sayda şeirləri gəlib çatmışdır.

Nütqi təxminən hicri 1003 ilə 1010-cu il aralarında vəfat etmişdir.

---

³⁵³ Салман Мцмтаз. Азярбайҗан ядыбийҗатынын гайнағлары. Бақы: 2006, с. 114.

³⁵⁴ Йеня орада с. 115.

Qınalızadə təzkirəsində Nütqi təxəllüslü şair haqqında məlumata yer vermişdir. Nütqi Şirvanda anadan olmuşdur. İstanbula gəlmişdir. Dövrünün tanınmış alimləri tərəfindən bəyənilmişdir. Qissə danışmaqda mahir olduğu üçün qissəxan sanı ilə tanınmışdır. Sultan Muradın məclislərində iştirak etmişdir.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 1044.

Hilal-i vücudı üfq-i vilayət-i Şirvandan zahir ü əyan olub, bad-i səba gibi vihad ü tilal və səhab-misal hizbat ü cibaldə püyan və ənhar-girdar-i gülistan-ı cahanı seyran idərək Darüs-səltənətül-aliyyəyə ki, mərkəz-i mədar-i cümlə-yi adəm və Kəbe-yi murad u məram-i xəlq-i aləmdür, daxil olduqda nəzər-i qəbul-i əkabir ü əmasilə vasil olmuş idi və qissə-xanlıqda nadire-yi zaman və şöhrə-yi dövrən olmaq təqribiylə nəzər-i iksir-i əsər-i sultan-i cahanfərman fərma-yi zəmin ü zaman Həzrət-i Sultan Murad Xan ilə məğbut ü məhsud-i ərkan olmaq mərtəbəsinə nail olmuş idi. Hala şəkkəristan-i məclis-i şah-i cahanda şəkkər-i mükərrər-i lütf ü ehsanıyla nutqi fəsih bir tuti-yi şirin-zəban və gülüstan-i söhbət-i sultan-i zamanda gül-i sadbərg inam-i firavanı şövqiylə ədası məlih bir bülbül-i hezar-dastandır. Bəni növ-i insanun mabihül-ımtiyazı nutqidür diyü tuti-yi təbi daima guya olub, bülbül-i təbi hezar-dastanı halincə nəğmə-səradur. Bu bir iki əşar bu kitaba təhrir olunmaq üçün ixtiyar itdügi əşardandır:

مجنون که دل ز ناله و جوش میگرفت
گر میشنید ناله من گوش میگرفت.

Və müəmma-guyılıqda dəxi guy-i səbqati rübudə itməğə iqdām idüb, ustad-i təbüm anı dəxi itmam üçün bünyad urmuş idi diyüb, bünyad isminə bu müəmmasını okurdi.

Ba-ism-i Bünyad
هر گاه سخن از زلف تو بنیاد کنم
دیوانه شوم هزار فریاد کنم

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

از بهر جنون مرا چو در بند گشتند
در بند همان زلف تو را یاد کنم.

Pənahi

Pənahi Osmanlı ölkəsinə köçmüş Azərbaycan şairlərindən-dir. Pənahi nəqqaş Şahqulunun təxəllüsüdür. Təbrizdən Şahzadə Sultan Əhmədın yanına gəlmişdir. Qanuni dövründə nəqqaşbaşı olmuşdur.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s.199.

Pənahi nəqqaş Şahquludur. Sultan Bayəzid-i mərhum zamanında diyar-i Əcəmdən – Təbrizdən gəlüb, Sultan Əhməd-i mərhum şahzadə ikən Amasyada asitanəsinə gəlüb, Sultan Səlim-i mərhumun cülusından sonra İstanbula gəlüb Sultan Süleyman-i mərhum dövründə nəqqaşbaşı olmuşdu. Nəqqaşluqda sani-i Mani və zəmin-i Rumda Mani-yi zəmani idi, bəlkə Mani bunun bəndeyi fərmanı idi. Həft əsl nəqş yazsa qeyrət-i Həşt-Behişt olurdu. Gülzarda rəsm itdügi nilufərinün şikafətindən Ərjəng-i Çini və ustad-i Firəngi həyadan qərqi baran-i əraq olub, tarix itdügi baharı rəşk-i vərđ-i behişt olurdu. Və yazduğı bərg-i bahar ilə mövsim-i şita fəsl-i ord-ibehişt olurdu. Çərx-i pür-əncüm iynələnmiş ovraqından nümünə asiman-i nilgün kase-yi lacivərdindən bir günədür. Dəvatı züləmat və midadi guya ab-i həyatdur ki, yazduğı mahi tazə can bulub, dəryayadək can atardı və yaxud həlqe-yi əngüştin şəbike-yi mahi sanub, can qurtarmağı çün dərya-yi ümmanadək qaçardı. İzar-i yar yazsa, ruxı alından sürxi rəng alurdu və zülf-i nigar yazsa, bənəfşə boynın əyüb qalurdu. Müsəvvirlikdə Behzad ana görə təsvirə surət virməzdi. Dəhan-i dilbər rəsm eyləsə, xod sirrinə kimsənün fəhmi irəməzdi. Əbr yazsa, aləm baran olurdu, dərya yazsa, əmvac xuruşan olurdu, gül yazsa nükhətindən dimağlar müəttər olurdu, şəms yazsa, şəb-i tarda cahan münəvvər olurdu. Sərvə xod quşlar qonardı. Cuybar təhrir eyləsə dəyirmənlər döndi-

rürdi və bil-cümlə kişvər-i nəqş qələmrovi idi. Xaməsi sənətində bazu-yi pərgar-i ahənin gibi qəvi idi.

Nəzmi li-mühərririhi
Həva rəsmi vərəqdə itsə abad,
Olurdu kağıd uçurması bərbad.

Olaydı meyli anun rəsm-i narə,
Çıkub kilkini yakardı şərərə.

İdəydi ab təsvirini guya,
Olurdu əldə nəqş-i fil-ma.

Əgər tərhləyşəydi ünsür-i xak,
Bitərdi vər-d-i xoş-bu sər-v-i çalak.

Görən əncümlə çərx-i pür-sitizi ,
Sanurdu iynələnmiş xak-rizi.

Açardı çöhrə çün kakül tarardı,
Virincə ana surət qıl yarardı.

Yazaydı ləl-i yari fil-məşəl gər,
Görən dirdi zəhi ruh-i müsəvvər.

Əgər atəş içində rəsm idə ud,
Dimağı pür idər idi böylə dud.

Əgər nəqş içrə bir nəxl etsə peyda,
Virürdü şah-i kilki tazə xurma.

Əgər nəqş eyləsə kağızda şəhbaz,
Qanad büküb idərdi sayda pərvaz.

Əgər gül yazsa bülbüllər qonardı,
Yazaydı şəm pərvanə dönərdi.

Əgər bir cuy rəsm itsə kəmahı ,
İçində yerləşürdü nicə mahı.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Miyan rəsm itsə dərdi əql-i safi,
Zəhi üslub-i nəqşün mu-şikafi.

Dəhən yazduqda dəhrün xurdədanı,
Dir idi sirr-i qeybun tərcümanı.

Əgər rəsm eyləsə yerdə pələngi,
İdərdi gökdəki buludla cəngi.

Təkavər yazsa olurdı rəvanə,
Olurdı qıl qələm san taziyənə.

Bununla qənaət itməyüb nəqş-pərdaz-i nigar-xane-yi məani
və nəhl-bənd-i gülha-yi bədi ü bəyani olub

Beyt

مانی چه بود و صورت بی معنیش چه بود
مانی منم که چهره کوشای معانیم

dir idi.

Şeir-i u

Sinəmdəki cərahəti, ey eşq, tazə tut,
Gül gibi saxla bir gözəlün yadigarıdır.

Rəmzi

Rəmzi Baba Təbrizdə dünyaya gəlmişdir. İyirmi yaşında İstanbula gəlmişdir. Heç bir işlə məşğul olmayaraq dostlarının köməyi ilə yoxsul həyat tərzini keçirmişdir. H. 1306/1889-cu ildə vəfat etmişdir.

Şairlərinin bir hissəsini “Məcməül-əşar” adı ilə 1889-cu ildə çap etdirmişdir. Rəmzinin müasirləri Ləli, Ahi, Rahi və Şükuhi olmuşlar. O, h. 1302/1884-cü ildə Şükuhi ilə görüşmüş və Şükuhi öz “Divan”ında onun haqqında yazmışdır.³⁵⁵

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s. 1858.

Rəmzi Baba Təbrizlidir. Təbrizdə bir az oxuduqdan sonra iyirmi yaşında İstanbula gəldi. Bir işlə məşğul olmayaraq, yaranın yardımıyla taayyüş edərdi. Bir müddət Arnavudluq xanədanından Cəfər paşanın Aksarayda Şəkərci sokağı civarında bir tütüncü dükkanının üstündə isticar etdiyi odada oturdu. Orada bəzi şairlər toplanır, müşəərə edilirdi.

Bir aralıq bir han odasına yerləşərək, iki sənə kira bədəlini verəmədi. Əsbəq şeyxülislam mərhum Heydərizadə İbrahim Əfəndinin nəql etdiyinə görə, o handa oturanlardan Əbdürrəhman Əfəndi namında məzəl bir qazının çərkəs köləsinə elan-i məhəbbət, kölə də əfəndisinə şikayət etməklilik qazı qəzəbnak olur. Babanın xandan dəfini hancıya ihtar edər. Hancı «Nasıl dəf edəyim? Nə yapsam gitməz. Şayət gidərsə iki sənəlik kira bədəli də bərabər gidər» der. Qazı, kira bədəlini verir. Hancı da baba orada yoxkən pılı-pırtısını sokağa atar. Baba bu surətlə handan tarid və dildarın-

---

³⁵⁵ Мяцямядыля Тярбийят. Данишмяндани Азярбайъан. Бакы: 1987, с. 272.

dan bəid oluşuna pek ziyadə təəssür edərək, qazıyı hicv edər. Aşağıya dərc edilən bu hicviyyə, babanın ən xoş əsərlərindəndir.

Cəməziyələxir 1306-da (Şubat 1889) yaşı səksəni mütəcaviz olduğu haldə, Nuru Şeydanın rivayətinə nəzərən, Məktəb-i Tibbiyyə xəstəxanasında, əhibbasından mülkiyə təqaüd sandığı məzulun qələmi müdiri Safi bəyin nəqlinə görə Yeni baxçada Qürəba xəstəxanasında vəfat edərək, Ədirnəqapısı qəbristanına və şair Bürhanəddin-i Bəlxi əfəndinin ifadəsinə nəzərən, Üsküdarda Seyyid Əhməd dərəsində iranilərə məxsus məzarlığa dəfn edildi.

2 Məhərrəm 1314 (13 Həziran) tarixli «Rəsimli qəzətə»də «İşrət səyyiəsi bu biçərəyi də səfalətin dərəkə-yi nihayəsinə indirərək, təzəllülə məcbur etmiş və yenə bu səyyiə nəticəsində Məktəb-i Tibbiyyə Xəstəxanasında vəfat etmişdir» deniliyor.

Əsbəq Sisam Təhriat Müdüri Kamaləddin bəy söylədi:

«Rəmzi Babadan farisi okurdum. Baba evə gəlib də biraz sonra yayına gedincə əksərən sərxoşluqdan sızmış bulurdum. Qaraqulaq xanında xəstə olaraq yatdığını xəbər alınca gitdim. Birdən-birə bəni tanıyamadı. «Sən kimsin?» diyə sordu. İsmimi söyləyincə mütəəssir olaraq, dua və sənə etdi. Üstünü-başını kəhlə istila etdiyini, tədavi ediləmədiyini söyləyərək bir xəstəxanaya götürülməsini rica etdi. Gülxanə xəstanəsinə yollandım. Orada vəfat etmiş. Qiyafəti pərişan, sarıqı qarma-qarışq idi. Yırtıq-pırtıq cübəsinin üstünə qurşaq bağlardı».

Məzar daşına yazılmaq üzərə şair Dəli Hikmət mərhumun tərcəməində hal söylədiyi vəchilə tənzim etdiyi qitə:

Bir düşün, ey zair-i qafil, şu qəbrin halini,
Bir də altında yatan pir-i bəla-pərvərdəyi.
İxtiyarlıq, xəstəlik, qürbətdə yokluk birləşib,
Boğdular biçarə Rəmzi-yi fəlakət-didəyi*.

Əşarının bir qismi «Məcmue-yi əşar» namıyla 16 sayfadan ibarət olaraq 1306-da basılmışdır. Üstündə:

---

* Шафталык Малумат эзетесинде (№ 190) «Ищтийарлык, щасталык, эүрбет, зарурет бирлешип» суретинде йазылмыштыр.

Bənim məzarıma bakman həqarət ilə ki bən,
Əgərçi mücrimim, amma mühibb-i Mövlayım.

beyti və «Müəllifi: Şeyx Rəmzi. Naşiri: Məhəmməd Əli» yazılıdır.
«Ayine-yi ibrət» ismindəki 91 beyitli türkçə mənzuməsi
1289 /1872 də təb edilmişdir. Dəhrdən şikayəti havidir.

«Hədiqətül-üşşaq» adlı mənzum bir əsərinin mətbu olduğu
eşidilmiş isə də bən görmədim.

Mənzumələrinin çoğunda iran * şivəsi görülməkdə isə də, Da-
rüs-səadə ağası Hafiz Bəhram ağanın mədhinə dair tənzim eylə-
diyi

Bəhram-i fələk görsə bu Bəhram-i zəmini,
Dərgahının istər ola dərban-i kəmini

mətləli qəsidəsi, Nafi gibi şairlərin tövrünə bənziyor.

Mənzumələri, hal və mövqe etibarı ilə təqdirə şayandır. Şey-
xüxat, illət, killət, zillət, qürbət, işrət gibi hər biri təşvişə kafi birər
amil olan ənva-yi bəla, yaxasına sarıldığı halda, fikrinə hakim ola-
raq, müntəzəm mənzumələr söyləyə bilməsi, Rəmzi Babanın adı
bir adam olmadığına şəhadət edər.

Kamalzadə Əli Əkrəm bəy vaxtiylə bana demişti ki:

«Rəmzi Babayı bugün bulsam bir vəfat tarixində yazdığı şu
beyt için ayağını öpərim:

Görünce qəbz-i əvrahi, yar ü yavərinə,
Görən bilir ki, nə həsrətlə eyləmişdi nigah.

Bu beyt Babanın mətbu əşar məcmuəsində yoxdur. Oradakı
beyt şu şəkildədir:

Görünce qəbiz-i əvrahi ol qərib-i diyar,
Soluna-sağına həsrətlə bir nigah etdi.

---

* Йяни Иранда йашайан азярбайъанлыларың (В.М)

Nuri Şeyda «Şeyh Rəmzi-yi mərhum» ünvanıyla «Məlumat» qəzətəsinə yazdığı məqalədə, Şahzadəbaşında Dirəklər arasında Çaycı Hacı Rəşidin dükkanının arkasında bir yaz sabahı üç-dört arkadaşla otururkən yanlarına Rəmzi Baba gəlib bəzlə-guluk və məclis-aralıq ilə məvsuf olan Nuri-yi Məhvi Bəyin «İrticalən şeir söyləmək bizdə mühal dərəcəsində düşvar olunduğunu söylüyorlar, iştə sizə bir adam, fəqət mətin təhsildən ziyadə böyük bir təc-rübə görmüş bir şair ki, hər mövzuya görə gözəl qitələr, qəsidələr, inşa edər» dediyindən bəhs edildikdən sonra şu sözləri söylüyor:

«...Biz, bittabi bu sözün hökmüni vicdanən təsdiq etmədik. Söz ədəbiyyata intiqal etdi. Şu ufaq heyətin cərəyan-i müsahibəsi əşara, bilxassə mərhum Naciyə də münasib oldu. Rəmzi, mərhumu o zamana qədər tanımıyor idi. Bilməm nasıl bir hissini mütəəssiri oldum ki, vəhlətən Nacinin şu:

Didə, ən heyrət fəza bir surətin heyranıdır,
Sinə ən şiddətli bir sevdanın atəşdanıdır.

qəzəlini okuyu verdim. Bu qəzəlin hər beyti ixtiyarın yüzündə qə-rib işmizazlar, müəssir humrətlər vücudə gətiriyor idi. Bu təəs-sürdən cəsərət-yab olaraq:

Sinəm zəmin-i eşq, sərim asümanıdır,
Ahım anın səhab-i savaiq-əfşanıdır.

qəzəlini okumaya başlayınca artıq biçərə adam sabr edəməyərək, tanımadığı halda bu şair-i mətinin fəzlini təbcil ilə irticalən bir qitə söyləyi verdi və bizi tərəddüd-i vicdanımızdan xilas etdi. Qitə şu idi:

Ey müluk-i süxanın gövhər-i tacı Naci,
Bəzm-i elm ü ədəbin nur-i siracı Naci.
Qeybdən qütb-i zamanı soruverdim nagah,
Guşimə hatif-i qeybi dedi Naci, Naci.

Kəndinin rəvayətində, həm də buna inzimam edən əxlaqına nəzərən, sərməst-i hava olan bu şair, gələndə də bir meypə-

rəst-i hülya-əndiş, hələ əksər-i əvanın səyahətlə keçirməklə Kaşğar cəhətində bulunduğu zamanlar mastabe-yi əsrariyunda əsir-i nəşeyi həşiş imiş. İsfahan şəhrinə, Halh, Saman qəsəbələrinə düşüğü vəqit büsbütün təhi-dəst qaldığından ora əzımından birinə bir qəsidə təqdimiyə nail-i əltraf-i firavan olmuş. Ən son səyahətində İstanbulda bulunduğu zaman kəndisini büsbütün eyş ü işrətə vurmüş. Qaraqulaq xanında isticar etmiş olduğu oda kərrat ilə bəzi əshab-i xeyir tərəfindən döşədilərək, müntəzımən icarə dəxi verilmiş isə də biçarə işrətdən bir türlü başını alamayaraq, əsar-i xüsusiyyəsinə əldə etmək istəyən bir takım ovbaş və ərazilin hiylə və hüdalarına qapılmış, əsar-i mövcudəsi ömr-i güzəştəsi gibi mağsub-i dəst-i nisyan olmuşdur. Səksən yaşını mütəcaviz olduğu halda Məktəb-i Tibbiyyə xəstəxanasında edilən hüsn-i tədavi, illət-i müzminəsinə inzımam edən da-i şeyhuhatə kargər olmadığından orada irtihal-i dar-i naim eyləmişdir. Rəmzi-yi mərhum, müsanna tarixləri, müəssir mərsiyələri, bəliğ qəzəlləriylə qədim məktəb-i ədəbin bir müqtədir şairi sayılır. Hətta bəzi əsərlərinin məmləkəti şivəsinə məxsus «imal»ciklər bilə bulunur. Fəqət əsla «zihaf» yoxdur. İrtihalindən sonra bir sahib-i xeyir, müntəzəm bir divanını nəşr eyləmək istəmişsə də, biçarənin əşarı ötəkinin-bərikinin əlində qalmış olduğundan beş-altı parçadan başqa bir şey bulamamış, təşəkkür olunur ki, bunları məhvədən qurtararaq, dərc və nəşr eyləmişdir».

Nuri Şeyda, Rəmzi Babanın əşarından mazbutu olan bir kaç parçayı və risalə şəkli də basılan mənzumələrini «Məlumat» qəzetəsiylə nəşr eyləmişdir. Orada diyor ki:

«Balaya yazmış olduğum əsərlər, Şeyx Rəmzinin asar-i müntəxəbəsindən deyildir. Zira o biçarənin hiç bir əsəri sahibləri, daha doğrusu qasibləri əlindən nəz olunmaq ehtimali yoxdur ki, hepsini bir araya toplayıb da, içindən adilləri atılsın da, iyiləri intixab oluna bilsin. Mərhumu yakından tanıyanlarda bir az əsər-i insaf var isə biçarənin ruhunu şad etmək için «Divan»ını təlfiq və təb etdirmələrini bənim gibi hər xeyirxah təmənni eylər zənn

edərim. Xəbər-i dilsuz-i irtihali vasıl olduğu gün bu mühərrir-i aciz də şu mücəm tarix-i fəvtni yazmış idi:

رفت رمزی ز عشق اهل بتول

باشد اورا شفیع رحم رسول

1306 (1889)

Əhməd Rasim bir məqalədə diyor ki:

«...Saraç hanı sahibi Hacı bəy, şair Rəmzi Babanın vəkili ümuru idi. Oda tutar, sildirir, süpürtür, şiltəsini atdırır, dükanda yedirir, içirir, sızarsa başının altına yastıq qoydurur, çıraqlara gurultu etməmələrini tənbeh edər, para verir, xəstə olursa baktırırdı. Bən gördüyüm zaman Rəmzi Baba xeyli müsün, hətta iyidən iyiyə çökmüş idi. Saraç xanında iç böyük saləsinin sol tərəfində baxçaya nazır köşəsində sağdakı dəzğahın qarşısında otururdu. Əcəm qiyafətinin bəzi fərsudə bəqayası ilə başı, sırtı puşidə, gözlər sönük, qalın və kırçıl uzun qaşlarıyla örtülmüş, üz siyaha mail bir surətdə mühtəkin, dodaqlar bəllisiz, səs qısıq, pürüzlü, omuzlar çökük, önə məyyal, ağır-ağır yürürdü. Bir gün bir alay kürd hovardası yanındakı masada oturmuşlar, avazları çıxtığı qədər bağırıyorlardı. Cəlal mərhumla yanına gittik. «Bu nə hal?» dedik. «Gözlərini zorla açdı. Boğazını yırtarcasına səslənərək:

Mən dirəm nükhət-i zülfün götürə bad-i səba,
O gidər başıma min türlü bəlalər gətirir».

demiş idi. Baba, mütəvassitinin daha ziyadə Azərbaycan şivəsinə tutqun olanlardan olmaqla bərabər əksər nəşaid-i həzliyat və müstəhcənata müqarir idi. Kəndisinə kitabe-yi səng-i məzar olmaq üzərə intihab etdiyi «Əgərçi mücrimim, amma mühibb-i mövlayım» misrında isə böyük bir safiyyət görünüyor. «Şərabiiyyə» ünvanlı bir qəsidəsi daha vardır ki mütəvassitindən əksərinin xoşuna girdirdi. Saraç xanı meyhanəsinin bir kaç yerində mey və məhbub, pir-i mügan haqqında söyləmiş olduğu bir kaç beyt, Hacı bəyin qədirşinaslığıyla çərçəvə-bənd olaraq müəlləq bulunurdu».

Bürhanəddin-i Bəlxi Əfəndi, göndərdiyi vərəqədə diyor ki:

«...1290 tarixlərində bir gecə Türkiстанlı Əbdülqaffar Həmi-yi Buxari (Maraşda təkkəsində mədfundur. «Divan»ı vardır) və Rəmzi Baba-yi İrani və Əli Ruhi bəyin daxil olduqları bir məclis-i üdəba təşkil eyləmişdik. Hər şair birər beyt söyləyəcək və böyləcə bir qəzəl yapılmış olacaqtı. SöylənİLən beytləri Əli Ruhi təhrir etməkdə idi. O müşairədə meydanı Rəmzi Baba alaraq bədihə-guluğunu isbat eylədi. Mümaileyhin nəzm etmiş olduğu qəzəldən xatirimdə qalanı şudur:

Arifi rövze-yi rizvana ilətdi mey-i saf,
Zahidi cənnət-i aladan iraq etdi qürur.

«Rəmzi Baba fəqirül-hal, xanə-bərduş, əyyaş, qələndər-məş-rəb, nadirəgu bir şair idi».

1314 də Tehranda basılan «Danışməndan-i Azərbaycan» namındaki əsərdə dəniliyor ki:

رمزی بابا – از سخنوران حوش بیان قرن سبز دهم تبریز بوده در استانبول
توقف داشته است. روزی در موقع عبور سلطان مجید عثمانی این رباعی را بآباده
انشا کرده است.

Ey padişahım, bir dur, dərvişi fərahnak et,
Mirat-i zamirindən jəng-i kədəri pak et.
Bir həftə sənin xərcin, on yıl bana kafidir.
On yıl bəni rahat qıl, bir həftə sən imsak et.

سلطان مشار الیه پس از استماع کلمات وی صلّه و جائزه مطلوب بابا راه حواله داده و گذشته
است. هی ماصر بوده ودر سنه ۱۳۰۲ شکوهی بااو ملاقات رمزی مالعی و أمحی و احی و شکوهی
با و ملاقات کرده ودر دیوانش مذکور دانسته است.

Baba, bir aşçı dükkanında ciyər yemiş, parasını verməmiş. Aşçı hiddətlənib, acı sözlərlə ciyərini sızlatmış. O sırada tanıdıqlarından birinin gəldiyini görüncə şu qitəyi söyləmiş:

Duzladı aşçı dil ilə yürəyim yarəsini,
Ciyərim parəsi gəl, ver ciyərin parəsini.
Bən deməm aşçıya bir şey, dilərim Mövladan,
Bitbazarında məzad eyləyə izqarəsini.

Qəzəl

Zəmir-i güldə gülab-i rüxün nihan olalı,
Yoruldu bülbül-i xoşnamə tərçüman olalı.
Nə sərvdir qəddin, ey sim-tən ki, bəsləməmiş,
Bu itidalda Tuba cinan cinan olalı.
Nə badə xahiş edər dil, nə şərbət-i gül-qənd,
Ləbin müfərrix-i yaqutdı kut-i san olalı.
Qaşın hamı gibi mehrab-i qible-yi dil ü can,
Nə vəqt gördü Cədi, qütb-i asiman olalı.
Xədəng-i qəmzənə amac olundu lövh-i zəmir,
Yüzün qəmiylə nigara qəddim kaman olalı.
Kənarım oldu sirişkimlə qan-i ləl-i əqiq,
Nəzərgahımdan o gənc-i nihan, nihan olalı.
Piyalə dər ki, xarabatiyan-i badə-pərəst,
Xarab-i cam-i mey olmuş mey-i mугan olalı.
Nəva-yi çəng ü neyi etməzəm məcal-i səma,
Sürür-i bəzm-i qəm ü nalə vü fəgan olalı.
Diyar-i yari fəramuş eylədim Rəmzi,
Ənis-i xatirim ol yar-i mehriban olalı.

Müəllim Nacinin «Bəliğ-i şəhir əş-şeyx Rəmzi Baba Əfəndi həzrətlərinin məcmuəmizə ixdba buyurduqları mənzume-yi həki-manədir» ünvanıyla «Məcmue-yi Müəllim»in kitabına dərc etdiyi mənzumə:

Bir zaman düşmüş idim damına bintül-inəbin,
Can nisar eylər idim namına bintül-inəbin.
Taxt-i Cəmşid ilə ayine-yi İskəndəri bən,
Almaz idim ivaz-ı camına bintül-inəbin.
Puxtə saymaz idi mөл rind-i xarabatiyi kim,
Nəqd-i can verməz idi xamına bintül-inəbin.
Öylə aldanmış idim rənginə kim almaz idim,
Gülşən-i külhan-i hamamına bintül-inəbin.
Ol qədər mail idim məclis-i məstanına kim,
Can verirdim qədəh aşamına bintül-inəbin.
Kəhrüba etsə ləb-i ləlimi ənduh-i xumar,
Sürməzəm sağər-i gülfamına bintül-inəbin.
Könlüm ayinəsini tutmaz idi jəng-i zalam,
Uymasaydım əğər ibramına bintül-inəbin.
Ömrümün gülşənini eylədi tarac-i xəzan,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Bakınız keyfinin əncamına bintül-inəbin.
Getdi zövq ü tarabın qalması könlümdə nəşat,
Dəymədi nəşəsi ələminə bintül-inəbin.
Heyf ol aqılə kim ömr-i giran-mayəsini,
Sərf edə işrət-i əyyamına bintül-inəbin.
Eyd-i nakamlıq istərsən əgər dəhərdə sən,
Cəhd qıl ta ərəsin kamına bintül-inəbin.
Sad fərcam isən et dide-yi ibrətlə nəzər,
Nikbət-i camına, fərcamına bintül-inəbin.
Gəncinə rənc demiş hədi-i rəh nuşuna niş,
Ey dü sad lan ola əndamına bintül-inəbin.
Düşməni-əql ü ədəb rahzən-i zəhn ü zəka,
Bakınız sirkatə iqdamına bintül-inəbin.
Ey olan mehrinə məftun səni tayib edəməm,
Bari sal vüslət-i akşamına bintül-inəbin.
Müzif-i əql ü muzırr-ı bədən ü hasir-i mal,
Bakınız nəfinə, asamına bintül-inəbin.
Hazır ol bəzmə vəli içmə, koy əhbab için,
Sonra bak cənginə, düşnamına bintül-inebin.
İster isən seni nəfs etməye iğva zinhar,
Qanma Rəmzi gibi ehkamına bintül-inebin.

Bir qəsidəsində

فصل کل بکد شد ساقی ددمی بیداد می
کفت جام می بخور من ماء حی کلشی
بر ترین از جام جمشید و جم و کاوکی
زهره سازد مشتری کردون برقص آید جدی
ساقیا ساقی بده , مطرب بز نطنبورونی

کیسه ام خالی شد از زر , کاسه ام خال
از طبیب عشق پر سبدم علاج درد دل
سر خوشم کن تابوی می دماغی ترکم
نشئه و شوقم ببیند از کمان انساط
فصل کل سیر کاستانست و دور جام جم

Handan çıxarıldığı zaman söylədiyi hicviyə

Ey nefyeden məni şu muhakkar məqamdan,
Bilməm sana çi sud bu sevdə-yi hamdan.
Handan məni salarsan əgər taşra incimem,
Şeytan çıkardı cəddimi Darüs-səlamdan.
Sən kasə-lis-i bəzm-gah-i Əmr ü Zeydsin,
Ben keçmişemmuşəret-i has u amdan.
Çok zahid-i mürayi gördüm sənin gibi,
Qəndil sirkat əylədi Beytül-haramdan.
Həm-namın urdu Heydərə məhrab içində tiğ,
Hof etmədən Xuda vü Resul ü imamdan.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Acdan bayıldı bir gece iftar vermedin,
Şərm etmədin fazilət-i mah-i siyamdan.
Çərkəs qulam mərkəzə etsin şikayəti,
İsmətli xace kandə...qulamdan.

Bir akşam köprüdən keçərkən şu qitəyi söyləmişdir:

Akşam olanda köprüdə tufan-i Nuh olur,
Papurdan çıxanda bu dərya çiçəkləri.
Guya ki, Xızır ab-i həyat ilə bəsləmiş,
İsa çəmənəşində bu tərsa çiçəkləri.

Ruhi

Ruhi Bağdadda doğulmuş Azərbaycan şairlərindəndir. F.e.d. A.Musayeva Ruhi Bağdadini Füzulidən sonra Bağdadda yetişən XVI əsr türk şairlərindən ən birincisi olduğunu yazır³⁵⁶. Əsl adı Osman olub Qanuni Sultan Süleyman dövründə Bağdad bəylərbəyi olan Ayaz paşanın adamlarından birinin oğludur. Atası Bağdad-da könüllü bölüyünə daxil olmuş, orada evlənmişdir. Ömrü səyahətlərdə keçmiş, Şamda vəfat etmişdir. Əsrar Dədə mövləvi olduğunu və Qalata, Konya mövləvi dərğahlarında yaşadığını yazır. A.Musayevanın apardığı arşdırma nəticəsində Ruhi «Divan»ının 22 əlyazma nüsxəsi üzə çıxarılmışdır³⁵⁷.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Ruhi Bağdadının həyat və yaradıcılığı geniş şəkildə tədqiqata cəlb edən fil.e.d. A.Musayeva olmuşdur. Alimin bu dəyərli əsərində Füzulidən sonra Bağdadın yetirdiyi ən böyük türk şairi Ruhi Bağdadının mühiti, həyatı, poetikası araşdırılmış, divanın əlyazmalar əsasında transfonoliterasiyası təqdim edilmişdir.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 217-220.

Pərvərdə-yi xak-i ənbərnak-i Bağdad darüs-səlamdan bir şair-i benamdur ki, iləl-an asar-i pür-iştiharları beynəl-füqəra vəş-şüəra məqbul olub, məzaq üzrə vaqidir. Müqəddəma Bağdadda daxil-i ədad-i qafile-yi mövləviyan olub, təbləri əksəriya səfər ü səyahətə mail olmaqla bir zaman darüd-dövlə-yi İstanbula xırqəbər-düş-i əzimat və Qalata mövləvixanasında buriya-əndaz-i iqa-mət olub, xeyli müddət süxənvəran-i ixvanla vərziş-i şeir ü inşa və

---

³⁵⁶ Мусабяйли А. Руци Баьдади: мщити, шяйаты, поетикасы вя диваны. Баьы, Елм, 2005, с. 926.

³⁵⁷ Йеня орада с. 926.

təhsil-i elm-i mənə eylədilər. Bədəhu tərəf-i astane-yi Cəbrail-aşiyane-yi Cənab-i Pir quddisə sirrühül-münirə dil-rübdə olub, darülvilaye-yi Konyada bər-əyyam türbe-yi mövləviyyəyi ziyarət və izhar-i vəcd ü halət eyləyərək andan dəxi canib-i Hicaza təyy-i iqtadam-i əzimət və axirül-əmr bin on dörd tarixində Dəməşqüş-Şamda rehlət itmişdür.

Bəzi əşarı qələndəranə olmaq həsəbiylə bəktəşiiyyüt-təriq olmaq iqtiza etməz. Əz-cümlə bu qəzəli nisbət-i mövləviyyəsinə natiqdür.

Qəzəl

Bulmağa rəh-güzər-i məmləkət-i mənayı,
Pişrov idinələm himmət-i Mövlanayı.

Tarmar eyləyələm tabla-yi həsti müdam,
Ruh-i Əttara yenə anduralum yağmayı.

Dilimüz nay-sifət məhrəm-i əsrar olsun,
Atəş-i ah ilə pür-suz idələm dünyayı.

Girələm tiğ-i qənaətlə bu dəm meydanə,
Sər bəsər fəth idələm kişvər-i istiğnayı.

Mətlə-yi şəms-i həqiqət olalum, ey Ruhi,
Zərrəyə saymayalum mehr-i cahanarayı.

Əziz-i müşarün-ileyhün şivə vü rəftarı daima sinəçək ü dərđnak və tən-i əğyardan bi-bak, bəlki hərəkəsi yar bilmiş bir dərviş-i pak olub.

Qitə

Səhha indən-nasi inni aşiqun,
Qeyrə ən ləm yarifu eşqil-mən.

Ruhuhu ruhi və Ruhi ruhuhu,
Mən ra ruheyini aşə fil-bədəni.

İktau və li in şitüm sılı,
Küllə şeyin minkümü indi həsənün.

müəddasınca hər ləhzə bülbül-i dil-i nalanları bir qönçe-yi gülzar-i hüsn ü anun əsir-i qəfəs-i təəllüqi və məhsur-i dam-i təqəyyüdi olub, şühud-i şahid-i həqiqəti məraya-yi qəvabil-i hüsn-i zühurdan müşahidə və camal-i mütləqi məhbub-i mətlub-i sur-i müqəyyə-dati əhsənüt-təqvimdən müayinə buyururlardı.

Nəzm

بر نقش خود لست فینته نقاش
کس نیست در این میان تو خوش باش
خود گفت حقیقت و خود شنید
ز آن روی که خود نمود و خود دید

Məsnəvi-yi şərif

هر کرا خوب و خوش و زیبا کنند
از برای دیده بینا کنند
ترك معشوق کن و کن عاشقی
ای گمان بری که خوب و فایقی
لوح محفوظ است پیشانی یار
راز کونینش نماید آشکار
رو بجو یار فدایی را تو زود
چن چونین کردی خدا یار تو بود

Və dəxi əşar-i rindanə və güftar-i qələndəranələri əlan şirə-zə-bənd-i tədvin və beynəl-əhl müsəlləm ü məşhur olmaqla fəqət bu qəzəlləri xatime-yi mənqəbe-yi şərifləri qılındı.

Qəzəl

Eşq canım nuş idüb anlar ki, mədhuş oldılar,
Can u dildən hu diyüb bir kərrə xamuş oldılar.

Qıldılar əl-fəqrü fəxri nüktəsin anlar ki, guş,
Atlasına bakmayub çərxün abapuş oldılar.

Dün sürahi bəzm-i Cəm nəqlinə açduqda dəhan,
Dinləyüb məclisdə bir-bir camlar guş oldılar.

Eşq ilə can verdigiyçün anılıb ələmdə Qeys,
Yoksa şah-i dəhr olanlar hep fəramuş oldılar.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Bade-yi eşqün alanlar nəşəsin Sənan-vəş,
Tərk edüb səccadə vü təsbehi meynuş oldılar.

Gərm olanlar atəş-i eşq ilə Ruhi şəm-vəş,
Tənlərün yakub bəla bəzmində xamuş oldılar.

Rüşdi

Fatin təzkirəsində nəqşbəndi şeyxlərindən Şeyx İsmayıl Siracəddinin oğlu olan Rüşdi təxəllüslü şirvanlı şair haqqında məlumat vardır. O, h.1245 / 1829-30-cu ildə Amasyada anadan olmuşdur. Əsl adı Məhəmməddir. Bayəzid camesində vaiz olmuşdur.

Fatin Davud. Xatimətül-əşar. s. 137.

Şirvanizadə Məhəmməd Rüşdi Əfəndi üləma-yi mütəbəhhirindən və təbəqə-yi aliyyə-yi nəqşbəndi məşayix-i güzinindən Şirvani Şeyx İsmayıl Siracəddin Əfəndi mərhumun sülbündən mədine-yi Amasyada bin iki yüz qırq beş sali xilalində qədəmnihadə-yi sahe-yi vücud olub. Pedəri mumaileyhdən təhsil-i ülum-i aliyyə və təkmil-i nəsx-i elmiyyə eyelmiş olduğu halda iki yüz altmış yeddi sənəsi Dər-səadətə müvasilət və bir müddət Sultan Bayəzid-i Vəli əleyhür-rəhmət vəl-cəli həzrətləri came-yi şərifində nəşr-i ülum-i aliyyə ilə imrar-i vəqt ü saat eyelədikdən sonra məzkur Amasya qəzası müəccilat nəzarəti kənduyə bil-ihalə məhəl-i məzkura əzimət eyeləmişdir. Mumaileyhin fəzl ü irfanı müztəğni-yi tərif ü bəyandır.

Qəzəl

Görünən kəndi zatındır, bu sətri söylər ayinə,
Bu yüzdən seyr-i vəch-i hüsn-i yarı gözlər ayinə.

Tamaşa-yi rux-i dildar için divarə yaslanmış,
Anınçün ruz u şəb yorulmayub da bəklər ayinə.

Camalın zövqünü bilməz, xəyal-i yarı heç görməz,
Bakub da kəndüni seçməz, o mərdüm neylər ayinə?

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Müçəllə eyləyən mirat-i qalın sərv-i hiddətlə,
Görünər bir vəchlə mürşidə bin aləmlər ayinə.

Cənab-i mürşid-i pakın qübar-i payini Rüşdi,
Görəndə danma, bak, tutiya var eylər ayinə.

Saib Təbrizi

Saib Təbrizi bəzi qaynaqlarda h.1010/1601, bəzilərinə h. 1016/1607-ci ildə anadan olduğu qeyd olunmuşdur. Atası Mirzə Əbdürrəhim Təbrizin tanınmış tacirlərindən olmuşdur. Saib hələ uşaq olarkən ailəsi Səfəvi hökmdarı I Abbasın əmriylə Təbrizdən İsfahana köçürülmüşdür. Saib təhsilini bu şəhərdə almışdır. Gəncliyində həcc ziyarətinə getmiş, dönüşdə Osmanlı dövlətinin bəzi şəhərlərini gəzərək İsfahana gəlmişdir. Osmanlı sarayı ilə əlaqəsi olduğu haqqında dedi-qodular yayıldığından h.1034/1625-ci ildə Hindistana getmişdir. Bu zaman Herat və Kabildə də olmuşdur. Kabildə Nəvvab Zəfər xan kimi tanınan Mirzə Əhsənullahdan sayğı görmüşdür. Saibin atası oğlunu aparmaq üçün Əkbərabada gəlmiş və onunla birlikdə İsfahana qayıtmışdır. H.1050 /1640-cı ildə Təbrizə olduğunu Övliya Çələbinin «Səyahətnamə»sindən öyrənirik³⁵⁸.

Saib Şərq poeziyasının bir çox janrlarında dəyərli əsərlər yazmış, «hind səbki»nin ədəbi üsul kimi formalaşmış inkişaf etməsində böyük xidmətlər göstərmişdir. Yüz iyirmi min beytə yaxın ədəbi irsinin əsas hissəsi farsca yazılıb. Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərindən şairin Füzuli ədəbi ənənələrinin davamçısı olduğunu görürük³⁵⁹. Saib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilmişdir³⁶⁰.

---

³⁵⁸ Бензиз Садыккоьлу. Саиб-и Тебризи. ДИА. с. 541.

³⁵⁹ ХВЫЫ яср Азярбайған лирикасы (Антолоэийа). Бақы: Нурлан, 2007. – с. 155.

³⁶⁰ Саиб Тябризи. Гязялляр. – Бақы: 1946; Саиб Тябризи. Сечилмиш ясярляр. Бақы: 1980; Араслы Щ. ХВЫЫ – ХВЫЫЫ яср Азярбайған ядябиййаты тарихи. – Бақы: 1956; Мящяммяди М. Саиб Тябризи вя фарсдилли поезийада «щинд целубу». – Бақы: 1994; Дириюз М. Саибин Тцркче шиирлери // Тцрк Кцлтцрц араштырмалары, 1977 – 1978, Ыыл ХВЫ / 1-2, с. 277 – 301; Картал А. Саиб-и Тебризи ве Тцркче шиирлери // Тцрк Кцлтцр Иньелемелери Дерэиси, 2002, Сайы 7, с. 209-238 вя с.

Saib II Şah Abbas dövründə «məliküş-şüəra» rütbəsinə yüksəlmişdir. H.1081-1087/1670-1676-cı illər arasında vəfat etmişdir. Əsərləri arasında «Divan», «Qəndəharnamə», «Mahmud u Ayaz», «Bəyaz», «Meyxanə», «Vacibül-hifz», «Arayış-i Nigar» və s. adlarını çəkmək mümkündür. II Şah Abbasın müharibələrindən bəhs edən «Qəndəharnamə» məsnəvisi Azərbaycan ədəbiyyatında epik şeirin qiymətli nümunələrindəndir. 800 şairin əsərlərindən parçalar əhatə edən «Səfineyi-Saib» cüngü məşhurdur.

Əsrar Dədə «Təzkire-yi şüəra-yi mövləviyyə»sində Saib Təbrizi haqqında məlumat verir. Saib Təbrizdə anadan olmuşdur. Şəmsi Təbrizinin qardaşı oğlu olub, əsl adı Əli Bəydir. Mövləvi idi. Təbriz mövləvi dərgahında dəfn olunmuşdur. Təzkirədə onun fars və türk dillərində şeirləri nümunə verilmişdir.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 282-287.

Dədə Saib Təbrizi

Nam-i namiləri Əli bəy olub, Şəmsül-Həqqün bəradərzadəsidür. Darül-kəramət-i bəldə-yi cəlile-yi Təbrizdən zühur buyurub, ənva-yi ülum və əsnaf-i fəzail ilə məcbul və maye-yi zatiyyəsinə əsər-i ənvar-i eşq-i Şəms-i Təbriz qüddisə sirrihül-əziz əks-əvkən olmaqla bariqə-yi xavər-i ənfasıyla zəmin-i şərq tufan-i cuşan-i atəş-i eşq-i didar və qulzüm-i zəxxar-i şariqə-yi şümus-i əsrar olub

Beyt

نشئه این می جنون دارد جنون هوشیار باش
هست صد چشم پری یک خوشه انگور ما

müəddasınca aqibət ifa-yi fərizə-yi Həccül-beyt mülabəsesiylə tərəf-i Ruma azim və darüd-dövlə-yi Konyada dərgah-i səadət-pənah-i Mövlana-yi Rumda xidmət-i ziyarətə mülazim olub

Beyt

مناز ای فقر منکیر دولت صاحب کلاهی را
چو بر گردد فلک کشکول سازد تاج شاهی را

diyərək, mirzəliyi bi-nəvalığa təbdil

Beyt

به نقش مولوی آهرنگ بردار (پرداز)
حدیث دیگران کن پرده تار (ساز)

müəddasınca Həzrət-i Bustan-i Əvvəl cənab-i vilayət-məablarınınun bi-mühaba sər-dadə-yi zanu-yi iradələri olub, sikkə-puş-i təriqə-yi cəlilə-yi Mövləvi və şagird-i istifaze-yi ənvar-i Məsnəviləri olmuşdur. Hekayət olunur ki, kəmal-i məskənət-i dərvişanələrindən Kon-yaya təşriflərində «Divan»i məarif-ünvanlarını bərabər gətürməyə cəsarət itməyüb, istifsar olunduqda daire-yi Mövləviyyə kan-i gövhər-i süxən olub, ol dərya-yi mərifətə bir qətre-yi naçiz gətürmək mülayim-i təb-i dərrakları olmadığını ima buyurmalarıyla bədə-zamanın tərəf-i Çələbi-hi Müşarün-ileyhdən məzunən və müstəxləfən tərəf-i Təbrizə azim və ol bəldə-yi mübarəkədə zaviyə-dari-yi guşə-yi inziva ilə müləzim olduqda anifən zikri səbk idən Zehni Dədə biz-zat xahiş-i ziyarətləriylə əzm-i Təbriz buyurub, bir müddət zaviyə-yi şəriflərində buriya-əndaz-i müsafərət və «Divan»i bələğat-ünvanların alub Ruma gətürmüşlərdür. Və dəxi şüəra-yi şiə mətanət-i təb-i aləmgirlərinə riayətən ədavət-i sünniyyəti bər-tərəf idüb kəndülərdən tələmmüz-i süxən və Zehni Dədə ilə dəxi müşaire-yi kəsirə eyləyüb, tərəfeyndən münafərət zühur idəcəyi əziz-i mütərcəmün məfhumı olduqda

Beyt

سر بهم آورده دیدم بر گهای غنچه را
اجتماع دوستان يك ديوان آمد به یاد

beytiylə beynə-hümayi sine-yi səff-i məvəddət və növan cəmiyyəti suri ilə müttəhid-i bəzm-i məhəbbət itmişdür. Və dəxi balada məstur olan Sami Yunus Dədə ilə dəxi əlsine-yi sələsədə müşaire eyləyüb, lakin türkidə vüsət təbirləri olmadığından Sami həzrətlərinə təslim olduğunu təhriir idərlər. Hətta bu qəzəl əşar-i türkiyələrinəndən olmaq üzrə səbt-kərde-yi cərayid-i nüquldür.

Qəzəl

Nə ehtiyac ki, saqi virə şərab sana,
Ki öz piyaləsini virdi aftarb sana.

Şərab-i ləl içün tökmə ab-ru zinhar,
Ki dəm-bə-dəm ləb-i ləlün virür şərab sana.

Qurutma tərlü izarun içəndə bade-yi nab,
Ki gül gibi yaraşur çöhrə-yi pür-ab sana.

Çıkar inanı əlindən şükuh-i hüsnündən,
Əgər sipihri-i bərin olsa həm-riqab sana.

Sənün səhife-yi hüsnün kəlam-i Saibdür,
Ki dağ-i eyb olur xal-i intixab sana.

Və dəxi divan-i Həzrət-i Pir qüddüsə sirruhül-qədİRə əksər
tətabbüləri olub, dəm-bədəm istifazə-yi ənvar-i əsrar buyurmaqla
əşar-i arifanə və güftar-i aşıqanələri müsəlləm-iərbab-i həqiqət və
yaddaşt-i süxənvəran-i təriqət olmışdır.

Qəzəl

خاك شو تا ز بهارت به گل تر گیرند
مردده شو تا بشر دست تو را بر گیرند
دامن افشان ز فلکها بگذر چون مردان
که زمان دامن خود بر سر مجمر گیرند
با فلک کار ندارد سبوك پروازان
بیضای مرگان هوای بترپر گیرند
آشتی نیست سزاوار سمندر صفتان
مگر از بال و پرافشانی خود در گیرند
غرض این است که تیغ تو ز خون پاک کند
کشتگان تو اگر دامن محشر گیرند
عشق چون فاخته در گردن ما افتاده است
این نه توکیست که از گردان ما بر گیرند
صایب این و آن غزل مولویی روم که گفت
ما نه ز آن محتشمان نه ایم که ساغر گیرند

Bu qəzəl-i muvafiqləri dəxi nisbətname-yi mövləviyyələrini
natiqdür.

Qəzəl

زهی به غمزه جانسوز برق مذهبها
به خوانده شکرین نو بهار مشربها
به یک کرشمه که در کار آسمان کردی
هنوز می پرد از شوق چشم کوکبها
سبک روان به نیهانخانه آدم رفتی
بر آستانه چو نالین مانده قالبها
گذشتم از سر مطلب تمام شد مقصد
نیقاب چهره مقصود بوده مطالبها
از آن به تیرگی شب خوشم که مجنونها
سیاه خیمه لیلی بود دل شبها
نه روز ثابت و سیار ترک ما گزید
نه شب به خاب روند این پرند اقربها
فتاد تا به ره طرز مولوی صایب
پسند شعله فکرش شده است کوکبها

Tarix-i intiqalları Ağa Rəşid-i xoş-nəvis əleyhir-rəhmə ilə bir salda vaqi olub, Təbrizdə zatlarına mənsub olan zaviyə-yi rəfiül-bünyanda mədfundur. Əşrəf nam şairün nəzm itdigi tarix ü mərsiyyələrinün məqtəyi budur.

Tarix

گفتم از ارشاد پیر عقل در تاریخ آن
بود باهم مردن آقا رشید و صایبا

1080.

Sayi Əfəndi

XIX əsr şairlərindən olan Sayi Əfəndi (h.1218/1803-?) Fatin təzkirəsində xatırlanmışdır. Sayi Təbrizdə anadan olmuşdur. İstanbulla gəlmişdir. Gözəl sənətlərə aşina, oymaçılıqda usta idi. Bir müddət Məhəmməd Əli Paşanın istəyi ilə Misirə getmişdir. «Mətbəə-yi Amirə»də ikinci müdür vəzifəsində çalışmışdır.

Fatin Davud. Xatimətül-əşar. s. 175.

Sayi Əfəndi hüdu-d-i İraniyyədə məkan-i şəhr-i Təbrizdə bin iki yüz on səkkiz salı xilalində qədəmnihadə-yi sahe-yi vücud olub. İki yüz kırk sənəsi şəhr-i məzkurdan müfariqətlə ələ-təriqüs-səyahət məmalik-i Osmaniyyə daxilində şəhr-i Bayəziddə bil-müvasilə necə qəribüd-diyar olduğu halda əqvət-i yumiiyyəsinin zühurunu tərəqqüb və intizar ilə imrar-i leyl-ü nəhar eyləməkdə ikən ülfətgir olduğu əhalidən birisi möhrini izae eyləyüb, o aralıq möhr-i məzkurə ehtiyac-i mis eyləmiş olduğuna və şəhr-i məzkurda möhr həkk edəcək kimsənə bulunmadığına binaən mərqum şu hala mütəkəddər və mumaileyh əmr-i təəyyüşi mütəfikkir olduqları halda əsna-yi ülfətdə bir-birlərinə ruzigar-i zurkarın şikayətinə mübaşirətlə mərqum vüqu-yi hal ba təəssüf hekayət etməklə cəmi sənaye və bədayədə bi-misl ü həmta məsəllü fənn-i həkkə dəxi aşina olduğunu mumaileyhə bil-ima tələqqi mafat eyləmək üzərə ixtirakərdəsi olan sənət-i cifr ilə kəndüsinə bir qitə mehr həkk eyləməsinə təəhhüd eyləyüb, ertəsi günü bir ədəd möhr-i bi-bəha həkk və mərquma təslim və əta eylədiyində mərqumun lütf ü ikram olaraq halınca kəndüsinə ikram qeydində bulunduqdan sonra bulunduğu məclis ü məhafildə mumaileyh haqqında mədh ü si-tayişə dəhəngüşa olmaqda bulunması mumaileyhin fənn-i həkk və məarif-i sairədə olan məlumatının kamal-i şüyuyi müstəlzəm ol-

mış olmasıyla sənət-i məzkurı kəndüyə mədar-i təəyyüş eyləyərək, bir müddət şəhr-i məzkurda iqamət etdikdən sonra Dər-Səadətə bil-müvasilə, yenə sənət-i məzkur ilə idarə olunmaqda ikən iki yüz əlli bir sənəsi Misir valisi əsbəq Məhəmməd Əli paşa mərhumun işarətı üzərinə canib-i Misirə ezam olunub, kəndüsünün rəsm-i xətdə İmad-i sani və rəssamlıqda isə misal-i Behzad u Mani olması cəhətilə Misir darüt-təbbaəsinə məmuriyyəti bil-icra bir vəqt mürrurunda əyalət-i mərqumədə vaqe Hanke nam məhəldə olan məktəbin şagirdanın məvad-i imtahanıyyələri dəxi əlavə-yi məmuriyyəti qılınaraq, ol vəchlə on dörd sənə müddət Qahire-yi məzburədə güzərənde-yi vəqt ü saət olmuş isə də,

Yetər bu Qahirənün qəhri, əzm-i Rum edölüm

misrasının məəlinca iki yüz altmış beş tarixlərində ki, vali-yi müşarünileyhin irtihalı əqəbində təkrar Dər-Səadətə bil-vüsul, təbxanəcə olan məlumatı iqtifasınca dörd-beş sənə miqdarı nazir-i sani müşabəsində təqvimxane-yi amirə ümurunda müəzzizən bil-istixdam, müəxxərən təbdil-i nəzarət münasibətilə

هر که آمد عمارتی نو ساخت
رفت و منزل به دیگویی پرداخت

beyt-i lətifi məəli üzərə o həngamda mumaileyhin dəxi bulındığı xidmətdən müfariqət bulmağın, kəndi tərəfindən idarə etmək şərtilə Əhmədiyyə meydanında müxtəsərcə bir bab təbxanə güşad eyləyüb, bir müddət kətb ü dəvavin təb ü təmsil ilə vərəq kərdən-i səhayif-i sübh ü məsa oldıqdan sonra be-təkrar Qahire-yi məzburəyə əzimat eyləmişdir. Hər fəndə yəd-i tulası və bundan başqa, elm-i xətdə olan məharəti sairə müqəyyəs olmadığı mumaileyhin ixtira etmiş oldığı hüruf basması ilə təb olunmuş olan kitablardan hərf-aşnayan-i əsrin məlumlarıdır. Şöylə ki, xətt-i təliq qəvaidi icabınca hüruf təğyir və təzaid etdikcə kələmatın əvail ü əvaxiri təəli vü təvati etməklə məhəll ü misl-i səbüki təxəllüf eyləcəğindən dur vəchlə təb ü təmsilinə yol bulmaq pek çök elm-i həndəsə

bilməgə və dəqiq əfkara mütəvəqqüf olacağından mumaileyhin bir minval mühərrir-i tərtib-i hürufda dər-kar olan məharət ü himməti bir vəqtdə inkar olunamayacağı bədihi və aşkardır. Kəndüsi məcazamiz sözlərin təhririnə rəğbət etməkdən nət-i şərif-i cənab-i nəbəviyi şamil müqədəma silk-i sütura keşidə eyləmiş olduğu qəside-yi güzidəsinin işbu təzkire-yi acizanəmizə səbt ü təhririni ilhah etmiş olduğundan qəside-yi məzkurənin təhriri ilə iktifa olındı.

Qəzəl

Səbati

Əsil adı Hafiz Məhəmməd Səbatəddin Əfəndi olan Səbati 1846-cı ildə Azərbaycanın Qutqaşen (Qəbələ) bölgəsində anadan olmuşdur. 1850-ci ildə onun ailəsi Türkiyənin Qars şəhərinə köçmüşdür. 1867-ci ildən etibarən Amasyada məskunlaşan şair orada Nigaridən, Seyyid Mir Həsənül-Hüseyndən və İsa Ruhidən dərs almış, türbədər vəzifəsində çalışmışdır. 1905-ci ildə vəfat etmişdir. Onun şeir divanı 1891-ci ildə İstanbulda çap olunmuşdur.

Mahmud Kamal «Türk şairləri». s. 2135.

Hafiz Məhəmməd Səbatəddin Əfəndi, Dağıstanda Şəki müzafatından Qutqaşini qaryəsi əhalisindən və ərəb-i elmdən Əbdülkərim namında bir zətin oğludur³⁶¹. 1846/1262 yılında doğdu.

1850/1266-da Qarsa hicrət etdilər. Orada babası və anası vəfat etdiklərinə Ərzuruma gətirdi. Ərəbi və farsı okudu. Quran-i Kərimi hifz etdi.

1867/1284-də Amasyaya nəql-i məkan etdi. Şeyx Mir Həməzə Nigaridən təkrar Əmsiləyə başlayaraq, Təsəvvürat və Təsdiqatə qədər oxudu. Şeyx, oğlu Siracəddinin vəfatı üzərinə dərsi kəsdiklərinə – şərəf-i söhbət və təvəccühi ilə mübahə olduğu – əzəm-i üləmə və həkəmadan Seyyid Mir Həsənül-Hüseynin dərsinə davam edərək icazənamə aldı.

Amasyada mədfun məşayix-i Nəqşibəndiyyə-Xalidiyyənin əkabirindən Mövlana İsmayıl Şirvani həzrətlərinin damadı İsa Ruhidən Əfəndi təfsir və hədis və üsul tədərriş etdi. Otuz yeddi sənə həzrət-i şeyxin türbədərlikində və türbəninin imamətində bulundu.

---

³⁶¹ Шякини вя Гутгашени (Гябяляни) Даьыстана анд едян мцяллик сящвя йол верир. Бу яразиляр Даьыстана дейил, Азярбайъана мяхсусдурлар.

1905/20 zilhiccə 1321-də vəfat etdi. Türbənin civarında dəfn olundu.

Divanını 1891/1309-də İsanbulda bin zəhmətlə bastırdı. Füqərayi sabirindən, eşq və şövq ərbabından, süləhadan, bir mərd-i cəzbə-nak idi. Bir bahar mövsümündə birlikdə Yakacıqdakı sayfi-yəmizə getmişdik. Bülbüllərin fəryadı, çiçəklərin lətafəti ona təsir edərək, mütəmadiyyəən şeirlər okur, gah ağlar, gah gülərdi. Biz də onun hal ü kalindən mütəəssir olurduq.

Türbədarlıqdan aldığı beş on quruşla ailəsini iaşə edəmədiyindən Amasya əvkafından münhal olan bir cihətin aidat-i cüziyyə-sini kəndinə təhsis etdirmək üçün son dəfə İstanbula gəldi, uzun zaman oturdu. Zərurət saikasıyla çəkəmədiyi çilə qalmadı. Hər türlü təşəbbüsata rəğməən, məqsədi hasil olmayaraq, Amasyaya döndü.

Böyük oğlu Əli Xavər fərd-i zərurət içində Əskəri Tibbiyyəyi ikmal etdi. Təbib yüzbaşısı oldu. Babasının vəfatında kiçük qardaşlarını iaşə və tərbiyə etməyə çalışarkən Balkan hərbində Yanya tərəfinə məmur edildi. Pek gənç ikən ziyaa uğradı. Saleh, səbur, gayur, müstəqim, müstaid olan şu biçarəyi təhəttur ettikcə mütəəssir olurum.

Qəzəl

Başımda dərd-i sevda, sinəmdə nar-i həsrət,
Düşdüm çəh-i fikara, oldum nizar-i həsrət.

Qıldı bənipərişə, üftadə zar ü giryan,
Dərda ki, dərd-i hicran, heyfa ki, xar-i həsrət.

Qəddim kəmanə döndü, tir-i mujəndən ayru,
Bükdü belim tiz əldən şiddətlə bar-i həsrət.

Gəl, gör, figanə bülbül ağaz qıl bənimplə,
Sən mübtəla-yi hicran, bən biqərar-i həsrət.

Görsəydi bəzm-i vəslin bir kərrə çeşm-i aşiq,
Razı olurdu çəksə gər sad həzar-i həsrət.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Leyl ü nəhar sənsiz yeksan ikən gözümdə,
Hər anı bir yıl oldu leyli ü nəhar-i həsrət.

Ey bad-i sübh ü şamı ver yardan pəyamı,
Mirat-i dildən eylə rəf-i qubar-i həsrət.

Dil vermə qıl ü qala, saqi, gətir piyalə,
Döndürdü cism-i nalə dərd-i xumar-i həsrət.

Səbr ü səbatə səy et, ey bül-i səba Səbati,
Gəldikdə peyk-i vüslət eylər fərar-i həsrət.

Səburi

Səburi təxəllüslü təbrizli şair haqqında məlumatı Fatin təzki-rəsindən alırıq. Təbrizdə anadan olmuşdur. Əsl adı Hüseynidir. Təhsil aldıqdan sonra İstanbula gəlmişdir. Divan katibi olmuşdur. Nəstəliq xəttində usta olmuşdur. Divan təşkil edəcək sayda şeirlə-ri vardır. H.1269/1852-ci ildə vəfat etmişdir.

Fatin Davud. Xatimətül-əşar. s. 237.

Hüseyn Səburi Əfəndi məmalik-i İraniyyədən olan Təbriz nam şəhr-i cəsimdə qədəmnihade-yi sahət-i vücud olub, bir miq-dar təhsil-i ülum-i aliyyə eyelədikdən sonra bəzi məmalik-i İraniy-yəyi gəşt ü güzar ilə bil-axirə Dər-səadətə müvasilət eyeləyüb, xətt-i təliqdə məharəti olmaq münasibətilə təhrir-i kətb ü dəvavin eyelə-yərək, imrad-i sübh ü məsa etməkdə ikən bin iki yüz altmış doq-quz salında irtihal-i darül-üqba eyeləmişdir. Mümaileyhin «Divan» olacaq miqdar əşarı olduğu mərvədir.

Qəzəl

Çəksəm əcəbmi məşəle-yi ah-i intizar,
Müdüngah oldı bana rah-i intizar.
Bir ləhzə ahuvan xəyal-i duçəşminə,
Müjgan-i çəşmim oldı çəragah-i intizar.
Çəşmimdə hicr-i nöqtə-yi xal ilə ol məhək,
Pərgara döndü gərdeş-i cəngah-i intizar.
Şir-i jəyan-i damən-i kuh-i fərağətəm,
Olmam fərib-xorde-yi rubah-i intizar.

Səhabi

Bidarinin qardaşı olan Səhabi, Qanuni Sultan Süleymanın Türkiyəyə gətirdiyi şairdir. Təzkirələrə əsasən, Səhabinin Həmədanda anadan olduğunu, Qanuni Təbrizi alınca Qədri Əfəndinin Səhabini İstanbula gətirdiyini öyrənirik. Vəfat tarixini Qınalızadə h.970/1563-cü ilə, Aşiq Çələbi və Əhdi h.971/1564-cü ilə, Bəyani isə h.975/1567-ci ilə təsadüf etdiyini yazırlar. Müəmmada usta birisi olub, farsca və türkcə şeirləri ilə tanınırdı. Qanununin əmri ilə «Kimya-yi-səadət»i çevirdi. H.970-ci ildə tamamladığı tərcüməsini və divanını padşaha təqdim etdi.

Latifi «Təzkirətüş-şüəra». s. 297.

Vilayət-i Əcəmdən gəlib, İstanbulda təvəttün itmişdür. Cinsi Əcəmdə süxən-fəhm ü süxəndən və hin-i təkəllümdə əmirül-kəlam idi. Bu baidən əşraf-i əyan və əkabir-i ərkan ilə müqarin və müsahib və müsahibətin əmasil ü əli rağib ü talib idi. Farsi və türki əşarı və tarix ü müəmmada xeyli iqtidarı var idi. Bu mətlə anundur.

Mətlə

Qəməzən xədənginün, sənəma, sinəçakiyəm,
Korkutma xəncərünlə ki, anun həlakiyəm.

Vələhu

Dilər əğyar zövq-i vüslət-i üşşaq hicranı,
Məgəs cüllab arar pərvanə istər nar-i suzanı.

Aşiq Çələbi. «Məşairüş-şüəra». s. 508-510.

Əcəmiyyül-əsil-i Həmədanidür. Şüəra-yi əsr ü diyarun arif-i həmə-bin ü vaqif-i həmədanidür. Padişah-i bəhr ü bər Sultan Sü-

leyman-i zaman Sultan-i məşriqeyn seyr-i xafiqeyn itdüğü gibi əzm-i İraqeyn idüb Təbrizə gəldüklərində şəh-ləvənd-i üləma mürəbbi-yi şüəra yəni Qədri Əfəndi, Molla Səhabinün hər mərifətə əhliyyət və hər qabiliyyətə müxəlliyətin fəhm idüb, müsahibət idərək, Ruma gətürmüşdür. Ol vəqtdən bəri ki, sənə isna və ərbəin və tisamiədür, Rumda sakin və əkabir ü əşraf ilə müqarindür. Anda olan səlamət-i təb ü nəqavət-i şan hüsn-i idrak u cövdət-i izan qeyrət-i ərbab-i daniş və ibrət-əfza-yi əhl-i irfandur. Neçə yıllar dəxi Seyyid Məhəmməd-i Nurbəxş təriqinə süluk idüb, rahnüməyan-i təriq-i həqiqətdən və məşayix-rah-i təriqətdən tövbə vü inabət idüb, ovqatın həsr-i təkmil-i nəfəs və təhziib-i əxlaq və mütaliə-yi kütəb-i nafiə və kəsb-i fəzilət ü mərifət itmişdür. Xar u xas-i gülşən-i cahandan sərv gibi damən-çin-i nəsb-i eyn-i ayan-kən didə gibi üzlətnişindür. Ölülər lisanında ki, تنزل الاسمان من السما dinmişdür. Səhabi ləqəbi ana gökdən inmişdür. Bihar-i təb-i zəx-xarımdan hərərət-i mehr-i sipəhr varidat-i İlahiyyə ilə səmayi tə-yid-i Rəbbaniyyəyə süud idən buxar-i şəhab-i şiqal olur. Dürr ü gövhəri hər nayab ilə mala-mal olur. Badəhu dəst-i əbr min-valindən qər-i dərya dəvat-i şairə düşüb sədəf-i züruf-i hürufda təbiiyyət bulub, qəvvas-i xamə əlindən sahil-i suy-i namədə cilvənüma olub, dəst-i həkkak təb-i çalak misqab-i şeirlə ol dürr-i mənşur-i lölə-yi mənzum gibi rişte-yi təhrirə çəküb, güşvare-yi hür-i eyn olmağa layiq bir iqd-i dürr və qilade-yi ləal olur. Aya haməsi nə əbr-i dəryabardur ki, hər nöqtəsi nüktə-yi dürrün-nəqd olur və sərraf-i təbı necə səhhardur ki, tərtib itdüğü nəzm yanında lölə-yi məknun qələid-i iqyan gibi bir tərkib-i təqəd olur. Cümle-yi kəramətindən idi ki, bağı əhvalına nəsim-i qəbul-i şahi vəzan olub, təravət-pəzir olmuşdur. Ol səbəbdən behişt-nəzir olmuşdur. Ancaq dide-yi ümmidinün nigranı nəval-i padişahı ilə irən büridədür. Sair əbvabdan dəst-i ricası büridədür. Sənə səbin və tisamiədə məmur olduğu «Kitab-i Kimya-yi səadət» tərcüməsi ki, hədd-i zatında kimya-yi səadət-i türab-i bab-i padişahidən tərcümandur və əslə kimya-yi səadət olduğu gibi tərcüməsi iksir-i əkbər ü kibrit-i əhmər gibi kəm-yab-ı zamandır itmam idüb divan-ı təmami ilə

məcmue-yi gül gibi rəvayeh-i fəvayih-i üns ilə pür və cüng-i sədəf
gibi əqtar-i əmtar-i fəzl ü irfan ilə pürdür. İthaf-i ətəbe-yi sultani
idüb tövqi-yi qəbul ilə müvəkkə və mübəşşir-i ənva-yi ehsan acil ü
əcl ü müjdədə hüsul hər mütəvəqqi olmuşdur. Sənə ihda və səbin
və tisamiədə namı divan-i mövtidə məstur oldu və lisan-i yaranda
mərhum diməklə məzkur oldu.

Tarix

Didi sultan vəfatına tarix,
Ruh-i pak-i Səhabiyə rəhmət.

Şeir

Gözümdə sim-i eşq ü sinəm üzrə tazə dağum var,
Gədə-yi kuy-i eşqüm sim ilə zərdən fərağum var.

Əgərçi sübh-i eşqəm, şam-i qəmdə tirədür leykin,
Xəyal-i şəm-i rüxsarunla bir rövşən çırağum var.

Vələhu

Çub-i zəxmin sanmanuz cismümdə yer-yer ol pəri,
Bana ehsan eylədi bir xilət-i nilufəri.

Vələhu

Xədündən lale-yi həmrə xəcil bərg-i gül-i tər həm,
Qədündən şah-i tuba münfəil sərv ü sənubər həm.

Görən rüxsarını zülfün şəbində vəchi var diyüb,
Məh-i zülmət-nişan u afitab-i sayə-pərvər həm.

Vələhu

Bəzm-i eşqün bir əcəb qanlı şərabı var imiş,
Kim sər-i uşşaqdan anun həbabı var imiş.

Cüre-yi vəsl içmədin, peymanə-yi ömr oldu pür,
Hey diriğa bilmədüm dəhrün şitabı var imiş.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 468.

Diyar-i Əcəmdə qayət-i hüsn ü məlahətlə büldan-i cihandan mümtaz və gülşən-i məmalik-i İran u Turan içrə sərv-i rəna gibi cümlədən sər-əfraz olub, əksər-i xəlqi dəqiqəşinas u nüktədan olan qəsəbə-yi həmədandandır. Mənzərə-yi çartaq-i qayət-i ənasir pəncərə-yi rəvaq-i idrak-i əql-i aşir şahənşah-i zaman mərhum Sultan Süleyman xan-i aftab-rəxşan və şəms-i nur-əfşan seyr-i məşriqin itdüğü gibi əzm-i səfər-i İraqeyn idüb, Təbrizə varduqlarında mü-rəbbi-yi üləma və dəstgir-i füzəla olan sədr-i ali-qədr Qədri Əfəndi, Molla-yi mərqumun əhliyyət və məarif ü kamalda qə-biliyyəti görüb, lütf-i bi-hesabun səhabı ilə gülşən-i vücudını sirab və səbzəzar-i təbini baran-i cud-i bi-kərani ilə sər-səbz ü şadab idüb, ənvə-yi riayət ü inayətlə mərqumi diyar-i Ruma gətürmüş idi. Mərhum-i mərqumun tərbiyəti bi-hədd ü rüqumu ilə xaqan-i məğ-fur u mərqumun dəxi məlumı olub, cənab-i fələk-nişabından məmur olduğı «Tərcüme-yi kimya-yi səadət»i ithaf-i ətəbə-yi sultani və manənd-i mur-i ricl-i cərədi ihda-yi cənab-i Süleymani itdükdə Sultan-i mələk-xislətün kimya-yi səadət və iksir-i pür-təsir-i dövlət olan lütf ü rəfətinə məzhər və didə-yi can kühl-i cila-yi ehsanı ilə münəvvər olub kiştzar-i rəca və gülistan-i ümmidi səhab-i səxa və əbr-i dərya bar-i ətasiyla mühəzzər ü rəyyan və qəbul-i sultani bağ u rağ-i əhvalinə vəzan olmaqla məsəbb-i baran-i lütf ü ehsanı olmuş idi. Sənə səbin və tisamiədə əbxire-yi ənasir-i mütəkəşifədən müctəməə olan səhab-i vücudi nəsim-i fərman-i pərvərdigar ilə pərişan u tarumar olmuşdur.

Tarix

Didi Salman vəfatına tarix,
Ruh-i pak-i Səhabiyə rəhmət (980).

Farsi vü türki əşarı məqbul ü mərəğub güftarı vardır. Bu şeir anundur.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Şeir

Qəməzən xədənginün, sənəmə, sinə çakiyüm,
Korkutma xəncərünlə ki, anun həlakiyüm.

Vələhu

Dilər əğyar zövq-i vüsləti üşşaq hicranı,
Məgəs cüllab arar pərvanə istər nar-i suzanı.

Vələhu

Cünunum mübtəla-yi zülf-i canan olmağın bilməz,
Pərişan-xatirün halın pərişan olmayan bilməz.

Bəzm-i eşqün bir əcəb qanlı şərabi var imiş,
Kim sər-i üşşaqdan anun həbabı var imiş.

Cüre-yi vəsl içmədən peymanə-yi ömrü oldu pür,
Hey diriğa bilmədim ömrün şitabı var imiş.

Vələhu

Gözümdə sim-i əşk ü sinəm üzrə tazə dağım var,
Gədə-yi kuy-i eşqüm sim ilə zərdən fərağım var.

Əgərçi sübh-i eyşüm şam-i qəmdən tirədür leykin,
Xəyal-i şəm-i rüxsarunla bir rövşən çırağım var.

Süruri

XV əsrin sonu və XVI əsrin ilk rübündə yaşamış olan Süruri Nəsimi irsinin varisi kimi yazıb-yaratmış və onun ideyaları uğrunda mübarizə aparmış bir sənətkardır³⁶². Süruri, Şah İsmayıl hakimiyyət başına keçdikdən sonra hürufi fikirlərini daha sərbəst inkişaf etdirməyə imkan tapmış, 1515-ci ilə kimi Xətayi sarayına yaxın bir sənətkar olaraq yaradıcılığını davam etdirmişdir.

Sürurinin yaradıcılığı əsasən hürufi fikirlərinin təbliğinə həsr olunsada, o, məhəbbət mövzularında da yazmış və bu cür qəzəllərində daha artıq müvəffəqiyyət qazanmışdır.

Lətifi, Aşıq Çələbi və Qınalızadə Sürurini «Şərqli Süruri» kimi təqdim edir, bəzilərinin onu Rəsmi adlandırdıqlarını qeyd edirlər. Süruri Şah İsmayılın xidmətində olarkən vəfat etmişdir. Təzkirəçilər qəzəl yazmaqda onun tayı-bərabəri olmadığını, divan tərtiblədiyini, lüğəz janrında bir çox əsərin müəllifi olduğunu yazırlar.

Akademik H.Araslı Sürurinin həyat və yaradıcılığına işıq tutacaq məlumatlar vermişdir³⁶³. F.e.d. A.Musayeva Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan cüng və məcmuələrdə yer alan Süruri qəzəllərindən nümunələri üzə çıxarmışdır³⁶⁴. Prof. C.Kurnaz Süruri “Divan”ının bir nüsxəsinin Süleymaniyyə Kitabxanasında (Hacı Mahmud əfəndi 3777) saxlanıldığını yazır³⁶⁵.

---

³⁶² Араслы Ш. Буйцк Азярбайған шаири Фцзули. – Бакы: 1958, с. 58.

³⁶³ Йеня орада, с. 58-59.

³⁶⁴ Мусайева А. XV-XVI яслрляр Азярбайған ядыбиййаты вя Хялили «Фиргятнамя»си. – Бакы: 2007, с. 19 – 20.

³⁶⁵ Курназ Ы. Туркийе – Орта Асия едеби илишкилери. – Анкара: 1999, с. 57.

Lətif «*Təzkirətü-şüəra*». s. 300-301.

Süruri-yi şərqi

Vilayət-i şərqdən şah yetimlərindən və məqam-ı ilhad u ibahatun müqimlərindəndür. Bəzilər Rumedür dirlər. Həzrət-i Sultan Səlim əleyhir-rəhmətül-məlikül-qədim Şah İsmayıl-i sürxsər-i bədsiyər-i iblis-rəhbər ilə fəza-yi Çaldıranda cəngə ahəng itdükdə hədəf-i vücud-i nabudı nişanə-yi tir və tömə-yi şir-i şəmşir oldı və ruh-i bi-fütuhi süftə-yi tirdən və rəxnə-yi şəmşirdən çikub, ayənde-yi canib-i cəhimi və su-i ma-i həmimi buldı. Bu mətlə şahı idüginə şahiddür.

Mətlə

Qönçədən gül nizə çəkdi şaha yoldaş olmağa,
Lələlər başına tac aldı qızılbaş olmağa.

Sünbül-i tərdən səba cəm eyləyüb çarublar,
Asitan-i şahda baş qodı fərraş olmağa.

Ey Süruri yerdə şahun nail-i əsb-i Düldüli,
Yaraşur altında mahun ənbərin qaş olmağa.

Qayətdə mətbu əşarı və müxəyyəl güftarı vardır. Tərz-i nəğzində nəziri mədum və adili na-mələumdur.

Misra

Ta müənbər kakülün xurşidə salmışdır kəmənd.

Nəsr: Bu qəzəli ki, Sultan Səlimə isnad olunur, bunun əşarındandır. Divanında bulunduğundan qeyri tərz ü rəvişi dəxi bu xüsusa şahid-i şafi və bəyyine-yi vafidür.

Mətlə

Çəşm-i pürxunumda xalun əksi ey aram-i can,
Miskə bənzər kim qızıl valada itmişlər nihan.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Nəsr: və bu şeir-i şurəngiz dəxi anun dürər-barından və güftar-i gühər nisarındandır.

Şeir

Qamətüm qəmdən büküldi sünbül-i pür-tab tək,
Gözlərüm qan ilə toldı lale-yi sirab tək.

Cəng üçün hər dəm dil-i xaradan ol sərv-i rəvan,
Taş saklar sine-yi simin içində ab tək.

Eşq kuyında nəmədpuşum ki, nail ü dağdan,
Cismüm üzrə hər tərəf olmuş durur qullab tək.

Nəzirə li müəllifihi

Qamətüm qəmdən büküldi dərd ilə tolub tək,
Akdi göz-göz didədən eşq-i rəvanum ab tək.

Yar ardınca yürürsəm ixtiyari sanmanuz,
Cəzbe-yi zülfi bəni turmaz çəkər qullab tək.

Arizi sanman ki, zatidür gönüldə nar-i eşq,
Atəşüm sudan söyünməz lale-yi sirab tək.

Bu hərərətlə Fərata qərq olursam qanmayam,
Sudadur iki gözüm hər dəm həbabi ab tək.

Zində dillərlə Lətifi hər zaman bidar ol,
Bağlamasun qəflət-i dünya gözünü ab tək.

Aşiq Çələbi. «Məşairü-ş-şüəra». s. 520-521.

Diyar-i Əcəmdən Ruma mənasib-i aliyyə uma gəlmiş, bəzi
ülumdan sənədi və sair məarifdən yədi var imiş. Aləm-i səyahətdə
fəqr ü fəlakətdə vücudu həbaya və ömri fənaya varmışdır.

Qəzəl

Bi-sütunda bərg-i güllə lale-yi həmraya bak,
Pərdəha-yi dide-yi Fərhad-i qəm-fərsaya bak.

Gər çəməndə lalə ovraqında görsən dağ-i qəm,
Fil-məsəl gökdə şafəq içrə tutulmuş aya bak.

Mətlə

Ta ki, sevdə-yi sər-i zülfün məkanıdır könül,
Şahbaz-i la-məkanun aşyanıdır könül.

Vələhu

Çeşm-i pür-xunumla xalun əksi, ey aram-i can,
Miskə bənzər ki, qızıl valada eyzlər nihan.

Qəside-yi eyd

Səlx oldı mah-i ruzə vü göstərdi tab-i eyd,
Ərz eylədi cəhana təmam afitab-i eyd.

Xing-i sipəhrə dövlət ilə olmağa süvar,
Mah-i növi idindi mürəssə rikab-i eyd.

Yer-yer fişəklər atdı rəvan gecə hər mələk,
Zahir idər səmada sanursın şəhab-i eyd.

Sultan-i bərr ü bəhr Süleyman-i bin Səlim,
Qıldı hilali rəxşünə nəli-dəvab-i eyd.

Eydiyyə gər inayət ola bən fəqirə cah,
Qədr ola, gecə ruz, ola bi-irtiyab-i eyd.

Qınalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 474.

Vilayət-i Əcəmdəndür. Sultan Səlim-i mazi zamanında fəvət olub, bu dünyanın süruri fil-həqiqə eyn-i şürurdur diyü, diyar-i üqbada sürur olmaq qəsdilə sər virmişdür və bu aləm-i fənada namurad olmaqla murad-i həqiqəyə irmişdür. Əgərçi əşarı bi-şümar-dur. Lakin layiq-i qəbul bəzi mətaliyi vardır. Bu şeir anundur.

Dide-yi pür-nəmdə xalun əksi, ey aram-i can,
Miskə bənzər kim qızıl valada olmuşdur nihan.

Şah Qasım

Aşiq Çələbi təzkirəsində Şah Qasım (? – h.946/1539) adlı azərbaycanlı şair haqqında bilgi vardır. Təbrizdə anadan olmuşdur. Şeyx Məxdumun oğludur. Sultan Səlim Təbrizə gedərkən xocası Həlim Çələbi Şah Qasımla tanış olmuş və onu İstanbula gətirmişlər. Qanuni dövründə himayə görmüşdür. Aşiq Çələbi Şah Qasımın oğlu Əli Çələbi ilə dostluq etmiş və atasından bəhs edərkən onu da xatırlamışdır.

Qanununin haqqında “Şəmailnamə” adlı əsər qələmə almışdır³⁶⁶. Bundan başqa onun yarımçıq qalmış Osmanlı tarixi də vardır. Şeirlərinin çoxunu fars dilində yazmışdır.

Şah Qasım «Məşairü-şüəra». s. 791.

Mövlana-yi müma-ileyh xitte-yi Təbrizdəndür. Babası Şeyx Məxdumidür. Sultan Səlim-i mərhum Təbrizə varduqlarında xacələri Həlim Çələbi müqəddəmə səyahətlə Təbrizə varduqlarında Şeyx Məxdumi xidmətində bir kaç gün tövbə və inabət və çillə və riyazət itmiş, Şah Qasım-i mərhumla dəxi əlaqə-yi məhəbbət itmiş imiş. Ol təqriblə izz-i hüzur-i səltənətə tərtib idüb, Sultan Səlim-i mərhum dəxi Şah Qasımı Təbrizdən Ruma bilə gətürmüşdür, anların zaman-i səltənətlərində saye-yi rəfətlərində kamal-i rifət və rəfahiyyətlə ömr keçürmüşdür. Mərhum Şeyx Məxdumi mərifətdə zərif ü nazik və təriqətdə salik ü nasik, diyar-i Əcəm əfzillərindən və ərbab-i fəzaildən imiş. Amma əvqatın təhdis ü təfsirə və elm-i nafein əməl-i salihə həmdəm idüb ifadə-yi ümum-i nəf için vaz ü təzkirə sərf eyləmiş və ayine-yi bünyəsin ənva-yi ibadətə vəqf eyləmiş idi. Mərhum kəndi dəxi hər elmdə kəzəlik, cümlə

---

³⁶⁶ Курназ Ъ. Туркийе – Орта Асия едеби илишкилери. – Анкара: 1999, с. 85.

fünunda babasına məşəriq idi. Kəndindən istima itdüm ki, bir dəfə Ədirnədə Sultan Səlim-i cənnət-müqim mərhum hüzurunda hazır oldum, Həlimi Çələbiyə xitab idüp bana işarət qılıb, babalarının ilm-i vəzdə yəd-i tulaları və rütbe-yi minbər-i fəsahtədə dərəcə-yi ülyaları var imiş, əcəba bunun dəxi الولد سرايبه müqtəzasınca ol fəndən həzlləri var mı ola? didilər. Bən dəxi əgər ki, məhabət-i məclis-i padişahidən süsən kimi dih-zəban olanlar qönçə gibi əbkəm ü lal xüsusa bunun gibi məcme-yi əltaf-i İlahidə elm-i bədi ü bəyanda xamə gibi məşhurül-bənan olanlar tiğ-i dəhşətdən miqraz gibi dilin çeynəyüb pərgal olur, amma himmətləri yavər ü təvəccöh-i qəlb-i şahilərindən dil-i biçarə bəhrəvər olursa

Misra

سخن درست تعلق بگوش شه دارد

diyü iqdam idərəm didüğümdə sultan-i məzbur

جزاه الله تعالى لرعايته العلم بابخرا الموقود

təzim-i məclis-i elm-i ali və rəvayət-i kəlim-i məcid-i mütəali için buyurdılar. Fil hal dörd qat olmuş bir ağ Yanbolı kəbəsi gətürdilər, əmrləri üzərinə oturub xatirümdə olan bəzi ayatı təfsir eylədüm, əsrarına ittilavü ehkamına tovfıq-i ətibba hasil buyurduqlarında mübarək didələri əşkbar, yəni ol gülşən-i səltənət-i nərgizləri jaləbar olub suy-i səmaya nigah itdilər və sirət ü sərirətləriylə necə türlü müamile-yi cənab-i İlah itdilər. Əlqissə mövlanaya əvvəl gəlindüğündə kırk akça ülüfə eylədilər, bədəhu əlli oldı. Sultan Süleyman-ı mərhum sərir-i səltənətə cülus etdüklərində seyr-i cəmilərin tədvin ü inşa buyurdılar, birkaç cüzü nümunə gördüklərində akçasın yetmiş idüb, kəliməsin əla buyurdılar. İraqeyn səfəri qayətinə gəlüb rikab-i humayuna ehda itdükdə ülüfəsin yüz itdilər. Şanında məvali-yi izam rəvayətinə istehqaq olduğın bilüb, ülüfəsin arturmağa bəhanə olmağçün inşa-yi tarixi yüz itdilər, akçası yüz olduqda qoyunu bin olmuşca həzz itdi. Sənə sittə vəərbain və tisamiədə axirətə rixlət eylədi. Tarixinə itmam virmədin katib-i əzəl anun fəzləke-yi dəftər-i ömri yerinə ünvanın təmmət eylədi. Molla-yi mərhum adab ü əxlaqda və iraq u işfaqda əvza u ətvarda və kar-i kirdarda nəvadirdən və ücubə-yi sipəhr-i sairdən idi. Sə-

ləf-i salehin əsərinə müqtəfi və üləma-yi kamal əsərinə müqtədi idi. İnşada xod bəraə-yi qələm ki, xatib-i Abbasi dürraə vü min-bərnişin-i cami-yi bəraədür. Kürsi-yi sepaye-yi ənamla çikaldan və qəndil-i ərşdən fitile-yi ن والقلم ilə çırağ yakaldan məlum degüldür ki, bir bunun gibinün adına xütbə okımış ola, yaxud qələm ki sayə-pərvər-i الانسان مالم يعلم علم dür bunun münşəatından bir hərfinə barmaq qomış ola. Əgər sahib-tarix-i mucəmdür, bunun zəban-i fəsaḥət bəyanı yanında əcəm və yaxud əbkəmdür və əgər vəssafdur. Anun ayinəsi mükəddər bunun miratı seyqəl-i təcəlliyat-i əxbar-i İslamiyə ilə şəffaf ü safdur və gər şərəfdür əllame-yi vəqt dəxi olsa mövzu-yi həsəbi ilə xaməsi gibi bu rast-rəvə həmpa olmayub, səmənd-i himmət-i büləndi yanında arəcdür və əgər Xacə Molla-yi İsfahanidür, bunun rəviş-i xame-yi gövhər-i nigarı önində anun rəftar-ı kilki kəcdür. Sultan Süleyman-ı mərhumun təvarix-i əyyam-ı hümayunu cildinün əvvəlində bu vəch ilə iqtibas itmişdür ki

انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم

əvvəl cilddən cəstə əbyatdur.

Nəzm

خورش نور کتابش نور منشور

نزول او بوی نور علی نور

دو کیسویش دو مشکین لام لولاک

دهانش ميم لفظ ماعر فناک

ازان رویش نبودی سایه پیدا

که بد خورشید را در سایه اش جا

ز نظم خلقت او بیت الفصیده

سرایای وجودش جمله دیده.

Amma nə türkiyə tənəzzül idər, nə nəzm ü nə təğəzzül idər-di. Molla-yi məzburdan həqir bəz-i münşəat okıyub ustadum və oğlu Əli Çələbi şəriküm, bəlki biradər-i həm-razum idi, ol təqriblə

məclislərinə tərəddüddən və hüzurlarına aməd - şoddan xali degül idüm. Bir gün məclislərində iki əshab-i səadət-xanədanından xəbər gəldi ki qız çıxaruruz, yorğan haşiyəsinə və gönlek-i giribanına yazub, nəqş idəcək beyt disünlər, giriban haqqında bu beyti didilər.

Mətlə

Afitab-i hüsnə mətlədür giribanun sənün,
Nitəkim qərib durur ol pak-damanun sənün.

Yorğan haqqında bu beyti didilər:

Mətlə

Dün gecə çün xəyalun oldı gözümdə mehman,
Qıldum bəbəyini pəstər itdüm qapağı yorğan.

Fəqirə sən dəxi di didilər hər çənd küsxaluqdur diyü niyaz-məndlüklər idüb, əfv tələb eylədüm, əlbəttə rüxsat buyurmadılar, ibram itdilər, naçar «əl-məmur məzurdur» mücibincə təvəccöh itdigümdə giriban haqqında bu mətlə tülü itdi.

Mətlə

Boynına qol dolayub girmiş yakası qoynına,
Rəşkdən bən ölürüm vallahi qanum boynına.

Oğlu dəxi qabil ü müqbil yigit idi. Yolu ilə mülazim və təriq-i qəzaya azim olüb, əlli akça ilə Eyuranya qazısı ikən məvaliyi izamdan birinin hing-i irzinə mütəalliq nəsnə inşa itdügi əcildən ruhaniye-yi üləma vü nuraniyye-yi elmdən ləgəd irişüb, sənə tisa və sittin və tisamiədə axirətə intiqal eylədi.

Misra

Tərk-i dünya-yi bi-səbat itdi.

Şahi

Şahi XVI əsrdə Azərbaycanda doğulub, boya-başa çatmış sənətkardır. Təzkirəçilər onu «Şahi-yi şərqli» adlandırıb və Şah İsmayılın dəyər verdiyi, yaxınlıq etdiyi şəxslərdən və şairlərin ən tanınmışlarından olduğunu yazırlar. Sultan Səlim zamanında Osmanlı ölkəsinə gəlmişdir. Dövrünün məşhur şairi olan Şahi, İsmayıl Ərdəbilinin müridi olmuşdur. Üslubu Nəvai tərzini xatırladır.

Şahinin həyat və yaradıcılığı haqqında akademik H.Araslı, f.e.d. A.Musayeva və M.Hüseyni məlumat vermişlər³⁶⁷.

Lətifə «Təzkirətüş-şüəra». s. 322.

Şərq caniblərindən, türkmən qəbiləsindən, şah yetimlərindən və ol səmt şairlərinin mahirlərindən və xəyal-i xassə qadirlərindən Sultan Səlim zamanında Ruma gəlmişdir. Ətəbə-yi şaha mənsub u müntəsib olduğu təqrib ilə Şahi təxəllüs itmişdir. İsmayıl Ərdəbilinin mərisi və müqərribi və şüərasının əşar u əğləbi idi və didilər ki, Şahi diyü ana şah dimişdir. Mücid-i məzmun və hər məzmunı dürr-i məknun, məvalilərlə təvəlla təriqin tutup təbərra itmədün və mənqəbətə Əli və dəvəzdəh imam diyüb imamilər səmtinə gitmədün diyü, şah-i birah bi-cürm ü günah qətl itdi diyü rivayət idərlər. Əluhdətü ələr-ravi. Tərzində muxtari-yi sahir və biker-i fikr ü xəyal-i xassə qadirdür. Üslub-i nəzmi Nəvayi tərzin oxşar vadi-yi mötəbərdir. Qüdrət-i məharəti bu şeirlərdən məlumdur.

Şeir

Qönçə-yi gül bülbülün qasdinə peykan eyləmiş,
Qönçə açılqan güli yüziyə qalkan eyləmiş.

³⁶⁷ Араслы Ш.Бюйцк Азырбайған шаири Фцзули. – Бакы:1958, с. 60; Мусабяйли А. XV-XVI ярлар Азырбайған мищаъирят ядыбиййаты в я Хялинин «Фиргатнамя»си. – Бакы: 2007, с. 32-33; Шцсейни М. Ядыбиййат тарихимиздя н ящифиялар. – Бакы: 204, с. 65.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Qönçənin peykanını tiz etmək üçün şah-i gül,
Cismüni başdan ayağa şəkli-süxan eyləmiş.

Gül ərusın sübhədən bülbül nikah itmiş mægər,
Kim özin yaşıl duvaq altında pünhan eyləmiş.

Dəhrara bir bozuq divarı görsən şöylə bil,
Bir Süleyman mülkidür çərx anı viran eyləmiş.

Mehrinə aldanma, Şahi, bu fələkün kim günü,
Gökə yetgürmiş yenə xak ilə yeksan eyləmiş.

Vələhu

Bir nihalidür əlif sinəm irür qəm bağı,
Səməri dağlar vü, nəlləri pa fərağı.

Mürğ-i dil balini kəsdüm ki sər-i kuyunda,
Tuta məskən dəxi yad eyləməyə uçmayı.

Zülf ü ruyun qəmdin ağlamaq ilə şəb ü ruz,
Gözlərim fərğ idəməz oldı qaradan ağı.

Əbr-i möhnət başum üstində nola ağlarsa,
Gözlərim eyn-i bekar oldı yaşum qəm tağı.

Çəşm-i yarun kimi xəstə kimi ölümlüsidür,
Şahiya, dəgmədə aşıqlərin olmaz sağı.

Nəsr: və «Dərya-yi Əbrar»a nəzirə bu mətlə-yi rafiziyanəsi
kəndünün şahı idüginə şahiddür.

Mətlə

تاج يك رنگی كه صاحب دولتان را بر سر است
این همه گلهای سرخ باغ آل حیدر است

Qınalızadə «Təzkirətüs-şüəra». s. 533.

Məmalik-i padşah-i zəfər-pənahdan hövze-yi təqəllüb-i şah-i nəkbət-sipaha qərrib olan məhəlldən ol tairfe-yi tağiyyəyə məhəbbət ü iradət gətürən firqə-yi «ülaiyə kəl-ənami bəl hüm ədall»^{*} dan olmağın məxləs-i məzburi ixtiyar itmişdür. Sultan Səlim-i Mazi zamanında Ruma gəlmişdür. Əgərçi Lətifi mədhində ətra itmişdür. Amma didügi ovsafdan bil-külliyə müərra vü mübərradur. Bu farsî mətə anundur.

Mətə

تاج یکرنگی که صاحب دولتان را بر سر است
این همه گلهای سوخ باغ باغ آل حیدر است

---

* Янам 179

Şəmsi

Əcəmdən Anadoluya gəlmişdir. İşıq Şəms adı ilə tanınmışdır. Qanuni dövrünün sonlarında (1515-1520) vəfat etmişdir.

H. 919/1513-cü ildə «Dəh mürğ» və ya «Mürğnamə» adlı əsərini tamamlayıb Sultan Səlimə təqdim etmişdir. Əsər iki dəfə nəşr olunmuşdur³⁶⁸.

Lətifə «Təzkirətüş-şüəra». s. 331-332.

Qəsəbat-i Anatolıda Səfərihisardan və əbdalan-i təkye-yi təcriddə vəqif-i əsrardandır. Təriq-i तरीقətdə qələndəran-i mücərrədan minvalində dərviş-i yek-cəhət və bidayət-i halində abdal ü əbrarla həm-məşrəb və həm-söhbət idi. Bu səbəblə İşıq Şəmsəddin diməklə məşhur ü məzkur idi. «Kitab-i Dəh mürğ»un müəllifi və «İşıqnamə» lətifəsi və dəxi necə fənnün müsənnifidir. Zaman-i səyahətində əhval-i rüzgara təcrübəsi keçməklə və təvayif-i müxtəlifənin əfal ü ətvarına mütəfəttin olmaqla əsnaf-i əmmənin hər birin bir zümrəyə təşbih və hər teyri bir firqəyə təmsil idüb hər təvayifəyi istiləhatla mədh ü qədh itmişdir. Kitab-i mərqumı məzbur mərhum Sultan Səlim xan-i nüktədana sunduqda ol mədən-i elm ü irfan kəmayənbəgi əhsan ü istəhsan itmişdir və kəndü ol əhd-i hümayunun axirlərində axirətə gitmişdir və kitabınun necə elmə şümuli və neçə fənnə tənəvüli vardır, əhlinə məlumdur. Vəqə olan münazərat-i mürğanı xoş-əbyat və xub təşbihat u təmsilat ilə bəst etmişdir və məzkur olan müarəzə cümle-yi əbyatiylə xasse-yi qərihəsindən ixtiraatıdır. Bu bir kaç beyt bər-vəch-i təhdidat bayquşun quşlara vəz ü nəsihət etdügi məhəllərdür.

³⁶⁸ Аксой Ш. Дервиш Шемседдин. Кушларын мнцназарасы – Дещ-мурь. – Истанбул: 1988; Кайа И.Э. Дервиш Шемси Анд щис Месневи Дещ Мурь. – Щарвард Университй. 1997.

Nəzm

Qursağınız danədən toldurdunuz,
Xanənüz yüksəklərə qaldurdunuz.

Yer yüzündə necə bitsün səhtərə,
Çiftçinin toxmın düşürməzsüz yerə.

Qoyalım hər qissəyi, əfsanəyi,
Murun ağzından qaparsuz danəyi.

Həm olursunuz hər məzaridən qani,
Həm dönər yağma idərsüz xırmanı.

Şəfqət etməzsüz qərib öksüzlərə,
Rəhmünüz yokdur bu gönləksüzlərə.

Nəsr: Bu bir kaç beyt dəxi anun əşarından və güftarındandır.

Şeir

Baş açıq abdalunam bən şah haqqı, ya Hüseyin,
Təkyəgah-i qəmdə zikrüm ah Hüseyin, va Hüseyin.

İtdi tiğ-i iştiyaqun şərha-şərha cismüni,
Yazdı qəməzn sinəmə xəncər ucıyla ya Hüseyin.

Tas-ı çeşmüm zeyn idüb mərcan-i xun-i didədən,
Gözlərim yaşın səbil itdüm, didüm səqqa Hüseyin.

Aşiq Çələbi «Məşairü-şüəra». s. 806.

Vilayət-i Əcəmdən Ruma gəlmiş yetimvəş ü dərviş-rəviş, fani-şivə vü qələndər-məniş, şəmlə-puş zilucə bərdüş səyyah-i aləm bir rind-i ləvəndanə vü pıranəsər adəm imiş. Əxbər ü əsmar da və təvarix ü hekayət ü dəfatir-i əsfarda zu-fünunluğı və məcalis-i əkabirdə qissəxanluğı var imiş. Sultan Səlim-i mərhum namına da «Mürğ» nam kitabı cəm idüb bərgüzar itmişdür. Bərg-i səbzi məqbul-i həzrət olub, nəsim-i ehsaniylə bax-i bi-bərg ü bari müsəmmər ənvə-yi ənvə və ənvar ü əzhar itmişdür, əgərçi kitab-i

mərqundan qeyri şeir ü əbyatı və nəzm ü nəsr ü kəlimatı mənqul degildir, amma nəfsində ol kitab-i nəzm-i qərib və üslub-i nəğz quş dilinə qərib bir dildir, amma əsər olmağa qabildür, əgərçi tutilər təkəllümdə şəkkərha olurmuş, işidirüz ki, bəzi qurab dəxi təlimə müqarinəti ilə guya olurmuş. Kitab-i məzburdan əbyatdur.

Bayquş

Yer üzündə necə bitsün şahtərə,
Çiftçinün toxmın düşürməzsiz yerə.

Danələrdən qarnunuz doydurdunuz,
Xanənüz yüksəklərə qaldurdunuz.

Qoyalum hər qissə vü əfsanəyi,
Murun ağzından qaparsız danəyi.

Yığılur ayaqlar altında cahan,
Siz yaparsız türlü-türlü aşıyan.

Kərgəs tutiyə

Badəyi fərracə altından çəkər,
Ruğanı qəndil-i məsciddən yakar.

Kərgəs

Səcdə-yi didar-i yar itsəm gərək,
Baş ü camı bərgüzar itsəm gərək.

Kətxuda dəblək çalar kalkır xətib,
Qazı əl qərsar u oynar möhtəsib.

Qəzəl

Cam-i müldən var imişsə gər fərağı lalənün,
Qırmızı müldən pür olmazdı qabağı lalənün.

Ağzı açıq bağlamalı qıp-qızıl divanədür,
Oldı gəh kuhsar u gəh səhra durağı lalənün.

Nərgizündən xəstə-dil olanları bəklər mægər,
Kim söyinməz daima yanar çərağı lalənün.

Qınaltzadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 541.

Vilayət-i Əcəmdən Ruma gəlmişdür. Kitab-i «Dəh mürğ»un nazimidür. Nəzm-i məzburı Sultan Səlim-i maziyə virdükdə mənzur-i nəzər-i məkarimi olmuşdur. Bu əbyat kitab-i məzburdan bayquşun sair-i tüyura nəsihətindəndür:

Nəzm

Qursağunuz danələrdən doldurdunuz,
Xanənüz yüksəklərə qaldururdunuz.

Qoyalım hər qissə vü əfsanəyi,
Murun ağzından qaparsız danəyi.

Yıkılır ayaqlar altında cahan,
Siz yaparsuz dürlü-dürlü aşıyan.

Zehni

Zehni XVI əsrdə Bağdadda yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərindəndir. Adı Əbdüldəlil, ləqəbi Nəcəfzadə olmuşdur³⁶⁹. İsgəndər paşanın oğlu Əhməd paşa ilə İstanbulla gəlmişdir. Qazi Giray xan tərəfindən bəzi vəzifələrə təyin olunmuşdur. Gözəl xətti və musiqidəki məharətinə görə də tanınmışdır. Türk və fars dillərində şeirləri vardır.

Akademik H.Araslı və f.e.d. A.Musayeva əsərlərində Zehni yaradıcılığını bu və ya digər şəkildə araşdırmışlar³⁷⁰.

Qıtalızadə «Təzkirətüş-şüəra». s. 411.

Namı Əbdüldəlildir. Bürc-i nəyyirat-i vilayət və dürc-i ləaliyi zahirat-i kəramət müqərrər-i rayət-i xüləfa-yi pişin olan şəhr-i İrəmeyin müzəmat-i mədain ü biladdan Darüs-salam Bağdaddan Nəcəfzadə diməklə məşhurdur. İsgəndər Paşanın oğlu Əhməd paşa ilə İstanbulla gəlmiş idi. Cüziyyatda mahir, hüsn-i xəttə qadir, türki və farsı əşarı və müəmmayət-i bihədd ü şümarı olduğundan qeyri fənn-i musiqinün gerçəkdən sahib-i etibar ü iştiharı idi. Bu bir kaç müəmma vü əşar məzburun güftarındandır. Müddəiyə dəlil olmaq üçün irad olundu. Əhməd-i Muxtar nam dilbər-i siməndam haqqında bu qəzəli düyüb, bu əfkar-i ənəma gətürmüş idi.

Şeir

Getdi əldən ixtiyarum cəzbe-yi dildar ilə,
Dostlar bilməm nolur hal Əhməd-i Muxtar ilə.

³⁶⁹ Мусайева А. Ялйазма китабы в я XV-XVI яслрял Азярбайған ядыбийяаты. Бакы, Нурлан, 2002, с. 234.

³⁷⁰ Араслы Ш. Буйцк Азярбайған шаири Фцзули. Бакы: 1958, с. 81; Мусайева А. Ялйазма китабы в я XV-XVI яслрял Азярбайған ядыбийяаты. Бакы: 2002, с. 234-236.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Gülsün açılsun rəqib ilə nola, ey qönçə ləb,
Şimdi oldu gül-i rəna açılmaq xar ilə.
Naməyə sığmaz hədis-i şövq, ey Zehni, mægər,
Gah halün yarə işar idəsin əşar ilə.

Be nam-i Müttəqi
Mütəvəccih olacaq ruyını ol şəm çəkil,
Eylədi gah nihan, gah nüməyan, ey dil.

Əsrar Dədə «Təzkirətüş-şüəra». s. 205.

Bağdadiyyül-əsil olub məcəmə ü dəfatirdə Zehni-yi Qədim diyü təhrir ü təvəsim olunan bunlardur. Türki və farisi əşarı və müəmmayət-i bişümarı və fənn-i musiqidə seyt-i iştiharı olub, darül-vilayə-yi Konyada asitane-yi Həzrət-i mövləviyyədə bir zaman hücrə-güzin-i inziva vü mücahidat və bədəhu tərəf-i Darüs-səltənətül-aliyyəyə xirqə-bər-düş-i səyahət olub, bir mah-i məhərrəmdə

Misra

طوفان به نجف به چشم گریان آمد

diyərək, Dəclə-yi şövqi cuşan və canib-i Bağdad-i darüs-sələmə rəvan və əlf-i kamil hüdudu qərib azim-i cinan olmuşlardur. Dərvişlik qəza vü mülazimət gibi bir payəli söz olmadığından təzkirə-yi şüəra yazan tərəfgiran-i qəlilül-izan əksəriyə iltizam itməyüb, zikr ü təshih tərəfinə gitməmişlərdir. Və bəlkə nisyan mənsiyyəni ərbab-i təriq-i fəqr ü fənanun süxənqularun təhrir ü təfsildən kəff-i yəd idüb, mægər kamal-i iştiharı olursa xah na-xah təzyi-yi midad eyləyüb, ol xüsusda təksir-i səvaddan etisaf və təzkirənüvislərdə Lətifi və Səfayi mərhumlardan qeyrisi tərki-inafsat itməmişdir. Görülməzmi ki, Rövşəni və Gülşəni gibi zətləri pəsənd itməyüb, necə necə binam ü nişan və bizat ü zamanları qurı laf ü gəzaf ilə namavər itmək səmtinə zahib olmuşlardur. Təcavəzallahü anhum. Bu təqdircə asarnüvisan-i Rum mülk-i sairə beynində tərəfgirlik ilə şöhrətyab olub, əksər əqavil ü asarları bir-birinə müxalif olmaqla

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

çökünun rəvayətləri bi-etibar olmuşdur. Və dəxi bu qəzəl-i rəna Əziz-i mütərcəmün yadigar-i təb-i müstəsnalarıdır.

Qəzəl

Gördüm üzündə ləme-yi nur-i Məhəmmədi,
Sevsəm əcəbmi rəng-i rux-i al-i Əhmədi.

Gəldi xəyal-i ləl-i ləb-i yar könlümə,
Can qarşı çıkdı didi ki, əhlən xoş amədi.

Ləl-i ləbündə xatəm-i yaqut rəngi var,
Müşgin saçında çaşn-yi xətt-i məşhədi.

Əndişə-yi ələiq-i zünnar ü sübhədan,
Azadədür səlasil-i zülfün müqəyyədi.

Zehni nihal-i qamət-i dildarı vəsf edüb,
Olsaq əcəbmiddür füqəranün sər amədi.

Və dəxi bir Saqiname-yi qürraları dəstnişanumuz olmuşdur.
Mətləyi budur.

Mətlə

Saqi gətür ol badəyi kim ruha qidadur,
Dil ayinəsin rövşən idər taba səfadur.

Bu üç qitə dəxi əziz-i mümaileyhün əsər-i tab-i varidatpərvərlərindəndür.

Qitə

Ey eşq, saray-i dərinə rah bağışla,
Ya dərd hərif eylə vü həm-rah bağışla.

Şəbmandə çıraq eyləyəməz cay-i ümidə,
Pür-suz ü güdaz ah-i səhərgah bağışla.

Vələhu

Ey lütf xürami ciltə-bəxş-i təqdir,
Vey feyz-i nigahi şivəkar-i təsir.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkiyələrində

Üşşaqi o nəşə etdi nəqş-i divar,
Xubanı bu şivə etdi lövh-i təsvir.

Vələhu

Ya rəbb, dilüm et məhrəm-i əsrar-i şühud,
Kim qalmaya bir zərrə qədər bud u nəbud.
Dünya ələmindən əlümi yıkayayum,
Sər çeşmə-yi ehsanım qıl ab-i xülud.

Vaqif

XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə xalq şerinin təsiri yazılı ədəbiyyatımızda üstünlük qazanmışdır. Molla Pənah Vaqif öz tərəvətini əsrlərcə yaşadan klassik şeirimizin ölməz nümunələrini yaratmış sənətkarlardan biridir³⁷¹.

Vaqif 1717-ci ildə Qazax mahalının Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Şairin əsl adı Pənah, atasının adı isə Mehdi ağadır. Lakin sonralar Vaqif məktəbdar olduğu üçün Molla Pənah adı ilə tanınmışdır. 1759-cu ildə Gürcüstan sərhəddində baş verən qarışıqlıq nəticəsində Vaqif ailəsi ilə birlikdə Qarabağ xanlıqlarına köçməyə məcbur olmuşdur. 1769-cu ildə Qarabağ hakimi İbrahim xanın sarayına dəvət edilmiş, burada eşikağası, sonra baş vəzir olmuşdur.

Məhəmməd bəy Cavanşir 1797-ci ildə şairi oğlu Əli ilə birlikdə Şuşa şəhərində öldürtdürür.

Vaqif irsi hələ şairin yaşadığı dövrdə diqqəti cəlb etmişdir. Vaqifin əsərləri ilk dəfə kitab şəklində toplanaraq 1856-cı ildə Teymurxanşurada «Vaqif və şair müasirləri» adı altında çap edilmişdir. Sonralar Vaqifin əsərlərini M.F.Axundov çap etdirmək istəmişdir. Axundovun topladığı materiallardan istifadə edən Adolf Berje həmin əsərləri 1867-ci ildə Leypsiqdə nəşr etdirmişdir. Bunlardan əlavə F.B.Köçərli, H.Araslı, A.Dadaşzadə və b. Vaqif yaradıcılığının bu və ya digər istiqamətlərini öyrənmişlər³⁷².

---

³⁷¹ Молла Пянаш Вагиф. Ясырляри. Бақы, Шярг-Гярг, 2004, с. 4.

³⁷² Араслы Ш. ХВЫЫ-ХВЫЫЫ яср Азырбайған ядыбиййаты. – Бақы: 1956; Дадашзадя А. Вагиф. Шяйат вя йарадыгылыгы. Бақы: 1966.

Бунлардан ялавя бах: Мола Пянаш Вагиф. Бақы: 1925; Мола Пянаш Вагиф. Ясырляри. Бақы: 1937; Мола Пянаш Вагиф. Ясырляри. Бақы: 1968.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüəra. s. 109.

Dağıstan qitəsində Qarabağ nam ölkədə Qazax taifəsindən zühur, 1211 sənəsi ümərardan Məhəmməd bəy əmriylə qətl olunub tərki dar-i gürur etmişdir. Təbabətlə müştəgil bir şəxs-i qabil imiş. Asarından beyt müfrəd-i guşə-zəd olmuşdur.

گر نگهدار من آنست که میدانم
شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

Şişədən murad təvriyə təriqiylə bəldə-yi məşhurədir. Bir qis-səyə mənbidir. Bəldə-yi mərquma alan-i lisan-i əvamda Şuşa qə-lası diyə məşhurdur. Qarabağın xanları ana iqamət edərlər idi. İbrahim xanın pedəri Pənah xan bina etdiyindən Pənahabad dəxi təsmim edərlər. Mütərcəm Xədim şah Qarabağa istilasında həbs edib qətl edəcəkkən ertəsi Xədim şahı itbai qətl edüb, mütərcəm xilas olmuş.

Ət-tərəccüm
قرا باغ باغ بهشت برین
گیاهش گلست و گلش عنبرین

Vəfai

Əsl adı İmamqulu mirzə olan bu şair, Nadir şah Əfşarın nəslindəndir. Məşhəddə yaşamış, Ağa Məhəmməd şah Qacar 1212-ci ildə Məşhəsi tutduqdan sonra Orta Asiyaya qaçmış, 1213-cü ildə Cərcu (Çarcu) şəhərində qətlə yetirilmişdir.

Arif Hikmət. Təzkirətüş-şüara. S.109.

İsmi İmamqulu mirzədir. Nəbirəzadə-yi Nadir şahdır ki, nəsəbi böylə ittisal bulur. İmam Qulu mirzə ibni Şahrux Mirzə ibni Rzaqulu Mirzə ibni Nadir şah Əfşar. Nadir şah Əfşar Qırxlı aşirətindəndir. Bu vəfayi və biradərləri Məşhədə sakin, Məhəmməd ikən Xadim xan diməklə məşhurdur, bin iki yüz on iki sənəsi Məşhədi zəbt və baqiye-yi xəzine-yi Nadiriyəyi yağma etdikdə bunlar Herata fərar və bu iki biradər biri mütərcəm və biri Heydər mirzə Buxaraya iltica etmişlərdir. Digərləri Heratda qalmışlar və bir sənə iqamət etmişlər. Sinni ziyyi ilə təzəyyi etmişlər. Leykən ziyadə iltifata məzhər olmadıqlarından canları sıxılmış. Bir sənə sonra gitməyə rüxsət istəmişlər. Kərhən izn vermişlər. Sonra Şah Murad Bəy gedən adamlara dəryayi Amuyədən gūzar edərkən qərq edin diyü tənbih etmiş. Leykən dü biradər qayıqda şikəstə mahal müşahidə idüb, təfərrüs idüb, dər-əqəb-i səd etmişlər və kəşti-babları qərqdən mən etmişlər. Leykən qarşıya vardıqda ləbdəryadan iki saat məsafədə olan qala-yi Çarcuya vardıqda anda qətl etmişlər. Bin iki yüz on üç sənəsində qətl etmişlər. Bu vəqədan iki mah müqəddəm bbu qəzəli inşad etmiş imiş.

از جفای چرخ گردون در بلا افتاده ایم
در عزیبی و فقیری مبتلا افتاده ایم
پادشاه ملک خد بودیم در ایران زمین
لیک در توران بکنج بینوا افتاده ایم

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkiyələrində

زروه اوج سعادت بود عز جاه ما
در حقیقی خاک غربت مبتلا افتاده ایم
قدر دو نثر اندانستیم از جهل و غرور
تا بشهر دی گران مثل گدا افتاده ایم
ای بخرا شاد باش و شاد باش و شاد باش
کشی بشهرت مهمانی چن کدا افتاده ایم
ای وفای دستگیرت نیست خبر لطف خدا
تا در این کشتی که ما بی نا خدا افتاده ایم

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbaslı M. Şah İsmayılın ömür yolu miniatürlərdə. – Bakı: 1981.
2. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. - Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1958. - 312 s.
3. Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. – Bakı: 1956.
4. Araslı N. Nizami və Türk ədəbiyyatı. - Bakı: Elm, 1980. - 205 s.
5. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. III cild (XIII-XVIII əsrlər). Bakı: Elm, 1999. – 584 s.
6. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 3 cildə, I c., Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1960. - 460 s.
7. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 3 cildə, I c., Bakı: Elm, 2004. - 760 s.
8. Bayram P. Qarabağlı Seyid Mir Həməzə Nigarinin həyatı, yaradıcılığı və türkcə divanının strukturu. Filol. elml.namiz...dissertasiyanın avtoferatı. Bakı: 2008, 14 s.
9. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. - Bakı: Şərq-Qərb, 2007.- 344+8.
10. Fərzəlibəyli Ş. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995. – 197 s.
11. Feyzullayeva V. Əhdi Bağdadi və onun “Gülşəni-şüəra” təzkiyəsi // Ədəbiyyat məcmuəsi, 2000, s. 98-205.
12. Həbibli. Şeirlər / Tərtib edən: Ə.H.Məmmədov. – Bakı: Yazıçı, 1980. – 63 s.
13. Hüseyni M. Ədəbiyyat tariximizdən səhifələr.- Bakı: Nurlan, 2004. – 179 s.
14. İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. 3 cildə / Elmi-tənqidi mətn və müqəddimə: C.V.Qəhrəmanov. – Bakı: Elm, 1973 / I c. – 656 s.; II c. – 671 s.; III c. – 378 s.
15. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: Lider, 2004. - 336 s.

16. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Maarif, 1974. - 250 s.
17. Mahmudov M. Piyada...Təbrizdən Şama qədər. – Bakı: Yazıçı, 1982. – 206 s.
18. Makulu P. Ədəbi məlumat cədvəli. – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1962. – 575 s.
19. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. I cild. Bakı: «Şərq-Qərb», 2005. - 400 s.
20. Məhəmmədəli Tərbiyə. Dənisməndani–Azərbaycan: Azərbaycanın görkəmli elm, sənət adamları (fars dilindən tərcümə ed.: İsmayıl Şəms, Qafar Kəndli). Bakı: Azərənşr, 1987. - 464 s.
21. Məmmədli Q. Sizə kim lazımdır?Məlumat kitabı. – Bakı: Maarif, 1990. – 192 s.
22. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. – Bakı: «Şərq-Qərb», 2004. - 264 s.
23. Musabəyli A. Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və Divanı (əlyazma qaynaqları əsasında). - Bakı: Elm, 2005. - 952 s.
24. Musayeva A., Musayev C. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı. - Bakı: Azərənşr, 1997. - 83 s.
25. Musayeva A. Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araşdırmalar. - Bakı: Nurlan, 2002. - 340 s.
26. Musayeva A. XV-XVI əsrlər Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və Xəlilinin «Firqətnamə»si. - Bakı: Elm, 2007. - 282 s.
27. Musalı V. XV-XVII əsrlər Türk təzkirəçiliyi. - Bakı: Nurlan, 2007. - 270 s.
28. Musalı V. Osmanlı şüəra təzkirələrində şair həkim, təbib və əttarlar // Bakı Slavyan Universiteti: Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” (ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi), Bakı, № 5, 2007, s. 231-236.
29. Musalı V. XVIII əsr Osmanlı şüəra təzkirələrinin strukturu, spesifik cəhətləri və əlyazma nüsxələri // Bakı Dövlət Universiteti: ”Dil və Ədəbiyyat” (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2007, № 2(56), s. 192-196
30. Musalı V. Musiqiçilər Osmanlı təzkirələrində // Bakı Dövlət Universiteti: ”Dil və Ədəbiyyat” (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2007, № 3(57), s.146-150.

31. Musalı V. Osmanlı təzkirələri tərcümə sənəti haqqında // Bakı Slavyan Universiteti: “Mütərcim” (ədəbi, elmi, tərcümə jurnalı), Bakı, 2007, № 1-2, s.120-124.
32. Musalı V. Şirvanşahlar dövlətinin ədəbi mühiti Dövlətşah Səmərqəndinin «Təzkirətüş-şüəra» əsərində // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu: “Filologiya məsələləri”, Bakı, 2007, № 4, s.469-477
33. Musalı V. Osmanlı təzkirələri şarihlər və şərh ədəbiyyatı // Bakı Dövlət Universiteti: ”Dil və Ədəbiyyat” (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2007, № 4(58), s.208-211.
34. Musalı V. Osmanlı təzkirələri qadın şairlər haqqında // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu: “Filologiya məsələləri”, Bakı, 2007, № 5, s.174-184.
35. Musalı V. Lətifi təzkirəsində lətifə və rəvayətlər // AMEA Folklor İnstitutu: «Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə» (V Uluslararası Folklor Konfransının materialları). Bakı, 2007, s.716-717.
36. Musalı V. Osmanlı təzkirəçisi Lətifinin nəzirələri // Azərbaycan Dillər Universiteti: “Elmi xəbərlər”, Bakı, 2007, № 7, s.190-197.
37. Musalı V. Əhdi Bağdadinin «Gülşəni-şüəra» təzkirəsinin elmi-tənqidi mətni haqqında // Şərq filologiyası məsələləri, 2008, № 1.
38. Musalı V. Türkiyədə şüara tezkirələrinin nəşrine dair // Bakı Dövlət Universiteti: ”Dil və Ədəbiyyat” (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), Bakı, 2008, № 2(62), s.149-154.
39. Musalı V. Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində // Bakı Slavyan Universiteti: “Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” (ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi), Bakı, 2008, № 3, s.187-197.
40. Nəcəfli T. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir Türk tarixşünaslığında. – Bakı: Çarşıoğlu, 2000. – 197 s.
41. On yeddinci əsr Azərbaycan lirikası (Antologiya) / Tərtibçilər və ön sözün müəll. f.e.n. P.Kərimov və M.Hüseyni. – Bakı: Nurlan, 2007. – 340 s.
42. Paşayeva A. Əfsəhəddin Hidayət “Divan”ının tekstoloji-filoloji tədqiqi. Filol. elml.namiz...dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: 2009, 39 s.
43. Rəsulov Ə. Türk sənədli-bədii nəsr. - Bakı: Elm, 2004. - 428 s.
44. Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatını qaynaqları. – Bakı: Avrasya press, 2006. - 440 s.
45. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. – Bakı: «Şərq-Qərb», 2005. - 384 s.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

46. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi. Divan / nəşrə haz. və ön sözün müəllifi f.e.d. A.Musayeva. Bakı: Avrasiya press, 2006. - 414 s.
47. Şıxıyeva S. Nəsiminin lirikası: Filol.elm.nam....dis. Bakı, 1990, 200 s.
48. Topalova A. Ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsində təzkirələrin rolu və Ağa Məhəmməd Müctəhidzadəni "Riyazül-əşiqin" təzkirəsi. – Bakı: Elm, 2001. – 98 s.

Türk dilində

49. Açıkgöz N. Tezkirelerde yapı ve yapı terminolojisi // İlmi araştırmalar, 2000, № 9, s. 7 - 16.
50. Afşarlı O. XVI. Yüzyılda Anadolu kitapçılık sanatının gelişmesinde Güney Azerbaycanlıların katkısı // Güney Azerbaycan, 2006, № 6, (mart), s. 79-89.
51. Adıgüzel Toprak F. Arifinin Süleymannamesindeki minyatürlerde saltanata ilişkin simgeler. Sanatta Yeterlik tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. 2007, 244 s.
52. Ahdi ve Gülşen-i şuarası (inceleme-metin) / haz. S.Solmaz.- Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, 625 s.
53. Akün Ö.F. Hafız-i Acem. DİA. s. 82.
54. Ali Amiri. Tezkire-yi şuara-yi Amid. İstanbul: Matbaa-Amid, 1327.
55. Ali Şir Nevayi. Mecalisün-nefayis / Yayımlayan Prof. Dr. K.Eraslan. 1.-2. c. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001, 460 s.
56. Ayan H. Hamidzade Celilinin Leyla vü Mecnunu // Atatürk Üniversitesi Fen-edebiyat fakültesi, sayı 16, s. 55-77.
57. Ayan H. Celilinin Meheknamesi // Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, Prof. Dr. H.Tolasa özel sayısı, İzmir, 1983, s. 5-13 s.
58. Bayram Ö. Anadolu sahasında azerbaycanlı şairler // Journal of Qafqaz University, 2005, N 15, s. 83-92.
59. Beyani Mustafa bin Carullah Tezkiretüş-şuara. Ankara: TDK, 1997, 90 + 345 s.
60. Bilgin A. Divan-i Seyyid Nigari. c.I-II. Samsun: 2004. – 639+622 s.
61. Çavuşoğlu M. Basiri. DİA. V c. İstanbul, 1992, s. 105-106.

62. Çiftcioğlu İ. Orta Asya – Anadolu ilim ve kültür körpüsü (XI-XVI Yüzyıllar) // Bilig, 2008, Sayı 44, s. 143-172.
63. Çınarcı N. Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretüş-şuarası ve transkripsiyonlu metni. Yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi. SBE, 2007, V+132 s.
64. Devletşah tezkiresi / çeviren N.Luğal. – İstanbul: Kültür Başkanlığı, 1990,495 s.
65. Ebrahimi D. Arifi Fetullah Çelebi ve Fuhhat-i Cemilesini tenkidli metni. Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 1991, 40 s.
66. Erdem S. Mehmet Salih Yümni-Tezkire-i şuarayı-Yümni // Türk dünyası araştırmaları, 1988 Ağustos, № 55, s.85 – 112.
67. Eren K. Basiri ve Divanının tenkidli metni. Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 1999, 160 s.
68. Esrar Dede. Tezkire-i şuarayı mevleviye / haz. İ.Genç. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, VI+596.
69. Eyduran A. Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-şuara. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1999. XIII+995+1151 s.
70. Fatin Davud. Xatimətül-əşar. İstanbul: 1271.
71. Gibb V. Osmanlı şiir tarihi / tercüme A.Çavuşoğlu. c. 3-4-5. Ankara: Akçağ, 1999. – 582 s.
72. Gökmen E. Yavuz Sultan Selimin İrandan ve Mısırdan getirdiği sanatkarlar // Türk kültürü, 1997 (XXXV), Sayı 40, s. 143-151.
73. Güfti ve Teşrifatüş-şuarası / transkripsiyon ve inceleme: K.Yılmaz. Ankara: Atatürk Kültür merkezi Yayınları, 2001, 300 s.
74. Gündüz T. Seyyahların gözüyle sultanlar ve savaşlar (Giovanni Maria Angiollo, Venedikli bir tüccar ve Vincenzo DAlessandrinin seyahatnameleri) İstanbul: Yeditepe, 2007. – 246 s.

75. Hüseyin Vassaf. Bir eski zaman efendisi İbnülemin Mahmud Kemal – Kemalül-Kemal / hazir: F.M. Şeker, İ.Kara. İstanbul: Dergah yayınları.- 2009. – 334 s.
76. İpekten H., İsen M., Toparlı R. Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü. Ankara: Kültür ve turizm Bakanlığı, 1988, 579 s.
77. İsen M. “Yürü var gel ya Araptan, ya Acemden” // Milli Kültür, 1984, Sayı: 146, s. 56-59.
78. İsen M. Osmanlı Türkiyesine göç eden azerbaycanlı klasik edebiyat mensupları // TADİV Bilim-Kültür-Sanat Dergisi, 1998 (temmuz), Sayı: 146. s.
79. İsmail Belig. Nuhbetül-asar li-zeyli Zübdetil-eşar / haz. Doç.dr. A.Ab-dulkadiroğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985, XXII +718s.
80. Kafzade Faizi. Zübdetül-eşar. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehit Ali Paşa bölümü, 1877.
81. Kartal A. Basiri ve türkçe şiirleri. – Ankara: 2006.
82. Kartal A. Saib-i Tebrizi ve Türkçe şiirleri // Türk Kültür İncelemeleri Dergisi 2002, Sayı 7, s. 209-238.
83. Kılıç F. XVII. Yüzyıl tezkirelerinde şair ve eser üzerine değerlendirmeler. - Ankara: Akçağ, 1998, XXXIV + 402 s.
84. Kılıç F. Meşairüş-şuara. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1994. CLXXIX + 1095 s.
85. Kılıç F. Orta Asya Anadolu köprüsünden geçenler // Milli Eğitim, 1999, Sayı: 144 (Ekim- Kasım- Aralık), s. 39-40.
86. Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-şuara. C..I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978-1989, 1094 s.
87. Köprülü F. Azeri edebiyatına aid notlar: Hasanoğlu ve Habibi // Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1925, c. IV. – s. 68-77.
88. Köprülü F. Habibi, hayatı ve eseri // Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1932, c. VIII. – s. 626-633.
89. Kurnaz C. Türkiye-Orta Asya edebi ilişkileri. - Ankara: Akçağ, 1999, 286 s.

90. Latifi. Latifi tezkiresi / hazırl. Doç. Dr. M.İsen. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, 513 s
91. Latifi Tezkiretüş-şuara ve Tabsiratün-nuzama. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000, IX+ 935 s.
92. Levend A. Celilinin Hüsrev ü Şirini // Türk dili araştırmaları yillığı, Belleten. 1965, s. 103-127.
93. Muhsin Macit, "Türkiye Orta Asya Edebî İlişkileri", Dergâh, 115-116 (Eylül- Ekim 1999), s. 22.
94. Mahmud Kemal İnal. Son asır türk şairleri. C. I-IV. Ankara: Türk Tanıtma fonu, 1999-2002, 678 s.
95. Meşair üş-şuara or Tezkere of Aşık Çelebi by G.M.Meredith-Ovens. London: 1971, 66+299 a.
96. Muallim Naci. Esami. İstanbul: 1308.
97. Musalı V. Tezkirelere göre Türk esnaf tarihi // Ahi Evran Üniversitesi: "I Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiri Özetleri", Kırşehir, 2008, s.179-180.
98. Musalı V. Gülşen-i şuaraya göre İstanbulun edebi muhiti // YOM (Türk dünyası medeniyet dergisi), Bakı-İstanbul, noyabr, 2008, s.104-116.
99. Musalı V. Ahdi Bağdadi tezkire'sinde İstanbul ve İstanbullu şairler / I Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul sempozyumu bildirileri. (3-5 Nisan 2008, İstanbul). İstanbul, Beşir Kitabevi, 2009. - s. 809 – 822.
100. Musalı V. Necati Bey şiirlerine yazılmış nazireler (Latifi tezkiresi esasında) / I Uluslararası Türk dili ve edebiyatı sempozyumu bildiri özetleri. Kocaeli Üniversitesi. 2009, s. 26.
101. Musalı V. Tezkirelerin Çorum nüshaları / Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum sempozyumu bildirileri (23-25 Kasım 2007, Hitit Üniversitesi). Çorum, 2008, s. 829-834.
102. Mustafa Ali. Menakib-ül hünerveran / haz. M.Cunbur. Ankara: 1982.
103. Mustafa Safai Efendi. Tezkire-i Safayi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005, 750 s.
104. Mücib Mustafa. Tezkire-i Mücib. - Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1997, 84 s.
105. Oğraş R. Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i safa-enduzu. – Burdur: Kişisel yayınları, 2001. – 275 s.

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

106. Önder M. Şefkat ve Tezkire-i şuarası. Yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi. SBE. 2006, 293 s.
107. Pala İ. Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü. – İstanbul: Kapı yayınları. 2007. – 637 s.
108. Ramiz ve Adab-ı Zurafası. Ankara: Atatürk Kültür merkezi Yayınları, XLVII+401 s.
109. Salim. Tezkire-yi Salim. İstanbul: 1315, 337 s.
110. Sasani Ç. Habibi. DİA. s. 374-375.
111. Sehi Bey. Tezkire «Heşt-bihişt». İstanbul: Tercüman gazetesi, 1980, 260 s.
112. Seyyid Rıza Zehrimarzade. Rıza tezkiresi. Ankara: Türk dili ve edebiyatı kitapları, 2002, VII + 109 s.
113. Sona İ. Hidayet Çelebi ve Divanı. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Fen-edebiyat fakültesi. Ankara: 2006, 5 + 393 s.
114. Sümer F. Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri – boy teşkilatı – destanları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999. – 484 s.
115. Süreyya M. Sicill-I Osmani. C. I-IV. İstanbul: 1308-1311.
116. Şemseddin Sami. Kamusul-Alam. C. I-VI. İstanbul: 1306-1316.
117. Şentürk A., Kartal A. Eski Türk edebiyatı tarihi. İstanbul: Dergah yayınları, 2007, 640.
118. Tolasa H. Sehi, Latifi, Aşık Çelebi tezkirelerine göre 16. yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi. İzmir: Ege Üniversitesi yayınları, 1983, 430 s.
119. Tuman N. Tuhfe-i Naili. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, B. 870.
120. Ünver İ. Hamidi. DİA. c. 12. s. 461.
121. Yazıcı T. Arifi Fetullah Çelebi. DİA. C. 4. İstanbul, 1991, s. 371-373.

İngilis dilində

122. Atıl E. Süleymanname, The Illustrated History of Süleyman the Magnificent (Süleymanname, Muhtesem Süleyman'ın Resimli Tarihi),

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

National Gallery of Art, Washington, Harry N. Abrams, Inc. Publishers, New York, 1986, 271 s.

123. Browne E.G. A History of Persian Literature in the Modern Times (A.D.1500-1924). Cambridge University Press, 1924.
124. Guilford A. The Tezkire-i Şuara of Latifi as a source for the critical evaluation of Ottoman poetry. The University of Michigan. 1970. – 199 s.
125. Heşt bihişt: The tezkire by Sehi Beg. Work on Ottoman poets with a critical edition based Mus. Suleymaniye Library, Ayasofya Or. 3545 by Gunay Kut. Harvard-Cambridge. 1978.

Rus dilində

126. Хунджи Фазлуллах ибн-Рузбихан. Тарих-и алам ара-йи Амینی (под редакцией З.М.Буниятова и О.А.Эфендиева). - Баку: Элм, 1987. – 172 с.
127. Петрушевский И. П. Восстание ремесленников и городской бедноты в Тебризе // Сборник статей по истории Азербайджана, вып. 1, Баку: 1949.
128. Рипка Я. История персидской и таджикской литературы. Москва, Прогресс, 1970, 440 с.
129. Эфендиев О.А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века. Баку: 1961.

Lügət

A

Ahənin-dəmərdən olan, qüvvətli

Am-il

Aməd-gəliş, yetişmə

Arəc-dirsək, gediş, tərz, üsul

Ariz-təbii və əsli olmayan, sonradan əmələ gəlmə, yanaq, şikayətçi, üz verən, baş verən, təsadüfi hal

Asitan-kandar, astana, dərğah, saraya giriş qapısı

Aşina-tanış, dost, xəbərdar

Atab-məhvolma, ölüm

Avər-gətirici

Ayan-bəlli, açıq

Azim-qəsd edən, qərar verən, niyyət edən, yolanan

B

Bahir-üstün, gözəl, açıq, aşkar, əla, çox qəşəng

Baqı-qalan, daimi, həmişəlik, əbədi, qalıq, kəsir, əksik, axirət

Baran-yağış, ardı kəsilmədən yağdırılan, tökülən şey

Bazu-qolun çiyindən dirsəyə qədər olan hissəsi; qüdrət, əzəmət, qüvvə

Beynəl-cümhur-camaat arasında

Bədəhu-ondan sonra

Bəhrəvər-payı olan, hissəsi və nəsibi olan

Bəqa-daimilik, əbədilik, davam etmə, dəyişməzlik

Bəldə-şəhər, qəsəbə, məmləkət

Bəngah-keçədən düzəldilmiş türkmən evi, əmrlərə və böyük rütbəli kimsələrə məxsus çadır

Bərin-uca, ali, yüksək

Bətul-namuslu qadın, Fatimeyi Zəhranın və Məryəmin ləqəbi, kök salan

Bican-cansız, ruhsuz, ölü

Bikəran-kənarsız, bucaqsız

Bilad-ölkə

Binəzir-misilsiz, tayı-bərabəri olmayan

Birun-bayır, evin kişilərə məxsus hissəsi, qonaq evi

Bişümar-saysız, hesabsız

Büldan-şəhərlər, məmləkətlər, illər

Bülənd-yüksək, uca

Bünyə-bədənin təbii halı
Büridə-kəsik, kəsilmiş

Ç

Çalək-cəld, çevik, tələsik

C

Cah-yer, mənəsb, məqam, rütbə, hörmət
Caməkan-camlıq, paltar soyunulan yer
Canib-tərəf, cəhət
Cəhim-cəhənnəm
Cəla-parlama, cila, köçmə, uzaqlaşma, ayrı düşmə
Cərad-çəyirtkə, qarətçi dəstəsi
Cərib-qadimdə vergi siyahısı, vergi dəftəri, mühüm hadisələri qeyd etməyə
məxsus vərəqə
Cərr-çəkmə, darxma, sürmə, özünə doğru çəkmə
Cəstə-sıçramış, atılmış
Cibal-dağlar
Cud-comərdlik, əlaçılıq
Cuy-axar su, axtaran
Cuybar-axar su, arx
Cüllah-çul toxuyan
Cülus-oturma, taxta oturma, bir padşahın taxta oturduğu gün

D

Damən-ətək, yarı
Dəqiqəşünas-incədən-incəni anlayan, hər işin öz vaxtını bilən
Dəxl-qarışma, müdaxilə etmə, aid olma, gəlir, mədaxil
Dəstur-vəzir, müşafir, adət, dəb, qanun kitabı, rüsxət, əmr, fərman
Dəvat-mürəkkəbqabı
Dimağ-burun, damaq
Diriğ-əsirgəmə, qıyma, əfsus, heyf
Dürr-inci

Ə

Əacib-qəribə şeylər, əcaiblər
Əali-əlalar, yaxşılar
Əbdal-əvəz edən şey

Əbhar-dənizlər
Əbhər-nərgiz çiçəyi, gözəl, qəşəng ada, göz
Əbkəm-dilsiz, lal
Əbr-bulud
Əbrar-nəcib adam, müqəddəm
Əbtər-övladsız, sonsuz
Əbyat-beytlər
Əcil-gecikməz, tələsən
Ədid-çoxlu, çox
Əfza-artıran
Əğləb-daha qüvvətli, ən çox
Əğmaz-göz yummalar, göz qırpmalar
Əhadiyyət-birlik
Əhfad-oğul oğulları, nəvələr, yardımçı
Əhibb-sevimli, istəkli, dostlar
Əhmər-qırmızı
Əhzan-kədərlər
Əxbar-xəbər
Əxtər-ulduz, bəxt, tale
Əimmə-imamlar, ruhani şəxslər
Əknaf-tərəflər, kənar yerlər, ucqarlar
Əqsam-qisimlər, hissələr
Əqtar-tərəflər, yanlar
Əllamə-hər elmə bələd olan, ustad, yalançı alim
Əltaf-lütfilər
Əməir- (imarətin cəmi) məmurələr,ümran, bayındırlıq
Əmvac-ləpələr, dalğalar
Əmmə-bibi
Əmtar-yağışlar
Əmval-mallar
Ənam-bir işə görə hədiyyə vermə
Ənasir-ünsürlər
Əncüm-ulduzlar, ot, kol
Əndəlib-bülbül
Ənhar-çaylar, arxlar
Ənva-növlər
Ənzar-nəzərlər, baxışlar
Əraq-tər, köklər, damarlar
Ərbab-yiyə, sahib, mülkədar
Ərş-qübbə, taxt, tac, göy, səma
Əsfar-siniflər, boş, hökümsüz, dəyərsiz

Əsfər-sarı
Əsna-ara, aralıq
Əşkbar-gözyaşı
Əta-bağışlama, bəxşiş
Ətəbə-eşik, pillə, nərdivan pilləsi, kandar, Astana, müqəddəslərin qəbri olan ziyarətgah
Ətibba-təbiblər, həkimlər
Ətvar-tövlər, vəziyyətlər
Əvam-illər
Əvail-əvvəllər
Əvan-köməkçilər
Əvqat-zamanlar, çağlar
Əvraq-vərəqlər, kağızlar, arxiv
Əzb-şirinlik
Əzl-işdən çıxarama, vəzifədən azad etmə

F

Fəhm-anlayış, idrak, zəka
Fəraz-yoxuş, hündür, yayılmış, yuxarı
Fərxar-gözəllər yurdu, bəzək
Fəsih-fəsahətlə danışan
Fəvaid-faydalar
Fəvarüd-bir-birinin arxasınca gəlmə, təsadüfi birgə gəlmə, bir vaxta düşmə, iki şairin təsadüfən eyni məzmununda söylədiyi beyt
Fəzləkə-xülasə, nəticə
Fiqrə-sümüklərdə bənd, qısa hekayə, misal
Fisq-əxlaqsız, mənəvi pozğunluq
Fövt-ölüm, əldən qaçırma
Fühul-ərlər, ağıllı vəz əki beyt və hədisləri çox yaxşı anladan adamlar
Fünun-fənlər
Fürüzəndə-işıqlandıran, parladan
Füru-aşağı budaqlar, şöbələr
Füruğ-boşluq, işıq, nur, ziya, şölə
Fütuh-fəthlər, qələbələr, işğal etmə

G

Giriban-yaxa
Guş-qulaq, diqqət, casus, kəşfiyyatçı
Güftar-söz

Güşadə-açıq-aydın
Güzaf-bihudə, boş
Güzidə-seçilmiş, bir şeyin Ən yaxşı qismi
Güzin-seçən, ayırıb bəyənen, bəyənilmiş

Ğ

Ğabə-aslan yatağı olan sıx meşə, meşə
Ğabir-keçmiş, keçən zaman
Ğəss-incə, zavalı, yavan, dadsız, incəlik
Ğəss ü səmin-fəqir və zəngin
Ğəvvas-dalğic, ox qayıran adam, xarici konsulların silahlı mühafizəçiləri
Ğüfran-bağışlama, əfv, mərhəmət

H

Hammam-hamam
Haza-bu (kişi cinsi)
Həbab-suyun üzərinə yağış yağdıqda hasilolan qabarcıq, köpük
Hədəsət-əvvəl, öncə, başlanğıc
Həmra-qırmızı, qızıl
Həsəb – miqdar, vəzi, ölçü, adlı-sanlı, ad-san, əsilzadəlik
Həvali-ətraf, civar
Həzliyyat-zarafat məzmunlu şeirlər, məzhəkələr
Hin-vaxt, zaman, çağ
Hirəsan-qorxaq, hürkək
Hirfət-sənət, peşə
Hizb-qism, bölük, tərəfdar
Hüsul-hasil olma, ələ gəlmə

X

Xəbir-xəbəri olan, bilgili
Xəli-boş, yiyəsiz, sərbəst
Xamə-qələm, üslub
Xandəruy-gülərzülü
Xanqah-təkkə
Xarib-yıxan, xarab edən, yol kəsən
Xarxar-tikan yeyən (dəvə)
Xəssə-bir adama və ya bir şeyə məxsus olan hal, xüsusiyyət, xasiyyət
Xaymə-çadır

Xəbir-xəbəri olan, məlumatlı, bilən
Xəlt-qarışdırma, qatışdırma
Xərgah-çadır, alaçıq, xeymə
Xərif- payız fəsli, xərifləmiş
Xəvt-qorxu, qorxma
Xəvvas-xassələr
Xittə-ərazi, yer, qitə
Xizan-ayağa duran, qalxan, qalxaraq
Xuruşan-coşan, çağlayan, soşaraq, çağlayaraq
Xuy-xasiyyət, qılıq
Xüffəş-yarasa, gecə quşu
Xürdə-xırda, incə, nöqsan, eyb
Xüruc-çixış, çixma, ayaqlama

İ

İbraz-zahirə çıxma, aşkara çıxarma, təzahür etmə
İclal-böyüklük, cəlal, əzəmət
İhtiraq-tutuşub yanma
İxtiraat-ixtiralar
İxvan-qardaşlar
İkvar-birinə kafir demə
İqd-boyunbağı, düzülmüş inci, cəvahir
İqdam-təşəbbüs etmə, başlama
İlhad-ateizm, dinsizlik
İlzam-cavab verməmək halına gətirmə, susdurma
İnabət-tövbə
İntixab-seçmə, bir şeyin ən yaxşısını ayırma
İntiqal-keçid, daşınma; ölmə, nəql etmə, çevirmə, yerini dəyişmə
İntima-quş, bir yerdən uçub başqa yerə qonma, birinə mənsub olan
İrsal-müşahidə, göndərmə, yollama
İrtihal-köçmə, köç etmə, ölmə
İrz-namus, şərəf, yaxşı ad, şöhrət
İstihqaq-haqqı olma, haqq qazanma
İstihsan-bəyənmə, bəyənilmə
İstikbar-böyükləmə, özünü böyük görmə, təkəbbür
İstima-dinləmə, eşitmə, qulaq asma
İstimalət-cəlb etmə, çəkmə, təsdiq
İşfaq-qorxma, lütf etmə, bağışlama
İştihar-şöhrət qazanma, məşhur olma, ad qazanma
İtla-başqasının üstünə buraxma, qoyma

İtyan-gətirmə, gətirilmə, söyləmə, bildirmə, isbat
İzam-böyükələr
İzaz-əzizləmə, sayğı göstərmə
İzlal-alçaltma, xar etmə, yoldan çıxarma, azdırma
İzrar-zərər salma, zərər vurma
İzz-izzət, əzəmət, şan

J

Julidəmu-saçı pırtlaşiq, dağınıqsaçlı

Q

Qasid-məktub gətirib aparana, yola düşən, elçi
Qasir-qısa, gödək, naqis, nöqsanlı, zəif, təsirsiz
Qələmrov-bir hökumətin idarəsi altında olan yer
Qəlil-az
Qər-quyu, dəniz, qədəh, cam
Qərabət-yaxınlıq, qohumluq, qəribəlik
Qərihə-istedad, talant, ağıl
Qəvanin-qanunlar
Qəvi-qüvvətli, güclü, sağlam, varlı
Qiladə-boyunluq, həmayil, boyunbağı
Qövl-söz, danışiq, söz vermə
Qüdümlü-gəlmə, uzaq bir yoldan və ya yerdən gəlib yetişmə
Qülub-qəlblər, könüllər, ürəklər

K

Kakul-saç, zülf
Kasid-müştəri olmayan, pula getməyən, kasad vəziyyətdə olan, kafi olmayan;
alçaq, əclaf
Kaşanə-saray, imarət
Kəbə-mərkəz
Kəc-əyri, əyilmiş, səhv, xçta, tərs, nəhs
Kəff-i yəd-əl çəkmə, qarışmama
Kələmat-kəlmələr, sözlər
Kəmah-i-olduğu kimi, necə ki, var
Kəmayənbağı-gərəyi kimi, uyğun şəkildə
Kəran-kənar, uc
Kəsirə-çox, bol, sıx

Kəşti-gəmi
Kəzəlik-eləcə, onun kimi
Kilk-qələm, qamış qələm
Kiram-səxavətli adam, cəmər, hörmətli adam
Kirdar-iş, əməl, güc, qüvvət, qayda
Kıştar-əkilməmiş yer, toxum səpilməmiş zəmi
Kuy-harda, hanı, küçə, məhəllə, oyun topu
Küffar-kafirlər
Küfran-yaxşılığı itirmə, nankorluq
Küstaxi-arsız, sırtıq, üzlü, utanmaz, ədəbsiz
Küştə-ölmüş, öldürülmüş

L

Lacivərd-tünd göy rəngli qiymətli bir daş, mavi rəng
Lami-parıldayan, parlaq
Laübali-səhlənkar, qeydsiz, çəkinmədən
Ləfz-söz, kəlmə, deyiliş, tələffüz
Ləqəd-təpik, şıllaq
Ləvənd-özbaşına, əyyaş, əxlaqsız, səfil; gözəl, qəşəng
Ləvm-zəmm etmə, çəkişdirmə, paylama, başa qaxma
Liva-bayraq
Lölö-inci, dürr

M

Mabeyn- ara, aralıq, aradakı şey
Mani-qədim İranda Sasanilər dövründə zərdüştüliyə qarşı mübarizə aparan dini-
fəlsəfi cərəyan başçısı
Manənd- bənzər, oxşar, tay
Mazi-keçən, keçmiş zaman
Meyxar-şərab içən
Məda-məsafə, nəhayət, son
Mədar-mərkəz, istinad nöqtəsi, özül, təməl
Mədəd-kömək, yardım
Mədxul-daxil edilmiş, ayıb bir qüsurlu işləmiş, dilə düşmüş
Məfaxir-iftixar ediləcək, öyünüləcək şeylər
Məğbut-qibtəyə layiq, xoşbəxt, bəxtəvər
Məhabət-xarici görünüşü əzəmətli, vüqurlu, dəhşətli, qorxu
Məhrusə-ölkə, dövlət
Məhsud-həsəd olunan, hər kəsin paxıllığına səbəb olan

Məxləs-təxəllüs
Məkarim-nəcib əməllər, tərifə layiq
Məknun-gizli saxlanılmış
Məqulə-mövzu, növ, cins, çeşid
Məqtu – kəsilmiş, qəti, möhkəm
Mələkə-vərdiş, səriştə, təcrübə, ustadlıq
Məlih-duzlu, gözəl
Məlul-usanmış, bezmiş; əlil, şikəst
Məmalik-məmləkətlər, ölkələr, ağ kölə, qul
Mənhus-uğursuz, nəhs
Məniş-xasiyyət, təbiət
Mənus-alışmış, isinişmiş, öyrənmiş
Mərbut-bağlı, bitişik, tam mənası ilə tabe olan, mənsub
Mərdüm-insan, adam, bəşər
Məri-gözlə görünən, nəzərə alınmış, riayət edilmiş
Mərqəd-yatacaq yer, qəbir, məzar
Məruf-bilinən, məruf olan, tanış
Məsail-məsələlər
Məsmu-eşidilmiş
Məsnəd-mənsəb, vəzir, dayaq, taxt
Məşariq-şərqlər, məşriqlər
Məşhud-gözlə görülən, nəzərə çarpan
Məta-mal, əmtəə, maya, sərmayə
Məvali-sahiblər, hamilər, dostlar
Məvfur-çoxaldılmış, çox
Məvrus-miras qalmış
Məvtin-vətən
Məzaq-ləzzət, dad, damaq
Məzhur-zahir edilmiş, zahir olmuş
Məzid-artma, çoxalma, artmış, çoxalmış
Məzkur-söylənmiş, yuxarıda adı çəkilmiş, deyilmiş
Midad-karandaş
Mihən-möhnətlər, dərdlər
Miqraz-qayçı
Mirat-güzgü
Miyən-bel, orta, ara
Mövc-dalğa
Mövt-ölüm
Mur-qarışqa
Müarəzə-bir-birinə qarşı gəlmə, çəkişmə
Müadil-bərabər, tən

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Müciə-lazımgələ, gərəkən, səbəb, vəsilə
Müctəme-toplanmış, toplu, birləşmiş
Müəttər-ətirlənmiş, ətirli
Mühəbbət-yerinə yetirmə, etina etmə, ehtiramla yanaşma
Mühavirə-söhbət, danışıq
Müxbir-xəbər verən, xəbərdar
Müxəyyəl-xəyali şeylər, xəyalat
Müqbil-bəxtiyar, xoşbəxt
Müqəddəmə-qabaq hissə, ərəfə
Müqəddəm- qabaqda olan, öndə gedən, qabaq, əvvəl, sələf
Müqərrəb-yaxınlaşmış, yaxın
Müqtədi-təqlid edən adam, rəhbər, başçı
Müqtəza-lazım gələ, lazımı
Mükəddər-kədərli, qəmli, bulanıq
Mükərrər-təkrar olunmuş, bir neçə dəfələrlə
Mülkət-şahlıq, hökmdarlıq
Mümaileyh-yuxarıda adı keçən
Münazərə-müzakirə, mübahisə
Münfəhim-anlaşılan, qavranılan
Müncər-inkar olunan, tanınmayan, rədd olunan
Münəvvər-nurlandırılmış, işıqlı
Münfəil-bir şeydən təsirlənmiş, həyəcanlanmış, utanan, utancaq
Münsif-insafli, ədalətli
Mürğ-quş
Mürğan-quşlar
Müsənnif-kitab yazan, müəllif
Müsəvvər-təsvir edən, rəssam
Müşakil-şəkilcə bir olan, bənzəyən
Mütadə-ehtiyat edilmiş, adət olunmuş, alışmış
Mütəali-yüksələn, ucalan
Mütəqazi-borclunu borcunu ödəməsi üçün sıxışdıran
Mütəkəşif-kəşifləşən, qatılaşan, kəşif, qatı
Müvəhhiş-əhalisiz yer, adam yaşamayan yer, qorxunc, dəhşətə gətirən
Mürəbbə-dörd misradan ibarət şeir
Müsəlləm-təslim edilmiş, tapşırılmış
Mütəyəbə-lətifə
Mütəali-yüksələn, ucalan
Müzil-çətin, güc
Müqarın-bitişən, birləşən; yaxınlaşan, eyni zamanda olan

N

Nabud-yox olan, yox, meydanda olmayan, məhv olan
Nafi-inkar edən, danan
Nasik-Allah yolunda ibadət edən, dinə bağlı
Natıraş-yonulmamış, nahamar, tərbiyəsiz, kobud
Nəbih-şərəfli, ad-sanlı
Nəbirə-nəvə
Nəcl-oğul, övlad
Nəğz-gözəl, xoş, yaxşı
Nəkbət- bədbəxtlik, fəlakət
Nəsəb – soy, nəsil
Nəsyən mənsiyyən-təmamilə unudulmuş
Nəvadir-nadir olan, az tapılan
Nihrir-bilgili, təcrübəli, alim
Nisf-yarı
Novamuz-yeni alısan, əcəmi
Nükhət-iy, hər şeyin özünə məxsus iyi
Nütqi-söz, danışığı
Nüzul-aşağı enmə, nazil olma

O

Ovdət-qayıtma, geri dönmə

P

Peyrəv-birinin ardınca gedən, ardıcıl, tabe
Pərdaxtə-parlaqlıq, cila, tərtibə, nizama salınmış, cilalanmış
Pərgal-dairə çəkmək üçün işlədilən alət, bacaran, kainat, dünya
Pəsəndidə-bəyənilmiş, qəbula keçən
Piranə-qoca
Pişin-qabaqkı, qabaqcadan verilən pul
Pişvay-rəis, başçı, rəhbər
Pür-çox, dolu, sahib, malik
Pürxəm-qıvrım-qıvrım, çox bükümlü, əyri-üyrü, beli əyilmiş

R

Racil-piyada, ayaqla yol gedən
Rahnüma-yol göstərən, bələdçi

Rəca-xahiş, istək, ümid, arzu
Rəfahiyyət-bolluq, firavanlıq, xoşbəxtlik
Rəfət-yazığı gəlmə, rəhm etmə, mehribanlıq
Rəhin-girov qoyulmuş, girov saxlanmış
Rəkakət-pəltəklik, kəkələmə, zəiflik, nöqsan
Rəxnə-sökük, yırtıq, zərər, ziyan, xələl
Rəxşan-parlaq, parlayan, cilalı
Rəməl-əruz vəznində bəhr
Rəngin-rəngli, gözəl, lətif, anlaşılmaz, çətin
Rəsail-risalələr
Rəvaq-üstü örtülü, önü açıq yer, çardaq
Rəvayeh-rayihələr
Rəviş-gediş, üsul, tərz, hərəkət
Rəyyan-sirab, sudan doymuş
Ricl-ayaq, qədəm
Rihlət-köçmə, ölmə, vəfat
Rikab-üzəngi
Risalət-elçilik
Riyazət-zahidlik
Rüchan-üstünlük
Rüx-üz, çöhrə, səth
Rüxsat-izin, icazə
Rüqum-rəqəmlər

S

Sahibqıran-Şərqdə böyük hökəmdarlara verilən ad
Saq-dizlə topuq arasındakı qisim, baldır
Salyanə-ildə bir dəfə alınan vergi
Sayqal-cilacı, cila aləti, parlaq
Sayrəf-adını bilən, sərraf
Səbahət-gözəllik, hüsn, lətafət; üzmə, suda üzmə
Səbb-söymə, söyüş
Səbbabə – şəhadət barmağı
Səbikə-külçə, əridilib parça halında tökülmüş metal
Səbzəvaş-yaşillıq kimi, yaşıl bitki kimi
Səbavət-uşaqlıq dövrü
Sədad-doğruluq, haqq, insaf
Sədaq-kəbin pulu, oxqabı, oxdan
Səhl-asan, yüngül, sadə, düzəngah, çöl
Səxa-comərdlik

Səlatin-sultanlar
Səpayə-üçayaqlı
Sərəfraz-başqalarından seçilən, başı uca
Sər-baş
Sərir-taxt, cırıltı
Siğər-kiçik uşaqlar
Simat-nişan, əlamət, damğa, iz
Siyər-həyat tərzı, hərəkət tərzı, tərcümeyi-hal
Sülük-rəftar, hərəkət tərzı; sufiliyə mənsub olma
Sürx-qırmızı
Sufi-sufi təriqətinə mənsub olan adam
Sütudə-təriflənmiş, tərifə layiq olan
Sıbyan-oğlanlar, yeniyetmələr
Sipəhr-göy, asıman, fəza
Sırab-sudan doymuş, sulu, abdar, tər, təzə
Sikkə-metal pul üzərinə vurulmuş damğa, naxış, kəsilmiş pul; mövləvi papağı
Sinan-süngü, nızınin ucu
Südur-sadır olma, zahir olma, hasil olma, çıxma, baş vermə

Ş

Şadab-sulu, abdar, tər, təzə, təravətli
Şahnışın-bınanın küçə tərəfində olan
Şayə-yayılmış, hamıya məlum olan çıxıntısı, arabacının arabada oturduğu yer
Şayəstə-layiq, yaraşan
Şəbikə-balıq toru, qəfəs
Şəmlə-örtük, ərəblərin baş örtüyü
Şəmmə-bir dəfə qoxulama, çox az, bir az, cüzi
Şihab-əlov, şölə
Şikaf-yaran, yırtan, parçalayan, yarıq, çat, qoxu
Şikafə-mizrab, çalğıçı
Şikal-dəvənin ayağını bağlayan ip, əl və ayaq zənciri
Şita-qış
Şitaban-tələsən, iti gedən
Şol-o
Şurəngiz-dava-qalmaqal salan, gurultu qoparan
Şüyu-duyulma, bəlli olma
Şümul-şamil olma, əhatə etmə, qavrama, dələlət etmə

T

Taban-parlaq, işıqlı, parıldayan
Tammə-tam, tamam
Tar-tel, qaranlıq
Təbərra-uzaqlaşma, çəkilmə, uzaq durma
Təcəlli-əyan olma, görünmə, zahir olma
Tədvin-dağınıq şeirləri divan şəklinə salma, məcmuə tərtib etmə
Təğəzzül-qəzəl söyləmə, lirika, gözəli şeirlə tərənnüm etmə
Təhsin-bəyənmə, bəyənilib əhsən demə, alqışlama
Təkavər-sürətlə hərəkət edən, at, dəvə
Təmmət-bitdi, tamam oldu
Tənavül-yemə ya içmə
Təkəllüm-danışma, söyləmə
Tənavər-vücutlu, cüssəli, iri
Təvarix-tarixlər
Təvəccöh-üz çevirmə, rəğbət, meyl, hüsn-i rəğbət
Təvəttün-vətən salma, yurd salma, yerləşmə
Təvzi- dağıtma
Tiğ-qılınc, xəncər, ülgüc
Tilal-təpələr, kümələr, yığınlar
Tir-iti sürətlə gedən, igid
Tövliyyət-qəyyumluq, hamilik
Tula-daha uzun
Tumə-yiyinti, dad, lokma, tikə
Tülü-doğma, çıxma; zahir olma, meydana çıxma, görünmə

Ü

Ücubə-çox əcaib şey, qəribə, təəccüb ediləcək şey
Üftadə-düşmüş, yıxılmış, düşgün, biçarə, yazıq, düşar, mübtəla
Üqba-axirət, o biri dünya
Üqul-ağıllar, idrak
Ülufə-sipahilərə, yeniçərilərə verilən maaş
Ülünv-yüksəliş, ucalıq, uca
Ülya-əla, ən uca, çox gözəl, qiymətli
Ümərə-əmərlər
Ümm-ana
Ürd-kimi
Üzlət-bir tərəfə çəkilib tək başına oturma, guşənişinlik, təklik

V

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Vafir-bol, çox, həddən artıq, firavan
Vasil-yetişən, çatan, qovuşan, birləşən
Vərd-qızılgül
Vəssaf-tərifləyən, vəsf edən
Vəz-qoyma, buraxma, təyin etmə, öyüd, nəsihət
Vəzan-əsən (külək)
Vihad-uçurumlar, dərin vadilər

Y

Yara-qüvvət, güc, qüdrət, cürət, cəsarət
Yaran-dostlar
Yəd-i tula-tam ixtisas, böyük qüdrət

Z

Zahib-gedən, bir fikir və yə zənnə uyan
Zəxm-yara, yaralama
Zəmm-birinin eybini söyləmə, qatma, əlavə etmə, artırma
Zəvaid-lazımı qədərdən artıq olan, artıqlar
Zu-fünun-elmlər sahibi, bilgili, müxtəlif elmləri bilən alim
Zur-zor, riya, yalan
Züləmat-qaranlıq

Göstəricilər

GÖSTƏRİCİLƏR

Şəxs adları

A

Abbas Mirzə 113

Abdullah Vəssaf 60

Açıqgöz Namiq 8, 11

Adil 32, 187, 192

Adilov M. 11

Ağa Məhəmməd şah 62, 207, 323

Ağqoyunlu Sultan Yaqub 76

Ahi 88, 90, 107, 127, 130, 141, 269

Axundov M.F. 321

Akabali 254

Ali Mustafa 187

Altınbaş K. 253

Araslı H. 15, 16, 96, 173, 218, 244, 302, 317

Araslı N. 82, 83

Arif Hikmət 27, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 112, 113, 207, 210, 211, 322, 323

Arifi 10, 15, 28, 33, 38, 59, 70, 73, 76, 79, 95, 98, 100, 103, 104, 105, 218, 222, 224

Arifi Əhməd paşa 59, 79

Asim 22, 24

Aşir Əfəndi 121, 190

Aşçızadə Həsən Çələbi 45

Aşiq Çələbi 17, 20, 39, 40, 41, 44, 47, 48, 50, 53, 63, 73, 77, 78, 88, 91, 98, 104, 105, 125, 133, 136, 137, 140, 163, 175, 190, 192, 202, 203, 204, 215, 226, 242, 245, 260, 261, 266, 297

Ayan H. 244, 137

Ayaz paşa 279

B

Bağirov Ə. 163

Bayəzid II

Bahar 98, 112

Bahadır Xəlil 209

Bayram Ö. 11
Bayram P. 11, 253
Behçət 98, 113
Behişt 78, 87
Behzad 36, 77, 266, 291
Berje Adolf 321
Bertels Y. 173
Beyzavi 189
Bədr Şirvani 9
Bəhaəddin Sührəverdi 33, 231
Bəhayi 37, 74, 77, 98, 114, 115, 119
Bəhram 271
Bəqai 95
Bəliğ 6, 25, 26, 171, 172, 220, 221
Bəlxi 32, 270, 274
Bərdeyi 183
Bəsiri 10, 35, 40, 71, 75, 98, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 263,
Bəşarət Şəmsi 77
Bəyani 6, 22, 44, 83, 84, 93, 105, 122, 133, 136, 190, 203, 218, 219, 297
Bəzmi 78
Bidari 10, 15, 133, 297
Bilgin Ə. 253
Bosnavi Mustafa Əfəndi 79
Burnaşev S.D. 65, 67
Bürhanəddin 32, 189, 270, 274

Ç

Çavuşoğlu M. 120
Çələbi Məhəmməd 187

C

Cahanşah 9
Cami 81, 87, 90, 91, 92, 93, 120, 123, 126, 129, 167, 256
Cavanşir 321
Cəfər Çələbi 39, 45, 79, 120

Cəlal Ərğun 94
Cəfər Ə. 173
Cəfər paşa 269
Cövri 38
Cudi Əfəndi 256
Cürçani 53, 187, 188, 189

D

Dali Dədə150
Dara 198
Davud 4, 166, 236, 283, 290, 296
Dərviş Səfi 43, 75, 76, 98, 148
Dərüni 47, 95
Dərviş 33, 43, 49, 55, 75, 76, 78, 79, 80, 94, 95, 96, 98, 103, 106, 148, 151, 213, 229, 238, 239
Dərviş Çələbi 33, 49, 76, 103, 106
Dərviş Əbdülhəyy 78
Dərviş Dəşti 78
Dəşti 78
Divani 43, 79, 148
Dədə Əhməd Əflaki 155
Dəli Hikmət 270
Dəməşqizadə 227
Dəmirçizadə Ə. 173
Dövlətşah Səmərqəndi 7, 9, 19
Duhani 79

E

Elmi 150, 151, 152
Eyşi 43, 56, 71, 153
Eyvaz Zati 85

Ə

Əbdi 36, 37, 71, 74, 78, 98, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 229
Əbdülvahab əs-Sabuni 154
Əbhərli Hakimi 43
Əbdülqaffar 275
Əbdürrəhim Mirzə 285

- Əbdürrəhman Çələbi 56, 120
Əbdülvəhhab Xəyali 90
Əbdülvəhhab əs-Sabuni 48, 154
Əbdüldəlil 317
Əbu Fəruq 57
Əbu Turab əl-Həsən əl-Hüseyni 105
Əbdülcəlil 140, 155
Əbdülfəttah 187, 188
Əbülfəzl 227
Əbdüllətif Razi 59
Əbül-Məali əl-Mürtəza 120
Əbül Məali 37, 120, 188, 196
Əbül ulla Gəncəvi Əli Yəqina 97
Ədhəm bəy 51
Əflatun Şirvani 104, 218
Əflatun 160, 258
Əfrasiyab 42, 43
Əfsəhəddin 209
Əfzələddin Xaqani 9
Əhdi 75, 133, 163, 164, 184, 218, 219, 297
Əhməd 7, 25, 33, 34, 34, 40, 57, 58, 59, 60, 67, 72, 78, 79, 81, 83, 86, 87, 92,
104, 114, 120, 121, 126, 130, 155, 156, 158, 164, 167, 168, 187, 190, 223, 257,
266, 270, 274, 291, 317, 319
Əhməd III 25, 58
Əhməd Behişt 87
Əhməd Bəhayi 114
Əhməd Dürri 58
Əhməd Əflaki 155, 156
Əhməd Əfnan-i Şirazi 155, 156
Əhməd Mərami 59
Əhməd paşa 34, 59, 79, 83, 104, 317
Əhməd Taib 81
Əhsənullah 285
Əli Xavər 62, 294
Əli paşa 59, 187, 193, 196, 290, 291
Əli Savni 59
Əlişir Nəvai 7, 19, 87, 120, 123, 260
Əlqas mirzə 44, 50, 51, 73, 76, 100, 103, 106, 109, 218, 227
Əlizadə S. 173
Əmin Əhməd Razi 7
Əmin 26, 52, 72, 230

Əmir paşa 253, 254
Əmri 77, 78
Əndərunlu Akif 25, 26
Ənvar 9
Ərdəbili 231, 310
Əsad Əfəndi 27
Əsəd 167
Əsiri 15, 218
Əsirəddin Əmani 9
Əsrar Dədə 25, 26, 71, 80, 148, 150, 154, 155, 239, 279, 286, 318
Əyani 38, 51, 79
Əziz 60, 79

F

Fateh Sultan Mehmed 15, 103, 135, 212
Fateh 15, 39, 61, 79, 98, 103, 120, 135, 166, 212
Fateh Əfəndi 166
Fatin 27, 64, 77, 166, 236, 283, 290, 296
Fazili İsmayıl 115
Feyzi 34, 57, 72, 74, 98, 167, 168, 170, 171
Feyzullah 171, 172
Feyzullayeva V. 163, 173
Fəğani Qaramani 80, 84
Fəxri 56
Fələki Şirvani 9
Fərəcullah-i Kürdi 115
Fətəli şah 62, 113
Fəthulla 32, 103, 106, 218
Fəzlullah 245, 246, 247
Fəzlullah Rəşidəddin 65, 67
Fikri 49, 91
Firdovsi 43, 79, 107, 110
Füzuli 9, 10, 49, 95, 96, 99, 173, 174, 175, 176, 256, 263, 279

G

Gavəyan 198
Gelibolulu Mustafa 137
Giray 317
Gödə Əhməd 120

Gövhər xan 40
Güfti 22, 24, 81, 82, 93
Gülşəni 10, 15, 94, 95, 103, 109, 183, 184, 318
Gürzəddin 203

H

Hacı Çələbi 61, 65, 207, 210
Hacı Mail 173
Hacı Zeynalabidin Şirvani 67
Hacıyev T. 173
Hafiz 10, 15, 32, 33, 34, 35, 37, 74, 75, 77, 96, 98, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 251, 256, 260, 261, 271, 293
Hafizzadə 188
Hakimi 33, 34, 43, 72, 197
Haləti 79
Hamidi 10, 15, 73, 91, 135, 136
Hamidizadə 146
Haşım 48
Haşimi 43, 73, 98, 199
Heydər 42, 103, 256, 257, 269, 277, 323
Heydər Sədri 90
Heyrəti 38, 63
Həbibli 10, 15, 34, 43, 75, 202, 203, 325
Həqiqi 9
Həlim Çələbi 34, 73, 306
Həlimi Çələbi 45, 78, 307
Həlimi 78
Həllac 248
Həmədani 65, 133, 155, 239, 297
Həmid 124, 125, 129, 132, 202
Həmdi Çələbi 76, 84
Həmzə 253, 254, 255, 256, 293
Həsənoğlu 9
Həsən Məhəmməd 65, 207
Hicazi Dədə 239
Hidayət 209
Hidayətullah 209
Hikmət 27, 35, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 112, 113, 135, 191, 202, 207, 210, 211, 270, 322, 323
Hümam Təbrizi 9

Hürufi 186, 245, 246, 251

Hüseyn 31, 44, 50, 58, 61, 65, 77, 79, 87, 92, 95, 105, 112, 120, 126, 137, 154, 155, 156, 169, 178, 179, 182, 207, 210, 226, 293, 296, 314

Hüseyn Vaiz 179

Hüseyn Bayqara 87, 120

Hüseyn xan 61, 65, 207, 210

Hüseyni 95, 105, 310

Hüseynov F 163

X

Xacə Monla İsfahani 39

Xadim Süleyman 105

Xacə Cəlal 155

Xaqan 22, 211, 62

Xaqani 9, 22, 80, 81, 82, 105, 108

Xalid Bağdadi 74, 253

Xavər 62, 294

Xeyri 56, 57, 81

Xeyrənnisə 254

Xədim şah 62, 322

Xələf 9

Xəlifə 10, 15

Xəlil 39, 40, 209

Xəlili 9, 15, 37, 40, 74, 212, 213, 215, 216

Xəlvəti 22

Xəndan 249

Xətayi 148, 217, 302

Xəyali Çələbi 17, 18, 19, 64, 80, 88, 90, 142

Xəzani 10, 218, 219

Xıdri 22

Xocəndi 93

Xosrov paşa 52, 74, 157

Xosrov 49, 52, 74, 85, 89, 90, 92, 140, 147, 157, 195

Xülqi 9

Xülusi 95

Xünkar 94, 220

Xudadad 62

Xudaday 62, 113

i

İbn Sina 190
İbrahim Gülşəni 78, 103, 183, 184
İbrahim xan 61, 222, 321, 322
İdris Bitlisi 43
İmamqulu 263, 323
İmamzadə Hüseyn Vehbi 92
İncili Çavuş 34, 57, 72, 171
İsmayıl Hikmət 135, 202
İsmayıl paşa 58
İsmayıl Siracəddin Şirvani 75, 253
İsməti 82
İsa Ziyai 67
İsgəndər Çələbi 120, 126, 127, 128, 130, 131
İsgəndər Paşa 34, 45, 52, 72, 230, 231, 317
İsmayıl Saib Səncər 115
İshaq Əfəndi 77, 222
İşiq Şəmsəddin 32, 313
İzzi 32, 35, 36, 74, 98, 220
İznikli Mövlana Qütbi 80
İzzətdin Çələbi 91

J

Julidə-muy 249

K

Kami 78, 91
Kamil İshaqzadə 32, 77, 222
Katib Çələbi 121
Kəlbəli xan Ziyadoğlu 58
Kəmaləddin 190
Kərimli T. 245
Kəşfi 92, 120
Kəşfi Saruxani 92
Kilisli Fəqri 78
Köçərli F. 253, 321
Köpək Bali 127
Köprülü 173, 188, 202
Kurnaz C. 10, 16, 302

Kutluk İ. 218
Kurtoğlu O. 11
Kütahyalı 83

Q

Qacar 51, 58, 62, 207, 211, 323
Qadiri 192
Qafzadə Faizi 6, 23, 24, 209, 238
Qalib Dədə 94, 97
Qarabağizadə İbrahim 77
Qaraxan 173
Qaraqoyunlu Cahənşah 9
Qartal Ə. 121
Qasımı Təbrizi 10
Qazı İsa Savəci 39
Qədri Əfəndi 73, 176, 179, 260, 262, 297, 298, 300
Qəhrəmanov C. 244
Qəndi 120
Qəribi 31, 32, 33, 36, 44, 50, 72, 77, 98, 226
Qəzvini 38, 230
Qınalızadə Həsən Çələbi 6, 21, 71, 98, 105, 109, 136, 154, 239
Qoca Mustafa 188
Qubari 90
Quqla Əcəm 34, 75, 190, 192, 194, 195
Quluzadə M. 173
Qütbüş-şüəra 85

L

Lamizadə 121
Lari 197
Ləali 15
Ləmi Çələbi 121
Lətifi 6, 20, 39, 41, 44, 80, 84, 87, 88, 92, 93, 95, 122, 123, 136, 138, 140, 146,
173, 183, 184, 190, 191, 199, 200, 202, 203, 204, 213, 245, 246, 297, 302, 303,
304, 310, 312, 313, 318
Lütfi 229

M

Mahmudov M 5
Mahmud Çələbi 56, 88, 90
Mahmud Əmiri 80
Mahmud Kamal İnal 27, 32, 62, 74, 77, 157, 254
Mahmud Lameyi 85
Mahmud Çələbi 56, 88, 90
Mahmud Paşa 135
Makulu 166
Marağalı Əvhədi 9
Matəmi 10, 15
Mazıoğlu H. 173
Mehmed Azim 91
Mehmed Birri 94
Mehmed Əziz 60, 79
Mehmed Hakim 78
Mehmed Samih 77
Mehmed Şakir 60, 79
Meyli 22, 55, 79
Məcdəddin Siphəsalər 155, 156
Məhəmməd Baqir 114
Məhəmmədəli 96, 202
Məhəmməd bin Əhməd 120, 187
Məhəmməd bəy 62, 321, 322
Məhəmməd Mirzə 71, 75, 121, 122
Məhəmməd Əmin 26, 33, 52, 72, 98, 230
Məhəmməd Həsən xan 61, 207
Məhəmməd Hüseyn xan 210
Məhəmməd İsmayıl 74, 114
Məhəmməd Xan Qazi 74, 213
Məhəmməd şah 62, 113, 207, 260, 261, 323
Məhəmməd İsmayıl 74, 114
Məhvi 64, 75, 236, 272
Məxdum 34, 53, 54, 306
Məmmədov Ə. 202, 217
Məntiqi 38
Mərginani 189, 190
Məsihi 16, 47
Məsud əl-Məhbubi 188
Məşrəbi 98, 238
Mir Barmaqsız 32, 36, 44, 77, 226
Mir Hüseyn Qəribi 44, 50, 77

- Mir Qədri 10, 15
Mir Süleyman 86, 87
Mirzə bəy Sabiqi 33, 51, 72, 230, 231
Mirzə Hüseyn 120
Mirzə Səfa 167
Mirzə Səfi 148
Mirzə Səmia 65, 67
Mir Cəlal 173
Mirzə Məxdum 53, 54
Miri 38
Misli 223
Monla İdris 43, 45
Mövla İshaq 58
Mövla İsmayıl 58
Mövlana Ahi 88
Mövlana Məsud 9
Muxtar 317
Murad 20, 21, 25, 35, 54, 55, 56, 57, 75, 83, 135, 194, 198, 246, 252, 263, 264, 323
Murad xan Qazi 75, 246
Murad-i Xudavəndigar 135
Mustafa xan 207
Mustafa bəy 45, 79
Mustafa Lədünni 79
Mustafa Meyli 55
Mustafa Məzhər Paşa 74, 157
Mustafa Mücib 25
Mustafa paşa 55, 188
Mustafa Rifəti 58
Mustafa Səmi 60
Musayeva A. 9, 11, 15, 150, 163, 202, 212, 218, 279, 302, 310, 317
Mustafa Safvət Əfəndi 26
Müaviyyə 127
Mübarək qələm 115
Mücirəddin Beyləqani 9
Müctəhidzadə 253
Müəyyədzadə 120, 126, 130, 187, 188
Mühiddin 188
Mühiti 55, 79
Mühyi 103
Müiniddin Əşrəf 53

Müdi 22, 85
Münif 168
Mümtaz 202, 210, 217, 244, 263
Müslihəddin 197
Müşəlman Həsən 127, 130
Müşarünileyh 156, 247
Müştaq 210
Müzəffər Ozak 104

N

Naci 96, 169, 272, 276
Nadir şah 60, 62, 323
Nafi 271, 344
Nami 58, 107
Nasira Dədə 239
Nəbati 33, 35, 36, 38, 72, 98, 242
Nəbirəzadə ----?
Nəcəfzadə 317
Nəcmi 38
Nəimi 94, 95
Nəsimi 10, 75, 94, 244, 245, 246, 247, 263, 302
Nəsirəddin 93, 189
Nigari 37, 62, 67, 74, 253, 254, 256, 258, 259, 293
Nihani 42, 52
Nişani Mehmed 39
Niyazi 10, 33, 260
Nizami Gəncəvi 9, 82, 84, 90
Nuru Şeyda 32, 270
Nuşiravan 88
Nütqi 33, 34, 35, 75, 263, 264, 344

O

Orhan Qazi 187
Osman paşa 54, 55, 263
Osman Ağa 157

Ö

Övliya Çələbi 67, 202, 285

Özdəmiroğlu 263

Övrəs xan 263

P

Paşayeva A. 209

Peyki 48

Pənah 61, 64, 210, 321, 322

Pənahi 10, 15, 31, 34, 36, 72, 77, 166, 266

Pənah xan 61, 64, 322

R

Rağib paşa 60, 79

Ramazan Fəğanini 80

Ramiz 25, 26, 58, 81, 222

Raşid Əfəndi 59

Razi 7, 38, 59

Rəhima 229

Rəhmətullah Dədə 94

Rəmzi Baba 77, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276

Rəfiqi 47

Rəvani 124, 125, 129, 131, 132

Rəşid 272, 289

Riyazi 22, 23, 25, 90, 122, 133, 136

Rizvan 83

Robinson 163

Rövşəni 78, 183, 184, 318

Rövşənzadə 85

Ruhi 150, 239, 275, 279, 280, 282, 293

Rumi 20, 43, 93, 164, 184, 303

Ruzbehan Xunci 39

Rüknəddin 254

Rüstəm paşa 227

Rüstəмова A. 173

Rüşdi 73, 98, 157, 158, 283

Rzaqulu 323

S

Sabiq 33, 51, 72, 230, 231

Saib 33, 75, 79, 96, 97, 115, 239, 240, 285, 286
Saib Təbrizi 33, 75, 96, 97, 239, 285, 286
Saqib Dədə 94
Saleh 222, 294
Salih İmam Əta 97
Salim 25, 26, 27, 92, 220, 222, 224
Salman 202, 210, 244, 263, 300
Sami 64, 74, 167, 263, 287
Sami Əbu Bəkr 64
Sam mirzə 7, 202
Sani 94, 188
Sarı Gürzə 127, 130
Sayi 75, 98, 290
Sekban Əli 77
Seyid Şərif Cürcani 187, 188
Seyid Nigari 253, 254
Seyid Şərif əl-Cürcani 189
Seyrəkzadə Mehmed Asim 24
Səbati 49, 62, 66, 74, 76, 98, 293
Səbatəddin 293
Səburi 75, 98, 296
Sədi 93
Sədrəddinzadə 172
Sədrüşşəriə 188
Səfayi 25, 26, 27, 57, 64, 171, 220, 318
Səfiəddin 52, 231
Səfi-yi Mütərcəm 148
Səhabi 10, 15, 35, 73, 99, 133, 297, 298
Səhi bəy 20, 45, 80, 83, 86, 88, 141
Səid paşa 59
Səkkaki 187, 188
Səlim Ağa 189
Səmai Divani 148
Səmərqəndi 7, 9, 19
Sənayi 43, 79, 176
Silahdarzadə Məhəmməd Əmin 26
Silahşor Sədr Əli 61
Siracəddin 73, 75, 77, 188, 253, 255, 283, 293
Sokullu Mehmed 104
Solmaz S. 6, 163
Sona İ. 209

Sufi Xəlil 39, 40
Sultanul-Abdal 148
Sultan Hüseyn 58, 87, 126
Sultan Yaqub 9, 39, 40, 76, 120, 202, 203, 209
Sultan Səmai 75, 148
Sultan Süleyman 20, 36, 49, 50, 51, 52, 53, 73, 76, 90, 103, 128, 131, 176, 179,
182, 196, 230, 266, 279, 297, 300, 307, 308
Suni 45, 79
Sührəverdi 33, 231
Sücuti 46
Süleyman Nahifi 57
Sünbülzadə Vehbi 81
Sürəyya 166
Süruri 10, 15, 32, 41, 42, 263, 302

Ş

Şahidi 85
Şahrux 323
Şahverdi 51
Şah Abbas 55, 239, 240, 286
Şah Çələbi 260, 261
Şah İsmayıl 18, 33, 34, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 53, 54, 72, 78, 148, 197, 203,
217, 226, 302, 303, 310
Şah Qasım 9, 34, 48, 73, 306
Şah Qasım Ənvar 9
Şah Səfi 55
Şah Təhmasib 48, 49, 50, 51, 52, 53, 71, 72, 79, 80, 154, 230
Şeyx İsmayıl 73, 253, 254, 283
Şeyx Kamaldan 72, 230
Şeyx Süleyman 157
Şeyda 32, 80, 272, 273
Şeyxi 78, 82, 83, 88, 154
Şahi 10, 15, 42, 48, 73, 85, 310, 311
Şahqulu 76, 77, 104, 107, 266
Şah Məhəmməd Qəzvini 38
Şeyx Səfiəddin 52, 231
Şeyx Qalib 26
Şeyx Ağşəmsəddin 84
Şeyxzadə 84
Şeyx Əli 183

Şeyx Məhəmməd 76
Şeyx Rövşəni 78
Şəfqət 26
Şəhdi 103
Şəms 33, 93, 164, 313
Şəmsi paşa 50
Şəmsəddin 32, 94, 166, 254, 263, 313
Şəmsi Təbrizi 286
Şərəf xan Bidlisi 67
Şərif 53, 187, 188, 189
Şıxıyeva S. 245
Şibli 246
Şifayi 95
Şihabəddin 183
Şiri 63, 88
Şirvani 9, 67, 73, 75, 77, 80, 104, 254, 283, 293
Şirvanizadə 73, 157, 283

T

Tacəddin İbrahim 86
Tacizadə Cəfər 45, 79, 120
Tacıbəyzadə Cəfər Çələbi 39
Tacizadə Cəfər Çələbi 45, 79, 120
Tacüşşəriə 188
Taib 38, 81
Tali 47
Taşköprüzadə 188, 190
Təftazani 190
Təhmas 41, 50, 53, 154, 231
Təhmasib 41, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 71, 72, 79, 80, 154, 218, 230
Təhmuras 198
Təmənəyi 95
Tərbiyə 202
Tərən Ə. 173
Tərzi 82
Tofiq Fikrət 168
Tolasa H. 7
Tövhid bəy 158, 159
Turabi 194
Turaq Çələbi 52, 79

Tusi 93, 189

Tütünsüz 83

U

Uğurluoğlu Sultan Əhməd 40

Uğurlu oğlu Məhəmməd 71, 75, 121, 122

Uğurlu Məhəmməd 40, 120

Uzun Həsən 39, 40, 120, 209

Uzun Müslihüddin 127, 130

Ü

Übeydullah 188

Ülvi 84, 116

Ünsi 81, 151

Üsuli 85, 94, 95

V

Vaqif 62, 64, 67, 81, 210, 321

Vasiyi 43, 79

Valehi Belqradi 92

Vəfayi 98

Vəhdəti Qəzvini 38

Vəhyi 79

Vəlüyəddin 189

Vidadi 210

Y

Yaqub 9, 39, 40, 76, 120, 188, 202, 203, 209

Yan Ripka 7

Yari 38

Yavuz Sultan Səlim 15, 136, 137, 187, 202

Yazıçı T. 103

Yenicəli Yusif 95

Yenişehirli Seyyid Əta 61

Yetim 46, 90

Yəhya Əfəndi 55

Yəhya Vaqif 81

Yəzdi 37, 77, 194

Yunus 287

Yusif Şeyxi 83

Yümni 22, 24

Z

Zafi Dədə 95

Zati 85, 120, 142

Zehni Dədə 34, 79, 96, 159, 261, 287, 317-319

Zeyni 54

Zəhrimarzadə Rza 23

Zəməşəri 189, 190

Ziyadoğlu 51, 58

Ziyai 9, 67

Zühuri 222

Zülfüqar Şirvani 350

Əsər adları

A

Adab-i zürəfa 26
Arayış-i Nigar 286
Ayine-yi ibrət 271
Azərbaycan ədəbiyyatı 150, 253

B

Bağçe-yi Səfa-ənduz 27
Bənginamə 121, 128
Bərg ü Bar 179
Bəyaz 286

C

Cananələr ilə 199
Cavab-i Xəmsə 87
Cəmşid və Xurşid 86
Cəvahirül-məarif və zəvahirül-əvarif 105
Cib lüğəti 169

D

Dairətül-hindiyyətil-vaqiə fi şərhil-viqayə 190
Danişməndan-i Azərbaycan 275
Dasitan-i Al-i Osman 158
Dəh murğ 313, 316
Dəsturül-əməl 207
Divan-i Xəlili 215
Divan edebiyatı isimler sözlüğü 218, 219
Divan-i əşar 158, 169

Ə

Əxlaq-i əlayi 93
Əxlaq-i Nasiri 93
Ərzurum ləhçəsi 161
Əsməül-hüsna 154

Əzhari-gülşən 183
əl Hidayə 190
əl-Kəşşaf 190
əl-Misbah 188
əs-Səbatüs-səyyarə 190
əş-Şəfa 190
ət-Təlvih 190

F

Fərruxnamə 85
Fihristül-ülum 37, 190, 196
Firqətnamə 9, 212
Firəqname-yi Xəlili 37, 213
Füsus 151
Fütühat-i Cəmilə 104, 105
Fütühati Məkkiyyə 37, 256
Fütuhət 151

G

Gül və bülbül 262
Gül və Xosrov 88
Gül və Novruz 85
Gülgün ü Şəbdiz 88
Gül-i sad bərg 137, 139, 142, 146
Gül-i sad bərg-i bi-xar 137
Gülşəni-şüəra 75, 163, 218

H

Haşiyəti-şərhil-viqayə-li-Sədriş-şəriə 188
Haşiyə əla şərhi-miftahil-ülum 188
Haşiyə əla şərhil-Misbah 188
Haşiyə əla şərhil-məvaqif 188
Hekayət-i Şirin ü Pərviz 88
Həcrnamə 137
Hədiqətül-üşşaq 271
Həft peykər 84, 85
Həsbihalnamə 135
Həşt behişt 20, 191, 212, 260

X

Xatime-yi Seyyid Nigari 37
Xatimətül-əşar 4, 27, 166, 236, 283,290, 296
Xəmsə 83, 84, 85, 87, 91, 137, 138, 175, 179
Xosrov və Şirin 82, 83, 85, 88, 90, 91, 137, 138

İ

İsgəndərnamə 86, 87
İrcaül-ulum 190
İrcaül-ülum ilə nöqtə və ihda 194
İrcaül-ülum ilə nukattin 190
İrcaül-elm ilə-nüqtatin Vahidə 37, 196

K

Kəmalüş-şüəra 27, 254
Kimya-yi-səadət 76, 297, 298, 300
Kitab-i Dəh murğ 313, 316
Külliyat 135

Q

Qamus 169
Qamusü-elam 166, 263
Qəndəharnamə 286
Qəside-yi Osmaniyyə 158
Quran-i Kərim 293

L

Leyli və Məcnun 83, 84, 85, 88, 90, 91, 92, 137, 138, 142, 144, 146, 147, 175,
175, 179
Lətayif 121
Lətayif-i mütəfərriqə 128

M

Mahmud u Ayaz 286
Meyxanə 286
Məarikül-kətaib fi məbahis minəl-ülum vəl-kütub 190, 194,
Məcmue-yi əşar 37, 270
Məcmue-yi müəllim 276
Məlumat 116, 272, 273
Məcalisün-nəfais 9, 129
Mədinətül-elm 189
Mədainül-ülum 194
Məhəknamə 137
Mənaqib-i Həzrət-i Molla Xudavəndigar 154, 155
Mənaqib-i Əflaki 156
Mənaqib-i əflaki zeyli 154
Mənaqib-i Əli bin Əbi Talib 190
Mənaqib-i İbrahim Gülşəni 103
Mənaqib-i Səvaqib 155, 239
Mənaqibül-vasilin 247
Məsnəviyi-mənəvi 183
Məsnəvi 239
Məstnamə 37, 114, 116
Məşairüş-şüəra 17, 20, 21, 105, 125, 133, 140, 163, 175, 192, 204, 215, 226,
242, 245, 261, 266, 297, 304, 314
Miftahül-ülum 187, 188
Mirat-i şeir 26
Müəmməyat 156
Müəmməyat-i əsmaül-hüsna 156
Mühakəmatüt-təcrid 188, 189
Mürğnamə 313
Müsibətnamə 210

N

Nevpeyda 37, 158
Nəfsətül-məstur 190, 194
Nəva-yi xürus 154, 155, 156
Nuxbətül-asar li zeyl-i zübdətül-əşar 6, 25, 172, 221
Nuxbətül-asar fi-fəvaidil-əşar 26
Nuxbətül asar min fəvaidil-əşar 25

P

Pəncgənc 84, 85, 86, 138
Pəndnamə 83

R

Risalə fil-müəmma 105
Risalə fi məsələtil-iqrar bid-dəyn 190
Risalə fi təşfiril-həyula 187
Riyazüş-şüəra 23
Riyazül-əşiqin 253
Rübaiyyat-i Xəyyam 169

S

Sənəmül-xəyal 105, 109
Səyahətnamə 285
Sicilli-Osmanni 166
Sirat-i müstəqim 154, 155, 156
Suz u Güdaz 169
Süleymannamə 104, 105

Ş

Şahnamə 38, 84, 103, 104, 106, 107, 136, 137, 142, 146
Şahname-yi Al-i Osman 70, 100, 103
Şam və Pərvanə 85
Şəmailnamə 306
Şərh-i cəzire-yi məsnəvi 150, 151
Şərh-i-mənəvi 183
Şərhül-miftah 187
Şərhül-məvaqif 187, 189
Şərhül-müxtəsər 190

T

Təcridül-kəlam 189
Təfənnətül-məsdur 37, 196,
Təfsir-i aye-yi fatihə 183
Təliqa əla bəzi məvaziil-məvaqif fil-kəlam 189
Tərcüman-i Həqiqət 168
Tərcüme-yi kimya-yi səadət 300

Tərəqqi 37, 116, 158
Təşrifatüş-şüəra 24
Təvarix-i Al-i Osman 38, 76, 106
Təvarix-i Teymur 37, 194
Təzkireyi-Müciib 229
Təzkireyi şüərayi-mövləviyyə 26, 286
Təzkireyi-şüəra-yi Yümni 4, 24
Təzkirətüş-şüəra və tabsirətün-nüzəma 4, 20
Töhfe-yi Sami 202
Töhfe-yi Vəhbi 158

Ü

Üsul-i Farsi 169

V

Vacibül-hifz 286
Vaqif və şair müasirləri 321
Vamiq və Əzra 85
Vaveyla 169
Vəqayi-yi Sultan Bayəzid mə Səlim xan 28, 104
Vəsiyyətnamə 135

Y

Yad-i Canan 117
Yeddi gözəl 84
Yusif və Züleyxa 137

Z

Zeyli-zübdətül-əşar 6, 25
Zəfərnəmə 77, 190
Zübdətül-əşar 6, 23, 24, 25, 209

Coğrafi adlar

A

Ağcaqoyunlu 64, 72, 99, 242

Ağqoyunlu 9, 17, 38, 39, 40, 43, 64, 76, 98, 99, 120, 157, 202, 209

Aksaray 269

Almanya 105

Amasya 52, 73, 74, 167, 187, 193, 196, 253, 255, 266, 283, 293, 294,

Amerika 167

Anadolu 20, 51, 71, 121, 122, 135, 154, 159, 199, 202, 212, 244, 254, 313

Ankara 187

Araz 55, 68

Arnavud 51, 269

Arran 68

Azərbaycan 5, 9, 10, 11, 13, 15-17, 19, 27, 29, 31, 33, 35, 37-42, 48-51, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 63-68, 71, 73-80, 93-99, 112, 113, 120, 122, 148, 150, 163, 173

B

Bağdad 49, 54, 56-58, 72, 74, 95, 99, 123, 150, 151, 163, 164, 175, 176, 178, 219, 230, 231, 239-241, 245, 246, 251, 279, 317, 318,

Balkan 20, 63, 294

Balkanlar 20

Başqurşunlu 188

Bayburt 159

Bayəzid 189, 199

Belqrad 74, 92, 128, 157

Bərdə 67, 77, 99, 183, 187, 255

Bərgüşad 67, 77, 202, 253, 254, 255

Bəsrə 58, 72, 230, 231

Borçalı 68

Bosna 79, 157, 158

Boyabad 127, 139

Buxara 112, 323

Bursa 43, 83-85, 135-138, 140-142, 188, 226, 227

Ç

Çaldıran 44-48, 303

Çin 36, 86, 109, 260, 266

C

Cəfərabad 202
Cənubi Qafqaz 68
Cicimli 253

D

Dağıstan 65-68, 112, 207, 210, 254, 255, 293, 322
Dərbənd 66, 68
Dərgüzin 133
Dimetoka 43
Diyarbəkr 34, 43, 54, 72, 175, 197, 212, 215, 216

E

Eyuranya 309

Ə

Əbhər 33, 43, 51, 63, 197, 230
Əcəm 16-18, 32-34, 36, 37, 39-45, 47, 48, 51, 53, 57, 58-60, 63, 64, 71-80, 99, 106, 107, 109, 112, 113, 117, 121-123, 133, 136, 140, 148, 153, 163-165, 169, 171, 187, 188, 190-192, 195, 197, 199, 201, 203-205, 211, 212, 260, 266, 297, 300, 304, 305
Ədirnə 24, 32, 43, 77, 83, 120, 307
Ədirnəqapısı 270
Əgri 104
Əhrab 114
Əkbərabad 285
Əngürüs 129, 131, 242
Ərdəbil 45, 47, 99, 217, 231, 310
Ərəb 5, 16, 33, 52, 56, 58, 67, 77, 106, 107, 114, 151, 246, 252, 293
Ərəş 65, 66, 207
Əyriboz 32, 222, 223
Əzdərhan 208

F

Feodosiya 50

Filibə 188
Firəng 18, 36, 266

G

Gelibolu 137, 226
Gəncə 9, 58-60, 66, 82, 84, 90, 93
Girid 114, 115
Gülxanə 270
Gürcüstan 321

H

Harburt 74, 254, 255
Herat 20, 87, 120, 126, 285, 323
Hələb 74, 151, 157, 171, 172, 244, 245, 250, 251
Həmədan 48, 63, 65, 68, 99, 133, 154, 155, 238, 239, 297, 300
Həştərxan 61, 207
Hicaz 167, 280
Hindistan 72, 76, 79, 114, 230, 285

X

Xaçmaz 66
Xanlıqlar 253
Xorasan 44, 49, 126, 129, 233

İ

İraqeyn 49, 179, 298, 300, 307
İrəvan 55-57, 68, 99, 112
İraq 49, 52, 56, 95, 151, 153, 167, 179, 244, 300, 307
İran 17, 46, 48, 49, 54, 55, 62, 63, 68, 74, 115, 117, 122, 155, 163, 167, 211, 217, 220, 236, 239, 240, 245, 257,
İrəvan 55-57, 68, 99, 112
İsgəndəriyyə 114
İsfahan 39, 57, 75, 79, 97, 273, 285, 308
İskilip 188
İstanbul 15, 18, 34, 35, 37, 40, 43, 45, 48, 50, 59, 60, 62, 64, 71-75, 79, 92, 97, 110, 113-115, 117, 120, 122, 128, 135, 136, 157-159, 164, 166, 167, 171, 188,

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

193, 196, 212, 220, 230, 236, 244, 254-256, 263, 264, 266, 269, 273, 279, 290,
293, 294, 296, 297, 306, 317
İzniq 74, 138, 212, 216

K

Kabil 285
Kaplucu 227
Kaspi 66
Kastamonu 135
Kaşan 57
Kəfə 44, 50, 227
Kıbrıs 114
Konya 121, 240, 255, 279, 280, 286, 287, 318
Kostantiniyyə 198, 221
Kırım 50, 62, 254, 255

Q

Qahirə 48, 72, 109, 148, 150, 154, 156, 291
Qalata 79, 168, 279
Qalatasaray 168
Qara Amid 34, 72, 197
Qarabağ 58, 60-62, 64, 65, 67, 68, 77, 99, 222, 253, 254, 256
Qarahisar 157, 158
Qars 62, 74, 254, 255
Qazax 64, 67, 99, 253, 321, 322
Qeysəriyyə 44, 55, 95, 226
Qəbələ 66, 99, 207, 293
Qəhqəhə 53
Qəzvin 33, 38, 43, 52, 57, 63, 99, 153, 197, 230
Qoyunöglü 121
Qum 57
Qutqaşın 66, 293

L

Leypsiq 321

M

Muğan 68
Məkkə 54
Mədinə 54, 154, 189
Mədain 88
Mudurnu 171
Mosko 207
Merzifon 187, 193, 196, 256
Maraş 275
Məşhəd 323

N

Niğbolu 72, 88, 242
Nəcəf 74, 167, 317
Naxçıvan 57, 68
Nuxa 65, 66
Nəsim 245, 246, 251

O

Orta Asiya 79, 323
Osmanlı 6, 9, 10, 15, 17-20, 22, 27, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40-43, 49, 52, 53, 55, 57, 58, 62, 67, 69, 71, 72, 74-76, 78, 80, 82, 86, 93-95, 98, 101, 120, 122, 148, 153, 157, 163, 171, 187, 190, 209, 217, 239, 245, 263

P

Pasin51
Pənahabad 62, 322
Paris 137
Priştine 260
Pozeqa 261

R

Rodos 128, 131
Rəvan 28, 54, 56, 57, 59, 60, 112, 221

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkirələrində

Rum 63, 71, 73-76, 78, 79, 82, 90, 93, 95, 96, 109, 123, 126, 130, 133, 154, 163, 164, 192, 197, 199, 201, 205, 212, 215, 233, 240, 246, 252, 263, 266, 286, 287, 298, 300, 304, 306, 312, 314, 316, 318
Rumeli 95, 197, 198, 224
Rusiya 58, 66

S

Sərab 167, 217
Səlcuq 104
Səfəvi 17, 18, 40-44, 49, 50, 52, 57, 58, 63, 65, 70, 71, 72, 76, 78, 79, 153, 203, 217, 239, 242, 285
Sütlücə 202
Sivas 254, 255
Salahlı 321

Ş

Şəki 60, 61, 63, 65-68, 99, 207, 210, 253, 254, 293
Şuşa 62, 64, 66, 321, 322
Şirvan 33, 35, 49, 50, 54, 55, 64, 65, 67, 68, 74-76, 135, 166, 171, 218, 220, 230, 233, 253, 254, 256, 263, 264, 283, 293
Şam 72, 150, 151, 154, 155, 230, 233, 239, 255, 279, 280
Şiraz 114, 233
Şirvanşah 135
Şamaxı 66, 72, 74, 99, 171, 207, 244, 254

T

Tımışvar 104
Turan 46, 49, 54, 55, 63, 300
Topqarı 28,70, 100, 104, 105, 116
Təbriz 9, 10,18, 33, 34, 40, 43, 44, 48, 49, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 72, 73, 75, 77-79, 93, 94, 96, 114, 117, 167, 183, 207, 209, 210, 229, 230, 233, 236, 239, 240, 266, 269, 285-287, 289, 290, 296, 297, 300, 306
Trabzon 43, 80
Türkistan 275
Türkiyə 9, 10, 15, 16, 19, 22, 25, 48, 57, 62, 76, 77, 80, 96, 98, 99, 122, 133, 183, 212, 217, 218, 244, 293, 297
Teymuri 87

Azərbaycan şairləri Osmanlı təzkiyələrində

Teymurxanşura 321
Tehran 169, 275
Tiflis 61, 62, 65, 74, 113, 114, 207
Trablus 54
Taşra 159
Tərkeş 207
Tokat 151

Ü

Üsküdar 33, 112, 115, 168, 189, 270
Ürgüb 188

V

Van 58

Y

Yanya 63, 294
Yelizavetpol 66
Yunanıstan 115

Z

Zəngəzur 68, 253